85.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZEREPE MAGYARORSZÁG SZELLEMI ÉLETÉBEN

ÍRTA

Dr ELEKES DEZSŐ

85. KÖTET 1. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 pengő

Stat. O. 997/85.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZEREPE MAGYARORSZÁG SZELLEMI ÉLETÉBEN

ÍRTA

Dr ELEKES DEZSŐ

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS HÁZINYOMDÁJA

300353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Nyomtatványtár
1939 II. 985

Budapest székesfőváros házinyomdája 1938 — 6861 — Felelős nyomdavezető: Kurfürst István vezérigazgató.

Bevezetés.

E munka feladata Budapest szellemi életének felmérése, annak kutatása, hogy Budapest az országos kultúrának mennyiben részese és előmozdítója. — További célok: a kultúrstatisztika módszertanának kiépítése, a közműveltség budapesti adatainak országos és nemzetközi beállításban való összefogása. — A szellemélet jelenségeit nem minőségi, hanem mennyiségi oldalról nézzük. — A kultúra mérésének nehézségei. — Különbségtétel kultúra és szellemi élet között. — A statisztika tárgykörének különböző felosztásai. — A kultúrstatisztika anyagának tágabb és szűkebb elhatárolásai. — Tanulmányunk a kultúrát szűkebben értelmezi. — A kultúrstatisztika főkérdései a kairói Nemzetközi Statisztikai Kongresszus szerint. — Kísérletek a kultúrstatisztika anyagának logikus csoportosítására. — Tanítás és művelés. — Tudomány és művészet. — Tiszta és szórakoztató művelés. — Megalkuvó tárgybeosztás. — A nagyváros és a kultúra kapcsolata. — Budapest természetes gócpont. — Fővárossá fejlődése. — A folyamatosság zavarai dacára a vezetés mindig ide tér vissza. — Magyarosodása. — Politikai, gazdasági, szellemi élet egyetlen központban. — Rohamos fejlődés az egyesítés után. — Az autonómia kultúrérzéke. — Budapest Trianon után is nyugati színvonalú metropolis.

a) A tanulmány célja.

E tanulmány közrebocsátása végrehajtása a fővárosi statisztikai közleménysorozat szerkesztője, *Illyefalvi* I. Lajos érdekes tudományos célt kitűző koncepciójának. Ez az átfogó elgondolás tanulmány tárgyává kívánta tenni Budapest székesfőváros szerepét egyfelől az ország szellemi életében, másfelől a gazdasági viszonyok területén. Budapest jelentőségével Magyarország gazdasági életében e sorozatnak egyidejűleg készült közleménye foglalkozik.[1]) A jelen kötet az ikertanulmány másik darabja, mely a főváros szerepét az ország intellektuális életében tárja fel.

Hogy Budapest szellemi élete, kultúrája messzire kimagaslik az országos színvonalból, az köztudomású, de az értékmérésnek e téren mutatkozó nehézségei miatt a különbséget egészében lemérni mindeddig meg sem kísérelték.

Tanulmányunknak bizonyára létjogosultságot ad már az is, hogy a budapesti közműveltség, szellemi kultúra arányait kívánja demonstrálni,

[1]) *Vitéz Surányi-Unger Tivadar:* Budapest szerepe Magyarország gazdasági életében 1925—1934. I., II. kötet.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mérőszámokat keres, melyekkel a főváros és az ország, illetve a vidék művelődési viszonyait összehasonlítja.

Tudatában vagyunk annak, hogy a szellemvilág nyilvánulásai, a kultúra értékei jórészt irracionális mennyiségek, amelyeket minden fenntartás nélkül mérlegre vetni nem szabad, imponderábiliák, amelyekre értékmérőt találni, amelyeket számmal kifejezni alig lehet. Hiszen a zene művészeinek tömegében Beethoven is csupán egy egység, a könyvstatisztikában a biblia is csak egy könyvnek számít. A statisztika tömegjelenségek vizsgálója, a szellemi élet, a művészetek birodalmában azonban túlsok az egyéni, tömegként nem kezelhető jelenség. Ezért a statisztika itt inkább csak támpontokat nyújt (»Symptomstatistik«).

Mégis meggyőződésünk, hogy egy ilyen próbálkozás nem járhat hasznos tanulságok nélkül s a nagy számok e területen is érvényesülő törvénye is segítségünkre lesz, hogy többé-kevésbbé elfogadható és sok szempontból értékelhető eredményekhez jussunk.

A felsorakoztatott adatokból Budapest kultúrjelentősége, szellemiekben való felsősége magasra fog nőni. Pedig ezek a számok Budapesten inkább takarnak Beethoveneket, mint a vidéken. Egy-egy kulturális intézmény, vagy szelleméletet kifejező más egység Budapesten rendszerint többet jelent, mint hasonló egység az ország egyéb részében. Egy budapesti egyetem, egy fővárosi hírlap nagyobb érték általában, mint egy vidéki. A budapesti számok tehát nem tükrözik Budapest teljes kultúrnagyságát s mégis a legtöbb vonatkozásban már a puszta számadatokban is hatalmas különbséget tapasztalunk Budapest javára.

Tanulmányunk természetesen nem elégszik meg csupán részesedési arányok keresésével. Kutatni akarjuk azt is, minő országos indítékok működnek közre a fővárosi kultúra kialakításában s viszont milyen szerepe van Budapestnek az országos közművelődés előbbrevitelében. Anélkül, hogy kultúrtörténetet adnánk, az országos és a budapesti szellemélet fejlődésének fontosabb jelzőköveit átpillantva, a kettő viszonyát, egymásra való kölcsönhatását is fürkésszük. De a multat épen csak érintjük. A jelen részletesebb rajzában egyik főcélunk annak dokumentálása, hogy Magyarország fővárosa mily hatalmas előmozdítója az országos közművelődésnek, mennyire termékenyítője, éltetője a vidéki kultúrának.

Ez a mű — bár egyes fejezeteiben inkább csak az illető problémakör összefoglalására van terünk — hézagot kíván betölteni.

A szellemi életre vonatkozó statisztika egyrészt módszer szempontjából fejletlen, másrészt, ami előbbinek természetszerű folyománya, az adatok is erősen fogyatékosak. Meglévő adatoknak rendszerezése, tanulságok levonására alkalmas egybefogása hiányzott. A háború után bekövetkezett gazdasági leromlás elsősorban a gazdasági statisztikák fejlesztését

tette indokolttá, a kultúrstatisztika a statisztika modern lendületében is mostohán művelt, parlagi terület maradt.

Ezért talán nem volt felesleges munka, ha behatolva a statisztika e sötétebb birodalmába, művelni próbáltunk töretlen területeket, hogy — sokhelyütt szerény — termésüket betakaríthassuk.

Feladatunk ama felfogásából, hogy a kultúrstatisztikák terén mutatkozó fogyatékosságokat, hiányokat törekedtünk betölteni, folyik, hogy nem elégedtünk meg pusztán adatok nyomozásával és méltatásával, de a *kultúrstatisztika metodikáját is előbbrevinni iparkodtunk.* Amennyire e munka szűk kereteiben lehetséges volt, alkalmat kerestünk az emberi szellem tárházát leltározni próbáló statisztika több elméleti kérdésének tisztázására. Ha csak vázlatosan is, az elméleti kultúrstatisztika teljes alapzatát lerakni, módszertanát szintetikus egészben kiépíteni törekedtünk. A módszerproblémákkal törődnünk kellett már csak az adatok mérlegelhetése érdekében is; épen, mert a kultúrstatisztika számos területén igen labilis adatokkal vagyunk kénytelenek megelégedni. A módszerproblémák tárgyalását természetesen másodlagos feladatnak tekintettük s ezért az egyes fejezeteknek módszertani megalapozása nem arányos. Ahol az elmélet a módszerkérdéseket már tisztázta, illetve az adatok megértése nem kívánta, a metodika szűkebb térre szorult; másutt, ahol gyeptörést véltünk végezni, azzal részletesebben foglalkoztunk.

Ugyancsak az említett szempont — hogy t. i. az elnagyolt rajz dacára tanulmányunk alapvetést igyekszik a kultúrstatisztika területén végezni — hozza magával, hogy az intellektuális statisztika adatait nemcsak Budapestre, hanem az országra vonatkozóan is, a témán túlmenő teljességben összegyüjtöttük és rendszerbe foglaltuk. Ezáltal, legalább is fővonatkozásokban, *tanulmányunk egyúttal országos adattára a kultúrstatisztika valamennyi főágának.*

Amint azonban az országos adatok ismerete nélkül Budapest jelentőségét megítélni nem lehet, a magyar szellemélet és kultúrszínvonal is csak akkor áll teljesen megvilágítva előttünk, ha nemzetközi beállításban szemlélhetjük. Ezért, ahol csak lehetett, pillantást vetettünk a nemzetközi kultúrviszonyokra is s a *hazai, illetve fővárosi adatokat világháttérbe vetítve vizsgáltuk.*

Hogy a főváros kulturális viszonyainak alakulásáról, szellemi életének országos és nemzetközi viszonylatban elfoglalt helyéről hű és tájékoztató rajzot kapjunk, nem egy nehézségen kellett átlábolnunk. A fejlődést és a részesedést a statisztika abszolút számai mellett sűrűn alkalmazott arányszámok teszik minél szemléltetőbbé. A szellemi kultúra időbeli adatai természetesen függvényei a főváros növekedésének, a lélekszámgyarapodásnak is. E nagyobbodással fejlődnek és szaporodnak a kultúra mutatóegységei is, több az iskola, irodalmi termék stb. A kultúregységek szaporodása

tehát nem mindig jelenti a kultúra magasabb fokát, lehet esetleg csupán a népesség szaporodásának velejárója.

Területi vonatkozásban tisztább a helyzet. Budapest székesfőváros közigazgatási területe, legalábbis Buda és Pest egyesítése óta, tehát azon idő alatt, amelyre visszatekintő adataink jórészt vonatkoznak, változáson alig ment át. A csekély területbővülés a mult adatsorainak mérlegelésénél alig jön figyelembe.

b) A kultúrstatisztika tárgybeosztása.

A vizsgálandó témakört kötetünk címe megadja, mégis szükségét látjuk, hogy annak határvonalait tüzetesebben kijelöljük. Rá kell mutatnunk különösen arra, hogy a szellemi élet köre nem azonos azzal, amit a kultúra közhasználatú elnevezése alatt értünk. Maga a kultúra fogalma is ingatag s a legtágabban értelmezhető.

A kultúra, eléggé általános értelme szerint, civilizációt, haladást is jelent. Sőt értik alatta a társadalom anyagi, szellemi, erkölcsi életformáinak, vagy állapotainak összességét is.[1]) Ez objektív meghatározás szerint tehát van agrár, ipari stb. kultúra is. A kultúra az anyagi élet feltételeit épúgy kifejezheti, mint a szellemi élet feltételeit. Tanulmányunk azonban elsősorban a szellemi élet tényezőivel és jelenségeivel kíván foglalkozni. Ezért Budapest kultúrája csak a szó szűkebb értelme szerint illeszkedik e könyv tartalmába, mely a közművelődés, a tudományos-művészeti élet birodalmát járja végig, a szellem teremtő tevékenységét öleli fel.

Nem a kultúrának, mint haladásnak mutatóit, tényezőit akarjuk számbavenni, mert akkor kutató lámpásunkkal a társadalmi, gazdasági, erkölcsi, politikai élet minden vonatkozását át kellene búvárolnunk, hanem *megmaradunk a szellemi élet szorosabban körülírt területén.*

De a már előadottak szerint a szellemi élet jelenségeinek vizsgálata sem tárgyunk minden szempontból. Minthogy munkánk elsősorban statisztikai mű, nem hatolunk be mélyebben a szellemi élet jelenségeinek tárgyi leírásába, szakszempontból való méltatására. Hanem inkább csak felmérjük a szellemi élet parcelláit, számot vetünk kiterjedésükkel, statisztikai adataikat foglaljuk össze minél könnyebben áttekinthető rendszerben és az adatok törvényszerűségeit igyekszünk felderíteni. Tehát *nem annyira minőségi, mint inkább mennyiségi rajzát kívánjuk adni Budapest szellemi kultúrájának.*

Kétségtelen, hogy Budapest intellektuális élete, eszmevilága ízében, jellegében is más, mint a vidéké s nem tagadhatjuk, hogy az összehasonlítás nem minden szempontból előnyös Budapestre. Igen érdekes volna pl. annak vizsgálata, hogy a főváros különféle idegen behatások, nyugati,

[1]) *A. Niceforo:* Kultur und Fortschritt im Spiegel der Zahlen.

keleti népelemek beszivárgása folytán mily mértékben ivódott át idegen szellemmel, mit vesztett magyar jellegéből. De az ilyen irányú kutatások már kevésbbé tartoznak célkitűzéseink közé.

A szellemi élet körében folytatandó vizsgálódásunk tehát elsősorban adatokon épül fel, amely adatoknak gyüjtése a közművelődésre — szellemi életre, kultúrára — vonatkozó statisztika feladata. Ezért helyesnek véljük, ha munkánk tárgykörének kijelölésénél is különös figyelmet fordítunk a statisztikai szempontokra s ha anyagunkat a statisztikai elmélet — bár még csak tapogatódzó — tárgybeosztása alapján kíséreljük meg csoportosítani.

A tárgykörök szigorú elhatárolása nagy nehézségekbe ütközik. Logikusan mutat rá *Winkler*,[1]) hogy egy és ugyanazon jelenség a statisztika egyes fejezeteinek a másikba való átnyúlása miatt több fejezetnek is tárgya lehet és hogy ezzel az esettel nem tévesztendő össze az, midőn ugyanazt a jelenséget különböző adatgyűjtések vonják megfigyelésük körébe.

A statisztika módszertudósai mégis nagyjából megegyeznek abban, hogy a kultúrstatisztika a népességi és a gazdasági főágazatoktól elkülönülő harmadik főágazata a statisztikának. Eltérők a vélemények azonban abban, hogy e harmadikon kívül további főágazatok vannak-e, vagy pedig a kultúrstatisztika fogalmának tágabb értelmezésével e gyüjtőnév alatt lehet elkönyvelni egyesek által külön főágnak tekintett tárgyköröket is.

Míg Johannes *Müller*[2]) csak népességi, gazdasági és kultúrstatisztikai főágakat ismer, Wilhelm *Winkler* népességi, gazdasági, kulturális és politikai részekre bontja a statisztika tárgykörét. Szerinte az emberi társadalom hibáinak, fogyatkozásainak vizsgálata a kultúrstatisztika körébe osztható be s így a morálstatisztika (beleértve a kriminálstatisztikát), tágabb értelemben, része a kultúrstatisztikának.

Georg *Mayr*[3]) külön területként a morálstatisztikát is kihasítja a kultúrstatisztikából s beosztása ez: népességi, gazdasági, morál-, közműveltségi (Bildungstatistik) és politikai statisztika; sőt későbbi munkájában[4]) az egyházi statisztikát is kiemeli a kutúrstatisztika tárgyköréből.[5])

---

[1]) Grundriss der Statistik. II. Gesellschaftsstatistik.

[2]) Theorie und Technik der Statistik.

[3]) Begriff und Gliederung der Staatswissenschaften.

[4]) Statistik und Gesellschaftslehre.

[5]) V. ö. még *Friedrich Zahn.* (Internationale Kulturstatistik. Bulletin de l'Institut International de Statistique. XIII. Roma, 1926.) beosztását, amely a népességi és gazdasági statisztikai ágaktól elkülöníti a kultúrstatisztikát s ennek erkölcsi, szellemi, politikai kultúrára való továbbágazódásait ismeri.

J. Müller: Deutsche Kulturstatistik (Einschl. der Verwaltungstatistik) című munkájában a kultúrstatisztika területét a legtágabban értelmezve, 1) szellemi élet, 2) lelki élet, 3) testi élet művelése, 4) közigazgatási (beleértve politikai) statisztikai fejezetekbe osztja anyagát. A szellemi életre vonatkozó fejezet oktatás és művelődés (Bildung) al-

E tárgybeosztási kísérletek meglehetős sikertelensége a Nemzetközi Statisztikai Intézetet is arról győzte meg, hogy a szellemi élet taglalásánál elvi szempontokat szigorúan betartani nem lehet, hanem meg kell elégedni a kultúrstatisztika témakörének a gyakorlati élet nomenklaturáin felépülő rendszerbefoglalásával.

A *Nemzetközi Statisztikai Intézet* és a *Népszövetség* keretében működő *Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete (Institut International de Cooperation Intellectuelle)* kiküldötteiből Lucien *March* elnökletével alakult *Commission Mixte de la Statistique Intellectuelle* tett javaslatot a kultúrstatisztika területének kijelölésére s az adatgyüjtések egységesítésére nézve, amelyet a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1928. január 4-i kairói ülése el is fogadott.[1])

A vegyesbizottság, illetve elnöke, Lucien *March*, a szellemi élet körének kijelölésénél nemcsak az anyagi tevékenység, de a lélek, az érzelem és akarat birodalmát, vagyis a vallási, erkölcsi és politikai életet szintén figyelmen kívül hagyja. Az általa elfogadott definició szerint a tulajdonképeni szellemi élet magában foglalja a tudományos kutatásra, a művészi alkotásra, valamint az emberek által bírt ismeretekre és az emberi értelmi képesség fejlődésére vonatkozó tényezők összességét.[2])

A kairói felosztás az »intellektuális« statisztika tárgykörét így osztályozza:

I. Oktatásügy (köz, magán):
   A) Felsőoktatás, egyetemek.
   B) Közép-, vagy másodfokú oktatás.

---

fejezetekre oszlik. Az előbbinek tárgyai: *a)* népiskolák és népiskolai célú egyéb iskolák, *b)* továbbképző hivatási- és szakiskolák, *c)* középiskolák, *d)* magasabb fokú iskolák, *e)* főiskolák, *f)* népfőiskolák és népművelési tanfolyamok, *g)* a népesség iskolai műveltségének foka. A »Bildung« fejezet tárgyai: *a)* színház és hangverseny, *b)* mozgóképszínház, *c)* egyéb szórakozási helyek (Unterhaltungsunternehmen), *d)* művészeti gyüjtemények, *e)* nyilvános könyvtárak és olvasótermek, *f)* irodalmi termelés, *g)* újságok és folyóiratok. A lelki életre vonatkozó fejezet vallási és egyházi viszonyok, továbbá a népesség erkölcsi élete című alfejezetekre tagolódik.

Hasonszerű felfogás abból kiindulva, hogy a kultúrstatisztika fogalma alá a szellemi, lelki s tágabb értelemben a testi művelődés tartozik, a kultúrstatisztika körét 1) közoktatás és közművelődés, 2) egyházi és vallási élet, 3) testnevelés csoportokban határolja el. *(Asztalos:* Kultúrstatisztika. Magyar Pedagógiai Lexikon.). *F. Zižek* (Grundriss der Statistik) eltekint a kultúrstatisztikának, mint tárgykörnek alkalmazásától, mert határvonalait nem látja világosnak.

[1]) Rapport au nom de la Commission Mixte de la Statistique Intellectuelle. Par *M. Lucien March* (Président). La Caire 1928.

[2]) »La vie intellectuelle proprement dite comprend l'ensemble des faits se rapportant à la recherche scientifique et à la création artistique, ainsi qu'aux connaissance possédées par lex hommes, et au développement de leur faculté de comprendre. Restent en dehors les faits qui se rapportent à l'activité matérielle, aux sentiments, aux volontés, c'est-à-dire, la vie économique, la vie religieuse et morale, la vie politique proprement.

C) Népoktatók iskolái és tanfolyamai.
D) Népoktatás.
E) Felnőttek oktatása.
F) Szakoktatás.

II. Nem egyetemekkel kapcsolatos tudományos intézetek.
III. Múzeumok.
IV. Könyvtárak.
V. Levéltárak.
VI. Történelmi és művészeti emlékművek.
VII. Könyvkiadás és könyvkereskedés.
VIII. Színházak és látványosságok.
IX. Hangversenyek.
X. Mozgófényképek.
XI. Rádió.
XII. Szubvenciók és egyéb anyagi támogatás (hatóságok, magánintézmények).
XIII. Találmányok.
XIV. A szabadfoglalkozásúak, valamint a könyv- vagy sokszorosító iparvállalatok vezetőinek statisztikája.

A kairói határozat maga is elismeri, hogy e felsorolás nem kimerítő, változatlan keret, hanem csak a szellemélet statisztikájába tartozó főbb kérdések foglalata. A nemzetközi rendszer hiányosságát menti, hogy gyakorlati célokat szolgálván, azokat a tárgyköröket igyekezett kiválasztani, amelyekről statisztikai adatok leginkább állanak rendelkezésre.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet által elfogadott kultúrstatisztikai javaslat az egyes csoportok adatgyűjtési, illetve adatközlési terveit is kidolgozta, kiemelkedően legnagyobb részletességgel az oktatásüggyel foglalkozik. A kultúrstatisztika megművelendő területeit elsősorban a nemzetközi statisztika számára jelöli ki. A nemzeti kutatás egy és más irányban természetesen ezen túlmenő lehet, aminthogy, ahol mód van rá, mi is igyekezni fogunk vizsgálódásunkat a hazai szellemi élet további vonatkozásaira, illetve az egyes területeken belül a nemzetközi kívánalmat meghaladó fontosabb részletekre is kiterjeszteni.

Az Intézet későbbi kongresszusain a kairói határozatot csak lényegtelenebb részletek tekintetében bővítették.

Az államoktól az adatgyűjtések egyik részének évenkinti, másik részének ötévenkinti végrehajtását kívánják. Ez megfelel az adatok ama természetének, hogy egyrészük inkább, másrészük kevésbbé van változásnak alávetve. Az ötéves adatgyűjtéseknél csupán egy különbségtételt hiányolunk. Elégséges lehet ugyanis minden ötödik év adatának begyűjtése, de

esetleg kívánatos lehet, hogy ne csak az ötödik év, hanem az utolsó adatgyűjtés óta lefolyt öt év adatai vétessenek számba.

A kultúrstatisztika tárgykörét a már mondottakból folyóan mi is szűkebben értelmezzük s a kultúrstatisztikának nem szorosabban vett részeivel — mint aminő az erkölcsi s méginkább az egyházi-lelki, politikai élet — nem foglalkozunk. Csak célkitűzésünknek megfelelő korlátozással követjük az újabb elméletet testi kultúrának, a sportnak anyagunkhoz számításában is.[1])

Az emberi szellem világának konkrétumait keresőnek abból kell kiindulnia, hogy a szellemi élet csak külső nyilvánulásai útján tehető vizsgálat tárgyává. Tárgyunkat legcélszerűbben amaz intézmények, tényezők alapján rendszerezhetjük, amelyekben a szellemi élet egyes ágai megtestesülnek, amelyek közvetítői, megjelenítői, jellemzői a kultúrának. Minden emberi közületnek s így Budapestnek szellemi életét is gyakorlatilag s statisztikai számbavételre alkalmasan elsősorban intézményeiben, azok berendezéseiben, teljesítményeiben stb. figyelhetjük meg.

Így foghatjuk fel a Nemzetközi Statisztikai Intézet eljárását is, amely — egyelőre a bővítés lehetőségét ki nem zárva — 14 fejezetbe osztva sorolja fel a közművelődés, a kultúra legfőbb intézményeit és nyilvánulásait s az ezekhez kapcsolódó adatgyüjtéseket. Azonban az egész felosztásban rendszert, az egyes fejezetek között elvi összefüggést nem keres.

Tényleg azon intézményeket, illetve tényezőket, amelyeknek állapotával, jelenségeivel, működésével foglalkoznunk kell, alig lehetne teljességben felsorolni s a határvonalak elmosódottsága miatt elméletileg helyesen csoportosítani sem könnyű.

Nagy általánosságban két főcél mozgatja őket: 1. a közvetlen *tanítás*, 2. az egyéb *művelés*.

Közvetlen tanítással foglalkoznak a tanintézetek s a közoktatást szolgáló más intézmények.

A művelést, művelődést nem közvetlen tanítással előmozdító intézmények az osztályozás különböző szempontjai szerint ismét többféleképen tagolhatók. Lehetnek *tudományosak* és *művészetiek*,[2]) nem is szólva a tágabban értett kultúra erkölcsi, lelki, gazdasági, technikai, politikai stb. oldaláról. Tudomány és művészet azonban összefolyó fogalmak. De ettől s attól is eltekintve, hogy a művészeteknek is van tudományuk, e kétfelé ágazás

---

[1]) *Winklert*, amidőn a sportot, tornát a kultúrstatisztikai vizsgálat körébe utalja, az a megfontolás vezette, hogy a kultúra szó értelme »képzés«, »művelés«, tehát a testi képzésre is vontakozik. *Zahn* azon a címen tekinti a testi képzést torna, sport, katonai szolgálat által a kultúrstatisztika körébe tartozónak, mert ez termékenyitően hat a szellemi életre és ezáltal is kulturális hivatást végez.

[2]) A művészeteket ismét jellemezheti a térbeliség (képzőművészetek) és az időbeliség (reprodukció, mozgás: ilyen a zene, költészet és tánc).

nem kimerítő : külön ágazatnak kívánkozik a tudománynak és művészetnek is részét tevő *irodalom.* Egy ilyen szempontú csoportosítás azért sem volna szerencsés, mert az intézmények egyes alaptipusait, melyek úgy a tudományt, mint a művészetet szolgálják, (pl. múzeum, egyesület, sajtótermék), kénytelen volna szétbontani, kéthelyütt elkönyvelni.

Másik osztályozása az öncélú tanításon kívüleső művelésnek azon az alapon történhetik, hogy vajjon *tiszta* vagy *szórakoztató* jellegű művelésközvetítésről van-e szó. Éles határvonalak itt sem vonhatók ; pl. egy irodalmi termék, egy film mindkétféle lehet. A tiszta művelés körébe tartozó különböző tudományos és közművelődési intézmények között nagy csoport a közgyűjteményeké. A szórakoztatva művelő intézményeknél a szórakoztatás természetesen mellékszempont, a lényeg itt is a kultúraközvetítésen van. Ilyen intézmények a színházak, hangversenyek, mozgószínházak, rádió stb.

Nem vezet teljességhez s tiszta csoportosításhoz az a felismerés sem, hogy a szóbanforóg intézmenyek egyrészében a képzés, a kultúraközvetítés *személyek* útján történik (iskolák), másutt *tárgyak,* bizonyos célú *gyüjtemények* útján (múzeum, könyvtár), avagy akár egyszeri, akár ismétlődő *látványosság, produkció* útján (színház, film, hangverseny, rádió.)

Mindezért megalkuvó a mi tárgybeosztásunk is, mely többé-kevésbbé a Nemzetközi Statisztikai Intézet sémájához igazodik. A kairói beosztást — mely bevallottan is inkább csak teljességre nem törekvő felsorolás — igyekeztünk azonban némely vonatkozásban rendszeresebbé tenni. A logikusabb sorrend keresése mellett a rokonfejezeteket gyüjtőfejezetbe foglaltuk. A népesség kulturális felépítésére világot vető demográfiai részt, mely hasznos előismereteket nyujt a további fejezetekhez, utolsó helyről előre tettük.

Anyagbeosztásunk váza ez :

A népesség műveltsége.
Közoktatás.

Közgyüjtés :

- Múzeumok.
- Könyvtárak.
- Levéltárak.

Irodalmi termelés :

- Könyv.
- Időszaki sajtó.
- Nyomdászat.
- Könyvkereskedelem.

Művészet, szórakozás:

Színészet.
Mozgófénykép.
Rádió.
Zene.

Egyéb kultúra:

Műemlékek.
Találmányok.
Sport.

Kultúraszervezés:

Szervezetek.
Anyagi támogatás.

c) A fővárosi kultúra kialakulása.

Város és kultúra egyszerre születnek, egymást táplálják, együtt fejlődnek. A nagyváros a művelődés magasabb fokát jelenti.

Városok keletkezése s a fokozódó urbanizálódás a civilzációnak époly természetes folyamata, mint amily szükségszerű a gazdasági empóriumok s a politikai központok: az országfővárosok kialakulása.

A területek gócai, a fővárosok rendszerint nem mesterséges képződmények, településhelyüket nem a véletlen szabja meg. Természeti, földrajzi, gazdasági viszonyok teremtményei.

Budapestet is földrajzi fekvése s természeti adottságai determinálják arra, hogy központja legyen politikai alakulatnak.

Periférikus fekvése dacára tartományi székhely már a római birodalomban [1]) s központ későbbi hódítók uralma alatt is.

Első királyaink alatt ugyan Esztergom, illetőleg Székesfehérvár az ország fővárosa, a kárpáti medencében megtelepült magyarság azonban hamar felismeri, hogy a közlekedési, stratégiai és egyéb fővárosalakító tényezők a központibb dunakétparti településben inkább megvannak. Mihamar e pest-buda-óbudai centrum veszi át a főváros szerepét s bár időnkint a sors mostohasága, az idegen befolyás megzavarja a folytonosságot, nem akadályozhatja meg, hogy újból ide térjen vissza a vezetés és innen történjék az ország kormányzása.

---

[1]) *K. Schünemann* (Die Entstehung des Städtwesens in Südost-Europa) szerint a magyar városok a német kultúra expanziójának termékei. Ezzel szemben *Pleidell Ambrus* (A magyar várostörténet első fejezete, Századok 1934.) bizonyitja, hogy Magyarország északi és nyugati városai — tehát a főváros is — római eredetűek. Kultúrájuk természetesen sajátos magyar kultúra.

IV. Béla a tatárok által elpusztított városba idegeneket telepít s várrá erősíti meg Budát. Az ő idejében ez az addig inkább csak gazdasági szerepet játszó hely már fővárosnak számít és a *Róbert Károly* alatti kisebb megszakítástól eltekintve — amikor Temesvár, majd Visegrád a királyi székhely — a mohácsi vészig az is marad. *Nagy Lajos* és *Zsigmond* alatt a főváros nemzetközi tekintélyre emelkedik, *Mátyás* király pedig fényes királyi rezidenciává építi ki s kulturális központtá emeli. Mátyás építkezései, királyi palotájának kincsei, a Korvinák, a budai humanista társaság s az első hazai nyomda jelzik a reneszánszkor e gyujtópontjának világviszonylatban is magas kultúrszínvonalát. Párhuzamosan fejlődik a főváros gazdasági jelentősége: Pest az ország legnagyobb forgalmú városa s kereskedelmének főpiaca.

A török hódoltság a megszállott fővárost kidönti fényes szerepéből. Hogy Magyarország kultúrintézményei nem mindig Pest-Budán létesülnek elsőül, annak magyarázatát azonkívül, hogy az első századokban nem itt van a főváros, főleg az országközpont török járom alá jutásának tulajdoníthatjuk. Mindazonáltal Buda az ozmán birodalomnak is főfontosságú városa marad.

Buda visszafoglalása után több évtizednek kell eltelnie, míg a rommá lett város régi pozicióját visszaszerzi.[1]) 1703-ban Buda s Pest szabad kir. városi rangot kap önkormányzati joggal, új kiváltságokkal. Bár *I. Lipót* a »főváros« címmel is megajándékozza, Bécs közelsége miatt — pontosabban meg nem határozható ideig — még Pozsony a tulajdonképeni főváros. A természeti, földrajzi erők nyomására azonban a súlypont ismét visszatolódik: a főhivatalokat (a hétszemélyes táblát 1723-ban) Budára helyezik s váltakozással az országgyűlés is hol Pesten, hol Budán székel. A XVIII. század végén újból Budáé a politikai vezetőszerep.

Az ország természetes központja a közművelődés tényezőit is mindjobban magához ragadja. Persze sokáig tart, míg a túlnyomóan idegen betelepültekből kikerült lakosság sokféle rétege valamennyire egybesúrlódik. A magyar szellemiség gyorsabb fejlődését hátráltatja, hogy a latin nyelv kiszorulásakor a főváros erősen el volt németesedve. Buda visszafoglalása után Budán csak egyetlen magyar családot említ a krónikás.[2])

1720 körül a németnyelvű lakosság háromszorannyi, mint a magyar. A magyarság térhódítását jelzi, hogy *Körösy* becslése szerint[3]) Budapest 1851. évi népességének 43·8%-a (Pestet külön tekintve 51·4%-a) volt magyar. A hivatalos népszámlálási eredmények szerint 1880-ban Budapest népességében 56·7% volt a magyarság aránya, a németségé 34·4%, 1930-ban pedig a 94·3%-os magyarsággal már csak 3·8% német állott szemben.

[1]) L. ugyane sorozatban *Balla Antal:* Budapest szerepe Magyarország történetében és *Pásztor Mihály:* Buda és Pest a török uralom után.

[2]) *Schmall L.:* Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez.

[3]) Budapest fővárosa az 1881. évben.

Mégis egyre több tápot kapva az ország magyarságából, a vérfrissülés, a nemzeti géniusz asszimiláló ereje csodákat művel. A nemzeti újjáéledés korszakában már ismét a vegyüléknépességű főváros az, ahonnan a magyarosító és kuturális megmozdulások s a politikai és szabadságmozgalmak kiindulnak. A Pázmány Egyetem s a XIX. század elején alakult Nemzeti Múzeum mellett a közintézmények, országos alkotások egész sora keletkezik Pest-Budán. Nagyrészük a főváros példamutatásának országot újjászülő erőt tulajdonító *Széchenyi* István gróf érdemeként: így a Nemzeti Kaszinó, a Tudományos Akadémia, a Dunagőzhajózási Társaság, a Lánchíd, stb. A hivatali, politikai élet, a vagyonos, előkelő, fejlettízlésű társadalmi rétegek ideterelődése, az, hogy a vasutak legfőbb csomópontja, a gyáripar, a kereskedelem és a pénzügyi élet fókusza itt van: kölcsönhatásával, egymásra gyakorolt vonzásával végeredményben a kultúrfejlődést gyorsítja.

Már az egyesítés előtt (1872 : XXXVI. t.-c.), amikor Pest, Buda és Óbuda 300 ezer főnyi népességükkel egyenkint a vidéki városok lélekszámát nem nagyon haladták meg, visszavonhatatlanul az ország e pontján tömörül a szellemi élet, a közművelődés valamennyi személyi és tárgyi forrása. Írás, hírlapírás, színjátszás innen bontja szárnyát. Írók, művészek, tudósok itt gyülekeznek.

De a természetes okokon kívül azt, hogy Pest-Buda a hazai művelődés központjává vált, sokrészben köszönhetjük az erre irányuló mozgalomnak. Már *Kármán* József, majd követői arról a Pestről álmodnak, »ahova a magyar szellemi élet valamennyi szála összefut s ahonnan a magyar kultúra mindenfelé szétárad«. A nemzeti megújhodás írói követelik Budapest szellemi központtá alakítását s *Széchenyi* és *Kossuth* is harcosa az összpontosításnak. Ez oly sikerrel is jár, aminőre alig van külföldi példa.

Az 1873-ban bekövetkezett egyesítés azután rohamléptű fejlődést hoz magával. Előmozdítja ezt a nagyvonalú kultúrpolitika mellett a főváros vezetőségének és közönségének emelkedett gondolkodása, amely a kultúra támogatására rendszeresen jelentős összegeket juttat, felbecsülhetetlen szolgálatot téve ezzel az országos közművelődésnek is.

A világháború kitörése előtt Budapest, ha lélekszámban nem is, de a szellemélet számos vonatkozásában egyvonalban áll a nyugati metropolisokkal.

Külön tragédiája az országcsonkító békekötésnek, hogy Budapestet megfosztotta gazdasági és szellemi fogyasztópiacainak nagyobb részétől. De felmérhetetlen a leszakított területek vesztesége is, amelyeknek Budapest kultúrája dús táplálója volt.

Budapestet Trianon mégsem tudta lerántani piedesztáljáról. A nyugati műveltség áramkörében — tán utolsó állomásként — megmaradt s kultúrájának tiszta fénye ma még messzebbre világít.

A népesség műveltsége.

A budapesti kultúra fiatal, de gyorsan fejlődött. — Hatalmas kultúrrétegek Budapest népességében. — A 6 éven felüli népességben Budapesten 3·3%, a vidéken 10·5% az analfabéták aránya, a 8 középiskolát végzettek aránya a fővárosban 12·8, a vidéken 2·3%, a főiskolát végzetteké a fővárosban 4%, a vidéken 0·7%. — Budapest népének kimagasló nyelvtudása. — A szellemi foglalkozások nagy térfoglalása: Budapesten él a magánmérnökök kétharmada, az ügyvédek s az állami tisztviselők fele. — Kultúrhatások a népmozgalom adataiban.

Mielőtt a budapesti szellemi élet intézményes megnyilvánulásait számbavennők, tartsunk futólagos, témánk szempontjaira korlátozott szemlét Budapest népességén, amely a főváros kultúráját táplálja, de azon nevelkedik is.

Tudomány és közoktatás, irodalom és művészet itt halmozódván, művelői is, az ország főhivatalnokaival, politikusaival, társadalmi vezetőivel egyetemben nagyrészt itt központosulnak. E szellemi elit s a szellemi művelődés fővárosi intézményei azután elsősorban Budapest népéből nevelik ki az »intelligencia« szélesebb rétegeit.

A már vázolt művelődéstörténeti folyamat szerint Budapest századokon át lassú és akadályozott fejlődése mintegy másfélszáz évvel ezelőtt vesz gyorsuló ütemet.

Az ország fővárosa, mely kultúrájában a török kiűzése után is még egy évszázadon át erősen idegen, részben latin, részben német: a XVIII. század végén kezd ébredezni nemzeti öntudatára. Ugyanekkor ideálislelkű kezdeményezők Pestet mindjobban irodalmi, művészeti és tudományos központtá teszik. Eleinte baráti körök alapításával, majd intézmények létesítésével. E mozgalmak ismertetése nem feladatunk s neveket sem sorakoztatunk fel annak jellemzésére, hogy kultúránk fejlődése mennyire a fővároshoz kapcsolódik. De nevek felsorolása felesleges is. Bár a vidék sűrűn termel ki tehetségeket: a szellemi arisztokrácia, íróink, művészeink, tudósaink nevesebbjei szinte kivétel nélkül a fővárosban élnek, vagy rövidebb-hosszabb ideig itt tartózkodnak. Egyházfők, főnemesek, az egyetem professzorai, a szerzetesrendek (jezsuiták, piaristák), sőt ideálista könyvkeres-

kedők és nyomdászok is gondjukba veszik az irodalmat és tudományt, előremozdítják a szellemi élet kifejlődését. Művészet, színészet termékenyítően hat a pesti kultúrtelevényen s tanulni, pallérozódni idejön a vidék ifjúsága is.

Mindez Budapestre zsúfolja az intellektuális népességet. S a mult örökségét a jelen megsokszorozza, a fővárosi népesség kultúrája mégjobban kiteljesedik.

Lássuk a statisztika idevágó adatait.

A demográfia bonckése alatt a népesség többféle keresztmetszetben tárul elénk. Minket ezek közül a népesség műveltségi fokát, intellektuális szerkezetét mutató rétegződések érdekelnek.

A kultúrstatisztika nemzetközileg egyöntetű művelését megalapozó kairói formula is tudatában van annak, hogy a demográfia bizonyos adatai alkalmasak az államok kultúrális helyzetének megvilágítására. Az a hevenyészett előírás azonban, amelyet az említett kairói tárgybeosztás utolsó (XIV.) fejezetében találunk, e szempontból jelentős fejlesztésre szorul A kairói határozat az általános népszámlálások alapján csak a szabadfoglalkozásúakról (önállók) kíván kimutatást ötévenkint, foglalkozás, ezen belül nem, kor, honosság, területi megoszlás szerint. Mi vizsgálatainkat túlterjesztjük a Nemzetközi Statisztikai Intézet által adott kereteken.[1])

A budapesti nagymértékben urbanizált népesség értelmiségi státusának felépítése egészen más, mint az ország többi részének népességéé.[2])

A népműveltség legkézenfekvőbb mércéje az *írni-olvasni tudás.*

Magyarországon az analfabéták[3]) aránya a kultúrállamok sorában is jó közepes.[4]) Magyarország és Budapest írni-olvasni tudó népességéről 1. számú táblázatunk közöl az időbeli fejlődést is feltüntető összehasonlítást.

---

[1]) *Lucien March* jelentésének említett XIV. fejezete (címe Recensement des titulaires de professions libérales et des chefs d'enterprises dans les industries du livre) a szabadfoglalkozásokon kívül — kevéssé indokolhatóan kiragadva — a könyvipari vállalatok főnökeit vonja be a vizsgálatba.

[2]) Bő adatokat közöl idevágóan : *Thirring Gusztáv :* Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. Statisztikai Közlemények 70. kötet 3. sz.

[3]) A csak olvasni tudókat is beleértve.

[4]) Az analfabétizmusról nemzetközi áttekintésünk fogyatékos. Az össznépesség korösszetétele országonkint eltérő lévén, hű képet csak az a vizsgálat nyujt, amely a serdületlen, illetve az iskolás kort el nem ért népességet az írni-olvasni tudók számbevételénél kirekeszti. E korhatár megállapítása azonban nem lévén egységes, a nemzetközi összehasonlítások nem sokat mutatnak.

1. A népesség írni-olvasni tudásának alakulása.*)

Év, hely	Írni-olvasni tudott		
	szám szerint[4])	az összes népesség %-ában	a 6 évnél idősebb népesség %-ában
Régi anyaország.			
1869.[3])			
Magyarország[1])	3,753.892	*27·4*	*33·1*
Budapest	153.467	*60·3*	*67·6*
Budapest Magyarország %-ában	**4·1**	—	—
1880.[3])			
Magyarország[1])	4,998.937	*36·1*	[2]) *46·3*
Budapest	242.312	*65·4*	[3]) *79·7*
Budapest Magyarország %-ában	**4·9**	—	—
1890.[3])			
Magyarország	6,742.345	*44·2*	—
Budapest	355.397	*70·3*	—
Budapest Magyarország %-ában	**5·3**	—	—
1900.			
Magyarország	8,696.332	*51·6*	*61·4*
Budapest	565.481	*77·2*	*87·6*
Budapest Magyarország %-ában	**6·5**	—	—
1910.			
Magyarország	10,621.420	*58·2*	*68·7*
Budapest	739.297	*84·0*	*92·5*
Budapest Magyarország %-ában	**7·0**	—	—
Mai terület.			
1920.			
Magyarország	6,104.727	*76·4*	*84·8*
Budapest	820.388	*88·2*	*94·7*
Budapest Magyarország %-ában	**13·4**	—	—
1930.			
Magyarország	6,886.749	*79·3*	*90·4*
Budapest	914.840	*90·9*	*96·7*
Budapest Magyarország %-ában	**13·4**	—	—

Budapesten az írni-olvasni tudók aránya mindig jóval nagyobb volt, mint a vidék, illetve az ország népességében. Amily természetes ez, époly érthető, hogy az országos és a budapesti arányszám közötti különbség az

*) Bővebb adatokat a multról s az 1929. évi fővárosi összeírásról l. *Áfra Nagy János:* Az írástudatlanok Budapesten c. tanulmányában. Statisztikai Közlemények 63. kötet 1. sz.

[1]) Horvát-Szlavonország és a horvátszlavon határőrvidék nélkül.

[2]) 7 éven felüli népesség.

[3]) Csak polgári népesség.

[4]) Budapest népessége a megfelelő területű Magyarország népességének %-ában a következő volt: 1870 : 4·1, 1880 : 4·8, 1890 : 5·3, 1900 : 4·4, 1910 : 4·8, 1920 : 11·6, 1930 : 11·6%.

utóbbi évtizedek folyamán egyre csökkent s ma már, amidőn az analfabétizmus elleni küzdelem diadalra jutott, egészen összeszűkült. Az 1869. évi népszámlálás idején a 6 évnél idősebb népességből országos arány szerint 33·1% tudott írni-olvasni, míg Budapesten ez az arány mégegyszer ekkora, 67·6% volt. Az utolsó, 1930. évi népszámlálás már az alapműveltség 90·4% országos és 96·7% budapesti arányát állapította meg.[1]) A vidéki városok közül Budapestnél egyedül Sopron és Kőszeg analfabétizmusa kisebb. A 6 éven felüli népességben legjobb arányt felmutató városok sorrendje a következő:

Sopron	2·4
Kőszeg	3·0
Budapest	3·3
Szombathely	3·4
Kispest	3·5
Rákospalota	3·8
Komárom	3·9

Legrosszabb a városok közt Kiskunhalas aránya: 22·5%.

Csupán a finemű — 6 éven felüli — népesség körében Budapesten az analfabéták 1869-ben 21·6, 1930-ban 1·7%-ot tettek (országos arány 7·9%). A nők alapműveltsége régen erősen visszamaradt a férfiaké mögött, míg ma a két nem írni-olvasni tudása közt alig van különbség. A nőknél tehát nagyobbléptű a fejlődés: Budapesten a nők körében ugyanis ugyanezen idő alatt az analfabéták aránya 43·6%-ról 4·6%-ra esett (országos arány 11·3%).

Budapesten az alapműveltség birtokával a magyarság erősen kiemelkedik a többi nemzetiségek közül. A magyarság javítja a budapesti analfabétizmust oly kedvező arányúvá. Budapesten a németek analfabétizmusa nagyobb, mint a magyaroké, holott országos átlagban a német arány kedvezőbb. Volt ugyanis 1930-ban a 6 éven felüli népességben analfabéta:

	Budapest %	Magyarország %
Magyaroknál	3·0	9·6
Németeknél	5·7	4·3
Tótoknál	19·8	10·8

A főbb felekezetekre vonatkozó hasonló adatokban az izraeliták kedvező, a római katolikusok kedvezőtlen országos arányszámai Budapesten megfelelően javulnak:

	Budapest %	Magyarország %
Római katolikusoknál	3·9	10·4
Reformátusoknál	2·9	9·1
Evangélikusoknál	2·1	4·6
Izraelitáknál	1·6	2·4

[1]) Az össznépességben az írni-olvasni tudók aránya az országban 79·3, Budapesten 90·9%. A csak olvasni tudók a 6 éven felüli országos népességben 0·8%-ot, a budapesti népességben 0·4%-ot tettek.

Budapest egyes kerületeinek írni-olvasni tudásában jelentős eltérésekkel találkozunk: az V. és XII. kerületekben a legkisebb, a III. és XIII. kerületekben a legnagyobb az analfabéták aránya. A 6 éven felüli népességben volt analfabéta:

I. kerület	2·7	VIII. kerület	3·8
II. «	2·1	IX. «	3·8
III. «	5·2	X. «	4·6
IV. «	2·0	XI. «	2·7
V. «	1·7	XII. «	1·9
VI. «	2·5	XIII. «	5·0
VII. «	3·0	XIV. «	3·6

A műveltség további fokozataira, a népességnek az *iskolai végzettség* szerinti tagozódására 2. számú táblázatunk derít világot.

2. A népesség iskolai végzettsége.

Év, hely	Legalább a középiskola 4 osztályát elvégezte	Legalább a középiskola 6 osztályát elvégezte	Legalább a középiskola 8 osztályát elvégezte	Főiskolát végzett
Régi anyaország.				
1910.				
Magyarország	332.903	88.702	251.534	.
Budapest	75.536	23.971	66.761	.
Budapest Magyarország %-ában	*22·7*	*27·0*	*26·5*	.
Mai terület.				
1920.				
Magyarország	358.031	72.168	136.351	73.475
Budapest	140.852	34.315	62.034	36.289
Budapest Magyarország %-ában	*39·3*	*47·5*	*45·5*	*49·4*
1930.				
Magyarország	469.928	81.488	190.068	84.790
Budapest	164.373	36.475	83.324	37.844
Budapest Magyarország %-ában	*35·0*	*44·8*	*43·8*	*44·6*

Budapesten felette magas az iskolázott rétegek aránya. Míg Budapest lakossága az országénak 11·6%-a, Magyarországnak az iskolák különböző felsőbb fokozatait végzett népességében a főváros 35—45%-kal részesedik. Fokozza ezt az előnyt, hogy a műveltség említett jelzőszáma épen a 6, 8 közép- és a főiskolát végzetteknél, tehát a három legjobban iskolázott csoportban igen erős (44·8, 43·8, 44·6%) s a négy középiskolát végzetteknél gyengébb (35·0%). Említésreméltó, hogy az iskolai végzettség most idézett legújabb, 1930. évi adatainál az előző, 1920. évi népszámlálás megfelelő adatai az egész vonalon még kedvezőbbek Budapest javára. Leginkább azért, mert a háború után közvetlenül következő években Budapest átmene-

tileg sok magasabb iskolai végzettséggel biró, elhelyezkedést kereső egyénnek, menekült tisztviselőnek, katonának stb. volt gyülőhelye.

Jellemzőbb az ország és Budapest közti különbségekre, hogy 1930-ban jutott 10.000 lélekre:

	Magyarország	Budapest
Legalább 4 középiskolát végzett egyén	541	1.644
Legalább 6 « « «	94	365
Legalább 8 « « «	219	833
Főiskolát végzett egyén	98	378

A népesség iskolai képesítéséről még tisztább képet kapunk, ha mint az írni-olvasni tudás vizsgálatánál, itt is figyelmenkívül hagyjuk a 6 éven aluli népességet. A 6 éven felüli népesség műveltsége így alakult (1930):

	Magyarország	Budapest népességének %-ában	A vidék
Írni-olvasni tudott	90·4	96·7	89·5
4 elemi iskolát végzett	73·9	87·7	71·9
6 « « «	48·5	63·9	46·3
4 középiskolát végzett	10·8	34·0	7·6
6 « «	4·7	16·7	3·0
8 « «	3·6	12·8	2·3
Főiskolát végzett	1·1	4·0	0·7

Feljebb haladva a műveltség fokozataiban, Budapest előnyére egyre jobban növekszik az országos és a budapesti arány közti eltérés. A négy középiskolát végzettek hányada Budapest lakosságában már 4 és félszerte nagyobb, mint a vidékében, a még magasabb fokozatok Budapesten közel 6-szoros arányokat mutatnak a vidékkel szemben. Természetesen az összlakosságban a különbségek még nagyobbak, hiszen a 6 éven felüli népesség Magyarországon 87·7, csak Budapesten pedig 94·1%-ot képviselt.

A műveltség fontos tényezője a *nyelvismeret*. Ennek adatait a 3. számú táblázatunk tartalmazza.

3. A népesség nyelvismerete. 1930.

Tud az összes népességből	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest
	szám szerint			az összes népesség %-ában[1])	
Magyarul	8,511.003	997.127	*11·7*	*98·0*	*99·2*
Németül	1,316.111	380.217	*29·0*	*15·2*	*37·8*
Tótul	346.053	45.761	*13·2*	*4·0*	*4·6*
Oláhul	69.981	15.587	*22·3*	*0·8*	*1·6*
Horvátul, szerbül stb.	150.012	19.632	*13·1*	*1·7*	*2·0*
Cigányul	14.473	163	*1·1*	*0·2*	*0·0*
Olaszul	24.173	13.251	*54·8*	*0·3*	*1·3*
Franciául	86.770	59.367	*68·4*	*1·0*	*5·9*
Angolul	52.402	34.838	*66·5*	*0·6*	*3·5*
Oroszul	22.709	5.643	*24·9*	*0·3*	*0·6*

[1]) 1930-ban Magyarország népessége 8,688.319, Budapesté 1,006.184 lélek volt.

Budapest népességének nyelvtudása is kimagasló. Főleg a nyugati nyelvek ismerete feltűnő. Az országban franciául beszélők 68·4%-a Budapesten él. Alig alacsonyabb az angolul (66·5%) és az olaszul (54·8%) tudók aránya. Az összes népességből természetesen a legtöbben németül beszélnek: az országban 15·2%, Budapesten 37·8%.

Ezután a vidéken a tót, a fővárosban a francia nyelv van elől. Egyébként aránylagosan még a nemzetiségi nyelvek (tót, oláh) ismerete is jóval nagyobb a fővárosban, mint az ország többi részében. A táblázatban kimutatott nyelvek közül Budapest népe egyedül a cigány nyelv tudásában marad vissza.

A *foglalkozási* statisztika fontos mutatója a népesség műveltségének. Még a legáltalánosabb adatokból, a foglalkozási főcsoportok szerinti tagolódásból is vonhatunk le idevágó következtetéseket. Az egyes foglalkozási főcsoportokhoz tartozók (keresők és eltartottak) budapesti jelentőségét a következő adatokból olvashatjuk ki (1930):

	Abszolút számban Budapesten	Budapest Magyarország %-ában
Házi cseléd	65.062	33·0
Közszolgálat és szabadfoglalkozás	123.875	28·5
Bányászat, ipar, forgalom	640.282	22·8
Véderő	12.136	16·7
Napszámos	16.803	13·7
Őstermelés	10.824	0·2
Egyéb	137.202	24·7
Összesen	**1,006.184**	**11·6**

A házi cselédektől eltekintve, Budapest a magasabb szellemi színvonalat jelentő ágazatokban (közszolgálat és szabadfoglalkozás, iparforgalom, véderő) részesedik erősebben, míg a napszámosok körében aránya már kisebb, az őstermelés körében pedig minimális.

Éles világot vet a műveltség állapotára a legtipikusabb szellemi foglalkozási főcsoportnak, a közszolgálati ágaknak és a szabadfoglalkozásoknak kiterjedése s mikénti összetétele. Országos arányban ez a főcsoport a népesség 5·0%-át teszi, Budapesten 12·3%-át. Csupán a keresőknél az országos arány 4·9%, a budapesti 11·5%. A főbb alcsoportok adatait a 4. számú táblázat közli.

Budapesten különösen az állami tisztviselők (díjnokokkal) aránya magas, az országos népszámnak közel fele (49·3%). Ez következik már az állami hivatalok központosulásából. De épen nem indokolt, hogy az ország összes magánmérnökeinek 66·9%-a, az ügyvédeknek 49·9%-a Budapesten él. Hasonlóan nem egészséges állapot az orvosok 44·9%-os fővárosi aránya.[1])

[1]) Budapest és a vidék egészségügyi szolgálatának különbségére engednek betekintést a következő adatok: Magyarországon minden 1.048 lélekre, Budapesten minden 270 lélekre jut egy orvos. A gyógyszerészek, gyógyszertártulajdonosok és gyógyszerészsegédek közül pedig az országban minden 3.080, míg Budapesten minden 1319 lélekre esik 1 (1930).

4. Keresők száma s budapesti aránya a közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások fontosabb alcsoportjaiban, 1930.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Állami tisztviselők és díjnokok	15.343	7.565	*49·3*
Vármegyei tisztviselők és díjnokok	2.409	147	*5·9*
Városi tisztviselők és díjnokok	9.128	3.517	*38·5*
Községi és körjegyzők, segédjegyzők	3.832	11	*0·3*
Bírák és ügyészek	1.779	745	*41·9*
Bírósági, ügyészségi, börtön- és fogházi tisztviselők és díjnokok	3.813	1.067	*28·0*
Ügyvédek	5.473	2.730	*49·9*
Ügyvédsegédek és jelöltek	1.503	529	*35·2*
Lelkészek, segédlelkészek, káplánok és hitszónokok	4.680	313	*6·7*
Szerzetesek és apácák	3.496	846	*24·2*
Kisdedóvónők	1.524	356	*23·4*
Elemi iskolai tanítók és tanítónők	20.149	2.801	*13·9*
Polgári iskolai tanárok és tanárnők	3.139	1.194	*38·0*
Középiskolai tanárok és tanárnők	3.485	1.334	*38·3*
Nevelők, nevelőnők és korrepetitorok	3.747	2.146	*57·3*
Orvosok	8.285	3.719	*44·9*
Gyógyszerészek, gyógyszertártulajdonosok, gyógyszerészsegédek	2.819	762	*27·0*
Állatorvosok	858	92	*10·7*
Szülésznők	5.453	452	*8·3*
Emberbaráti egyesületek stb. tisztviselői és díjnokai	1.412	551	*39·0*
Egyéb közérdekű egyesületek stb. tisztviselői és díjnokai	5.000	2.635	*52·7*
Magánmérnökök	1.169	782	*66·9*

A szolgálatok főgyüjtőágaiban — itt is csak a keresőket véve — Budapest százalékos részesedése az országos adatban a következő volt:

Közigazgatási szolgálat	29·5
Tanügy	30·0
Igazságszolgáltatás	36·7
Közegészségügy	36·9

Ezek az arányok mindenütt meghaladják a közszolgálat-szabadfoglalkozás főcsoportjának általános arányát.

Méginkább a tulajdonképeni értelmiségi réteg képviselői a tisztviselők. Ezek országos létszámában Budapest részesedése 43·9%. Tehát a magasabbrendű funkciók végzőinek fővárosi koncentrációja itt még feltűnőbb.

Budapest lakosságának felsőbb kultúrája tükröződik vissza abban is, hogy a *keresők rétege szélesebb*, mint általában. Budapesten az összes keresők 14·3%-a él (mindig tartsuk szem előtt Budapest népességének 11·6%-os részesedését az ország népességében). A kereső férfiak 12·0, a kereső nők 20·8%-a tömörül Budapesten. Természetesen Budapest népességének *kormegoszlása* is a kultúráltabb korcsoportoknak kedvez.

Még a *népmozgalmi* adatoknak is van vonatkozásuk a szellemi élettel. A kultúra, az intellektuális élet — ceteris paribus — kedvezőtlenül befolyásolja a születések számát. Ezzel függ össze, hogy a születések ezer lélekre eső aránya Budapesten állandóan sokkal alacsonyabb, mint az országban. A halálozásoknál viszont a kultúrának inkább javítóirányban kellene hatnia, bár a másik oldalon a nagyvárosi élet hajszoltabb, a szellemi munka egészségtelenebb volta növeli a halandóságot.[1]) Végeredményben Budapest természetes szaporodása annyira kedvezőtlen, hogy némely évben már *fogyás* mutatkozik. A főváros népessége csupán a vándormozgalomból gyarapszik.[2]) A népmozgalmi adatok az 1931/36. évek állaga szerint:

	Ezer lélekre jutott	
	Magyarország	Budapest
Házasságkötés	8·5	11·0
Élveszületés	22·0	15·4
Halálozás	15·5	15·4
Természetes szaporodás	6·5	0·0

Említést érdemel, hogy mikor e sorokat írjuk (1937.), a hazai statisztika nemzetközileg is egydülálló értelmiségi adatgyüjtése nyert befejezést. A szellemi munkapiac válságos helyzetének, a mai kor e fontos problémájának orvoslását kívánta szolgálni e felvétel. Az adatgyüjtés lényegileg a középiskolát végzett, vagy ennél magasabb képesítésű egyének viszonyait tárta fel részletesen.[3])

Nincs terünk arra, hogy Budapest demográfiájában megkeressük mindama rugókat, rámutassunk mindama tünetekre, amelyeket az álló

[1]) Budapest halálozási arányszámát kedvezően befolyásolja a kormegoszlás, minthogy a halálozásnak erősen kitett csecsemőkorosztály Budapesten aránylag gyér. Viszont kedvezőtlenül befolyásolja az arányt a budapesti kórházakban elhalt nagyszámú nem budapesti illetőségű egyén is. (A vidéki anyák budapesti kórházakban történt szülései viszont javítják a budapesti születési arányt, mely ennek *dacára* igen rossz.)

[2]) 1869—1930. között a trianoni országterület népessége 73·3, Budapest népessége ellenben 271·7%-kal gyarapodott. A budapesti tényleges szaporodás 1869—1880 között 33·2% volt, a következő dekádokban 36·4, 48·9, 20·3, 5·5 és 8·2%. Buda és Pest lélekszáma a XVIII. században fél %-át tette a régi országterület népességének, az ország megcsonkításakor Budapest a Magyarbirodalom 4·2, az anyaország 4·8, a csonka terület 11·6%-os néphányadát ölelte fel s ma is ily %-ot képvisel.

[3]) Ugyancsak a szellemi munkanélküliség megfigyelésével volt kapcsolatos az 1928. évi hivatalos összeírása a szellemi munkásoknak; értve e fogalom alatt azokat, akik megélhetésük eszközeit oly munkával szerzik meg, amelyben a szellemi erőkifejtés rendszerint felülmulja a testit. Ezek száma az országban 192.910, Budapesten 77.478 (40·2%) volt. A 6 középiskolát végzett, nem tulajdonképeni szellemi munkát teljesítő egyének 74.399-et tevő számában Budapest 45·4%-kal, a munkanélküli szellemi munkások 6997 főnyi számában Budapest 60·7%-kal szerepelt. Mindhárom csoportban együttesen 277.343 egyén vétetett számba, ebből Budapestre 117.337, azaz 42·3% esett.

és mozgó népesség statisztikai adattárában elmélyedő még számos ponton felfedezhet, a budapesti szellemélet különleges sajátságainak felderítésére.

Maga az a tény, hogy a ma millió lelket meghaladó főváros lakossága a rossz természetes szaporodás ellenére 100 év alatt megtízszereződött, hogy Budapest még 1880-ban is 56·8%-ban német népessége félszázad alatt 94·3%-ra magyarosodott, hogy az ország magasabb képzettségű népességének közel felét öleli magába: rendkívüli kultúrhajlam, rugalmasság, asszimilálóerő tanusítója s a további fejlődőképesség záloga.

Közoktatás.

Alapfogalmak. — A nemzetközi közoktatási statisztika rendszere és kívánalmai. — A magyar közoktatási szervezet kialakulása, különös tekintettel a főváros szerepére. — A kisdedóvás és a polgári iskola a fővárosból indul el. — A népoktatás és a középiskola multja. — A Pázmány Egyetem, mint anyafőiskola. — Az adatok nemzetközi összehasonlításának nehézsége. — Visszatekintő tanügyi adatok. — A tanulószám stagnálásának magyarázata. — Az ötös tagozat méretei Budapesten eltérnek az országos megoszlástól. — Vidéken az alsóbb, a fővárosban a magasabb tagozatok s a szakoktatás súlya nagyobb. — Az oktatószemélyzet magas aránya, mint a budapesti közoktatás erőssége. — Budapest szerepe intézetfajonkint. — Budapesten az óvodáztatás intenzivebb. — Az elemi mindennapi iskolák aránya Budapesten csak 2·6%, de a tanítóké 12·2%. — A továbbképző iskolák a vidék típusai. — A kereskedőtanonciskolák tanulóinak fele, az iparostanonciskolákénak harmada Budapesten jár iskolába. — A tanulószám hullámvölgye a 30-as évek elején. — Polgári iskolák és képzők. — A középiskolafajok országos és budapesti státusa. — A felsőkereskedelmi iskolák tanerőinek és tanulóinak fele Budapesten tömörül. — A főiskolák budapesti aránya 24%-ra javul fel, a tanárok aránya 56%, a rendes tanároké csak 41%. — A hallgatólétszám budapesti aránya lehanyatlik ugyan, de a budapesti szülők a vidékieknél háromszor nagyobb arányban küldik gyermekeiket a főiskolára. — A budapesti főiskolai hallgatók fölénye nyelvtudásban. — Jobb bizonyítvánnyal is jönnek a főiskolára, a vidéki egyetemek vizsgái azonban eredményesebbek. — Budapest, mint doktorátusosztó. — A főiskolai oktatás szakok szerint. — A főiskolai tanárok, hallgatók, utóbbiak nem, vallás és anyanyelv szerinti tagozódása az egyes tudományszakokon. — A szakiskolák számának budapesti aránya maximális : 33·6%. — A tanulók nem, vallás és anyanyelv szerinti megoszlásának budapesti sajátosságai. — A magyar anyanyelvű tanulók aránya 99·2%. — A lélekszámmal való összehasonlításból nyert arányszámok. — 10.000 lélekre az országban 17·0, Budapesten 5·2 intézet esik, a vidéki nagyobb iskolasűrűség mégis csak látszat. — Tanerőknél 39·5 : 70·5 az arány Budapest javára. — Budapesten a tanerők lélekszámaránya minden csoportban, az intézeteké és tanulóké a közép-, felső- és szakoktatásban magasabb. — Egy tanintézetre Budapesten 13·4, az országban 2·3 tanerő jut. — Budapest tanerőkben való fölényét mutatja, hogy egy budapesti tanerőre csak 20·5 tanuló jut a 47·7-es átlaggal szemben. — Az autonómia iskolái. — A községi iskolázás Budapesten a kisdedóvás és népoktatás körében 67—100%-ot foglal el, a középiskolák 12·8%-a községi, a képzők és főiskolák között községiek nincsenek. — A községi iskolák tanuló- és tanerőlétszáma sokszorosan nagyobb, mint a nem községieké. — Az autonómia törvényes kötelezettségét jóval meghaladóan vesz részt a budapesti iskolák fenntartásában. — Kvalitativ előnyök a budapesti iskolakultúrában. — Gyermekvédelem és szociális gondozás. — Iskolánkívüli népművelés s ennek budapesti multja. — Budapest a tanfolyamok számában, tehát az intézményes művelésben szerepel magas hányaddal. — Cserkészet. — Tanulságok.

A közoktatás intézményei egyrészt nevelnek és általános műveltséget adnak, másrészt a szakképzés szolgálatában állanak. A közoktatásnak általában *alsó, közép és felső* tagozatát szokták megkülönböztetni. *Legalsó* fokozatnak lehet tekinteni a *kisdedóvást*, amely azonban inkább gondozási-nevelési célt szolgálván, a tulajdonképeni közoktatás körén kívül esik. Az

alsó- és középfok megkülönböztetésénél zavart okoz, hogy az alsófokú oktatás fogalma nem födi a *népoktatás* fogalmát. Az elemi iskola ötödik és magasabb osztálya pl. hazai megítélés szerint már a középső tagozatba esik. Ezért célszerűségi okból az iskolák felosztásánál a középfokú oktatást nem az alsófokútól, hanem a rendszerint kötelező jellegű népoktatástól különítik el. A *középfokú iskola*, amely az elemi és a főiskola közt foglal helyet, mint gyüjtőnév az iskolák tágabb körét takarja. Nem tévesztendő össze vele a *középiskola*, amely kifejezést nálunk a gimnáziumok, reáliskolák és reálgimnáziumok együttes megjelölésére használják. A határok itt-ott a felső- és középfok között is elmosódnak: országonkint s esetleg az országokon belül is időnkint a főiskolának tekintett intézetek köre módosul. Az oktatásüggyel kapcsolatos fogalom az *iskola*, amely alatt a közhasználat — az *iskolánkívüli* vagy szabadoktatással szemben — a rendszeres tanítás intézeteit érti.

Az iskolák fenntartója az állam és önkormányzatai, az egyházak és a társadalom.

A *nemzetközi előírás*, a Lucien *March*-féle jelentésben kifejezésre jutó álláspont szerint, az oktatási intézeteket két nagy csoportba osztja aszerint, hogy *köz- vagy magánjellegűek*-e? (Enseignement public, enseignement privé.) A kettő pontos határvonallal nem választható el, a közoktatást mégis általában az különbözteti meg a magánoktatástól, hogy tanszemélyzetét közhatóság: az állam, megye, község stb. nevezi ki. Hogy minél teljesebb képet kaphasson az egyes államok oktatásügyéről, a nemzetközi statisztika mindkét kategória adatainak kimutatását kívánja az államoktól, bár a magánoktatás adatszolgáltatása teljes alig lehet. A nemzetközi felosztás is lényegileg felső, közép (másod) és alsó (elemi) fokozatot ismer.

A kairói nemzetközi formula arra való tekintettel, hogy a közoktatási szervezet államonkint igen eltérő, az általános oktatást humaniorákkal vagy anélkül nyujtó és a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, katonai, művészeti stb. jellegű szakiskolák s fokozataik megkülönböztetését kívánja. A táblázatokat a három tanítási fokozat igazgatási és tudományos szervezetére s a tanfelügyeletre vonatkozó tájékoztatással kell kisérni. A tankötelezettség, a tanulók életkora, állampolgársága, a tanárok képzettsége tekintetében fennálló rendelkezések is közlendők. E kommentárok, amelyekben az adatszolgáltató országok az oktatásügyet irányító szabályokat ismertetik, csupán az első alkalommal szükségesek, a további években csak a módosításokra kell utalni.

A nemzetközi rendszer a statisztikai számbavételt iskolafajonkint részletesen szabályozza. Minthogy azonban a közoktatásügy statisztikája világszerte s különösen nálunk régen kicsiszolt része a statisztikának, e fejezetben az egyes iskolafajok adatgyüjtéseinek módszertani kérdéseivel bővebben nem foglalkozunk. Elegendőnek tartjuk a közoktatás nemzetközi

felosztásának vázát közölni, felemlítve néhány különleges szempontot, amelyek kimutatását a körültekintő nemzetközi szabályozás kívánja.

A nemzetközi tagolás — a magyarral ellenkezően — a felsőoktatáson kezdődik.

A) *Általános felsőoktatás.*

A Nemzetközi Statisztikai Intézet a felsőoktatás szervezeti leírását s 14-féle, részben ötévenkint, részben évenkint ismétlődő adatgyüjtés, illetve adatközlés rendszeresítését kívánja. E közlések az előadások, a hallgatók és tanárok statisztikáján kívül kiterjednek az ösztöndíjakra, a továbbképző tanfolyamokra, a laboratóriumokra és szemináriumokra, a főiskolai könyvtárakra, a tanár- és hallgatócserére, a külföldi megbizatásokra, a diákegyesületekre és otthonokra, a középiskolai tanerőket előkészítő szakiskolákra, a főiskolákkal kapcsolatos intézményekre, az alapítványokra és a főiskolák pénzügyi helyzetére. Idevág az 1936-ban Athénben tartott nemzetközi statisztikai kongresszus egy határozata is, amely a főiskolai adatgyüjtéseket a hallgatók szociális viszonyainak vizsgálatával kívánja kiegészíteni.[1])

B) *Általános közép-, vagy másodfokú oktatás.*

Ismertetendők a középfokú oktatás szervezete, az intézetkategóriák, az osztályok száma, a tantárgyak s tanításuk tartama, a középiskolába való felvételhez megkívánt életkor, a főiskolába való átlépés feltételei. Az intézetek, tanerők és tanulók viszonyaira vonatkozó részletezések kiegészülnek a külföldön létesített közoktatási intézetek adataival.

C) *A népoktatás tanerőinek iskolái és tanfolyamai.*

Ismertetendők a tanítók felvételének feltételei, képzésük módja, az, hogy külön erre a célra szolgáló iskolákban történik-e vagy másmódon. Az iskolák s a továbbképző tanfolyamok külön-külön adatgyüjtés tárgyai.

D) *Népoktatás.*

A tankötelezettség, a korhatárok, a különböző fokú iskolák (óvodák) szervezetének ismertetése.

1. Nép- vagy elemi iskolák. Ezek körében ki kell terjeszkedni a következőkre is: az egészségügyi vizsgálatok szervezete; tananyag, könyvtár, különféle felszerelés; ezrediskolák, börtöniskolák, kivándorlók iskolái, iskolák olyan gyermekek számára, akiknek szülei nem birnak állandó lakhellyel; nyomorékok iskolái, gyengeelméjű gyermekek iskolái.

2. Felső népoktatás. Idevágó a segélyintézmények, az iskoláztatás utáni ismétlőoktatás ügye.

[1]) A magyar statisztika e téren máris előljár.

E) *Felnőttek általános oktatása.*

Népegyetemek, egyetemes ismeretterjesztés, a szabad időnek felhasználására alakult központok stb. viszonyai.

F) *Szakoktatás.*

Két fokozat: felső és rendes.

1. Szakmabeli oktatás. *a)* Mezőgazdasági oktatás. *b)* Ipari és kereskedelmi oktatás.
2. Polgári közigazgatási iskolák: postai, távirdai, rendőrségi, közhivatali, könyvtári, levéltári szolgálatra.
3. Katonai képzőiskolák.
4. Szépművészeti iskolák.
5. Szociális, emberbaráti rendeltetésű iskolák.
6. Egyházi oktatás a papi pályára készülők részére.

Áttérve a *hazai közoktatásra*, először a szorosabban vett közoktatással, azután az iskolánkívüli népműveléssel foglalkozunk.

Az előbbinek jellemzője, *hogy iskolai (intézeti) szervezetben intézményesül s elsősorban az ifjúság képzését szolgálja.*

Hogy a nemzetközi felosztással szemben milyen a szorosabban vett magyar közoktatási szervezet tagozódása, arról a statisztikai adatok rendszerbefoglalása kapcsán nyer tájékoztatást az olvasó. A szorosabban vett közoktatás intézeteit összefoglalóan a 3. számú táblázat oldalrovata sorolja fel. A magyar tanügyi statisztikának természetesen csupán egyes főbb szempontjai kerülhetnek itt tárgyalásra. A közölt táblázatok anyagán túlmenően több iskolafajnál s különféle kombinációkban vannak adatok az intézetek terület, jelleg (fenntartó), működési idő, tanítási nyelv szerinti megoszlásáról, állami, községi segélyezéséről, a tanerők neméről, életkoráról, családi állapotáról, vallásáról, képesítéséről, a tanulók szüleinek honosságáról, lakóhelyéről, foglalkozásáról, a tanulók személyi s osztályok szerinti viszonyairól, a tanoncok ipari és kereskedelmi ágak szerinti tagozódásáról, a pályaválasztásról, a főiskolai hallgatók szociális viszonyairól stb. E felsorolás is sejteti, hogy *a magyar tanügyi statisztika sok vonatkozásban részletesebb a nemzetközi statisztika előírásainál.*

A hazai adatok ismertetése előtt *nyomozzuk kissé a multat s keressük legalább a főbb iskolafajoknál a fonalat, amely az előidőkből az újabb statisztikai anyaghoz átvezet.*

A közoktatás — köznevelés — Magyarországon is, jóformán az újabb időkig, az egyház vállán nyugodott, mely azt nagy sikerrel és szeretettel végezte. A főváros *Mária Terézia* idejében válik az iskolai élet központjává.

Mária Terézia *Ratio Educationis*-a államüggyé teszi a közoktatást a következő szervezeti tagozódásban : 1. nép- vagy nemzeti iskolák, 2. gramatikai iskolák, 3. gimnáziumok, 4. akadémiák, 5. egyetemek. E nemzetközi viszonylatban is páratlan egyetemes tanügyi kódex nem nyert ugyan végrehajtást, csak az 1806. évi második Ratio Educationis. Az egyházi vezetés ezután is, az 1868. XXXVIII. t.-c.-ig, domináló volt a népnevelésben. Az 1868. évi népoktatási törvény, mely a tanításügy magyarországi megszervezésének másik főállomása, kimondja az általános tankötelezettséget, a kötelező tanoncoktatást, megszervezi a felső népiskolát és a polgári iskolát.[1]) Az 1868-as törvénnyel statuált új rend végrehajtásában és a felekezeti iskolák megszüntetésében Budapest elől jár.

Budapest több intézményfaj meghonosításában, de méginkább kifejlesztésében fontos, sőt döntő tényező.

E szempontból tallózva a multban, azt látjuk, hogy a *kisdedóvás*, vagyis a kisdedek közös nyilvános intézetben való gondozása és nevelése az elemi iskoláztatás előtt, Budapestről, helyesebben Budáról terjed szét az országban. Édesanyja krisztinavárosi házában 1828-ban nyitja meg saját költségén *Brunswick* Teréz grófnő az első kisdedóvó intézetet, vagy amint ő nevezte »angyalkertet«. Magyarország a kelet- és déleurópai államok között elsőül alapított ily intézetet.[2]) A következő évben Budán még két óvoda s Pesten az első óvoda létesül, amely utóbbiban a németnyelvű óvodákkal szemben a magyar nyelvet először használják. Pesten alakul meg 1836-ban a Kisdedóvóintézeteket Magyarországban Terjesztő Egyesület, majd 1843-ban Pestre helyezik Tolnáról a kisdedóvónőképző intézetet is. Később itt létesül az Országos Kisdednevelő Intézet s a Frőbel-módszerű gyermekkertésznőképzés is innen indul ki. Tehát a főváros a kisdedóvás magyarországi s mondhatjuk délkeleteurópai kialakulásában vezérszerepet játszik. Az 1868. évi törvény az óvodákat is a népoktatási tanintézetek közé sorozza s Magyarország az első államok egyike, mely a kisdedóvást általános törvény keretében rendezi. (1891 : XV. t.-c.)

A műveltség alapelemeit nyujtó *népoktatás* terén a kezdeményező lépéseket már a korai kereszténység megteszi. A templomok, a plébániai stb. iskolák az oktatás első színhelyei. Majd falusi és városi iskolák keletkeznek, de még mindig túlnyomóan egyházi irányítás alatt. A plébániai iskolákról fennmaradt legkorábbi adatok Pesten 1238-ban, Óbudán 1276-

---

[1]) Az 1891 : XV. t.-c. — bár feltételesen — a 3—6 éves gyermekekre, az 1868 : XXXVIII. t.-c. a 6—15 évesekre teszi kötelezővé az oktatást. A statisztikai csoportosításban 3—5 (be nem töltött 6), illetve 6—14 (be nem töltött 15) év felel meg a fenti korosztályoknak. Az 1921 : XXX. t.-c. az iskoláztatás kötelezettségét az életkortól bizonyos részben függetleniti. Az 1922 : XII. t.-c. értelmében a tanonciskolák látogatása a tanoncidő egész tartama alatt kötelező.

[2]) *Morlin Emil:* A magyar kisdedóvás multja és jelene.

ban jelzik ily iskola létezését, bár nyilhattak ilyenek már a plébániák első szervezésekor is. Budának 1525-ben 7 iskolája volt.[1]) Már rendes elemi iskolának lehet tekinteni a mult század első tizedében Pesten működő 8 iskolát, a kilencediket 1843-ban nyitják meg.

Bár a népiskola budapesti történetének ismertetése, sőt vázolása sem célunk, a legnagyobb elismeréssel kell felemlítenünk Budapestnek — s előzően a hajdani Pest-Budának — az iskolázás fejlesztése, de különösen megmagyarosítása s magyar szellemének istápolása körüli érdemeit. Jellemző a fővárosi népoktatás kései magyarosodására, hogy 1832-ig az általános tannyelv a német volt, mely a városi közigazgatás hivatalos nyelve. Sőt miután 1846-ig a tanítók kivétel nélkül kántorok is voltak, leginkább csak a Cseh- és Morvaországból bevándorolt zenészeket alkalmaztak tanítókul.[2])

A főváros gyakorlati népoktatási politikáját dícséri, hogy a be nem vált ismétlő leányiskolák helyett háztartási népiskolák s ipari és gazdasági népiskolák felállításával tesz eleget az élet követelményének. A kezdetben rendszertelenebb tanoncoktatás javarésze az ipartörvény (1884 : XVII. t.-c.) meghozatala után városi szakszerű vezetés alá kerül. A tanonciskolák számát az utóbbi években az önálló kereskedő- és iparostanonciskolák létesítése erősen meggyéríti ugyan, de a fővárosi tanoncképzést racionálisabbá és szakszerűbbé teszi. A szakmák szerint elkülönített iparostanoncképzés a fővárosban a legfejlettebb.

A népiskola és középiskola között álló *polgári iskola*, mely a tudományos pályára előkészítő középiskolával szemben a gyakorlatiasabb ismeretekre helyez súlyt, főkép a város iskolája, mert a középosztály s kiváltképen a városi kispolgár igényeit tartja szem előtt. A polgári iskola intézményét, melyet különösen *Csengery* Antal propagál, csak az 1868 : XXXVIII. t.-c. állítja fel. A fővárosban a törvény megalkotása után rövidesen megnyilnak az első polgári iskolák. 1869-ben Óbudán létesül az első polgári fiúiskola, 1870-ben a pesti VI. kerületi polgári fiú- s a IV. kerületi polgári leányiskolát állítják fel. A polgári iskolák lassankint teljesen kiszorítják az elemi iskola 6 osztálya fölé szervezett *felső népiskolákat*, úgyhogy a háború után az ország megcsonkított területén már nem marad ilyen iskola. A természetes fejlődés a középfokú szakirányú oktatást a polgári iskolától mindjobban elkülönítvén, a polgári iskolát újjászervező 1927 : XII. t.-c. a gyakorlati életre, vagy a középfokú szakiskolára való előkészítésben jelöli meg a normáltípusában 6 helyett 4 osztályúvá tett polgári iskola célját. E törvénnyel a korábban a népiskolák között elkönyvelt polgári iskolák önálló középfokú iskolává alakulnak.

---

[1]) *Békefi Remig:* A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.

[2]) *Békey Imre:* Budapest főváros közoktatásának vázlatos története az 1868. évtől az 1881. év végéig, rövid visszapillantással az 1830-as és 1860-as évekre.

Az ország első *tanítóképző* intézete Budapesten alakul meg a reformkorban, az első *felsőkereskedelmi* iskola ugyan Fiumében nyílik meg (1881), de alsófokú kereskedelmi szakiskola Pesten már 1830-ban létesült.

Nincs helyünk annak kivizsgálására, hogy a középfok többi iskolafajtáinak kialakulásában Budapest kezdeményező szerepet mennyiben játszik. Pár szót azonban a legfontosabb középfokú iskoláról, a *középiskoláról.*

A *középiskolák* is eleinte egyházi s csak később városi alapítások. Az egyházi iskolák közül a plébániai iskolák az elemi iskolának feleltek meg, a kolostori, káptalani, székesegyházi iskolák a középiskolának, utóbbiak esetleg a szabad- és felsőoktatás intézeteinek. Az ősi középiskolát, amelynek az esztergomi szentbenedekrendi káptalani iskolában már az ezredik év körül nyoma van, persze nem szabad a később kifejlődött gimnáziummal összemérni. A fővárosban röviddel a török kiűzése után létesül az első tulajdonképeni középiskola: *Széchenyi* György érsek 1687-ben alapítja a jezsuita gimnáziumot, amelynek jogutóda a II. kerületi Egyetemi Kir. Katolikus Gimnázium. Pest 1717-ben jut a piarista gimnáziumhoz, mely mintaintézetté s a magyarság erős várává növi ki magát.

A középiskolák által nyujtott műveltség tartalma koronkint módosult. A hagyományos gimnázium mellett, mely elsősorban humanisztikus ismereteket tanított, a mult század ötvenes éveiben nálunk is feltűnik a természettudományi, gyakorlatibb képzésre törekvő reáliskola. A középiskolai oktatás alaptörvénye, az 1883 : XXX. t.-c. e két típust állapítja meg. Újabban az 1924 : XI. t.-c. a kétféle középiskola mellett középutat jelentő reálgimnáziumot létesít. Az utóbbi igen jól bevált, ami rövidesen a változatlanul meghagyott másik két iskolafaj tananyagában is módosulásokra s további bifurkációval a magyar középiskola öt különböző válfajának keletkezésére vezetett. Az ezzel előállott zavart a középiskolai oktatás reformjáról szóló 1934 : XI. t.-c. orvosolni kívánván, felállítja az új egységes középiskolai típust, melyet gimnáziumnak nevez ugyan, de amely jellege szerint inkább reálgimnáziumnak mondható. A főcél, hogy a középiskolai művelés ne legyen egyoldalúan se humanisztikus, se természettudományos s egyúttal kidomborodjék határozott nemzeti iránya. Az új tantervet fokozatosan vezetik be, úgyhogy az egységes középiskola mind a nyolc osztályra nézve csak az 1942/43. tanévben valósul meg.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a *főiskolák* is elsősorban nagyvárosokban alakulnak.

Az egyetemek — értsük alatta akár a régi értelemben a tanítók és tanulók társulását, összességét, akár a tudományok universitas-át — a középkorban a legtöbb esetben egyházi vagy világi főhatóság alapításából, de lagalább is jóváhagyásával keletkeztek. A pápák, a császárok és királyok engedélyeztek az egyetemeknek jogokat és kiváltságokat. A fenntartás

költségeit is többnyire az állam viseli. Mindez a nagyvárosokhoz kapcsolja a főiskolákat, az ország legfőbb iskoláját pedig az ország fővárosához.

Hogy Magyarországon a legelső egyetem nem a mostani fővárosban alakult, annak ismert oka, hogy Budapest, illetve Buda az előidőkben nem fővárosa az országnak, majd hosszú időn át török kézen van. Az első egyetemekről nem sokat tudunk, de annyit igen, hogy a középkori főiskolák közül legtovább a *Nagy Lajos* által alapított pécsi egyetem működött, mely Pécs török kézre jutásával zárul be. A második ismertebb középkori egyetemünk, melyet *Zsigmond* király alapított, már Óbudán (1389) létesült, de hamarosan meg is szűnt. *Mátyás* király terve, hogy helyette világraszóló főiskolát létesítsen, nem válhatott valóra, azonban 1479 táján a budai szentdomonkosrendi zárdában internátussal összekötött csonka egyetemet állított fel. Ez az első akadémia a magyar királyság területén.[1]) De a magyar ifjúság még ezután is sokáig külföldi egyetemeken (Bécs, Krakkó, stb.) szerez magasabb — főleg a teológián túlmenő — tudást.

A török hódoltság miatt nem Buda a születéshelye a budapesti tudományegyetemnek sem.[2]) A három évszázados fennállását nagy pompával imént ünnepelt egyetemet *Pázmány* Péter esztergomi biboros érsek Nagyszombatban alapítja meg 1635-ben. Az egyetem csak 1777-ben költözik Budára, majd 1784-ben Pestre. Azóta e leghatalmasabb kultúrintézményünk, amely nagy multjával, magas tudományos szintjével nemzetközi tekintélyű, innen látja el az országos közművelődés fővezetését.

A Pázmány Péter Tudományegyetem nem pusztán egyik egyeteme az országnak, hanem felsőoktatásunk kovásza, mely serkentően hat új főiskolák keletkezésére s termékenyítő alma mater a szó távolabbi értelmében is. Szépen fejezi ki ezt a felsőház közoktatásügyi bizottságának az egyetem 300 éves fennállásakor alkotott jubileumi törvényhez készült jelentése. A jelentés szerint Pázmány egyeteme, »mint valami erratikus szikla a síkságon, egyedül magaslott ki évszázadokon át kultúránk mezején és valóban az volt háromszáz éven át, aminek *Mária Terézia* nevezte: Mater omnium in regno nostro academiarum et gymnasiorum. Belőle fejlődött 1782-ben az állatorvosi iskola, ugyanakkor az Institutum geometro-hydrotechnicum, 1804-ben a fiumei tengerészeti, ugyanakkor a pécsváradi erdészeti intézet s ő kezdte meg a Ludovika Akadémia elődjeként 1802-ben a hadi tudományok tanítását. Valahányszor újabb egyetem alakult, a Pázmány-egyetem növendékei voltak azok, akik az új tanszéket benépesítették. Ugyanakkor azonban az egyetem mint kutatóintézet is működött és jóformán kizárólagos műhelye volt a tudományos búvárkodásnak«.

---

[1]) *Ballagi Aladár:* Buda és Pest a világirodalomban. 1473—1711. és *Szalay Gyula:* Az Egyetemi Katholikus Gimnázium története.

[2]) A török hódoltság alatt Budán a törököknek is volt főiskolaszerű iskolájuk.

Mint látni fogjuk, a főiskolák szaporodása és specializálódása után is Budapest erős centruma marad a főiskolai képzésnek s több fővárosi főiskola — az élen a Műegyetemmel — az ország egyetlen magafajta intézete.

A főiskolák lendítőkerekei a kultúrának különböző intézményeik révén is, amelyek némelyike tanulmányunk más fejezetében is szóbakerül. Itt csak annyit említünk meg, hogy a budapesti főiskolákhoz s elsősorban a Pázmány Egyetemhez az országos közműveltség hatalmas alappillérei kapcsolódnak: így az Egyetemi Könyvtár, az orvostudománykari intézetek és klinikák, a bölcsészettudományi kar sokféle intézete — pl. legutóbb is a jubileumi törvény (1935: V. t.-c.) a Konkoly-Thege Alapítványú M. Kir. Csillagvizsgáló Intézetet s a Budapesti Földrajzi Obszervatóriumot ajándékozta az egyetemnek — stb.

A *szakiskolák* tarka tömegében Budapest történeti szerepének vizsgálata messze vezetne. De annyit leszögezhetünk, hogy eltekintve a gazdasági szakiskoláktól, melyek főleg a vidék iskolái, több iskolafaj csak a fővárosban létezik, esetleg bevezetése itteni eredetű s a legkülönbözőbb szakiskolák fejlesztése is nagy érdeme a fővárosnak.

Összefoglalásul megállapíthatjuk hogy Budapest kultúrfeladatainak magaslatán állott, midőn rohamosan szaporodó népességének kulturális igényeiről, de különösen képzéséről, alkalmazkodva a mindennapi élet igényeihez, a gyakorlatiasság, a szociális haladás követelményeihez, messzemenően gondoskodott. A népesség növekedésével az iskolák száma, a korral azok szintje lépést tudott tartani. A nép minél szélesebb rétegére tudta áldását kiterjeszteni s minél differenciáltabb képzéssel nemzetközi színvonalon maradt.

Az érdem jórésze a fővárosi autonómiáé. »Az elemi iskolák jelentékeny szaporítása, megfelelő modern épületek létesítése, a tanítás tervének modern szellemben való teljes átdolgozása, a rajz-, ének- és zeneoktatás reformja, az iparos tanonciskolák szakirányúvá tétele, a női kereskedelmi oktatás fejlesztése, az ismétlő iskolák újjászervezése, a szaktanítás kötelezővé tétele, a tanítóság státusának, illetményeinek korszerű rendezése, a kellő továbbképzésükről való bőkezű gondoskodás, a szabadtéri sportok bevezetése, játszóterek létesítése s még annyi más üdvös korszerű újítás teszi oly termékennyé a főváros kulturális politikájának utolsó 10—12 esztendejét« állapítja meg még a háború előtti városi közoktatási politikának egyik kommentálója.[1])

A háború után pedig a további specializálás szakirányokban, az elemi oktatás modernizálása, a gyakorlatibb, majd az egységes középiskola meg-

[1]) *Miklós Elemér:* Közoktatás és közművelődés. (A negyvenéves Budapest.) Városi Szemle. 1913. 10—12. sz.

teremtése emelik világviszonylatban is magasfokúvá a főváros közoktatását. Az itt-ott rohamos fejlődés az iskolázást egyes vonatkozásokban még jobban a fővárosban központosítja, mégis »vízfejűvé« sem válik az ország, hiszen többek között a legfelsőbb fok vidéki erősítése is: a vidéki egyetemek felállítása az egészséges decentralizációt szolgálja.

A közoktatásról *nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatok* igen fogyatékosan állnak rendelkezésre. Az iskolatípusok ugyanis országonkint sokfélék s egymástól nagyon különböznek. A tanköteles kor is más-más államonkint. A nemzetközi egybevetések tehát nem sokat mondanak. Ezért csak néhány, az utóbbi évek statisztikáiból kiragadott adattal kíséreljük meg a magyar közoktatás méreteit nemzetközi beállításban megvilágítani.

Az összes tanulók száma Budapesten másfélszázezer, a maximumot képviselő London 1 millió tanulójával szemben.

Míg Magyarországon közel 7 ezer elemi iskola (13 ezer népiskola) van, Oroszországban, ahol a felnőttek oktatását szolgáló tanfolyamokat is itt veszik számba, több mint 100 ezer, Franciaországban 80 ezer, Németországban 53 ezer. Az elemi iskolákban Magyarországon nem egészen 1 millió tanuló tanul, Oroszországban közel 10 millió, Németországban 8 millió. A népesség még nagyobb arányát ölelik fel az Amerikai Egyesült Államok elemi iskolái, amelyekben — feltehetően népiskolai kategóriákkal kiegészülten — mintegy 23 millió tanuló tanul. Tehát míg pl. Magyarországon és Németországban az elemi iskolai tanulók az össznépességnek kb. $^1/_8$ részét teszik, az Egyesült Államokban hányaduk $^1/_5$—$^1/_6$ között van.

Budapest 180 elemi iskolájával és ezek 52 ezer tanulójával szemben Berlin félezer iskolát mutat fel 271 ezer tanulóval, tehát a fővárosok adatai közelebb vannak egymáshoz, mint az országoké. Londonban az elemi iskolák száma 900-on felül van, mintegy 600 ezer tanulóval.

A középfokú iskolákban Magyarországon 178 ezer a tanulók száma, mialatt az Egyesült Államok 5·5 millió tanulót könyvel el a középső fokba sorozott iskolákban.

Jellemző az egyes iskolatípusok országonkinti különböző jelentőségére, hogy pl. Magyarország a középiskolai tanulók lélekszámaránya szempontjából oly kultúrállamokat is megelőz, mint Franciaország és Németország. 10.000 lélekre ugyanis Dániában 154, Finnországban 114, Ausztriában 88, Svájcban 84, Magyarországon 75 tanuló jutott. A többi államokban az arány rosszabb, így — közbelső államokat nem is említve — Franciaországban 53, Németországban 35, Németalföldön és Olaszországban 24.

A főiskolák száma az Egyesült Államokban több mint félezer. Hazánk főiskoláinak 15 ezer hallgatójával szemben az Egyesült Államok főiskoláinak 1·1 millió hallgatója van. Az Université de Paris hallgatóinak száma 38 ezer, a newyorki Columbia University-é 30 ezer.

Néhány arányszámmal a főiskolai oktatás nemzetközi helyzetét is megvilágítva: az újabb években 10.000 lélekre Belgiumban és az Egyesült Államokban több mint 80, Magyarországon 17 lélek jutott, de a magyar aránynál Svédország, Norvégia, Németalföld, Nagy-Britannia aránya rosszabb.

Már e fogyatékos nemzetközi adatokból is kitetszik, hogy Magyarország, közoktatásának fejlettsége szempontjából, a nyugati kultúrállamok mögött sem marad vissza. Méginkább excellál tehát városi viszonylatban a hazai átlagos színvonalból kiemelkedő fővárosi közoktatás.

A továbbiakban a tanügyi statisztika adatainak oly csoportosítására helyezzük a súlyt, mely lehetővé teszi Budapest közoktatási szerepének kidomborítását.

A közoktatás *multbeli alakulását* vegyük először szemügyre. Az 1. számú táblázat fogja egybe ennek legfőbb adatait.

Budapest jelentősége az intézetek, a tanszemélyzet s a tanulók számában az idők folyamán sok változáson ment át. A háború előtti nagyobb országban — mindig csak az anyaországot értve — Budapest arányszámai jóval kisebbek. A háború és a forradalmak lerombolják közoktatásunk színvonalát, Trianon pedig egészen felborítja annak országos státusát. Az 1. tábla kevés magyarázatra szoruló adatai elmondják helyettünk, mint esik latba Budapest tanügyi kultúrája jóval súlyosabban a csonka országtesten. Budapest részesedése némely vonatkozásban kétszeresnél is nagyobb a szűkebb területen.

A katasztrófa után küzdelmes évek következnek, melyeknek vajúdó adatai még zavaros képet nyujtanak Budapest új szerepéről. Majd a nagy megrázkódtatást kiheverve, megújhodó életerővel bont szárnyat s javul fokról-fokra a magyar iskolakultúra is. Budapest arányszámai a háború után hol gyengülnek, hol erősödnek, de a múló évekkel konszolidálódik a főváros helyzete is.

A mult statisztikáiban mégis felötlő, hogy a több évtizedre visszatekintő vizsgálat a tanulók számának nagyobb változását nem mutatja. Ami az első pillanatra érthetetlennek látszik, hiszen a természetes az volna, ha a lélekszám gyarapodásának, a művelődés terjedésének s az iskolakötelesek tökéletesebb ellenőrzésének összhatására a tanulólétszám erősebben növekednék. Ez azonban alig észlelhető. Mi lehet e jelenség magyarázata? Leginkább az, hogy a háború miatt, majd a modern korszellem születéskorlátozása folytán a születések száma erősen csökkenvén, a tanköteleskorúak kategóriája elsorvadt.

Budapest tanulólétszáma többfajta iskolánál stagnál ama különleges okból is, hogy a főváros lélekszámának fejlődésében nem a természetes szaporodás játszik főszerepet, hanem inkább a produktív korosztályú bevándoroltak gyarapítják nagyobb mértékben a főváros népességét.

1. A tanintézetek főbb adatainak alakulása.

Megnevezés, tanév	Intézetek			Tanerők [2])			Tanulók [3])		
	száma			száma			száma		
	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Kisdedóvó [1]) 1912/13	2.345	110	4·7	2.632	.	.	219.065	.	.
1925/26	1.015	102	10·0	1.370	203	14·8	113.892	9.679	8·5
1928/29	1.151	109	9·5	1.589	264	16·6	119.500	10.030	8·4
1931/32	1.210	109	9·0	1.645	284	17·3	119.066	10.128	8·5
1934/35	1.250	105	8·4	1.700	289	17·0	124.789	10.380	8·3
Elemi mindennapi iskola 1912/13	16.861	228	1·4	34.574	2.325	6·7	2,475.777	.	.
1925/26	6.438	157	2·4	16.705	1.794	10·7	656.349	47.301	7·2
1928/29	6.700	172	2·6	18.396	2.102	11·4	832.758	55.835	6·7
1931/32	6.862	183	2·7	19.407	2.108	10·9	1,004.369	54.385	5·4
1934/35	6.873	180	2·6	19.625	2.385	12·2	969.214	51.979	5·4
Tanonciskola 1912/13	709	102	14·4	5.109	.	.	109.595	.	.
1925/26	400	103	25·8	3.047	1.017	33·4	74.321	22.979	30·9
1928/29	520	101	19·4	3.746	1.192	31·8	72.735	22.903	31·5
1931/32	481	83	17·3	3.112	863	27·7	46.164	16.436	35·6
1934/35	397	42	10·6	2.302	446	19·4	43.184	14.759	34·2
Egyéb népiskola 1925/26	5.620	39	0·7	127	—	—	299.378	4.791	1·6
1928/29	5.704	52	0·9	159	—	—	233.654	4.693	2·0
1931/32	5.689	29	0·5	185	—	—	172.853	3.320	1·9
1934/35	5.763	28	0·5	197	—	—	339.380	4.797	1·4
Polgári iskola 1925/26	392	74	18·9	3.868	1.179	30·5	87.161	25.625	29·4
1928/29	409	74	18·1	4.166	1.290	31·0	72.113	20.238	28·1
1931/32	380	69	18·2	3.692	1.234	33·4	84.769	24.652	29·1
1934/35	403	66	16·4	3.944	1.141	28·9	91.767	25.387	27·7
Képző 1912/13	100	10	10·0	1.079	.	.	9.949	.	.
1925/26	46	7	15·2	545	95	17·4	5.043	1.020	20·2
1928/29	51	7	13·7	667	101	15·1	8.096	1.406	17·4
1931/32	60	10	16·7	792	157	19·8	10.086	1.882	18·7
1934/35	59	11	18·6	860	188	21·9	9.913	2.340	23·6
Középiskola 1912/13	257	34	13·2	3.959	645	16·3	81.773	15.478	18·9
1925/26	152	43	28·3	2.959	990	33·4	61.757	21.588	35·0
1928/29	156	46	29·5	3.048	1.076	35·3	59.746	21.777	36·4
1931/32	164	47	28·7	3.057	1.052	34·4	65.567	23.311	35·6
1934/35	167	47	28·1	3.244	1.138	35·1	67.791	24.248	35·8
Felső-kereskedelmi iskola 1912/13	54	.	.	739	.	.	10.205	.	.
1925/26	48	15	31·3	656	288	43·9	10.204	5.132	50·3
1928/29	50	15	30·0	758	322	42·5	11.312	5.306	46·9
1931/32	50	15	30·0	702	325	46·3	9.081	4.472	49·2
1934/35	49	15	30·6	709	340	48·0	8.540	4.386	51·4
Felső-mezőgazd. iskola 1928/29	5	1	20·0	67	22	32·8	585	72	12·3
1931/32	4	1	25·0	51	16	31·4	427	85	19·9
1934/35	4	1	25·0	43	13	30·2	412	122	29·6
Főiskola [3]) 1912/13	57	7	12·3	987	.	.	14.575	.	.
1925/26	37	11	29·7	1.270	798	62·8	15.200	9.700	63·8
1928/29	36	10	27·8	1.283	733	57·1	15.675	9.467	60·4
1931/32	36	10	27·8	1.224	697	56·9	16.002	8.982	56·1
1934/35	37	9	24·3	1.307	735	56·2	15.088	8.007	53·1
Szakiskola [4]) [5]) 1925/26	91	29	31·9	968	557	57·5	8.544	4.940	57·8
1928/29	121	36	29·8	1.287	679	52·8	9.938	5.466	55·0
1931/32	130	41	31·5	1.377	643	46·7	8.909	4.331	48·6
1934/35	125	42	33·6	1.248	653	52·3	8.649	4.207	48·6

[1]) Állandó- és nyári menedékházakkal együtt; ilyenek azonban csak vidéken vannak. Tanerők alatt az okleveles óvónők és vezetődajkák értendők. — [2]) Tanerők: hittanárok, hitoktatók nélkül. Tanulók: évvégén osztályzatot nyert tanulók. Kivétel: főiskoláknál a beiratkozott hallgatók száma szerepel. A tanerők és tanulók intézetenkint és nem személy szerint vannak számbavéve, tehát, amennyiben több intézetben is oktatnak vagy tanulnak, kétszeresen, esetleg többszörösen szerepelnek. Kivétel: az általános- és a gazdasági továbbképző (ismétlő) iskolák tanerői, akik kevés kivétellel az elemi iskolai tanítókból kerülnek ki. Az »Egyéb népiskola« rovatban szereplő tanerők az önálló (szaktanítós) gazdasági iskolában működnek. — [3]) II. félévi adatok, katonai főiskola nélkül. — [4]) Ez évtől a repülőgép- és motorszerelő szakiskola nélkül. — [5]) A honvéd altisztképző iskola nélkül.

Ezt meggyőzően igazolja a budapesti kormegoszlásban a gyermekkorosztályok jellegzetes elsorvadása. Míg 1930-ban az országban a tanköteles kor zömét, tehát a tanulók legnagyobb tömegét hozó 6—14 évesek aránya 15·2% volt, Budapesten csak 9·6%, sőt a 6—11 évesek 12·1%-os országos arányával szemben e korosztály budapesti aránya csak 7·1%. A nagy gyermekhiátusz folytán az az érdekes eset állott elő, hogy Budapesten, bár a lélekszám 1910-től 1930-ig 880.371-ről 1,006.184-re emelkedett, ugyanezen két évtized folyamán a 6—14 évesek korosztálya 123.199-ről 96.371-re csökkent (a 12—14 éveseké 47.179-ről 25.288-ra). Ne csodálkozzunk tehát, ha a tanulók szaporodásának meg kellett torpannia.

Budapest *jelenlegi* eminens szerepét Magyarország közoktatásában nem kívánjuk a statisztika túlrészletes számadataival alátámasztani. Közoktatásunkat kiváló szakművek vizsgálják behatóan s a tanügyi adatok sokhelyütt és számos vonatkozásban kerültek statisztikai megmunkálásra.[1]) Ezért e tanulmány célkitűzésének úgy vélünk a legjobban megfelelni, ha a közoktatás rendelkezésre álló adatait minél szélesebb területről ugyan, de minél összevontabb eredményekben helyezzük búvárlámpánk fényébe. A közoktatási statisztika hatalmas adattömegében a vezérfonalat, amely Budapest jelentőségének megismeréséhez vezet, csak akkor nem veszítjük el, ha az összefoglalt eredményekből is a legjellemzőbb számokat szűrjük ki.

---

[1]) A jelen munkát megelőzve került ki ugyane sorozatban (81. kötet 1. sz.) sajtó alól *Asztalos József:* Nagy-Budapest közoktatásügye c. műve, amely a fővárosi közoktatást is alapvetően tárgyalván, több részletproblémába való elmélyedéstől ment fel minket.

Az újabb statisztikai irodalom jelentősebb termékei:

A Központi Statisztikai Hivatal közleménysorozatában: Népoktatásügy 1904/5—1907/8. *Laky Dezső:* A magyar egyetemi hallgatók statisztikája. 1930. *Asztalos József:* A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1930/31. tanévben. *Janik Gyula:* A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben. *Asztalos József:* A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1932/33. tanévben. *Asztalos József:* A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig. *Asztalos József:* A magyar főiskolák statisztikája az 1933/34. tanévben, Magyarország óvó- és oktatószemélyzetének statisztikája az 1934/35. tanévben.

A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal közleménysorozatában: *Illyefalvi I. Lajos:* A közoktatásügy Budapesten a világháborút megelőző években. 1933. *Molnár Olga:* A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. 1934. *Áfra Nagy János:* Az iparos- és kereskedőtanonciskolák népességi viszonyai és szociális helyzete. 1932. *Szendy Károly:* Adalékok a tanoncoktatás fejlődéséhez a Székesfővárosban. I., II. rész. 1934.

Továbbá: *Kokovay Lajos* és *Babirák Mihály:* A székesfővárosi községi polgári iskolák kialakulása és társadalmi jelentősége. 1936.

A Magyar Statisztikai Szemlében az önálló kötetben nem tárgyalt iskolafajok közül is többről találunk cikket. Így *Asztalos József* az elemi iskolák (1926., 1928.), a polgári iskolák (1927.), a szakoktatás (1927.), *Jánki (Janik) Gyula* a kisdedóvás (1928.), a mezőgazdasági szakoktatás (1927.), *Tiprovátz Gyula* a képzőintézetek (1928.) adatait méltatja.

Ily céllal készültek táblázataink, amelyek az 1934/35. tanévre vonatkozóan közoktatásunk egész területét átfogják.

Kiindulunk a közoktatás öt alapintézményéből, amelyek: kisdedóvás, népoktatás, középfokú oktatás, felsőoktatás és szakoktatás. Ezek összesítő adatai az 1934/35. iskolai évben a következők:

Intézetek		Tanerők száma		Tanulók	
Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
15.127	546	35.179	7.328	1,678.727	150.612

Az ötös tagozatban az egyes csoportoknak különböző szerep jutott s Budapesten jelentőségük egészen más, mint az ország többi részében.

Az igen lényeges eltéréseket 2. számú táblázatunk szemlélteti. Az ország összes tanintézeteinek, összes tanerőinek és tanulóinak számát 100-nak véve, megállapítottuk az egyes oktatási csoportok részesedéseit az országos közoktatásban s ezeket az arányszámokat szembeállítottuk Budapest hasonlóan kiszámított %-aival.

2. A közoktatás tagozódása oktatási csoportok szerint %-ban. 1934/35.

Megnevezés	Intézet		Tanerő		Tanuló	
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
Kisdedóvók	8·3	19·2	4·8	4·0	7·4	6·9
Népoktatás	86·2	45·8	62·9	38·6	80·5	47·5
Középfokú oktatás	4·5	25·6	25·0	38·5	10·7	37·5
Felső oktatás	0·2	1·7	3·7	10·0	0·9	5·3
Szakoktatás	0·8	7·7	3·6	8·9	0·5	2·8
Egész közoktatás	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**	**100·0**

A 2. táblázatból kitetszően számbelileg a többi csoportokkal szemben a népoktatás nagy fölényben van úgy az országban, mint Budapesten, de az országos arányszámok jóval magasabbak a budapestieknél.

Míg a népoktatási intézetek az ország közoktatási intézeteinek 86·2%-át teszik, a budapesti intézetek összességéből csak 45·8% esik a népoktatásra. Hasonlóképen a népoktatási tanerők az ország összes tanerőinek 62·9%-át jelentik, Budapesten azonban az egész tanszemélyzetnek csak 38·6%-a működik a népoktatásnál. De az országos adat javára igen nagy különbség mutatkozik a tanulók számában is, mert az ország összes tanulóiból (értve e néven az óvodai gondozottakat és a főiskolai hallgatókat is) 80·5% jut a népoktatási intézetekre, míg Budapesten az idetartozó tanulók aránya csak 47·5%.

A kisdedóvóknál az intézetek országos arányszáma ugyancsak feltűnően alacsony (8·3%) a budapesti aránnyal (19·2%) szemben, a személyi adatoknál azonban már az ország és Budapest részesedése elég egyenletes.

Mindez mégis Budapest előnyére szól, mert hiszen a fővárosi alsóbb oktatás a felsőbb fokozatok erősebb részesedése miatt mutat fel mindenütt az országosnál gyengébb hányadot.

A középfokú oktatás már Budapesten van kedvezőbb helyzetben. Míg az ország összes intézeteinek a középfokú iskolák csak 4·5%-át jelentik, arányuk Budapesten 25·6%-ra rúg. A tanerőknél is kisebb az országos arány (25·0%), mint a budapesti (38·5%), de méginkább az a tanulóknál (országos arány 10·7, budapesti 35·7%).

A felsőoktatás a közoktatás legkisebb hányada, mindazonáltal arányszámai a fővárosban számottevőek. Az ország összes közoktatásügyi intézeteit 100-nak véve, a felsőoktatás országos aránya csak 0·2, míg a budapesti egész közoktatásban a budapesti főiskolák aránya 1·7%. A főiskolai tanerőknél az országos arány 3·7, a budapesti 10·0, a tanulóknál az országos arány 0·9, a budapesti 5·3%.

Igen kirívóak Budapest javára a szakoktatás arányszámai: az intézeteknél 0·8% országos, 7·7% budapesti aránnyal, míg ugyane számok a tanerőknél 3·6 és 8·9, a tanulóknál 0·5 és 2·8%.

Általában megállapítható, hogy a *magasabbfokú és szakirányú oktatásnak az egész közoktatásban elfoglalt aránylag kis hányadai Budapesten, a vidék rovására, mértéken felül magasak.*

A közoktatás egészében az egyes oktatási csoportok arányrészeit így áttekintve, *nézzük most az intézetek, tanerők és tanulók számának összesítő országos adatait, szembeállítva a budapesti adatokkal.* Az 1934/35. évi adatok szerint Budapest %-os részesedése Magyarország adatában a következő

	Intézet %	Tanerő %	Tanuló %
Kisdedóvás	8·4	17·0	8·3
Népoktatás	1·9	12·8	5·3
Középfokú oktatás	20·5	32·0	31·7
Felsőfokú oktatás	24·3	56·2	53·1
Szakoktatás	33·6	52·3	48·6
Egész közoktatás	3·6	20·8	9·0

Az ország 1934/35-ben 15.127 közoktatási intézetéből 546 esik Budapestre, ami 3·6%-nak felel meg. A szakiskolák országos számában azonban Budapest részesedése 33·6%-ra megy fel, míg a népoktatásnál csak 1·9%.

A tanerők magyarországi száma 35.179, budapesti száma 7328. A budapesti arány 20·8%. De míg a népoktatás tanerői körében a budapesti részesedés csak 12·8%, addig a felsőoktatásnál 56·2%-ra ugrik fel.

Hasonló tendencia mutatkozik a tanulók országosan 1,678.727-et, Budapesten 150.519-et tevő létszámában. A tanulók budapesti aránya átlagban 9·0, a népoktatás körében csak 5·3, a felsőoktatásnál ellenben 53·1%.

E sűrített adatokból az a tanulság szökik szemünkbe, hogy *Budapestnek az országos közoktatásban való részesedése a magasabb oktatási fokozatokban erősen, mondhatni hatványozottan növekszik s rendkívüli méretű a szakoktatásban is.* Az összes intézetek magyarországi számában Budapest részesedését (3·6%) sokszorosan felülmulja a tanulók budapesti hányada (9·0%), de a *budapesti közoktatás magasrendüségét főleg a tanerők budapesti erőteljes aránya (20·8%) hirdeti.*

Menjünk végig iskola- illetve intézetfajonkint az intézetek, tanerők és tanulók országos és budapesti adatain s vizsgáljuk meg Budapest szerepét mindegyiknél. A főeredményeket a 3. számú táblázat egyesíti.

A *kisdedóvóintézetek* száma az 1934/35-ös tanévben az országban 1250, Budapesten 105 volt. Budapest részesedése 8·4%. Hasonló — 8·3% — az arány a gondozott gyermekeknél is, kiknek száma Budapesten 10.380. Az óvószemélyzet (okleveles óvónők és vezető dajkák) budapesti 289-et tevő száma azonban már az országos adatban 17·0%-ot képvisel. A budapesti óvodák tehát kétszerte jobban vannak óvónőkkel ellátva, mint a vidékiek. Óvodaviszonyaink fokozatos fejlődése az óvószemélyzet számának emelkedésében jut kifejezésre. Budapest aránya e téren javuló, ellenben az óvodák számánál hanyatló irányú.

Lássuk, hogy az óvodaköteles korú gyermekek óvodalátogatása mennyire intenzív és hogy különleges-e e szempontból Budapest helyzete? Magyarországon az óvodaköteles korú gyermekeknek jelenleg kb. 23%-a jár óvodába, míg Budapesten ez az arány 34%. Budapesten a gyermekek óvodáztatása eszerint kiterjedtebb, mint a vidéken. Ebben része lehet annak is, hogy a szülők Budapesten kevésbbé képesek az otthoni gondozást és felügyeletet gyakorolni, aminek hiánya a gyermekek óvodába küldésének törvényes kötelezettségét vonja maga után. Az 1891. évi óvodatörvény meghozatala előtti években a 3—6 éves gyermekeknek az országban csak 4%-a, Budapesten 17%-a járt óvodába.

A népoktatásra térve megállapíthatjuk, hogy az *elemi mindennapi iskolák* számát a kultuszkormány háború utáni nagyszabású iskolaépítési politikával is kapcsolatos fejlesztő programmja az 1918/19. évi 5698-ról 1934/35-ig 6873-ra növelte. Budapesten számuk 180, részesedésük 2·6%. (Szegeden 103, Kecskeméten 77, Debrecenben 60 elemi iskola van.) A tanítók száma az országban ma közel van a 20 ezerhez (1918/19.: 14.422), budapesti száma 2385, aránya 12·2%. Az elemi iskolai tanulók országos száma a háborús szülöttek kiesése miatt erősen lecsökken: közvetlenül a háború után 900 ezret meghaladó számuk 1925/26-ban csak 656 ezer, Budapesten

3. A tanintézetek főbb adatai. 1934/35.

Megnevezés	Intézetek száma			Tanerők [2]) száma			Tanulók [2]) száma		
	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Kisdedóvás[1])	1.250	105	*8·4*	1.700	289	*17·0*	124.789	10.380	*8·3*
Elemi mindennapi iskola	6.873	180	*2·6*	19.625	2.385	*12·2*	969.214	51.979	*5·4*
Általános továbbképző iskola	4.518	4	*0·1*	kevés kivétellel az elemi mindennapi iskolák tanerői tanítanak			182.663	272	*0·1*
Gazdasági továbbképző iskola	1.191	24	*2·0*				137.164	4.525	*3·3*
Önálló gazdasági iskola	54	—	—	197	—	—	19.553	—	—
Iparostanonciskola	370	39	*10·5*	2.161	417	*19·3*	41.069	13.603	*33·1*
Kereskedőtanonciskola	27	3	*11·1*	141	29	*20·6*	2.115	1.156	*54·7*
Népoktatás összesen	**13.033**	**250**	**1·9**	**22.124**	**2.831**	**12·8**	**1,351.778**	**71.535**	**5·3**
Polgári iskola	403	66	*16·4*	3.944	1.141	*28·9*	91.767	25.387	*27·7*
Képző	59	11	*18·6*	860	188	*21·9*	9.913	2.340	*23·6*
Középiskola	167	47	*28·1*	3.244	1.138	*35·1*	67.791	24.248	*35·8*
Felsőkereskedelmi iskola	49	15	*30·6*	709	340	*48·0*	8.540	4.386	*51·4*
Felsőmezőgazd. iskola	4	1	*25·0*	43	13	*30·2*	412	122	*29·6*
Középfokú oktatás összesen	**682**	**140**	**20·5**	**8.800**	**2.820**	**32·0**	**178.423**	**56.483**	**31·7**
Felsőoktatás[3])	37	9	*24·3*	1.307	735	*56·2*	15.088	8.007	*53·1*
Gazdasági szakiskola	45	6	*13·3*	308	76	*24·7*	2.146	308	*14·4*
Ipari és bányászati szakiskola	49	20	*40·8*	546	299	*54·8*	4.298	2.283	*53·1*
Egyéb szakiskola (szaktanfolyam)	31	16	*51·6*	394	278	*70·6*	2.205	1.616	*73·3*
Szakoktatás összesen	**125**	**42**	**33·6**	**1.248**	**653**	**52·3**	**8.649**	**4.207**	**48·6**
Egész közoktatás	**15.127**	**546**	**3·6**	**35.179**	**7·328**	**20·8**	**1,678.727**	**150.612**	**9·0**

[1]) Rendes kisdedóvók, állandó- és nyári menedékházak. — [2]) Tanerők: hittanárok, hitoktatók nélkül. Tanulók: évvégén osztályzatot nyert tanulók. Kivétel: főiskoláknál a beiratkozott hallgatók száma szerepel. A tanerők és tanulók intézetenkint és nem személyenkint vannak számbavéve, tehát amennyiben több intézetben is oktatnak vagy tanulnak, kétszeresen, esetleg többszörösen szerepelnek. — [3]) Második félévi adatok.

47 ezer (7·2%). A háború utáni visszahatás, mely a születések számának felszökkenésében jelentkezik, az 1931/32. tanévig 1 millión felülre emeli az országos tanulólétszámot, míg Budapesten már 1929/30-ban beáll a kulmináció (56.681). Az említett csúcspontokról úgy az országos, mint a budapesti létszám eső irányt vesz. Budapest részesedése az elemi mindennapi iskolák országos tanulólétszámában legutóbb 5·4%, de a korábbi években volt 7%-on felül is. Figyeljük meg az elemi mindennapi oktatás magas budapesti arányát a tanítóknál (12·2%), szemben a tanulóknál (5·4%) és az iskoláknál 2·6%) megállapított alacsony arányszámokkal szemben.

Az elemi iskolákkal kapcsolatos *általános továbbképző (ismétlő) iskolák* a vidék iskolái, Budapesten nincsen talajuk. 1934/35-ben az ország 4518 ily iskolájából csak 4 esett Budapestre (0·1%). A tanulók száma az országban 182.663 volt, Budapesten csak 272 (0·1%). Az utóbbi években a tanulók számában átmenetileg nagy visszaesés volt. A mélypont 1930/31-re esett, az országban 80.672, Budapesten 105 tanulóval.

Az elemi iskolákkal kapcsolatos *gazdasági továbbképző (ismétlő) iskola* szintén vidéki iskolatípus, de már nem oly dominálóan, mint az általános továbbképző. 1934/35-ben az országban 1191, Budapesten 24 ilyen iskola működött, a budapesti részesedés 2·0%. Emelkedő számuk az országban 1928/29-ben 1490, 1930/31-ben még 1453, a következő évben már 979-re zuhan le, hogy ismét emelkedő irányt vegyen. Budapesten a nagy visszaesés egy évvel korábban van: 1929/30-ban az iskolák száma 47, a következő évben csak 28, minthogy a tanulólétszám állandó csökkenése miatt a főváros az iskolák nagyrészében beszüntette a tanítást. A tanulók száma 1934/35-ben az országban 137.164, ami maximális adat (minimum 1931/32-ben: 63.666), Budapesten 4525 = 3·3%. A tanulólétszám képződése, inkább véletlen koincidencia folytán, a válságra látszik reagálni, annak hullámvonalát követi, éspedig a vidéken sokkal tapadóbban, mint Budapesten.

Úgy az általános, mint a gazdasági továbbképző iskolákban, kevés kivétellel, az elemi mindennapi iskolák tanerői tanítanak.

A népoktatás körébe tartozó *önálló (szaktanítós) gazdasági népiskolák* már kizárólag a vidék iskolái, ilyen a vidéken 54 van 19.553 tanulóval, Budapesten egy sincs.

A *kereskedőtanonciskoláknál* 1933/34-ben feltűnő változás észlelhető. Ekkor nyílik meg Budapest VII. kerületében, a Wesselényi-utcai felsőkereskedelmi iskola épületében, az első önálló kereskedőtanonciskola, amely a környék növendékeit magához vonván, a budapesti kereskedőtanonc iskolák számát 9-ről 3-ra apasztja. Az ország 27 kereskedőtanonc iskolájában a fővárosi iskolák aránya ma 11·1%, míg két évvel korábban még 24·3% volt. A kereskedőtanonciskolai tanulók számára az összevonásnak nincs befolyása. A kereskedőtanoncok számát a válság s a születések

kihagyása ritkítja meg. Az országos létszám az 1925/26-beli 4340-ről 1933/34-ig 1985-re, a budapesti létszám ugyanezen idő alatt 2010-ről 1069-re esik vissza, a következő évben a lemenő görbe ismét visszafordul. A tanulók száma 1934/35-ben az országban 2115, Budapesten 1156, ami azt jelenti, hogy a kereskedőtanonciskolák tanulóinak nagyobb fele (54·7%) Budapesten jár iskolába. A mult évtized végén a budapesti részesedés 45—46% volt, tehát a budapesti tanonclétszám kevésbbé hanyatlott, mint a vidéki. A tanerők számában már mutatkozik az iskolák megszüntetésének hatása, budapesti számuk 1932/33-ban 78, míg a következő két évben csak 29. A tanerők budapesti részesedése 1934/35-ben 20·6%, a két év előtti 34·5%-kal szemben. Megjegyezzük, hogy a tanonciskolák tanszemélyzetének csak egy töredéke oktat kizárólag tanonciskolákban, többségben más iskolák tanerői vannak, akiket a statisztika, az általános elvhez képest, mindegyik iskolánál számbavesz.

Az *iparostanonciskolák* körében szintén az 1933/34. tanév hozza az iskolaszám nagy csökkenését. Az önálló iparostanonciskolák létesítésével több iskolát megszüntetnek. 1929/30-ban az országban még 486 iskola van, 1934/35-ben csak 370. Budapest korábban 90-en felül formálódó iskolaszáma 1932/33-ig fokozatosan 69-re, 1933/34-ben hirtelen 40-re esik le, majd 39-re. A budapesti részesedés az utolsó 10 év alatt 26·0%-ról 10·5%-ra zuhan alá. Az iparostanonciskolák tanulólétszáma a háború utáni kulminációs ponton, 1927/28-ban, az országban 72.311, Budapesten 21.725 (30·0%). Minimális a tanonclétszám 1932/33-ban és a következő évben: az országban 36 és félezer, amelynek $^1/_3$ része esik Budapestre. 1933/34-ben a létszám kissé feljavul.

A tanonciskolák tanulóinak arányát Budapesttel szemben a vidéken alacsonyan tartja az is, hogy ahol nincs tanonciskola, ott a tanoncok a többi népiskolákat (továbbképzőket) látogatják. Ami másrészt a továbbképzőiskolák nagyobb vidéki jelentőségének is egyik oka.

Amint láttuk, a népoktatás több iskolatípusában a tanulólétszám alakulásvonala a 30-as évtizedfordulón erősen bemélyül. A gazdasági élettel szorosabb kapcsolatú továbbképző és tanonciskolákban a tanulók megritkulására a gazdasági válság is befolyással lehetett, hiszen a tanulólétszám hullámvölgye igazodik a válsággörbéhez s elég hűen látszik reagálni a gazdasági viszonyoknak az utolsó 1—2 évben mutatkozó némi javulására is. Sokkal inkább összefügg azonban a tanulólétszám alakulása a születések számának háborús visszaesésével. Az említett iskolákban jórészt a 10—15 éves gyerekek tanulnak s így a háború hatására meggyérült évjáratok is még jelentős mértékben kerülnek épen a dekonjunktura mélyülete idején továbbképzős korba vagy inaskorba. A tanulók létszámcsökkentését s a hullámvölgynek a 30-as évek elején mutatkozó mélypontjait szépen megfigyelhetjük a 4. számú táblázatban.

4. Az ismétlő- és tanonciskolai tanulólétszám alakulásának görbéje.

Tanév	Elemi iskolákkal kapcsolatos						Kereskedő-			Iparos-		
	általános			gazdasági			tanonciskolák					
	továbbképzők											
	Magyarország	Budapest	Budapest Magy.-ors. %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magy.-ors. %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magy.-ors. %-ában	Magyarország	Budapest	Budapest Magy.-ors. %-ában
1925/26. ...	187.818	205	*0·1*	93.339	4.586	*4·9*	4.340	2.010	*46·5*	69.981	20.969	*30·0*
1926/27. ...	182.640	382	*0·2*	106.717	4.823	*4·5*	4.251	1.902	*44·7*	71.706	21.222	*29·6*
1927/28. ...	156.318	515	*0·3*	110.330	4.541	*4·1*	4.121	1.893	*45·9*	72.311	21.725	*30·0*
1928/29. ...	124.630	372	*0·3*	95.800	4.321	*4·5*	3.811	1.769	*46·4*	68.924	21.134	*30·7*
1929/30. ...	96.720	274	*0·3*	75.655	3.564	*4·7*	3.442	1.551	*45·1*	62.689	20.051	*32·0*
1930/31. ...	80.672	105	*0·1*	64.731	3.027	*4·7*	3.047	1.467	*48·1*	53.120	17.784	*33·5*
1931/32. ...	99.139	209	*0·2*	63.666	3.111	*4·9*	3.481	1.232	*49·7*	43.683	15.204	*34·8*
1932/33. ...	134.187	81	*0·1*	91.469	3.705	*4·1*	2.116	1.097	*51·8*	36.437	12.750	*35·0*
1933/34. ...	164.466	72	*0·0*	118.393	4.200	*3·5*	1.985	1.069	*53·9*	36.527	12.175	*33·3*
1934/35. ...	182.663	272	*0·1*	137.164	4.525	*3·3*	2.115	1.156	*54·7*	41.069	13.603	*33·1*

Összegezve a *népoktatás* adatait, az 1934/35. tanévben az országnak a népoktatást szolgáló 13.033 intézetéből Budapesten mindössze 250-et találunk. Tehát az alsó fokozat intézeteiben Budapest részesedése 1·9%. De már a népoktatás tanerőinek jelentős része, 12·8%-a esik Budapestre, amennyiben a 22.124 tanítóból 2831 működik a fővárosban. A népiskolai tanulók összesen 1,351.778 számából 71.535 tanul Budapesten, itt Budapest része 5·3%.

Vegyük sorra a középfokú oktatás intézeteit.

A *polgári iskolák*, melyeket egy évtizeddel korábban még a népoktatás körében tartott számon statisztikánk, 1934/35-ben Magyarországon 403, Budapesten 66 intézettel szolgálják az oktatásügyet. Számuk Budapesten rendszeresen fogy, a vidéken újabban növekszik. Az intézetek budapesti részesedése 16·4%. Jóval magasabb az arány a tanerőknél és tanulóknál, az előbbiek budapesti létszáma 3944, aránya 28·9, utóbbiaké 25.387, 27·7%. A tanulólétszám, melyen a születések háborús kimaradása rést ütött, az újabb években regenerálódott.

A *tanító-*, *tanítónő-* és *óvónőképzők* száma Magyarországon 59, Budapesten 11, a budapesti arány 18·6%. A háborús visszaesést fokozatos fejlődés követte országszerte s a hanyatlást, legalább is az intézetek száma tekintetében, Budapest is kiheverte. Erősen javuló a tanerők létszáma is, különösen Budapesten : az utolsó évtizedben megkétszereződve, 1934/35-ben 188 volt (21·9%). Még nagyobb a gyarapodás a tanulóknál, kiknek országos létszáma (9913) már meghaladja a háború előtti egész anyaország képezdésztanulóinak számát. Budapesti számuk még a mult évtized közepén is csak 1000 körül járt, most 2340 (23·6%).

A *középiskolák* a háborús megrázkódtatás után, ha kis mértékben is, de fokozatos és egyenletes fejlődésben vannak. Vonatkozik ez a középiskolák számára (Budapest : 47), a tanárokra (Budapest : 1138), valamint a tanulókra (Budapest : 24.248). A budapesti részesedés az intézetek számánál 28·1%, nagyobb ennél — 35%-on felül van — a tanárok, valamint a tanulók aránya.

Az egyes iskolatípusok jelenlegi országos és a budapesti státusát, szembeállítva a reálgimnáziumok felállítása előtti státussal, a következő adatok mutatják :

1922/23.	Gimnázium	Reál-gimnázium	Reáliskola	Leány középiskola	Összes középiskola
Magyarország	97	—	22	32	151
Budapest	20	—	7	15	42
1934/35.					
Magyarország	29	74	18	46	167
Budapest	7	14	6	20	47

Az egységes középiskolára való áttérés folyamatát azonban az 1934. XI. t.-c. megindította.

A *felsőkereskedelmi iskolák* száma az országban 49, Budapesten 15, ami 30·6%-os budapesti részesedést jelent. A tanerőknek (Budapest : 340) már 48·0%-a, a tanulóknak (Budapest : 4386) pedig 51·4%-a, vagyis nagyobbik fele a fővárosban tömörül. A mult évtizedbe is visszapillantva, a tanulók számának fokozatos visszaesése tűnik szemünkbe, mialatt az intézetek száma nagyjából változatlan maradt, a tanerők száma pedig Budapesten még szaporodott is.

A *felső mezőgazdasági iskolákat* 1923-ban állították fel. Az országban 4, Budapesten 1 ilyen intézet működik. 1934/35-ben az intézetek budapesti aránya 25·0, a tanároké 30·2, a tanulóké 29·6%.

Foglaljuk össze a *középfokú oktatás* adatait. A polgári iskolák, képzők, középiskolák, felsőkereskedelmi és felsőmezőgazdasági intézetek 1934/35. évi együttes száma az országban 682, Budapesten 140, a tanerők száma összesen 8800, Budapesten 2820, a tanulóké 178 ezer, Budapesten 56 ezer. Budapest részesedése itt is kisebb az intézetek számában (20·5%), mint a tanerőknél (32·0%) és a tanulóknál (31·7%).

A *főiskolákról*, mint a közoktatás legfelsőbb tagozatáról kissé részletesebben emlékezünk meg.

A mult század 70-es éveinek elején Nagy-Magyarország 63 főiskolájából csak 3 (4·8%) volt Budapesten : a Tudományegyetem, a Műegyetem és a Református Hittani Intézet. A további fejlődés a következő :

	Főiskolák száma		Hallgatók száma	
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
1870/71.	63	3	6.363	2.667
1877/78.	62	4	6.602	3.552
1888/89.	63	5	7.019	4.129
1895/96.	66	6	8.170	5.137
1903/04.	59	7	12.822	7.430

Míg a főiskolák száma a háborúvesztésig Budapesten 7-re emelkedett, az országban — jórészt katolikus hittani intézetek megszűnése, illetve beolvadása folytán — 55-re csökkent. A háború után ingadozik számuk s ma a csonka ország főiskoláiból 9, vagyis a főiskolák negyedrésze (24·3%) esik Budapestre.

A különböző főiskolák megoszlása a főváros és a vidék között ez:

	Főiskolák száma Budapesten	vidéken
Tudományegyetem	1	3
Műszaki egyetem	1	(1) [1]
Hittudományi főiskola	3	18
Jogakadémia	—	3
Gazdasági akadémia	—	3
Képzőművészeti főiskola	1	—
Polgári iskolai tanárképző	—	1
Polgári iskolai tanárnőképző	1	—
Gyógypedagógiai tanárképző főiskola	1	—
Testnevelési főiskola	1	—
Összesen	9	28

A tanárok száma 1870/71-ben a régi országterület főiskoláin 545, a budapestieken 149, tehát a budapesti részesedés a főiskolák akkori igen csekély száma mellett is 27·3%. Később a tanárok kb. fele a budapesti főiskolákon ad elő. A tanárok létszáma s budapesti aránya erősen feljavul a háború után. Míg az országos tanárszám a történelmi Magyarországon 1000-en alul maradt, 1934/35-ben a csonka területen nagyobb: 1307, a budapesti létszám 735. A budapesti % most 56·2, de volt már 60-on felül is.

5. A főiskolák tanári személyzetének és tanársegédeinek száma. 1934/35.

Hely	Tanári személyzet: nyilvános tanár: rendes	nyilvános tanár: cím. (tiszteletbeli) rendes	nyilvános tanár: rendkívüli	nyilvános tanár: cím. rendkívüli	Helyettes tanár	Magán[2]) tanár	Előadó, lektor[3]) tanár	Összesen tanár	Adjunktus, tanársegéd
	a) *Abszolút számok.*								
Magyarország	501	16	38	137	15	315	285	1.307	561
Budapest	205	6	6	106	5	217	190	735	366
	b) *Százalékok.*								
Magyarország	38·3	1·2	2·9	10·5	1·2	24·1	21·8	100·0	—
Budapest	27·9	0·8	0·8	14·4	0·7	29·5	25·9	100·0	—
Budapest Magyarország %-ában	*40·9*	*37·5*	*15·8*	*77·4*	*33·3*	*68·9*	*66·7*	*56·2*	*65·2*

[1]) A volt soproni bánya- és erdőmérnöki főiskola.

[2]) Csak azok a magántanárok, kik előadást hirdettek.

[3]) Idetartoznak a beosztott középiskolai és segédtanárok is.

A budapesti részesedést mindazonáltal a főiskolai tanszemélyzet egyes alsóbb kategóriáinak Budapest főiskoláin való erős képviselete ugratja ily magasra. Az 5. számú táblázatban részletezett adatok szerint a rendes tanárok körében Budapest aránya 1934/35-ben csak 40·9%, míg a címzetes rendkívüli tanároknál 77·4%, az előadást hirdetett magántanároknál 68·9%, az előadók, lektorok közt 66·7%.

A tanári személyzeten kívül számbavett adjunktusok és tanársegédek budapesti hányada szintén kimagasló. Ezek száma az idők folyamán megsokszorozódik s átlag kétharmad részük Budapesten működik. A némely évben jóval magasabb arányszámokat a vidéki adatbevallások fogyatékosságára vezethetjük vissza.

A hallgatók száma és budapesti részesedése szintén erősen felmagaslott a vizsgált hetedfél évtized alatt. Míg 1870/71-ben a főiskolai hallgatók száma az országban 6363 s Budapesten 2667 (41·9%) volt, a háború kitöréséig a hallgatólétszám az országban 15 ezeren felülre, Budapesten 9 ezerre emelkedett. A háború okozta erős kilengések során a 6—7 ezerre lezuhant országos hallgatólétszám a háború végén 19 ezerre ugrik fel. A megcsonkított területen is nagy a hullámzás eleinte. A létszám a csonka területen a nagymagyarországi adatot is meghaladva, 1922/23-ban 20.815-re hág fel. 1934/35-ben az országos létszám 15.088, a budapesti 8007. A budapesti arány a háború után csökkenő: míg 1921/22-ben 85·6%-kal kulminál, 1934/35-ig 53·1%-ra esik alá.

A tanulólétszám megítélésénél leginkább főiskolai vonatkozásban fontos annak szemmeltartása, hogy a hallgatók egyrésze több főiskolán is tanul egyidejűleg s így kétszeresen (többszörösen) vétetvén számba, a hallgatók száma a valódinál magasabbra torzul.

A felsőoktatás főadatainak tehát az a konklúziója, hogy *Budapest számszerűleg is nagy hányadát, mintegy negyedrészét központosítja magában az ország főiskoláinak, de méginkább gyüjtőhelye a főiskolai tanerők és tanulóknak, amennyiben mindkettőből az országos létszám jóval nagyobb fele Budapesten tömörül.*[1])

A *főiskolai hallgatók községi illetőségének* adatai is Budapest műveltségterjesztő, kultúraközvetítő szerepének hirdetői. A vidéki ifjúságot nagymértékben táplálja tudománnyal budapesti alma mater, viszont vidéki főiskolán budapesti hallgató elég kivételesen tanul. 1934/35-ben a budapesti főiskolák 7493 magyar honos hallgatója közül csak 3607 hallgató szülője volt budapesti illetőségű (48·1%), 3886 hallgatóénak pedig vidéki (51·9%).

---

[1]) Budapest főiskolai szupremáciájára vet világot, hogy egyedül a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemnek 300 éves fennállása alatt mintegy ½ millió hallgatója volt, akik közül körülbelül 100 ezer kapott papi, bírói, ügyvédi, orvosi, tanári stb. oklevelet. (A felsőház közoktatásügyi bizottságának jelentése a Pázmány Egyetem jubileumi törvényéhez.)

Ezzel szemben a vidéki főiskolák 6723 hallgatója közül csak 678 hallgató szülőjének, tehát 10·1%-nak volt budapesti az illetősége.

Ezzel összefügg, hogy Budapest magyar honos lakosságából — aránylagosan — több főiskolai hallgató kerül ki, mint a vidéki népességből. A szülők illetékességét alapulvevő statisztika szerint ugyanis 10.000 vidéki lakosra 13, míg 10.000 budapesti lakosra 41 főiskolai hallgató jut.

A főiskolai hallgatók budapesti különleges pozicióját kutatónak bepillantást kell nyernie a képzettség, az előmeneteli viszonyok adataiba is.

6. A magyar anyanyelvű főiskolai hallgatók nyelvtudása. 1934/35.

Megnevezés	Abszolút számok		Százalékok		Budapest Magyarország %-ában
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest	
Magyar anyanyelvű hallgatók száma	14.006	7.361	*100·0*	*100·0*	*52·6*
Ebből:					
csak magyar nyelven beszél [1]) ...	8.140	3.566	*58·1*	*48·5*	*43·8*
német « « ...	5.341	3.502	—	—	*65·6*
francia « « ...	1.705	1.259	—	—	*73·8*
angol « « ...	1.099	813	—	—	*74·0*
olasz « « ...	388	269	—	—	*69·3*
oláh « « ...	244	149	—	—	*61·1*
tót « « ...	161	99	—	—	*61·5*
horvát-szerb « « ...	114	62	—	—	*54·4*
egyéb « « ...	156	108	—	—	*69·2*
1 idegen nyelven beszél	3.417	2.030	*24·4*	*27·6*	*59·4*
2 « « «	1.713	1.195	*12·2*	*16·2*	*69·8*
3 « « «	599	457	*4·3*	*6·2*	*76·3*
4 vagy több idegen nyelven beszél	137	113	*1·0*	*1·5*	*82·5*

Nyelvtudásban — mint a 6. számú táblából kiolvasható — a budapesti főiskolai ifjúság jóval felette áll a vidékinek. A táblázat csak a magyar anyanyelvű főiskolai hallgatók nyelvtudását taglalja. Ezek országos számában (14.006) Budapest 52·6%-kal foglal helyet. De míg a csupán magyarul beszélők 8140-et tevő számában Budapest csak 43·8%-kal szerepel, az angol nyelv 74·0, a francia 73·8, az olasz 69·3, a német 65·6%-kal részesedik a fővárosban s a többi nyelvek aránya is jóval meghaladja a hallgatók budapesti arányát. Abszolút számban németül 3502, franciául 1259, angolul 813, olaszul 269 budapesti hallgató beszél, a nem nyugati nyelvek ismerete aránylag csekély.

A több idegen nyelven beszélő főiskolai hallgatók körében a budapestiek része annál magasabb, minél több a nyelvek száma. Az egy idegen nyelven beszélők 59·4%-os budapesti aránya lépcsőzetesen növekedve, a négy vagy több nyelvet ismerőknél 82·5%-ig magasodik fel.

[1]) Itt a beszélt nyelvek száma kerül kimutatásra, ami természetesen több, mint a hallgatók száma.

Az *előmeneteli viszonyok* vizsgálata arról győz meg, hogy a budapesti hallgatóanyag magasabb színvonalat üt meg, mint a Budapesten kívüli. A budapesti főiskolák hallgatói az országos átlagnál jobb bizonyítvánnyal jönnek a főiskolára.

7. A főiskolai hallagtók érettségi eredményei. 1934/35.

Hely	Kitűnő	Jeles	Jó	Elégséges	Összes[1])
	érettségivel beiratkozottak száma				
	a) Abszolút számok.				
	I. Középiskola.				
Magyarország	869	2.579	4.310	5.741	13.499
Budapest	642	1.710	2.324	2.201	6.877
	II. Felső kereskedelmi és felső mezőgazdasági iskola.				
Magyarország	—	187	291	387	865
Budapest	—	150	247	293	690
	I. és II. együtt.				
Magyarország	869	2.766	4.601	6.128	14.364
Budapest	642	1.860	2.571	2.494	7.567
	b) Százalékok.				
	I. Középiskola.				
Magyarország	6·5	19·1	31·9	42·5	100·0
Budapest	9·4	24·8	33·8	32·0	100·0
	II. Felső kereskedelmi és felső mezőgazdasági iskola.				
Magyarország	—	21·6	33·7	44·7	100·0
Budapest	—	21·7	35·8	42·5	100·0
	I. és II. együtt.				
Magyarország	6·0	19·3	32·0	42·7	100·0
Budapest	8·5	24·6	34·0	32·9	100·0
Budapest Magyarország %-ában I.	73·9	66·3	53·9	38·3	50·9
Budapest Magyarország %-ában II.	—	80·2	84·9	78·3	79·8
Budapest Magyarország %-ában Együtt	*73·9*	*67·2*	*55·9*	*40·7*	*52·7*

Mint a 7. számú táblázatból látható, az összes évfolyamokra kitűnő és jeles érettségivel beiratkozottak Budapesten a hallgatók harmadrészét (33·1%) teszik, míg országos átlagban csak negyedrészét (25·3%). A leggyengébb — elégséges — osztályzattal beírtaknak viszont Budapesten csak

[1]) Az adatok a hazai iskolán szerzett érettségi bizonyítvánnyal az összes évfolyamokra beiratkozott hallgatókra vonatkoznak.

Egyéb alapon beiratkozottak:	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Külföldön szerzett érettségi alapján	294	199	67·7
Tanítói (tanítónői) oklevél alapján	325	144	44·3
Egyéb (felsőipariskola stb.) végzettség alapján	105	97	92·4
Összesen	724	440	60·8

32·9% volt az aránya, országosan azonban 42·7%. Ezekben az összefoglaló %-okban a részletek néhol jóval erősebb különbségei elmosódnak. A vidéki egyetemeken a kitűnő és jeles érettségivel beiratkozottak aránya 16, az elégségeseké 60% körül mozog, a csak vidéken található jogakadémiákon a kitűnő és jeles érettségi 7·3, az elégséges 66·3, a gazdasági akadémiákon előbbi 4·3, utóbbi 77·7%-ot képviselt.

Az *egyetemi vizsgák eredményes volta* szempontjából Budapest és a vidék között szintén számottevő a különbség. Legalább is erre mutatnak a 8. táblázatnak az egyetemekre vonatkozó adatai.

8. A tudományegyetemeken elfogadott vizsgák és szigorlatok. 1934/35.

Megnevezés	Budapesti egyetem			3 vidéki egyetem			Összesen		
	tartatott	elfogadtatott		tartatott	elfogadtatott		tartatott	elfogadtatott	
		szám	%		szám	%		szám	%
Jog- és államtudományi vizsga és szigorlat [1])	4.131	3.001	*72·6*	5.005	3.744	*74·8*	9.136	6.745	*73·8*
Ebből csupán szigorlat	1.728	1.235	*71·5*	2.425	1.930	*79·6*	4.153	3.165	*76·2*
Orvos-, bölcsészdoktori és gyógyszerészmesteri szigorlat	1.470	1.048	*71·3*	1.316	936	*71·1*	2.786	1.984	*71·2*
Mindössze ..	**5.601**	**4.049**	*72·3*	**6.321**	**4.680**	*74·0*	**11.922**	**8.729**	*73·2*

E táblázat szerint 1934/35-ben az ország 4 tudományegyetemén tartott alapvizsgák, államvizsgák és szigorlatok száma 11.922 volt, amelyek közül 5601 esett a budapesti egyetemre (47·0%). Sikeresség szempontjából a budapesti eredmények alulmaradnak, mert amíg a budapesti vizsgák 72·3%-a fogadtatott el, a vidékiek 74·0%-a volt eredményes (1933/34: Budapest 71·7%, vidék 73·3%). *Annak ellenére tehát, hogy a budapesti egyetemre előmenetel szempontjából jobb anyag iratkozott be, a Budapesten tett vizsgák között nagyobb arányban szerepelnek el nem fogadott vizsgák.* Ebben része lehet annak, hogy a vizsgáknál Budapesten alkalmazott mérték szigorúbb, de annak is, hogy a Budapesten tanuló ifjúság — mely önfenntartási gondokkal is inkább küzd, mint a vidéki — készületlenebbül áll vizsgára. A jog- és államtudományi vizsgák közül Budapest helyzete legfőképen a szigorlatoknál kedvezőtlenebb, ahol Budapest csupán 71·5%-os eredményességet mutat a vidék 79·6%-ával szemben. Az orvos- és bölcsészdoktori szigorlatok 1934/35-ben eredményessége kb. egyforma (Budapest 71·3, a vidék 71·1%, de már 1933/34-ben Budapest 71·3, vidék 74·9%). Összegezve az egyetemi összes szigorlatokat, a budapestiek közt 71·4%, a vidékiek közt 76·6% az elfogadott szigorlatok aránya.

[1]) I., II., III. alapvizsga, államtudományi és jogtudományi államvizsga, államtudományi és jogtudományi szigorlat, kiegészítő szigorlat és kánonjogi doktori szigorlat. (A pótvizsgák és pótszigorlatok mindenütt beszámítva.)

Ide kapcsolódik Budapest ama jelentőségének említése is, amelyet a diplomás értelmiségnek a legmagasabb képesítéssel való ellátásában visz. Nem is említve kivételes, esetleg kizárólagos szerepét egyes, a doktorátusnál is magasabb szakvizsgáknál (pl. egységes bírói és ügyvédi vizsga), *Budapest legfőbb elosztója a doktori diplomáknak is.*

9. A doktori oklevelek. 1934/35.

Megnevezés		Egyetem		
		Budapest	Vidék	Összesen
Hittudományi doktori oklevelet nyert	sz.	13	1	14
	%	*92·9*	*7·1*	*100·0*
Kánonjogi « « «	sz.	3	2	5
	%	*60·0*	*40·0*	*100·0*
Államtudományi « « «	sz.	103	266	369
	%	*27·9*	*72·1*	*100·0*
Jogi « « «	sz.	347	434	781
	%	*44·4*	*55·6*	*100·0*
Egyetemes orvos- « « «	sz.	238	187	425
	%	*56·0*	*44·0*	*100·0*
Bölcsészet- « « «	sz.	97	90	187
	%	*51·9*	*48·1*	*100·0*
Gyógyszerész- « « «	sz.	5	—	5
	%	*100·0*	—	*100·0*
Egyéb [1] « « «	sz.	119	[2] 2	121
	%	*98·3*	*1·7*	*100·0*
Mindössze	sz.	**925**	**982**	**1.907**
	%	*48·5*	*51·5*	*100·0*

A 9. számú táblázat szerint a doktori oklevelek száma 1934/35-ben 1907 volt, amelyeknek 48·5%-a származik Budapestről. Egyes szakokon Budapest diplomaadó szerepe 100%-os, másokon túlnyomó s csak a jogi-államtudományi doktorátusoknál nagyobb a vidéki doktorátusok aránya.

A hallgatók szociális viszonyait is sok vonatkozásban tárta fel a hazai s különösen a fővárosi statisztika, ezek a kutatások azonban már nem vágnak par excellence tárgyunkhoz.

Zárjuk le főiskolai szemlélődésünket néhány főadat *tudományszakok (karok) szerinti tagolódásának* bemutatásával.

A főiskolai tanárok és hallgatók szakonkinti megoszlásáról, a hallgatóknál a nem, a vallás és az anyanyelv adataival is kombinálva, 10. számú táblázatunk ad képet.

[1]) A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen kiadott doktori oklevelek.

[2]) Bánya-erdőmérnöki oklevél (Sopron).

10. Főiskolák néhány adata szakok szerint. 1934/35.

Tudományszak (kar)	Abszolút számok		Hallgatók %-ban														
			Nem		Vallás									Anyanyelv			Összesen
	Tanárok	Hallgatók	férfi	nő	róm. kat.	gör. kat.	református	ág. h. ev.	gör. kel.	unitárius	izraelita	egyéb	magyar	német	egyéb	
								Magyarország.									
Hittudományi	201	1.612	99·0	1·0	62·0	2·3	25·9	7·2	—	—	2·5	0·1	98·4	1·3	0·3	100·0
Jog- és államtudományi	126	5.415	99·7	0·3	61·9	1·5	18·9	7·4	0·2	0·3	9·7	0·1	99·5	0·4	0·1	100·0
Orvostudományi	307	1.997	85·9	14·1	56·1	1·8	18·1	6·6	0·7	0·6	15·9	0·2	98·1	0·7	1·2	100·0
Bölcsészeti	268	2.175	55·2	44·8	60·4	1·3	19·7	8·1	0·4	0·5	9·5	0·1	98·9	0·7	0·4	100·0
Gyógyszerészeti	[1])	196	60·7	39·3	62·8	0·5	16·3	11·2	—	—	9·2	—	99·0	0·5	0·5	100·0
Mérnöki, építész-, gépész-, vegyészmérnöki	99	859	99·8	0·2	57·5	1·0	17·2	9·2	0·8	0·4	13·9	—	99·2	0·3	0·5	100·0
Bánya- és kohó-erdőmérnöki	30	153	100·0	—	65·4	0·7	15·7	17·0	0·6	0·6	—	—	94·1	5·2	0·7	100·0
Állatorvosi	19	304	99·3	0·7	61·2	1·3	23·7	7·9	0·7	0·3	4·9	—	98·3	0·7	1·0	100·0
Gazdaságtudományi	94	1.085	87·8	12·2	61·1	1·5	11·5	8·0	0·5	0·5	16·8	0·1	97·9	1·4	0·7	100·0
Gazdasági akadémia	42	376	93·9	6·1	61·4	1·9	25·5	6·6	0·8	0·6	3·2	—	98·4	1·1	0·5	100·0
Egyéb szak	121	916	44·7	55·3	71·0	1·9	16·1	6·4	0·8	0·4	3·4	—	97·8	0·8	1·4	100·0
Összesen	**1.307**	**15.088**	**86·5**	**13·5**	**61·2**	**1·6**	**19·0**	**7·6**	**0·4**	**0·4**	**9·7**	**0·1**	**98·8**	**0·7**	**0·5**	**100·0**
								Budapest.									
Hittudományi	43	361	97·5	2·5	56·0	9·4	23·5	—	—	—	11·1	—	98·3	1·4	0·3	100·0
Jog- és államtudományi	37	2.193	99·3	0·7	67·6	1·2	14·3	8·2	0·3	0·5	7·7	0·2	99·5	0·4	0·1	100·0
Orvostudományi	200	997	88·4	11·6	63·2	2·0	14·7	6·6	0·8	0·5	11·9	0·3	97·5	0·9	1·6	100·0
Bölcsészeti	147	1.435	52·5	47·5	65·6	1·3	12·9	8·8	0·6	0·7	9·9	0·2	98·7	0·9	0·4	100·0
Gyógyszerészeti	[1])	143	62·2	37·8	66·4	0·7	14·0	11·2	—	—	7·7	—	99·3	—	0·7	100·0
Mérnöki, építész-, gépész-, vegyészmérnöki	99	859	99·8	0·2	57·5	1·0	17·2	9·2	0·8	0·4	13·9	—	99·2	0·3	0·5	100·0
Bánya- és kohó-erdőmérnöki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Állatorvosi	19	304	99·3	0·7	61·2	1·3	23·7	7·9	0·7	0·3	4·9	—	98·3	0·7	1·0	100·0
Gazdaságtudományi	94	1.085	87·8	12·2	61·1	1·5	11·5	8·0	0·5	0·5	16·8	0·1	97·9	1·4	0·7	100·0
Gazdasági akadémia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb szak	96	630	49·0	51·0	70·6	1·6	15·9	6·5	1·1	0·5	3·8	—	97·3	0·8	1·9	100·0
Összesen	**735**	**8.007**	**83·4**	**16·6**	**64·2**	**1·7**	**14·9**	**7·7**	**0·6**	**0·5**	**10·3**	**0·1**	**98·7**	**0·7**	**0·6**	**100·0**
								Budapest Magyarország %-ában.									
Hittudományi	22·4	22·4	22·1	56·3	20·2	91·9	20·4	—	—	—	100·0	—	22·4	23·8	20·0	22·4
Jog- és államtudományi	29·4	40·5	40·3	88·2	44·3	31·7	30·6	45·1	77·8	64·7	32·2	100·0	40·5	47·8	50·0	40·5
Orvostudományi	65·1	49·9	51·4	41·1	56·2	55·6	40·3	50·0	57·1	45·5	37·5	75·0	49·6	60·0	69·6	49·9
Bölcsészeti	54·9	66·0	62·8	69·9	71·7	65·5	43·2	72·2	88·9	90·9	68·9	100·0	65·8	81·8	75·0	66·0
Gyógyszerészeti	[1])	73·0	74·8	70·1	77·2	100·0	62·5	72·7	—	—	61·1	—	73·2	—	100·0	73·0
Mérnöki, építész-, gépész-, vegyészmérnöki	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Bánya- és kohó-erdőmérnöki	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Állatorvosi	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Gazdaságtudományi	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
Gazdasági akadémia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb szak	79·3	68·8	75·6	63·3	68·5	58·8	67·6	60·5	100·0	75·0	77·4	—	68·4	71·4	92·3	68·8
Összesen	**56·2**	**53·1**	**51·1**	**65·6**	**55·6**	**58·0**	**41·5**	**54·1**	**77·6**	**70·2**	**56·0**	**83·3**	**53·0**	**55·0**	**74·0**	**53·1**

[1]) A bölcsészeti és orvostudományi tanerőknél.

Minket érdeklő annak kiemelése, hogy egyes tudományszakok tanárai és hallgatói közt Budapest milyen nagy hányaddal foglal helyet, szemben az összes tanárok 56·2 s az összes hallgatók 53·1%-os budapesti részesedésével. A műegyetemi mérnöki szakok, valamint az állatorvosi és közgazdasági szak tanárai és hallgatói mind budapesti főiskolához kapcsolódnak. A tanárok az orvosi karon 65·1, a bölcsészetin 54·9%-ban helyezkednek el Budapesten. Eltekintve a sporoni bánya-kohó-erdőmérnöki karoktól és a gazdasági akadémiáktól, amelyeken a vidék szerepe kizárólagos, csak a jog- és államtudományi kar (29·4%) és hittudományi kar, illetve főiskola (22·4%) tanárai vannak Budapesten kisebbségben a vidékkel szemben. Az egyéb szakokon működő jelentős tanerőlétszámban (121) Budapest kvótája szintén igen nagy (79·3%). A hallgatók budapesti aránya csak a hittudományi szakon (22·4%) felel meg a tanárokénak, magasabb annál a bölcsészeti szakon (66·0%), a jog- és államtudományi szakon (40·5%), viszont alacsonyabb az orvostudományi szakon (49·9%).

A nőhallgatók az ország összes főiskoláin 13·5%-ot képviselnek. Budapest főiskoláin a nők aránya magasabb: 16·6%. A nők leginkább a bölcsészeti, gyógyszerészeti és az »egyéb« szakokat látogatják; Budapesten pl. a bölcsészeti kar nőhallgatói épen csak hogy kisebbségben vannak (47·5%).

A vallás szerinti tagozódás karok szerinti eltérései Budapest és a vidék között jórészt a főiskolák eloszlásával függnek össze (l. pl. hittudományi szak). A római katolikus hallgatók budapesti aránya csak a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (59·7%) s a hittudományi szakon (56·0%) marad átlagon (64·2%) alul. A sok részletből rámutatunk még az izraelita vallású hallgatók magas arányára az orvosi karon (Magyarország 15·9, Budapest 11·9%) és a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (Magyarország 13·1, Budapest 14·1%).

A magyar anyanyelvű hallgatók aránya egyetlen karon sem száll 97% alá.

A szakiskolák sokszínű tömegében 2 típus gyakoribb.

Gazdasági szakiskola Budapesten csak 6 van (45-ből), ami 13·3%-os részesedésnek felel meg, a tanerőknél a budapesti % 24·7, a tanulóknál ismét csak 14·4. Lényegesen nagyobb jelentősége van a fővárosban az *ipari és bányászati szakiskoláknak*. Ez érthető is, hiszen Budapest iparunknak gócpontja. A szakoktatásnál általában észlelhető fejlődés ennél az iskolafajnál a leglendületesebb: egy évtized alatt az intézetek száma az országban 32-ről 49-re, Budapesten 11-ről 20-ra emelkedik. Az intézetek 40·8%-a esik Budapestre. A tanároknál a budapesti arány felmegy 54·8%-ra, a tanulóknál 53·1%-ra, de korábban a két utóbbi vonatkozásban 60%-on felüli arányszámokkal is találkoztunk.

Az *egyéb szakiskolák és szaktanfolyamok* gyüjtőnév alatt több esetben rejtőzik egyedül a fővárosban található intézmény (közlekedési tanfolyamok, művészeti iskolák, köztük az Országos M. Kir. Színművészeti Akadémia és az Országos M. Kir. Zeneművészeti Főiskola, háztartási továbbképzők),

ami sokszínűvé teszi Budapest közoktatását. Budapest része valamennyi iskolatípus között itt a legmagasabb : az intézetek (az országban összesen 31) körében 51·6%, a tanerőknél 70·6%, a tanulóknál meg épen 73·3%! Budapest és a vidék közt az egyéb szakiskolák száma így oszlik meg :

	Budapest	Vidék
Községi közigazgatási tanfolyam	—	3
Közlekedési tanfolyam	3	—
Ápolónő- és egészségvédőképző	3	5
Állami bábaképző intézet	1	5
Művészeti iskola	5	—
Nyilvánosjogú munkásiskola	2	2
Háztartási továbbképző	2	—
Összesen	16	15

A háború után erőteljes és sokirányú fejlődést mutató *szakoktatást, mint egészet nézve* is nagyarányú központ Budapest. Az összes szakintézetek harmadrészét tudta magához vonzani. Az *intézetek számánál mutatkozó ezt a 33·6%-os fővárosi arányszámot egyetlen összesítő csoport sem közelíti meg.* A tanerők 52·3%-os és a tanulók 48·6%-os budapesti arányát is csak a felsőoktatás hányadai — s az idők folyamán ezek sem mindig — haladják meg, mert egy évtizeddel korábban Budapest még 57—58%-kal részesedett a szakiskolai tanerők és tanulók országos létszámában.

A szakiskoláknak a táblázatokban ismertetett adatai közt nem szerepel számos, kevésbbé rendszeres, vagy kisebb képesítésűek (tanonciskolát végzettek) részére szervezett, sokszor rövid időtartamú (minimum : 10 nap) szaktanfolyam, különösen az ipari és a kereskedelmi szaktanfolyamok tarka tömege. 1934/35-ben az ilyen kisebb jelentőségű ipari tanfolyamok száma 126 volt, amelyekből 64-et Budapesten tartottak. A kereskedelmi tanfolyamok száma az országban 40, a fővárosban 16 volt.

Az intézetek, tanerők és tanulók 3. számú táblázatunkban összefoglalt általános adatainak méltatását is azzal a tanulsággal rekesztjük be, hogy számszerűleg a *vidék inkább az alsóbb, Budapest inkább a magasabb és szakirányú iskolázási fokozatokban veszi ki részét az országos közoktatásból. Az oktatás tényezői közül pedig a vidéken az intézetek számának, a fővárosban a tanerők számának méretezése erőteljesebb. Budapestnek az összes tanulók országos számában elfoglalt 9%-os aránya még a legközelebb áll Budapest népsúlyi helyzetéhez, amelynek érzékeltetője, hogy az ország 9 milliós népességéből 1 millió él Budapesten.*

A jól kiművelt magyar tanügyi statisztika az általános adatokon túl több részletprobléma kutatására nyujt módot. Az eddigiekben ily adatok csupán a közoktatás legfelső lépcsőjén, a főiskolai oktatásnál kerültek boncolásra. Kiegészítésül még az összes iskolákat átfogó szemléletben a *tanulók nem, vallás és anyanyelv szerinti megoszlásának* budapesti sajátosságaira térünk ki. E témánkhoz vágó vizsgálódásnak a 11. számú táblázatot szenteljük, amelynek három utolsó sora módot ad arra is, hogy a tanulók megoszlásának arányszámait a népesség megfelelő megoszlási arányszámaival összehasonlítsuk.

11. A tanulók[1]) vallási és anyanyelvi megoszlása százalékokban. 1934/35.

Megnevezés	Tanulók %												
		Vallás szerint								Anyanyelv szerint			
	Férfi	római kat.	görög kat.	református	ágostai hitv. ev.	görög keleti	unitárius	izraelita	egyéb	magyar	német	egyéb	Összesen
	Magyarország												
Kisdedóvás	47·7	67·2	1·8	21·3	6·0	0·4	0·1	3·0	0·2	87·2	9·8	3·0	100·0
Elemi mindennapi iskola	50·8	67·6	2·8	20·7	5·8	0·3	0·0	2·6	0·2	92·2	5·6	2·2	100·0
Általános továbbképző iskola	48·9	69·9	3·5	18·3	7·1	0·3	0·0	0·8	0·1	90·7	6·8	2·5	100·0
Gazdasági továbbképző iskola	49·4	67·5	2·1	23·5	5·3	0·5	0·0	0·9	0·2	89·1	8·3	2·6	100·0
Önálló gazdasági iskola	42·3	54·3	2·7	37·7	4·4	0·1	0·0	0·7	0·1	96·7	0·5	2·8	100·0
Iparostanonciskola	80·1	68·4	1·4	17·8	5·7	0·2	0·2	6·2	0·1	97·0	2·6	0·4	100·0
Kereskedőtanonciskola	95·4	53·6	1·0	14·8	5·8	0·1	0·3	24·4	—	98·5	0·9	0·6	100·0
Népoktatás	51·2	67·7	2·8	20·8	5·9	0·3	0·0	2·3	0·2	91·8	5·9	2·3	100·0
Polgári iskola	47·1	66·7	1·4	16·2	5·5	0·3	0·1	9·7	0·1	97·3	2·2	0·5	100·0
Képző	30·4	71·9	2·5	16·9	6·1	0·1	0·1	2·4	—	98·7	1·2	0·1	100·0
Középiskola	75·4	57·6	1·3	17·4	6·8	0·2	0·3	16·4	—	98·4	1·3	0·3	100·0
Felsőkereskedelmi iskola	68·8	62·0	1·3	12·8	5·0	0·2	0·3	18·3	0·1	99·0	0·8	0·2	100·0
Felsőmezőgazdasági iskola	100·0	62·2	1·5	18·9	12·1	1·2	—	3·6	0·5	98·3	0·5	1·2	100·0
Középfokú oktatás	58·1	63·3	1·4	16·6	6·0	0·2	0·2	12·2	0·1	97·9	1·7	0·4	100·0
Felsőoktatás	86·5	61·2	1·6	19·0	7·6	0·4	0·4	9·7	0·1	98·8	0·7	0·5	100·0
Gazdasági szakiskola	87·3	60·7	3·4	25·6	6·6	0·3	0·1	3·3	—	92·6	6·7	0·7	100·0
Ipari és bányászati szakiskola	58·5	68·2	1·4	16·4	6·0	0·6	0·2	7·2	—	99·0	0·8	0·2	100·0
Egyéb szakiskola (szaktanfolyam)	42·5	62·9	1·3	15·0	6·5	0·1	0·3	13·9	0·0	98·9	0·8	0·3	100·0
Szakoktatás	61·6	65·0	1·9	18·3	6·3	0·4	0·2	7·9	0·0	97·4	2·3	0·3	100·0
Egész közoktatás	52·1	67·1	2·6	20·4	5·9	0·3	0·0	3·5	0·2	92·3	5·6	2·1	100·0
	Budapest												
Kisdedóvás	51·6	74·1	1·1	13·4	4·0	0·2	0·2	6·9	0·1	99·5	0·3	0·2	100·0
Elemi mindennapi iskola	50·7	67·5	1·0	12·6	4·8	0·3	0·3	13·4	0·1	99·5	0·4	0·1	100·0
Általános továbbképző iskola	10·3	75·7	0·7	14·0	5·2	—	—	4·4	—	96·7	2·9	0·4	100·0
Gazdasági továbbképző iskola	41·1	75·5	1·3	14·1	3·8	0·2	0·3	4·8	0·0	99·9	0·1	0·0	100·0
Önálló gazdasági iskola	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Iparostanonciskola	73·3	69·6	1·0	13·7	5·0	0·2	0·3	10·1	0·1	99·5	0·4	0·1	100·0
Kereskedőtanonciskola	93·3	50·7	0·6	10·2	4·8	0·2	0·5	33·0	—	100·0	—	—	100·0
Népoktatás	54·9	68·2	1·0	12·9	4·7	0·3	0·3	12·5	0·1	99·5	0·4	0·1	100·0
Polgári iskola	44·7	65·9	1·0	12·8	4·5	0·3	0·3	15·1	0·1	99·3	0·6	0·1	100·0
Képző	10·9	79·4	2·0	9·1	3·9	0·2	0·3	5·1	—	99·5	0·5	0·0	100·0
Középiskola	65·4	53·0	0·6	11·5	7·1	0·2	0·4	27·1	0·1	98·1	1·6	0·3	100·0
Felsőkereskedelmi iskola	63·6	59·8	0·7	10·7	4·8	0·3	0·5	23·1	0·1	99·0	0·6	0·4	100·0
Felsőmezőgazdasági iskola	100·0	74·6	0·8	16·4	4·9	—	—	3·3	—	99·2	0·8	—	100·0
Középfokú oktatás	53·9	60·4	0·8	11·9	5·6	0·3	0·4	20·5	0·1	98·8	1·0	0·2	100·0
Felsőoktatás	83·4	64·2	1·7	14·9	7·7	0·6	0·5	10·3	0·1	98·7	0·7	0·6	100·0
Gazdasági szakiskola	57·8	49·7	1·3	16·9	11·0	1·0	0·3	19·8	—	97·7	1·6	0·7	100·0
Ipari és bányászati szakiskola	46·3	68·5	0·9	14·4	5·6	0·8	0·3	9·5	—	99·2	0·5	0·3	100·0
Egyéb szakiskola (szaktanfolyam)	43·4	62·1	0·8	12·1	6·1	0·1	0·3	18·4	0·1	99·0	0·7	0·3	100·0
Szakoktatás	46·0	64·7	0·9	13·6	6·2	0·6	0·3	13·7	0·0	99·0	0·7	0·3	100·0
Egész közoktatás	55·6	65·4	1·0	12·7	5·2	0·3	0·3	15·0	0·1	99·2	0·6	0·2	100·0

[1]) Évvégén osztályzatot nyert tanulók. Kivétel: főiskoláknál a beiratkozott hallgatók száma szerepel. Tanulók intézetenkint és nem személyenkint vannak számbavéve, tehát amennyiben több intézetben tanulnak, kétszeresen, esetleg többszörösen szerepelnek.

11. A tanulók[1]) vallási és anyanyelvi megoszlása százalékokban. 1934/35. (Vége.)

Megnevezés	Tanulók %												
		Vallás szerint								Anyanyelv szerint			
	Férfi	római kat.	görög. kat.	református	ágostai hitv. ev.	görög keleti	unitárius	izraelita	egyéb	magyar	német	egyéb	Összesen
	Budapest Magyarország %-ában.												
Kisdedóvás	9·0	9·2	5·2	5·2	5·6	4·4	36·0	19·0	4·1	9·5	0·3	0·5	8·3
Elemi mindennapi iskola	5·4	5·4	1·9	3·3	4·4	5·5	39·3	27·8	3·2	5·8	0·3	0·3	5·4
Általános továbbképző iskola	0·0	0·2	0·0	0·1	0·1	—	—	0·8	—	0·2	0·1	0·0	0·1
Gazdasági továbbképző iskola	2·7	3·7	2·1	2·0	2·4	1·2	66·7	16·8	0·8	3·7	0·1	0·0	3·3
Önálló gazdasági iskola	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Iparostanonciskola	30·3	33·7	22·1	25·6	29·5	29·9	59·4	53·7	26·0	34·0	5·3	7·9	33·1
Kereskedőtanonciskola	53·4	51·7	33·3	37·7	44·7	66·7	100·0	74·2	—	55·5	—	—	54·7
Népoktatás	5·7	5·3	1·9	3·3	4·3	4·7	41·7	28·9	3·2	5·7	0·3	0·3	5·3
Polgári iskola	26·3	27·3	19·4	21·9	22·8	33·3	55·4	42·9	21·6	28·2	7·0	8·4	27·7
Képző	8·1	25·0	18·4	12·2	14·6	50·0	54·5	48·7	—	22·8	9·5	7·7	22·7
Középiskola	31·0	32·9	16·1	23·5	37·4	46·3	61·6	59·3	53·3	35·7	41·2	44·0	35·8
Felsőkereskedelmi iskola	48·8	49·6	25·9	43·1	49·5	57·1	74·1	64·8	85·7	51·4	41·2	75·0	51·4
Felsőmezőgazdasági iskola	29·6	35·5	16·7	25·6	12·0	—	—	26·7	—	29·9	50·0	—	29·6
Középfokú oktatás	29·3	30·2	18·4	22·8	29·6	38·5	59·9	52·9	31·2	31·9	17·8	19·6	31·6
Felsőoktatás	51·1	55·6	58·0	41·5	54·1	77·6	70·2	56·0	83·3	53·0	55·0	74·0	53·1
Gazdasági szakiskola	9·5	11·7	5·6	9·5	24·1	42·9	50·0	85·9	—	15·1	3·5	14·3	14·4
Ipari és bányászati szakiskola	42·0	53·4	33·3	46·6	49·2	79·2	77·8	70·0	—	53·2	33·3	70·0	53·1
Egyéb szakiskola (szaktanfolyam)	74·9	72·3	44·8	58·9	69·2	100·0	83·3	97·4	100·0	73·4	57·9	83·3	73·3
Szakoktatás	36·4	48·4	23·0	36·3	48·0	72·7	76·5	83·8	100·0	49·5	13·8	46·7	48·6
Egész közoktatás	9·6	8·7	3·4	5·6	7·9	8·6	49·8	38·6	5·5	9·6	1·0	0·9	9·0
	Népesség %												
Magyarország[2])	48·9	64·9	2·3	20·9	6·1	0·5	0·0	5·1	0·2	92·1	5·5	2·4	100·0
Budapest[2])	45·7	60·8	1·0	12·1	5·0	0·4	0·2	20·3	0·2	94·3	3·8	1·9	100·0
Budapest Magyarország %-ában	10·8	10·8	5·2	6·7	9·4	10·3	40·1	46·0	10·7	11·9	8·0	9·0	11·5

[1]) Évvégén osztályzatot nyert tanulók. Kivétel: főiskoláknál a beiratkozott hallgatók száma szerepel. Tanulók intézetenkint és nem személyenkint vannak számbavéve, tehát amennyiben több intézetben tanulnak, kétszeresen, esetleg többszörösen szerepelnek.

[2]) 1930-as népszámlálás alapján. Összes lélekszám: Magyarország 8,688.319, Budapest 1,006.184

Csak a legfőbb tüneteket emelve ki, észre kell vennünk mindenekelőtt, hogy a férfiak aránya egyes iskolafajoknál túltengő: 100%-os a felső mezőgazdasági iskolákban, igen magas a tanonciskolákban, a középiskolákban s a főiskolákon, viszont igen alacsony a képzőkben. Budapest arányszámai itt-ott erősen eltérnek az országos arányszámoktól. Pl. az országban az általános továbbképzők tanulóinak 48·9%-a finemű, Budapesten csak 10·3%-a. A képzők tanulóinak 30·4%-os férfiarányával szemben budapesti arányuk csak 10·9%. A középfok iskoláiban a férfiarány Budapesten általában nem oly túlnyomó, mint a vidéken, tehát Budapesten a magasabb iskolákat aránylag sok nő látogatja. A felsőoktatásnál az országos férfiarány (86·5%) alig tér el a budapestitől (83·4%). A gazdasági szakiskolákban ismét erős a különbség: az országos férfiarány 87·3, a budapesti 57·8%. Végeredményben a fineműek az összes iskolák tanulói között többségben vannak, de az országban nem oly erősen (52·1%), mint Budapesten (55·6%), ahol a tanulók tömegét tevő alsófokozatok fitöbblete döntő súllyal esik latba. Többségben vannak a finemű tanulók Budapesten annak ellenére, hogy magában a népességben jelentős a nőtöbblet. Minthogy pedig a nőtöbblet Budapesten erősebb, mint országos átlagban (országos férfiarány 48·9%, budapesti 45·7%), a tanulók kiváltságos budapesti férfiaránya annál szembeszökőbb.

A vallási megoszlásra térve, elsősorban az ragadja meg figyelmünket, hogy egyes vallások az össznépességben lényegesen nagyobb, mások lényegessen kisebb aránnyal szerepelnek, mint a tanulók számában. Így számottevő az eltérés a római katolikus vallásnál. Míg a római katolikus népesség aránya Magyarországon 64·9, Budapesten 60·8%, a római katolikus tanulók aránya nagyobb: az országban 67·1, Budapesten 65·4%. Még nagyobb az aránylagos eltérés a népesség és a tanulók vallása között az izraelitáknál, akik az országos népességben 5·1, a budapestiben 20·3%-kal szerepelnek, de a tanulólétszámban csak 3·5, illetve 15·0%-kal. E jelenség magyarázatánál nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az iskolaköteles korcsportokban az izraeliták aránya viszonylag is igen alacsony. Míg az országos népességben arányuk 5·1%, a 3—14 évesek korcsoportjában 3·4%-ot foglalnak el, Budapesten pedig a 20·3%-os általános népességi arányukkal szemben a 3—14 éves izraeliták aránya csak 17·4%.

A római katolikus tanulók aránya Budapest egyes népiskolafajaiban 75—76%-ig, a képzőknél 79·4%-ig megy fel. A református tanulók a gazdasági szakképzést látszanak favorizálni. Az ágostai evangélikusok aránya erőteljes a főiskolákon (Budapest: 7·7%, szemben az összes hallgatók közti 5·2%-os arányukkal). Az izraeliták magas aránnyal szerepelnek a kereskedőtanonciskolákban és a középiskolákban: Budapesten 33·0, illetőleg 27·1%-kal szemben a 15·0%-os átlaggal, de vidéken a kontraszt még nagyobb. (Annak ellenére, hogy az utolsó másfél évtized alatt az izraeliták középiskolai országos aránya 28%-ról 16%-ra csökkent.)

A népesség és a tanulólétszám vallási megoszlásának s a kétféle megoszlás arányszámai közti különbségeknek részletekbemenő vizsgálatát az olvasóra bízzuk, aki a 11. tábla adataiban tallózva még sok érdekes megfigyelést tehet. Csak attól kell óvakodnia, hogy a budapesti lakosság megoszlási arányszámai és a budapesti tanulólétszám hasonló arányszámai közötti különbség jelentőségét egyes vonatkozásokban túlbecsülje. Így a kétféle arány nagyobb eltolódása indokolt a kizárólag vagy túlnyomóan Budapesten található iskolák tanulóinál, minthogy ezeknél az iskola helyhezkötő befolyása meggyengül, vagy hiányzik.

A *tanulók anyanyelvi megoszlása* országos viszonylatban kb. megfelel a népességi megoszlásnak : a magyarok aránya a népességben 92·1, a tanulóknál 92·3%, de már *Budapesten, ahol a népességben a magyar anyanyelvűek 94·3%-ot képviselnek, a magyar anyanyelvű tanulók aránya 99·2%-os imponáló magasságba szökik fel. Ez az arányszám elkápráztató bizonysága Budapest gyökeres megmagyarosodásának s a magyar kultúra nagyszerű expanziójának. Ha visszaidézzük az egy évszázaddal korábbi Budapestet, ahol a németnyelvű oktatás még túlnyomó volt, ez az átalakulás csodaszerűen hat.*

Az ország és Budapest közoktatási viszonyait más oldalról világítják meg a *lélekszámmal való összehasonlításból* nyert arányszámok. E »sűrűségi« mérőszámokban az jut kifejezésre, hogy a népesség mily mértékben van ellátva intézetekkel, tanerőkkel és hogy a tanulók száma hogy viszonylik a lélekszámhoz.

12. Intézetek, tanerők és tanulók a lélekszámhoz viszonyítva. 1934/35.

Megnevezés	10.000 lélekre esik					
	intézet		tanerő		tanuló	
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
Kisdedóvás	1·4	1·0	1·9	2·8	140	100
Népoktatás	14·6	2·4	24·9	27·2	1.519	688
Középfokú oktatás	0·8	1·3	9·9	27·1	200	542
Felsőfokú oktatás	0·04	0·09	1·4	7·1	17	77
Szakoktatás	0·14	0·40	1·4	6·3	10	40
Egész közoktatás	**17·0**	**5·2**	**39·5**	**70·5**	**1.886**	**1.447**

A 12. számú táblázat szerint 1934/35-ben 10.000 lélekre az országban 17·0, Budapesten 5·2 intézet esik. Budapest háttérbeszorulását itt főleg az okozza, hogy a népiskolák a gyér népességű vidéket is aránylag sűrűn hálózzák be. Valójában Budapest lakosságának iskolával való gyengébb ellátottsága a népesség tömörültebb együttlakása s az iskolák helyi közelsége miatt csak látszat. Már a tanerőknél a 10.000 lélekre jutó arány Buda-

pesten magasabb: 70·5 a 39·5 országos aránnyal szemben. A tanulóknál a két arány elég közeleső: Magyarországon 1886, Budapesten 1447 tanuló jut 10.000 lélekre.

Bár a lélekszámmal való kapcsolatot érdemes volna iskolafajonkint is kutatni, térszűke miatt a 12. számú táblázatban csak oktatási csoportonkint tekintjük át azt s itt is csak néhány kiütköző adatra utalunk. A 10.000 lélekre eső intézetszám az óvodáknál s a népoktatásnál országos viszonylatban, a többi tagozatokban Budapesten jobb.[1]) Feltűnően nagy a különbség a népoktatásnál, melynek viszonyszáma az országban 14·6, Budapesten 2·4. A tanerők hasonló aránya viszont Budapesten valamennyi tagozatban magasabb s különösen a felső- és szakoktatásnál szárnyalja túl az országos arányt, mely mindkettőnél 1·4, szemben a budapesti 7·1, illetve 6·3 aránnyal. A 10.000 lélekre jutó tanulólétszám, épúgy, mint az intézetlétszám, a fővárosban az alsó fokozatokban (kisdedóvás, népoktatás) az országos átlagnál alacsonyabb, a többi csoportokban jelentékenyen magasabb.

Még mélyebben tekinthetünk bele az országos és a főváros közoktatásának méretezési különbségeibe, ha az *egy intézetre eső tanerők és tanulók*, valamint az *egy tanerőre eső tanulók* országos és budapesti számát hasonlítjuk össze.

13. Iskolák, tanerők és tanulók viszonyszámai. 1934/35.

Megnevezés	Egy intézetre esik				Egy tanerőre esik	
	tanerő		tanuló		tanuló	
	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest	Magyarország	Budapest
Kisdedóvás	1·4	2·8	100	99	73·4	35·9
Népoktatás	1·7	11·3	104	286	61·1	25·3
Középfokú oktatás	12·9	20·1	262	403	20·3	20·0
Felsőfokú oktatás[2])	35·3	81·7	408	890	11·5	10·9
Szakoktatás	10·0	15·5	69	100	6·9	6·4
Egész közoktatás	2·3	13·4	111	276	47·7	20·5

A 13. táblázatban végeztük el e műveletet. *Az itt közölt arányszámok is megerősítik Budapest nagy fölényét tanerőkben: Budapest egy-egy tanintézetében átlag 13·4 tanerő működik, szemben az országos 2·3 aránnyal. Ezzel kapcsolatos Budapest amaz előnye, hogy egy tanerőre itt jóval kevesebb (20·5) tanuló esik, mint az országos átlag (47·7). A tanulók száma intézetenkint Budapesten jóval nagyobb (276), mint átlagosan (111).*

[1]) Pl. az elemi mindennapi iskolánál Budapest a tj. városok között utolsó helyen áll. Ugyanis 10.000 lélekre jut elemi iskola: Kecskemét 9·5, Hódmezővásárhely 9·4, Szeged 7·5, Debrecen 4·9, Baja 4·7, Győr 4·1, Székesfehérvár 4·1, Sopron 3·6, Miskolc 3·0, Pécs 2·8, Budapest 1·7.

[2]) Tanerők: tanársegédek és adjunktusok nélkül.

Oktatási csoportonkint véve szemügyre az adatokat, azt látjuk, hogy az egy intézetre eső tanerők száma valamennyi csoportban, de különösen a népoktatásnál prominens Budapesten (közel 7-szerese az országos aránynak). Az egy intézetre jutó tanulószám szintén magasabb Budapesten, de csak másfélszeres-háromszoros méretet ölt, sőt a kisdedóvásnál országos szinten van. Az egy tanerőre jutó tanulószám budapesti kedvező arányát a 2 legalsó oktatási csoportnak köszönheti: az óvodáknak, amelyekben 1 tanerőre 35·9, az országban 73·4 tanuló jut s a népoktatási intézeteknek, ahol e két szám 25·3 és 61·1. A másik 3 csoportban az 1 tanerőre jutó tanulólétszám a fővárosban csak egy-egy árnyalattal jobb az átlagnál.[1])

Ez összehasonlításoknál nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fővárosban és a vidéken esetleg különböző erővel érvényesülő metodikai mozzanatok a valóságos arányoktól itt-ott eltolódásokat okoznak. A hibaforrások közül bizonnyal legfontosabb az, hogy azok a tanerők és tanulók, akik több intézetben működnek, illetve tanulnak, többszörösen vétettek számba.

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy közoktatás intézményei mily mértékben központosulnak Budapesten. Figyelemre kell méltatnunk azonban azt is, hogy *Budapest, mint önkormányzat, mit tesz a közoktatásügyért.* Milyen intézeteket tart fenn, minő a községi iskolák, tanerők, tanulók kvótája az egész budapesti közoktatásban? A 14. számú táblázat nyujt erről áttekintést.

Az adatokban megnyilvánuló főtendencia szerint a községi iskola Budapest egész közoktatásában 60—70%-ot képvisel. Az alsófokú oktatásban a községi intézetek, tanerők és tanulók aránya Budapesten 67—100% között van. A középfokú oktatásnak is nagyobb felét jelenti a községi oktatás. A budapesti szakoktatásnak már csak 28—41%-a van az autonómia kezében, míg a felsőoktatásból a községi oktatás teljesen ki van küszöbölve.

A budapesti intézetek körében a községi óvodák 81·0, az elemi iskolák 67·2, a továbbképzők 96·4, a tanonciskolák 69·0%-ot érnek el. A gazdasági továbbképzők és a kereskedőtanonciskolák 100%-ig községiek. Érdekes, hogy míg a budapesti polgári iskolák 81·8%-a községi, a középiskoláknál a községiek aránya csak 12·8%. A képzők között községiek nincsenek. A szakoktatásnál a községi oktatás szerepe az ipari-bányászati iskoláknál domináló.

A budapesti alsó- és középfokú oktatásban a községi részesedés a tanerőket tekintve még nagyobb, mint az iskolák számánál. Hasonlóképen túltengő — 90% körüli — a budapesti tanulók községi nép- és polgári iskolát látogató kontingense is. E szempontból csak a szakoktatás helyzete kivételes.

---

[1]) A magántanulókat az összes számításoknál figyelembe vettük, aminek helyessége a tanulók 1 tanerőre jutó adatainak kiszámításánál vitatható; tekintve azonban, hogy a magántanulók részesedése a tanulólétszámban átlag csak kb. 5%, a nyert arányszámokra a magántanulók levonása alig volna befolyással.

14. A budapesti községi iskolák főbb adatai. 1934/35.

Megnevezés	Budapesti összes			Budapesti községi			Az összes %-ában községi		
	iskolák	iskolák		iskolák	iskolák				
	iskolák	tanerői-nek	tanulói-nak	iskolák	tanerői-nek	tanulói-nak	iskola	tanerő	tanuló
	s z á m a								
Kisdedóvás	105	289	10.380	85	257	8.763	*81·0*	*88·9*	*84·4*
Elemi iskola	180	2.385	51.979	121	2.142	46.332	*67·2*	*90·0*	*89·1*
Általános és gazdasági továbbképző iskola	28	[1])	4.797	27	[1])	4.773	*96·4*	[1])	*99·5*
Tanonciskola	42	446	14.759	29	324	13.676	*69·0*	*72·7*	*92·7*
Kisdedóvás és népokt. összesen	**355**	**3.120**	**81.915**	**262**	**2.723**	**73.544**	*73·8*	*87·3*	*89·8*
Polgári iskola	66	1.141	25.287	54	1.032	23.056	*81·8*	*90·4*	*90·8*
Középiskola	47	1.138	24.248	6	158	3.178	*12·8*	*13·9*	*13·1*
Egyéb középfokú iskola	27	541	6.755 [2])	11	253	3.496	*40·7*	*46·8*	*51·8*
Középfokú okt. összesen	**140**	**2.820**	**56.390**	**71**	**1.443**	**29.730**	*50·7*	*51·2*	*52·7*
Felsőoktatás	**9**	**735**	**8.007**	—	—	—	—	—	—
Gazdasági szakiskola	6	76	308	2	24	103	*33·3*	*31·6*	*33·4*
Ipari és bányászati szakisk.	20	299	2.283	14	159	962	*70·0*	*53·2*	*42·1*
Egyéb szakiskola (szaktanf.)	16	278	1.616	1	22	99	*6·3*	*7·9*	*6·1*
Szakoktatás összesen	**42**	**653**	**4.207**	**17**	**205**	**1.164**	*40·5*	*31·4*	*27·7*
Egész közoktatás	**546**	**7.328**	**150.519**	**350**	**4.371**	**104.438**	*64·1*	*59·6*	*69·4*
Egész közoktatás felsőoktatás nélkül	537	6.593	142.512	350	4.371	104.438	*65·2*	*66·3*	*73·3*

Budapesten a községi iskolák általában nagyobb méretezésűek, mint a nem községiek. Áll ez épen az oktatás súlypontját jelentő alsó fokozatokban, ahol a községi iskolák tanerőinek átlagos száma 2½-szer, a tanulóké 3-szor olyan nagy, mint a nem községi intézetekben. A középfok helyzete már kiegyenlítettebb, míg a szakiskolák körében a községiek tanerő és tanuló átlaga alacsonyabb. Egy iskolára ugyanis jut:

	Községi iskolákban		Nem községi iskolákban	
	tanerő	tanuló	tanerő	tanuló
Kisdedóvás és népoktatás	10·4	280·7	4·3	90·0
Középfokú oktatás	20·3	418·7	20·0	386·4
Szakoktatás	12·1	68·5	17·9	121·7

Az egy tanerőre jutó átlagos tanulószámot a nem községi iskolákban találjuk kedvezőbbnek, mert ez az átlag a községi kisdedóvó- és népiskolákban 27·0, a nem községiekben ellenben csak 21·1. Középfokon az egy tanerőre jutó tanulószám a községi iskolákban 20·6, a nem községiekben 19·4. A szakoktatásnál viszont a községi átlag kisebb: 5·7, a nem községi 6·8-cal szemben.

[1]) Kevés kivétellel az elemi mindennapi iskolák tanerői tanítanak.

[2]) 1 felsőmezőgazdasági és 10 felsőkereskedelmi iskola (a képzők között községiek nincsenek).

1936-ban 188 saját és 7 bérelt épület szolgálta a székesfőváros közoktatását. Ezek megoszlása a következő volt:

	Épületek száma
Kisdedóvó épület	47
Elemi iskolai épület	99
Polgári iskolai épület	26
Iparostanonciskolai épület	4
Reáliskolai épület	2
Leányközépiskolai épület	2
Felsőkereskedelmi iskolai épület	7
Iparrajziskolai épület	1
Pedagógiai szemináriumi épület	1
Gazdasági- és kertészképző iskolai épület	3
Felsőbb zeneiskolai épület	1
Gyógypedagógiai internátusi épület	2
Összesen	**195**

A községi iskolák budapesti adatai szép példáját mutatják annak az áldozatos kultúrérzéknek is, amellyel a székesfőváros az országos közművelődést felkarolja és előmozdítja. *Budapest székesfőváros törvényes kötelezettségét jóval meghaladó mértékben vesz részt a budapesti iskolák fenntartásában.*

15. Budapest törvényes kötelezettség alapján és enélkül fenntartott községi iskolái az 1935. évi költségvetés alapján.[1])

Megnevezés	Iskolák száma	Tanulók száma	Kiadási előirányzat 1000 pengőben	Egy iskolára esik 1000 pengő	Egy tanulóra esik pengő
	Törvényes kötelezettség alapján fenntartott iskolák.				
Kisdedóvó	84	10.744	1.406	16·7	131
Elemi iskola	120	47.375	9.956	83·0	210
Ismétlőiskola	27	5.134	141	5·2	27
Iparostanonciskola	26	10.353	1.210	46·6	117
Kereskedőtanonciskola	3	1.315	82	27·5	63
Polgári iskola	53	23.358	5.312	100·2	227
Összesen	**313**	**98.279**	**18.107**	**57·9**	**184**
	Törvényes kötelezettség nélkül fenntartott iskolák.				
Reáliskola	2	1.103	425	212·2	385
Leányközépiskola	4	2.020	588	146·9	291
Nőiipariskola	6	597	220	36·7	369
Felső kereskedelmi iskola	10	3.523	1.458	145·8	413
Női kereskedelmi szakiskola	3	410	126	41·9	307
Zeneiskola	52	1.970	408	7·8	207
Egyéb iskola és tanfolyam	10	1.008	1.016	101·6	1.008
Összesen	**87**	**10.631**	**4.241**	**48·7**	**399**
Mindössze	**400**	**108.910**	**22.348**	**55·9**	**205**

[1]) Az adatok technikai okból nem egyeznek a 14. számú táblázat adataival; költségvetési okból szerepelnek itt másutt számba nem vett egységek is. A táblázatban nem szereplő egyéb közoktatási intézményekre és szükségletekre 8,899.467 pengő az előirányzat, úgyhogy az egész közoktatási előirányzat 31,247.364 pengő.

A 15. számú táblázat szerint a főváros törvényes kötelezettsége alapján 313 nép-, illetve polgári iskolát tart fenn. Felállított azonban ezenkívül 87 különböző iskolát és tanfolyamot, amelyek fenntartására kötelezve nincsen. Ezek között ugyan szám szerint sok a zenetanfolyam,[1]) de magasabbrendű iskola is több van (a Nemzeti Zenede, 10 felsőkereskedelmi iskola, a tanítók továbbképzését szolgáló mintaszerű Pedagógiai Szeminárium stb.). A kötelezően fenntartott iskolák tanulólétszáma 98.279, az ezenkívülieké 10.631. Táblázatunk kimutatja azt is, hogy az első kategória 18·1 millió pengős előirányzatával szemben a második kategória előirányzata 4·2 millió pengő. A költségelőirányzat egy tanuló arányában számított fejkvótája az utóbbi csoportnál magasabb (399 pengő, a nép- és polgári iskolai csoport 184 pengő átlagával szemben.)

Végeredményben a községi iskolázás sokirányú kiépítésével, belterjessé tételével a főváros nemcsak saját polgárságát elégíti ki messzemenően, de lehetővé teszi azt is, hogy a fővárosi kultúra emlőin a környék ifjúsága is táplálkozhassék.

A budapesti közoktatás — legyen az állami, községi vagy más kézben — az országos közoktatásban sok szempontú magasrendűségével tűnik ki. Erre már a feltárt adatokból is lehet következtetni, de a budapesti iskolakultúra minőségi szintje a statisztikai adatokban nem jut eléggé kifejezésre.

A főváros általában jobban el van látva iskolákkal s az iskolákban tanerőkkel, mint a vidék. De, ha a lélekszám arányában az alsó típusoknál kisebb is az iskolák száma, mint vidéken, a fővárosi tanuló rendszerint közelebb kapja az iskolát, inkább kiválaszthatja fajilag és egyedileg a megfelelőt. Még inkább áll ez a magasabb fokozatokban.

A budapesti iskolák elhelyezése, berendezése, felszerelése átlagosan felülemelkedik az országos színvonalon, bár kétségtelen, hogy immár a vidék gócai is mintaszerű tanintézetekkel rendelkeznek.

A tanerők elméleti, gyakorlati képzettsége szempontjából ugyanezt mondhatjuk. A kiválóság helyhezkötve nincs, mégis Budapestnek több az esélye, hogy az elsőrangú tanerők itt helyezkednek el.

A tantermek és méginkább az osztályok számának s a tantermek (osztályok) tanulósűrűségének összehasonlító elemzése is igen jellemző és érdekes, de messzirenyúló volna. Ezért megelégszünk annak megállapításával, hogy mivel az 1 tanerőre jutó tanulószám elég arányos, sőt alsófokon a fővárosban kisebb: Budapest helyzete e tekintetben legalább is nem hátrányos.

A budapesti iskolázásnak kedvez az is, hogy a múzeumok, gyárak s közvetlen szemléltetéssel oktató egyéb művészeti-technikai stb. látványosságok leginkább a fővárosban állnak rendelkezésre. Irodalmi élet, könyvtár,

[1]) Az 52 zeneiskolából 1 felsőbb zeneiskola és 51 zenetanfolyam, amelyek a szakiskolák eleddig közölt adataiban nem is szerepelnek.

rádió, film mind oly intézmények, amelyek a fővárosi tanulók számára rendszerint könyebben hozzáférhetők.

A fővárosi tanulóifjúság — ceteris paribus — a testnevelés terén is előnyt élvez, amiről a sporttal kapcsolatban e könyv más helyén esik egy-két szó. Ide csak annak megemlítése tartozik, hogy a tanuló ifjúság a fővárosban kiváltságos bőségben jut sportlátványosságokhoz, az iskolában pedig az oktatás és edzés alkalmaihoz. A székesfőváros maga is különös gonddal ápolja ifjúsága sportnevelését. E célt egyrészt a testnevelési tanárok továbbképzése által szolgálja, másrészt a tanulóifjúság részére rendezett úszó-, tánc-, vívó-, céllövő-, birkózó-, boxoló-, evezős-, sí-, tennisztanfolyamok, kézilabdamérkőzések és egyéb versenyek rendezésével, valamint a leventeintézmény s a cserkészmozgalom felkarolásával.

Az 1921-ben alkotott testnevelési törvény által életrehívott leventeintézmény nemzetnevelő és népművelő, főleg pedig a testi képzésre különös súlyt helyező munkájában is előljár a fővárosi autonómia.

A szorosabban vett közoktatási intézetekhez csatlakoznak az emberbaráti intézetek, mint árvaházak, szeretetházak, tanoncotthonok, javítónevelő intézetek, úgyszintén a gyógypedagógiai intézetek: vakok, siketnémák s egyéb testi és szellemi fogyatkozásban szenvedők számára létesített intézmények stb.

Budapest székesfőváros a kulturális művelés mellett elismerésreméltó áldozatkészséggel szolgálja az *iskolai gyermekvédelmet* s az iskolák keretében a gyermekek egészségügyi és szociális gondozására is nagy figyelmet fordít. Ha a főváros e nagyszerű munkája nem is tartozik épen tárgyunkhoz, néhány e téren működő intézményt legalább felemlítésre kell méltatnunk.

Az óvodákkal, az elemi és polgári iskolákkal kapcsolatosan napközi otthonok viselik gondját a napközben gondozásra szorult gyermekeknek. E nemzetközi összehasonlításban is mintaszerű intézményt a székesfőváros a társadalommal összefogva szervezte be. A főváros az elemi iskolákkal és óvodákkal kapcsolatban 1934/35-ben 413 napközi otthoncsoportot tartott fenn 17.203 gyermeklétszámmal. Az állami közreműködés e téren a fővárosban minimális. A háborúutáni nyomor szülte a külföldi missziók gyermekvédelmi akcióit, amelyekből később kifejlődik a főváros kiterjedt gyermekvédelmi szolgálata. A gyermekvédelem munkájában elsősorban az iskolanővérek és az iskolaorvosok működnek közre. Az iskolás gyermekek étkeztetését, felruházását, tankönyvvel és tanszerrel való ingyenes ellátását, nyaraltatását, diákszállókban, otthonokban való elhelyezését, az iskolai gyógypedagógiát és gyógytornaoktatást Budapest székesfőváros kiépített hivatali szervezettel s költségvetésében áldozatos gondoskodással karolja fel.[1])

[1]) *Áfra Nagy János:* A székesfőváros iskolai gyermekvédelmi munkája a háború óta. (Városi Szemle. 1936. 4. sz.)

Kiegészül a közoktatás köre ezenkívül az *iskolánkívüli népműveléssel*, amelynek már szelleméleti jelentősége lévén, indokolt, hogy rövid méltatását adjuk.

A közoktatás e része szigorúan el nem határolható az iskolai oktatástól. Egyes szakiskoláknak, tanfolyamoknak már az eddig tárgyalt anyagban továbbképző, azaz szabadoktatás jellege volt. Az iskolánkívüli művelés, vagy szabadoktatás a népiskolai oktatás kiegészítése, folytatása.

A szabadoktatásnak is első hazai tűzhelyei a káptalani, kolostori iskolák. Budán csak *Mátyás* idejében, a XV. század végén alakul meg a humanista tudósok akadémiája, amely azonban mások szerint csak a bécsi Dunai Tudós Társaság fiókintézete volt. A tudományos egyesületek mellett a középkor óta jelentős a főiskolák szabadoktatási tevékenysége is, de természetesen a népművelés a legkülönbözőbb iskolákkal kapcsolatban is jelentkezik. Tipikusabb szabadoktatási intézmény *Mária Terézia* Budán megnyitott Nemzeti Iskolája (1770), mely az iparosok rajztanítására látszik súlyt helyezni. A kiegyezés utáni Magyarország a felnőttek művelését népnevelési egyesületekben szervezi meg. A következő évtizedekben különféle nevek alatt, kisebb-nagyobb megszakítással főiskolai, egyesületi stb. keretben folyik a szabadoktatási tevékenység, melynek a főváros a gócpontja. Itt van az 1870-ben *Türr* István tábornok elnöklete alatt alakult Központi Népoktatási Kör, (a későbbi Budapesti Népoktatási Kör, illetve Országos Népoktató Egyesület), úgyszintén az Uránia Magyar Tudományos Egyesület, illetve annak Tudományos Színháza (1899.). 1893-ban alakul meg az ismeretek minden ágát gyakorlati tanfolyamokon oktató Budapesti Szabadlyceum, egyesületi úton. Hasonló célt szolgál az Erzsébet Népakadémia (1902), amelynek működése az előbbiével összekapcsolódik. Állami létesítés a Szabad Egyetemi Tanfolyam, illetve a Budapesti Szabadegyetem, melynek nevét utóbb Budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyamra módosították. Az Országos Szabadoktatási Tanács felügyelete alatt már a háború előtt különböző szervezetekben, tanfolyamokon tevékenyen folyik nemcsak a középosztály, de a mezőgazdasági, iparforgalmi népesség, a hadseregbeliek, a nemzetiségek stb. oktatása is.[1]) Különös fontosságra jut az iskolánkívüli népművelés a háború után, mely a tömegek oktatásán nagy csorbát ütött.

A magyar kultuszkormány 1924 óta a törvényhatósági bizottságok útján tervszerű és összhangzatos szabadoktatási programmot valósít meg. Az iskolánkívüli népművelési bizottságok főleg ismeretterjesztő előadások s népművelési tanfolyamok rendezésével hintik el a kultúra magvait minél szélesebb területen, de a modern irányzat a tömegnevelésbe a legkülönbözőbb kultúrintézményeket (múzeum, könyvtár, film, rádió) is mindinkább bekapcsolja. A szórakozást is művelési alkalmul használják fel alkalmi

[1]) *Déri Gyula:* A szabadoktatás története, elmélete és 1912/13. évi eredményei.

ünnepségek, irodalmi esték, hangversenyek, színházi bérletsorozat, iskolánkívüli gyermekszórakoztatás (mesedélutánok), tanulmányi kirándulások stb. révén.

A Székesfővárosi Iskolánkívüli Népművelési Bizottság sokoldalú munkaterv keretében fáradozik az általános műveltség és szakbeli ismeretek terjesztésében. Felső tagozatként a Pázmány Egyetemmel karöltve felállított Szabadegyetem működik s egyre jobban kiépülnek a középső és alsó tagozatok is. Különösen a művelődési telepek fejtenek ki ily irányú rendszeres tevékenységet immár a főváros minden részében.

16. Az iskolánkívüli népművelés főbb adatai. 1935.[1])

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Dalkörök, énakkarok száma	1.688	74	*4·4*
Népházak (kultúrházak) száma	872	39	*4·5*
Népkönyvtárak száma	1.724	40	*2·3*
Egyéb közkönyvtárak száma	2.777	13	*0·5*
Vetítőgépek száma	1.522	136	*8·9*
Népművelési előadók száma	29.707	1.201	*4·0*
Ismeretterjesztő előadások száma	171.439	10.481	*6·1*
Műkedvelő előadások, alkalmi ünnepségek száma	57.239	1.618	*2·8*
Írni-olvasni nem tudók részére szervezett tanfolyamok száma	348	42	*12·1*
Elemi és általános ismeretterjesztő tanfolyamok száma	3.456	822	*23·5*
Írni-olvasni nem tudók részére szervezett tanfolyamok — évi óráinak száma	28.373	4.078	*14·4*
Írni-olvasni nem tudók részére szervezett tanfolyamok — hallgatóinak «	6.625	593	*9·0*
Elemi és általános ismeretterjesztő tanfolyamok — évi óráinak «	199.182	25.878	*13·0*
Elemi és általános ismeretterjesztő tanfolyamok — hallgatóinak «	122.293	18.055	*14·8*

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kimutatásában szereplő népművelési tényezők némelyikét e tanulmány más fejezeteiben is érintettük. A 16. számú táblázat szerint egyes iskolánkívüli népművelési intézmények budapesti részesedése nem éri el az $^1/_9$ részarányt, ami Budapestet az ország lélekszámában való részesedése alapján megilletné. A budapesti népművelés belterjessége jelzi azonban, hogy az előadások kis aránya (6·1%) mellett Budapest a tanfolyamok számában, tehát az intézményes művelésben szerepel magas arányszámmal, amennyiben az írni-olvasni nem tudók részére szervezett tanfolyamokból 12·1%, a többi tanfolyamokból 23·5% jut a fővárosra. Kínálkozó feltevés az is, hogy Budapest tömörült népességében egy-egy dalkör, népház, könyvtár, vetítőgép, előadás általában nagyobb kultúrszolgálatot végez, mint a gyérenlakott faluvidéken a hasonló

[1]) Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium adatai.

intézmények nagyobb száma. Mégis úgylátszik, hogy bár Budapesten a népművelési intézményekhez a lakosság kiterjedtebb köre férhet hozzá, a vidék aránylag buzgóbban veszi igénybe őket. Legalább erre vall, hogy az 1935-ben tartott ismeretterjesztő tanfolyamok hallgatóinak számában Budapest részesedése csak 14·8%, holott a tanfolyamok számában, mint láttuk, 23·5%-kal részesedett. Az analfabéta tanfolyamoknál is alacsonyabb a hallgatók számának aránya (9·0%), mint a tanfolyamok számáé (12·1%).

A budapesti népművelési és közműveltségi előadások 1935/36. évi hallgatóinak 395 ezret tevő számából társadalmi kategóriák szerint a legnagyobb részesedők : iparostanoncok és fiatal segédek 29·0, cselédek, munkásnők 16·2, értelmiség 13·4, munkás- és kispolgári lányok 12·8, szülőanyák 12·5%-kal.

A nálunk, főleg a háború után kivirágzott *cserkészmozgalomról* is közlünk néhány főadatot. 1935-ben a cserkészcsapatok száma Magyarországon 695, Budapesten 131 volt (18·8%). A vezetők száma az országban 3633, Budapesten 874 (24·1%), a cserkészeké 45.469, Budapesten 11.951 (26·3%).

Összefoglalva e fejezet főtanulságait, leszögezhetjük, hogy :

Budapest több iskolafaj bölcsője vagy nagyrafejlesztője ;

Budapesten, az alsónépoktatási csoportoktól eltekintve, arányonfelüli az iskolák[1]) és a tanulók száma s felette kedvező a tanerőkkel való ellátottság ;

Budapesten magasrendű az oktatás minden komponense ;

Budapesté a hegemónia a felső- és szakoktatásban ;

Budapest elöljár az iskolánkívüli népművelésben s az ifjúság szociális gondozásában is ;

---

[1]) Budapest tanintézetei Magyarország Helységnévtára 1937. felsorolása szerint: 8 áll., 84 közs., 10 rk., 3 társ. és 2 mag. rend. kisdedóvó ; 7 áll., 112 közs., 17 rk., 2 ref., 2 ág., 1 gkel., 11 izr., 3 társ. és 13 mag. el. mindennapi népisk.; 1 áll. és 3 közs. ált. továbbképző népisk. ; 25 gazd. (részben háztartási) továbbképző népisk.; 3 áll., 22 közs., 5 társ. és 5 mag. iparos- és 3 közs. kereskedőtanoncisk.; 24 közs., 1 rk. és 1 izr. polg. fiú-, 29 közs., 7 rk., 1 ref. és 1 izr. polg. leányisk. ; 1 áll. és 1 rk. óvónőképző, 1 áll. és 1 izr. tanítóképző, 2 áll. és 5 rk. tanítónőképző ; 16 áll. 2 közs., 1 kir. kat., 4 rk., 1 ref., 1 ág., 1 izr., 1 egyes. gimn.; 2 áll., 4 közs., 6 rk., 1 ref., 1 ág., 1 izr., 1 egyes., 4 mag. leánygimn.; 1 áll., 6 közs., 1 társ. és 1 mag. felsőkeresk. fiú-, 4 közs., 1 rk. és 1 társ. felsőkeresk. leányisk. ; 1 közs. felső mezőgazd. isk. ; tudományegyetem, műegyetem ; 1 rk., 1 ref. és 1 izr. hittud. főisk. ; 1 áll. képzőműv. főisk. ; 1 áll. gyógyped. tanárképző főisk. ; 1 rk. polg. isk. tanárnőképző főisk. ; 1 áll. testnev. főisk. ; honv. Ludovika akad. ; 1 áll. zeneművészeti főisk. ; 1 áll. színművészeti akad. ; 3 áll., 3 közs. és 1 egyes. gazd. irányú szakisk. ; 6 áll., 14 közs. különféle irányú ipari szakisk. ; 1 áll. vasúti tisztképző-, 1 áll. hajóstisztképző-, 1 áll. posta- és távirdatisztképzőtanfolyam ; 1 áll. és 1 egyes. ápolónő- és egészségvédőnőképző, 1 áll. bábaképző int. ; 1 áll. anya- és csecsemővédőnőképző int. ; 1 egyes. nemzeti zenede 1 egyes. és 1 mag. sziniisk. ; 2 társ. nyilvános jogú munkaisk. ; 1 közs., 2 társ. egyéves keresk. szaktanf. középiskolát végzettek részére ; 1 áll., 3 közs., 4 rk., 1 ref., 1 izr., 2 társ. női keresk. szaktanf. ; 2 társ. esti keresk. szaktanf.

Budapest mint autonómia az országfőváros népoktatásának főfenntartója ;

az autonómia törvényes kötelezettségén felül hoz áldozatot a közoktatás számos ágában.

Alig szükséges megemlítenünk, hogy a központi oktatásügyi hatóságokon kívül a különféle iskolafajok tanerőinek országos egyesületei is szinte kivétel nélkül Budapesten alakulnak meg és itt székelnek. A közoktatás legfőbb igazgatása és irányítása mellett rendszerint Budapestről történik annak új eszmékkel való megtermékenyítése s a modern oktatás fokról-fokra való tökéletesbítése is innen indul ki.

Közgyüjtemények általában.

A közgyüjtemény fogalma, fajai. — Múzeum, könyvtár, levéltár. — A közgyüjtés kezdetei. — A Magyar Nemzeti Múzeum az első nemzeti gyüjtemények egyike. — Régi és új szervezete. — Budapest a hazai közgyüjtés góca.

Az általános és szakmabeli művelődés előmozdításának fontos tényezői a *kulturális gyüjtemények*. A kultúra különböző termékeit ezek az intézmények rendszerint nemcsak gyüjtik és megőrzik, de használatukat rendszerbefoglalás által is megkönnyítik. Az irodalom, tudomány, művészet termékeinek s más közérdekű tárgyaknak gyüjtése minden bizonnyal magántevékenységből indult ki. A *magángyüjteményeknél* a közművelődés szempontjából általában jelentősebbek a társadalom, az állam s más közösségek által fenntartott gyüjtemények: *a közgyüjtemények*. Minthogy azonban a magángyüjtemények is lehetnek a köz számára hozzáférhetők, tágabb értelemben ezeknek is közgyüjtemény jellegük van. Másrészt a közületek gyüjteményei sem okvetlenül közhasználatúak, azaz *nyilvánosak*. Mégis a közgyüjtemények épen szokásos nyilvános jellegük folytán különösen alkalmasak arra, hogy közkinccsé tegyék a kultúra termékeit. Szerepük tehát kettős: kultúrát halmoznak fel és kultúrát közvetítenek.

A gyüjtés indoka — sokszor összefolyva — lehet szépség (művészi alkotások, műtárgyak gyüjtése), emlékezés (régiség-, műemlékgyüjtés), tudományos (könyvtár, természettudományi gyüjtemény), érdekesség (ritkaságok, kuriózumok gyüjtése) stb. Mi a gyakorlati élet közkeletűbb beosztásának megfelelően a gyüjtemények — elsősorban közgyüjtemények — három fajtájával fogunk foglalkozni: a *múzeumokkal*, a *könyvtárakkal* és a *levéltárakkal*. Utóbbiakról azonban a levéltári statisztika fejletlensége miatt csak futólag emlékezünk meg. A modern fejlődés hozza magával, hogy a film- és a hanglemezgyüjtemények is egyre nagyobb jelentőséghez jutnak s mindjobban önállósulnak. Ami egyébiránt a statisztikai szempontot illeti, már itt leszögezzük, hogy a közgyüjtemények statisztikája az egész vonalon igen visszamaradott s fejlesztésére, a nemzetközi javaslatok dacára, világszerte jóformán semmi sem történt.

A közgyüjtemények kifejlődésének menete nagyjából világszerte azonos. A nagyobb méretű s rendszeresebb gyüjtésben főszerep a világi

és egyházi vezetőembereknek jut. Az ókorban a római, egyiptomi hadvezérek, a középkorban különösen korlátlan, örökös hatalmat hirdető uralkodók a gyüjtés legfőbb mozgatói. A fejedelmi kezdeményezés érthetővé teszi, hogy közgyüjtemények elsősorban az országok fővárosaiban létesülnek. Igen lassan fejlődik ki a közgyüjtemények nyilvánosságának gondolata is s csak a XVIII. század vége felé lesz a közgyüjtemények közhasználatra bocsátása általánosabbá. A fejlődés rendjéhez tartozik, hogy az általános gyüjtés szakok szerint mindinkább elkülönül s az *országos* gyüjtés mellett a *provinciális* és *egyéb közületi* gyüjtés is teret nyer.

Az országos jellegű közgyüjtemények európaszerte uralkodók alapításai. Ez alól jóformán csak Anglia és épen Magyarország kivétel. Amint a British Múzeum az első nemzeti közgyüjtemény, hazánkban is a sokáig egyetlen országos jellegű közgyüjtemény, a Nemzeti Múzeum, társadalmi alapítás. Magyar kultúrdicsőség az is, hogy az angol és a fejedelmi alapításból nacionalizált francia közgyüjtemény után idősorban a harmadik nemzeti közgyüjtemény nálunk létesült.

A közgyüjteményekkel általában s azok három főtípusával együttesen foglalkozó e fejezetben a *Magyar Nemzeti Múzeumról* a név kétféle jelentőségében kell megemlékeznünk. A Magyar Nemzeti Múzeum név alatt 1934-ig csupán az ország legfőbb közgyüjteményét értették, az 1934 : VIII. t.-c. azonban ezt a nevet a nemzeti nagy közgyüjtemények egyetemének megjelölésére foglalta le.

Csak a főbb határköveken fut át szemünk, amidőn megemlítjük, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum alapját *Széchenyi* Ferenc gróf vetette meg, aki 1802-ben könyvtárát s más gyüjteményeit múzeum céljára a nemzetnek felajánlotta. Majd *József* nádor felhívására a társadalom további áldozatkészsége lehetővé tette, hogy az 1808 : VIII. t.-c. az intézményt hazai nyelvünk és tudományosságunk fejlesztése s emelése céljából az ország fővárosában felállítsa. A Múzeum gyüjtése irodalmi, művészeti, régészeti, történeti, néprajzi, természetrajzi anyagra egyaránt kiterjedt, sőt egyideig a technikai termékek, illetőleg emlékek gyüjtését is felölelte. A fejlődés útját jelzi, hogy a Múzeumot látogatók száma 1869-ben 65 ezer, 1901-ben 404 ezer volt.

A Múzeum beosztása, a gyüjtemények száma, elhelyezése az idők folyamán sokat változott, helyszűke miatt több gyüjteményt ki kellett telepíteni a főépületből. A természetes differenciálódás nemcsak azt hozta magával, hogy az osztályok egyre nagyobb autonómiához jutottak, hanem egyes gyüjtemények kiválására is vezetett. Így szakmúzeumba került a kézműtani gyüjtemény, a történeti és néprajzi gyüjtemény főrésze az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyarapítására fordíttatott, a Képtár az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvadt be. A Magyar Nemzeti Múzeum az utolsó átszervezés előtt a következő osztályokra tago-

zódott: 1. Országos Széchenyi Könyvtár a következő tagolással: Nyomtatványosztály, Hirlaposztály, Zenetörténeti osztály, Kézirattár, Levéltár, 2. Régészeti osztály, 3. Történeti osztály, 4. Éremtár, 5. Néprajzi tár, 6. Állattár, 7. Növénytár, 8. Ásvány- és Őslénytár, 9. Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. Ez osztályokon kívül a múzeum szervezetében működött az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, a tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet, a Magyar Méhészeti Kutatóállomás és a Magyar Orvos-Gyógyszerészeti Múzeum is.[1])

Bár a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának 1897-ben történt létesítése a közgyüjtemények egységes irányításának gondolatát fenntartja, az említett differenciálódás és decentralizálódás a közgyüjtésben bizonyos fokú tervszerűtlenséget és a hatáskörök zavarát idézte elő. Ennek orvoslására, az autonóm múzeumi igazgatás megvalósítására s a gyüjtés nemzeti irányának biztosítására *Klebelsberg* Kunó gróf kultuszminiszter elgondolása az 1922:XIX. t.-c.-kel életrehívja az *Országos Magyar Gyüjteményegyetemet*, mely négy legfőbb közgyüjteményünket, a Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeumot, valamint az Országos Levéltárt egységes szervezetbe foglalta. A további évek folyamán azonban e szervezet gyüjteményigazgatási jellege elhomályosult, minthogy nem gyüjteményi jellegű intézményeket (Konkoly-Thege Miklós alapítványú M. Kir. Csillagvizsgáló Intézet, Magyar Biológiai Kutatóintézet, Budapesti Földrengési Obszervatórium, Bécsi Magyar Történeti Intézet, a külföldi Collegium Hungaricumok stb.) is a Gyüjteményegyetem igazgatása alá helyezték.

A Nemzeti Múzeum történelmi elgondolását s a Gyüjteményegyetem eredeti koncepcióját állítja vissza az 1934: VIII. t.-c., amidőn a Gyüjteményegyetemnek kizárólag gyüjteményi jellegű intézményeit fogja össze önkormányzati szervezetbe s az új szervezetnek a Gyüjteményegyetem név helyett a Magyar Nemzeti Múzeum »történeti patinájú és a nemzet lelkében gyökerező« nevet adja.[2]) *A Magyar Nemzeti Múzeum név tehát 1934 óta már nem a Múzeum-körúti palotát és annak gyüjteményeit jelenti, hanem legfőbb köz-*

[1]) Bővebben l. A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene alapításának századik évfordulója alkalmából; A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve (Közzéteszi *Hóman* Bálint); Magyar Minerva VI. kötet 1930—31. stb.

[2]) Az 1934: VIII. t.-c. miniszteri indokolása. A magunk részéről a Magyar Nemzeti Múzeum elnevezésnek új értelmében való használatát nem tartjuk a legszerencsésebb gondolatnak. Nem pedig egyrészt konzervativizmusból, tekintve, hogy a közvéleményben zavart kelt s nehezen válhat megszokottá. A magyar közönség a Nemzeti Múzeum szó hallatára még sokáig egy lépcsőpárkányra fog gondolni, ahonnan a »Talpra magyar!« elhangzott. De azért sem, mert a fejlődés itt is a specializálódás felé halad, új múzeumok keletkezhetnek — esetleg úgy is, hogy valamelyik múzeum részét képező tárgykör önállósul egy új intézményben — amelyeket, ha a főgyüjtemények egységének gondolatához hűek akarunk maradni, ismét csak be kellene olvasztani e központi gyüjteménybe.

gyüjteményeink egyetemét, mint jogi személyt, mely önkormányzati jogait a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa által gyakorolja. A szakszerűség és racionalizálás elvét valósítja meg az új törvény azzal, hogy a legfőbb közgyüjtemények anyagát öt gyüjteménycsoportba osztja be: levéltári, könyvtári, művészeti, történeti és természettudományi csoportba. A Magyar Nemzeti Múzeum ez új önkormányzati szervezete a következően tagolódik:

1. *Magyar Királyi Országos Levéltár* közös címen a Kormányhatósági Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár.
2. *Országos Széchenyi Könyvtár.*
3. *Országos Magyar Szépművészeti Múzeum.*
4. *Magyar Történeti Múzeum*, mely a régészeti, történeti, iparművészeti gyüjteményeket és a Néprajzi Múzeumot foglalja magába.
5. *Országos Természettudományi Múzeum.*
6. *Közgyüjtemények Országos Főfelügyelősége.*

A legfőbb állami közgyüjtemények így a jövőben szakszerűen kiépített autonómiában s racionálisabb szervezetben szolgálhatják tudományos és népművelő hivatásukat.

Az 1929 : XI. és 1934 : VIII. t.-c.-nek s a vallás- és közoktatásügyi miniszter e törvényeket végrehajtó 9300/1935. III. számú, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum ügyviteli és igazgatási szabályzatát megállapító 9200/1936. III. számú rendelete gondoskodik arról, hogy a gyüjteménnyé nyilvánításának, a múzeum, vagy közkönyvtár megnevezés használatának, a közgyüjtemények állami felügyeletének, gyüjtési körének és gyüjtési területének, a közgyüjtemények elhelyezésének, a fenntartó kötelességeinek, a közgyüjtemények személyzetének, az ásatásnak és gyüjtésnek problémái részleteikben is kellő szabályozást nyerjenek.

Lényeges e szabályozásban, hogy a *múzeumok* és *könyvtárak*, mint fontos nemzeti kultúrintézmények, nevük védelmében is kifejezésre jutó különállást élveznek. »Zúgintézmények felburjánzásának veszedelmét« hárítja el az 1929 : XI. t.-c. annak kimondásával, hogy a múzeum, vagy közkönyvtár megjelölést a jövőben csak olyan gyüjtemény elnevezésében szabad használni, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter közgyüjteménnyé nyilvánított, illetőleg amelynek a miniszter e megjelölés használását megengedte.

Érdemes leszögeznünk, amit a törvény indokolása kulturális gyüjteményeink feladatáról, nemzeti hivatásáról mond: »A magyar közgyüjteményeknek különleges és elsőrendű feladata a tudomány sajátos magyar anyagának, a magyar föld és magyar szellem termékeinek és történeti becsű emlékeinek céltudatos gyüjtése, megőrzése, rendszerezése és feldolgozása s a nemzeti közművelődés szempontjából megfelelően közhasználatra bocsátása, mert a magyar tudomány főfeladata a sajátosan magyar jellegű, csak nálunk található anyagról megállapítható tudományos igazságok feltárása

és ismertetése. Ezúton jut a magyar tudomány és jutnak közgyüjteményeink nemzetközi jelentőséghez és elismeréshez. E feladatot azonban eredménnyel csak akkor oldhatja meg, ha belekapcsolódik a nemzetközi tudományos munkaközösségbe s ezért közgyüjteményeinknek gyüjtésüket ki kell terjeszteniük a szaktudomány, művészeti és közműveltség szempontjából fontos idegen termékeknek gyüjtésére is, továbbá feladatuk az intézet természetének megfelelő szaktudományok rendszeres művelése«.

A nyilvános jellegű gyüjtemények azonkívül, hogy a »múzeum« vagy »közkönyvtár« megjelölés használatára jogosultak vagy nem jogosultak, tagolhatók aszerint is, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alatt állanak-e vagy az alá nem tartoznak. A kultuszminiszter hatósága alá a fenntartót tekintve nemcsak állami, törvényhatósági és községi (városi), de egyéb (egyházi, egyesületi, testületi, magán- stb.) gyüjtemények is tartoznak.

Közgyüjteményi életünk épen most vajudóban van, mert a közgyüjtés új szabályozására vonatkozó egyes intézkedések (közgyüjteménnyé nyilvánítás, a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozó gyüjtemények gyüjtési körének megállapítása, a gyüjtött anyag megosztása, illetve az azonos anyag egyesítése stb.) végrehajtása folyamatban van. Ezért közgyüjtésünk legújabb állapotának képe itt-ott még homályos.

A kulturális gyüjtés magyarországi rendszerének már e futó áttekintéséből kitetszik, hogy a hazai közgyüjtés fővárosunkban tömörül, ahonnan a közgyüjtés központi igazgatása is történik. A továbbiakban ismertetendő részletesebb adatokból pedig méginkább látni fogjuk, hogy itt van valamennyi nagy országos gyüjtemény s számos kisebb-nagyobb közgyüjtemény. *Budapest a góca tehát annak a művelődésnek, amelyet a kultúrgyüjtemények raktároznak fel és sugároznak szét.*

1. Múzeumok.

A múzeális gyüjtés kialakulása, fajai. — A múzeumstatisztika nemzetközi kívánalmai. — A hazai statisztika fogyatékossága. — Főbb egyetemes és szakmúzeumaink a fővárosban vannak. — A budapesti és a vidéki múzeumok adatai. — A budapesti múzeumok többsége legfeljebb néhány évtizede létesült, vidéken több a régi múzeum. — Az alkalmazottak száma a budapesti főmúzeumok kivételével általában igen alacsony. — A gyüjtemények állagának darabszáma nem jellemző adat; az állattári darabszám túlsúlya. — Állaggyarapodás. — A múzeumok látogatottsága hanyatlott. — Legtöbb — évi 100 ezer — látogatója a Szépművészeti Múzeumnak van. — Látogatási napok száma. — Az ingyenes látogatók aránya a budapesti múzeumokban 84·8%. — A múzeumlátogatások csaknem ¼ része augusztusra esik, minimális a látogatók száma januárban. — Arányszámok. — Egy múzeumnak Budapesten átlag 19, vidéken 3 alkalmazottja van. — A látogatók aránya múzeumonkint Budapesten 40 ezer, vidéken 7 ezer. — Az Állatkert adatai. — Budapest előkelő helye a múzeális közgyüjtésben.

A múzeum szó klasszikus eredetű értelme szerint a múzsák templomát, a múzsáknak szentelt helyet jelenti. Az ókorban a tudomány és a művészet művelésére szánt helyek, a középkorban irodalmi társaságok megjelölésére

s folyóiratok címéül is használták a múzeum szót. Mostani értelme szerint közérdekű, művészeti, tudományos értékű tárgyak gyüjtő és állandó kiállító helye a múzeum. A múzeumok gyüjtési anyaga sokféle lehet s alapjában mindennemű kulturális gyüjtés, tehát könyvek, folyóiratok, oklevelek gyüjtése is múzeumi feladat. Tanulmányunk egyes részeinek behatóbb megmunkálhatása érdekében mégis külön fejezetet szentelünk a könyvtáraknak és levéltáraknak, úgyhogy ebben a fejezetben csak a szűkebb értelemben vett múzeumokkal, nevezetesen a művészeti, régészeti, természettudományi gyüjteményekkel foglalkozunk.

A szorosabban vett múzeális tárgyak rendszeres gyüjtése később indul meg, mint a könyv- és oklevélgyüjtés. A műalkotások ókori nagy gyüjtői az uralkodók és hadvezérek, akik roppant értékű műkincseket halmoztak fel palotáikban (Nagy Sándor). A reneszanszkori múzeumok is inkább műtárgyak gyüjteményei, míg később a gyüjtőszenvedély a természeti és régészeti ritkaságok felé fordul. A kuriózumok e gyüjteményei különösen fejedelmi és főúri kincstárak mellett fejlődnek ki. (Raritätenkammer).[1])

A későbbi fejlődés a gyüjtést úgy területi, mint tárgyi szempontból egyre jobban specializálja. Az egyetemes múzeumok mellett a szakmúzeumok nagy jelentőséget nyernek s a központi gyüjtemények mellett a provinciálisak is elszaporodnak. Másrészt a szétágazó gyüjtés megszervezésének, központi irányításának szüksége is mindinkább nyilvánvaló lesz.

A múzeumok kultúrszerepének áttekintésére a statisztika nyujt módot.

A *múzeumok statisztikája* azonban ma még igen kimüveletlen ága a statisztikának. Az országok múzeumstatisztikai adatai szórványosak, nemzetközi összefoglalásra éretlenek. E téren is a Nemzetközi Statisztikai Intézet és a Népszövetség keretében működő párisi Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete munkálkodnak a fejlesztésen. A két intézet vegyesbizottságának a kairói Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson elfogadott javaslata a *nemzetközi* egység érdekében a következő módszer alkalmazását kívánja.

Az adatgyüjtésbe bevonandó múzeumok közül mindenekelőtt kirekeszti az iskolai gyüjteményeket. Egyébként is csak azokra a múzeumokra és gyüjteményekre terjed ki, amelyek közjellegűek, vagy legalább közfelügyelet alatt állanak s így közművelési célt szolgálnak.

Az adatok részletezését tárgycsoportok szerint írják elő két táblázatformában. A csoportok: festészet, szobrászat, metszetek, érmészet, építészet, hangszerek, zene, történelem, kinetika, néprajz, természettörténet, technológia, állatkert, növénykert stb. Az egyik táblázat az említett csoportosításban és területi részletezéssel kimutatni kívánja a múzeumok, vagy

[1]) *Hóman Bálint:* Múzeumok, könyvtárak, levéltárak (*Magyary Zoltán:* A magyar tudománypolitika alapvetése).

gyüjtemények jellegét az állami, a közhatósági, a magán-, valamint a más intézményekhez nem tartozó múzeumok, vagy gyüjtemények számának megadásával; a tárlatok megközelítő terjedelmét, a kiállított, valamint a ki nem állított (tartalékban lévő) tárgyak darabszámát; a személyzetet nemek szerint a következő csoportokban: tudományos személyzet diplomával, diploma nélkül, igazgatási személyzet, segédszemélyzet (őrök stb.); a napi látogatási órák számát nyáron, télen; az évi látogatási napok számát; a fizető és az ingyenes belépések számát; a katalógussal bíró múzeumok számát.

A másik táblázat ugyancsak tárgyi és területi csoportosításban a következő rovatokat tartalmazza: a múzeumok száma, amelyeknek reprodukciós (műmásoló), műmásolatok eladásával foglalkozó, avagy a kiállított tárgyak restaurálását ellátó szerve van; a múzeum személyzete által tartott előadások és azok hallgatóinak száma úgy a múzeumban, mint a múzeumon kívül; a múzeumbarát egyesületek száma és taglétszáma, valamint ez egyesületeknek évi kiadásai a múzeum részére szerzett tárgyakért; a múzeumok pénzügyi helyzete, éspedig a bevételi oldal szubvenciók, beléptidíjak, eladások, készpénzbeni és természetbeni adományok (hagyományok), a kiadási oldal pedig személyzeti illetmények, fenntartási s beszerzési költségek szerinti részletezéssel.

Az adatgyüjtést ötévenkint javasolják végrehajtani.

A Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetének Hivatala, az Office International des Musées újabb tevékenysége is arra irányul, hogy a múzeumstatisztikát fejlessze és nemzetközi alapra helyezze. E hivatal a múzeográfia és statisztika szakembereinek együttműködésével a múzeumstatisztika ügyét további lépéssel vitte előre. 1935-ben a múzeumok jellegét, szervezetét, tartalmát és berendezését, tudományos és nevelési célra való felhasználását taglaló tervezetet fogadott el és ajánlott a nemzeti szervek figyelmébe, amely némely vonatkozásban még továbbmenő statisztikai részletezését javasolja a múzeumok állapotának és tevékenységének.

Magyarországon a múzeumi statisztika igen szűk keretű. A múzeumokra vonatkozó adatokat a hivatalos statisztika a vázolt nemzetközi kívánalmaknál jóval kisebb terjedelemben gyüjti és közli. Az adatgyüjtésnek a Magyar Statisztikai Évkönyvben közölt eredményei csak a budapesti és vidéki jelentékenyebb közgyüjteményekről s azoknak is csupán a következő adatairól tájékoztatnak: a gyüjtemény alapítási éve, az alkalmazottak évvégi száma 3 csoportban kimutatva, a közgyüjtemény állaga az év elején, gyarapodás az év folyamán, látogatók száma. A háború előtt évről-évre begyüjtött és publikált adatok már csak ötévenkint kerülnek számbavételre. Budapest székesfőváros a budapesti múzeumokról havonkint és évenkint közöl adatokat, havi részletezéssel adva meg a látogatók számát, az ingyenes látogatók külön feltüntetésével, valamint a látogatási napok számát.

Az országos adatgyüjtés mindenesetre fejlesztésre szorul, amire a hivatalos statisztika újabban gondolt is, a bővítés tervét azonban a múzeumi státus újabb átszervezése miatt elodázta.

Az adatgyüjtés kiterjesztésénél a Nemzetközi Statisztikai Intézet ajánlásai lehetnek iránymutatók. Az egység és egység közti nagy különbség s a minősítésnek különösen a kultúrstatisztikákban mutatkozó nehézségei miatt nem egy akadály vár itt is legyőzésre. Hogy egyebet ne említsünk, a tárlatok terjedelmét (»cube approximatif des galeries«) sokhelyütt megközelítőleg sem könnyű megadni. Tekintettel a gyüjtött tárgyak nagy szélsőségek közt mozgó nagyságméreteire, még a múzeumi épületek, az elhelyező termek, tartályok és falfelületek számának és nagyságának pontos leírása is alig nyujthat tájékoztatást a múzeum jelentőségéről.

A gyüjteményekre vonatkozó értékadatok kimutatását könnyen érthetően a nemzetközi formula sem követeli, hiszen a múzeumi tárgyak nagyobbrészt rendkívüli értékelés alá esnek (pretium affectionis).[1])

A hazai múzeumokat is legkézenfekvőbb fenntartójuk és gyüjtési körük szerint osztályozni. Az előbbi alapon vannak *állami*, *vármegyei*, *városi*, *községi*, *hivatali*, *iskolai*, *egyházi*, *egyesületi* és *magán* múzeumok. Gyüjtési kör szempontjából a múzeumok egyrésze *egyetemes*, *összefoglaló* múzeum. Ezek közé tartozott a régi Magyar Nemzeti Múzeum, amely ma szakok szerint széttagolódott; ide sorakozott több közművelődési, helyi jellegű, egyházi, testületi, iskolai stb. múzeum. A *szakmúzeumok* csoportjába is országos, hivatali, iskolai, egyesületi stb. múzeumok tartoznak. *Hóman* Bálint a múzeumok harmadik csoportjaként tárgyalja[2]) az *emlékmúzeumokat*, amelyek a tudományos anyagú múzeumokkal szemben történeti ereklyéket gyüjtenek és ismertetnek. Ezeket tekinthetjük a szakmúzeumok egyik fajtájának is, viszont a múzeumi gyüjtésen kívül eső *műemlékekkel* (történeti és művészeti emlékek) könyvünk más helyén — bár csupán érintőleg — foglalkozunk.

Hazai múzeumstátusunkban a főváros dominálo jelentősége mindegyik kategóriánál kiütköző.

Ami mindenekelőtt az összefoglaló jellegű múzeumokat illeti, az 1934 előtt *Magyar Nemzeti Múzeum* nevet viselt legfőbb egyetemes múzeumunk, alapítása óta, több mint öt negyedszázadon keresztül itt székelt s elsősorban a főváros közönsége körében teljesítette kultúrhivatását.

---

[1]) *V. Castrilli* (La Statistique et les musées in Museion, organe de l'Office International des Musées, 1935. no. I. II.) a múzeumstatisztika minimális programmját felállítva, többek közt vizsgálni kívánja a múzeumok tudományos és népművelési feladatra való használatát, a tárgyköröket korszakok, országok, iskolák szerint, a gyarapodást vásárlás, ajándék, kölcsön, ásatás, lelés módja szerint.

[2]) *Hóman Bálint:* Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. (*Magyary Zoltán:* A magyar tudománypolitika alapvetései.)

A később említett fővárosi múzeumokon kívül több értékes iskolai, egyházi, testületi egyetemes múzeum is itt központosul.

A szakmúzeumok körében Budapest jelentőségét domborítja ki az a tény, hogy a mai tagozat szerint az ország legnagyobb múzeumai szinte kivétel nélkül szakmúzeumok, ez élmúzeumok pedig egytől-egyig Budapesten székelnek. Itt van az *Országos Magyar Szépművészeti Múzeum*, melyet a millenáris törvényhozás az ország összes közgyüjteményeibe foglalt művészeti múzeális anyag egyesítésére állított fel. Kép-, szobor-, terrakotta-, plasztikai, gipszmásolat-, rajz-, metszet-, fénykép-, lemezgyüjteménye s művészeti adat- és ereklyetára van. E múzeum igazgatása alá tartozik a *Magyar Történelmi Képcsarnok*, az *Új Magyar Képtár* és a *Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum*. Budapesten székel a *Magyar Történeti Múzeum*, amely a régi Nemzeti Múzeum több osztályát, úgymint a régészeti, érem- és történeti tárát, a néprajzi és iparművészeti gyüjteményeket egyesíti új neve alatt. Utóbbi gyüjteskörben önállóan az újabb időkig az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum működött a gondozása alatt álló *Országos Ráth György Múzeummal*. A várpalotában elhelyezett *Erzsébet Királyné Emlékmúzeum* is ide kapcsolódik. Budapesté az *Országos Természettudományi Múzeum*, mely a régi Nemzeti Múzeum állat-, ásvány-, őslény- és növénytárát foglalja magába.

A nem par excellence tudományos, hanem inkább gyakorlati célú szakgyüjtemények székhelye is önként érthetően a főhatóságok székhelye és a gazdasági élet centruma: Budapest. Ide tartozik — a háború után ily minőségben megszüntetett *Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeumot* nem számítva — a *Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum*, a *Magyar Királyi Közlekedési Múzeum*, a *Magyar Királyi Földtani Intézet* és a *Magyar Királyi Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet Múzeuma*, a *Magyar Királyi Társadalomegészségügyi Intézet Múzeuma*, a *Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum* stb.

Hasonló okból Budapest fogadja be a legfontosabb hivatali, iskolai, egyesületi stb. szakmúzeumokat, pl. az *Országgyűlési Múzeumot*, melynek gyüjteményei a *Kossuth-szoba*, a *Deák-szoba*, a *Tisza Kálmán-szoba*, a *Tisza István-szoba*, a *Nemzetgyűlési-szoba*, az *Erdélyi-szoba* és a *Történelmi-szoba*, a *Magyar Hadimúzeumot*, az *Országos Börtönügyi Múzeumot*, az államrendőrségnél szervezett *Országos Bűnügyi* és *Rendőri Múzeumot*, a *Magyar Királyi Posta Bélyegmúzeumát*, a *Budapesti Tűzoltófőparancsnokság Múzeumát*, a *Budapesti Önkéntes Mentőegyesület Múzeumát*, a *Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem*, a *József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem gyüjteményeit*, a *Petőfi Társaság Petőfi Múzeumát Petőfi és Jókai Ereklyemúzeumával*, a *Luther Könyvtárt és Múzeumot*, a *Magyar Tudományos Akadémia Goethe-, Széchenyi- és Vörösmaty-szobáját*, a *Zeneművészeti Főiskola Liszt Ferenc Múzeumát*, a *Magyar Gyermektanulmányi Múzeumot*,

a *Magyar Zsidó Múzeumot*, a *Magyar Királyi Operaház Emlékgyüjteményét*, a *Nemzeti Színház Múzeumát*, a *Magyar Orvos-Gyógyszerészeti Múzeumot*, a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Múzeumát*, az *Ernst Múzeumot* stb.

Utoljára említjük a fővárosi autonómia múzeumait, amelyek nagyértékű gyüjteményekkel a történeti és művészeti gyüjtést többirányban egészítik ki s még nagyobb arányúvá teszik a múzeumok fővárosi koncentrációját.

Mint helyi jellegű egyetemes múzeum, a székesfőváros két nagy gyüjteménye magaslik ki: *Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma*, főleg a főváros történetére vonatkozó műemlékeivel s az *Aquincumi Múzeum* régiségeivel, különösen római emlékekkel.

A szakmúzeumok közül a főváros tulajdonát képezi a *Székesfővárosi Képtár*. Vele egy épületben, az Egyetem-utcai gróf Károlyi-palotában van elhelyezve a *Budapest Székesfőváros gróf Zichy Jenő Múzeuma*, mely régi képek gyüjteménye. Említhető kisebb gyüjteménye az autonómiának még az *Árpád-Múzeum*, a *Régi Római Katonai Fürdő* s a Székesfővárosi Múzeumhoz kapcsolódó halászbástyai *Középkori Kőemléktár* (Lapidárium).

A *budapesti múzeumokról* a rendelkezésre álló fontosabb *statisztikai adatokat* az 1. és a 2. számú táblázat tartalmazza. Előbbi néhány hatalmas lépéssel a multat méri fel, utóbbi a jelen keresztmetszetét nyujtja. A jelenlegi állapotra vonatkozó, a Magyar Statisztikai Évkönyv (1936) adatait felhasználó táblázat Budapesten 12, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum neve alatt szereplő 3 gyüjteményt külön számítva 14, a vidéken 32 múzeumot ölel fel.

A főbb budapesti múzeumok *alapítási évein* áttekintve, azt látjuk, hogy a Nemzeti Múzeum, melynek eredete 1802-be (alapítási törvény 1808) nyúlik vissza, az utána legkorosabb múzeumot, a Földtani Intézet Múzeumát is — mely 1869-ben alakult — hatalmasan megelőzte. Budapest ma létező nagyobb múzeumai közül ezenkívül még csak az Aquincumi Múzeum, a Mezőgazdasági Múzeum és a Közlekedési Múzeum keletkezett a mult században. De ezek is századvégi alapítások.

A fővárosi múzeumok nagy többsége tehát legfeljebb csak néhány évtizedes multra tekint vissza. E ponton a vidéki múzeumok már nem mutatnak visszamaradottságot. A Szent Benedekrend Központi Múzeuma Pannonhalmán egyidős a Nemzeti Múzeummal (1802). Nagymultú a Bencés Rómer Flóris Múzeum (Győr), amely 1857-ben és a Zirci Apátság Múzeuma, amely 1840 körül létesült. Régi keletű a Főszékesegyházi Keresztény Múzeum (Esztergom) 1867-ből és a Szabolcsmegyei Jósa-Múzeum (Nyiregyháza) 1868-ból. Ezenkívül több vidéki múzeum eredete megy vissza a hetvenes évekbe.

1. A főbb budapesti múzeumok fejlődése.

A múzeum neve	Év	Tisztviselők	Egyéb alkalmazottak	Szolgák	Összesen	Állag az év elején	Gyarapodás az év folyamán	A gyűjtemény-csoportokat látogatók száma
		számban[4])				darab		
Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtára[1])	1875	.	.	.	.	102.804	.	27.365
	1900	7	3	3	13	278.784	6.484	95.414
	1913	10	3	4	17	365.967	6.709	91.778
	1925	14	7	—	21	416.543	2.162	11.507
	1930	7	2	1	10	.	783	43.657
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.
Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi tára	1875	.	.	.	.	2.258	.	[5]) 41.708
	1900	3	2	3	8	29.498	2.431	4.737
	1913	6	4	4	14	99.078	3.446	53.492
	1925	8	2	7	17	140.500	772	.
	1930	8	2	7	17	167.715	2.463	14.306
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.
Magyar Nemzeti Múzeum Állattára	1894	4	5	—	9	360.000	5.906	.
	1900	8	4	4	16	1,197.093	41.272	154.152
	1913	10	5	6	21	1,905.733	53.474	186.396
	1925	15	6	4	25	2,190.845	27.740	49.644
	1930	16	2	4	22	2,377.146	54.365	24.709
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.
Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára	1894	2	3	—	5	400.000	10.000	.
	1900	2	—	2	4	415.854	2.070	[6]) 154.025
	1913	5	2	3	10	563.901	11.948	.
	1925	7	2	3	12	.	9.232	654
	1930	6	3	2	11	569.379	10.433	734
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.
Magyar Nemzeti Múzeum Ásványtára[2])	1875	.	.	.	.	53.845	.	[7]) 41.708
	1900	4	1	3	8	86.327	1.236	[8]) 154.025
	1913	5	3	3	11	107.045	1.435	64.007
	1925	5	1	4	10	113.862	1.573	25.216
	1930	6	—	4	10	154.553	967	26.125
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.
Magyar Nemzeti Múzeum Erzsébet Királyné Emlékmúzeuma	1913	—	1	1	2	1.762	78	60.748
	1925	—	—	1	1	1.495	—	57.101
	1930	—	—	1	1	1.946	—	62.410
	1935[3])	.	.	.	.	.	.	.

[1]) 1930: Történeti Osztály (1926-ban vált ki az Érem- és Régiségtárból) látogatóinak száma 63.598, Éremtár állaga 250.000. — [2]) 1930-tól »Ásvány- és Őslénytár«. — [3]) Átszervezés miatt más csoportosításban lásd a 2. számú táblán. — [4]) Némelyik múzeumnál nem kizárólag a múzeum munkaeröl. — [5]) Állattárral és Ásványtárral együtt. — [6]) Ásványtárral együtt. — [7]) Néprajzitárral és Állattárral együtt. — [8]) Növénytárral együtt.

1. A főbb budapesti múzeumok fejlődése. (Vége.)

A múzeum neve	Év	Tisztviselők	Egyéb alkalmazottak	Szolgák	Összesen	Állag az év elején	Gyarapodás az év folyamán	A gyűjteménycsoportokat látogatók száma
		szám				darab		
Országos Magyar Szépművészeti Múzeum	1900	5	2	6	13	63.451	1.080	44.587
	1913	16	6	34	56	116.577	2.212	330.738
	1925	16	21	18	55	138.836	2.589	57.973
	1930	14	50	18	82	147.696	1.032	93.514
	1935	15	—	20	35	149.248	510	93.608
Magyar Történelmi Képcsarnok	1900	[1])	[1])	[1])	[1])	16.006	610	[1]) 44.587
	1913	[1])	[1])	[1])	[1])	22.540	80	4.400
	1925	[1])	[1])	[1])	[1])	24.365	59	2.731
	1930	[1])	[1])	[1])	[1])	24.659	33	4.160
	1935	[1])	[1])	[1])	[1])	51.520	24	5.960
Országos Magyar Iparművészeti Múzeum	1900	5	2	12	19	11.864	230	324.835
	1913	10	1	13	24	16.887	148	146.738
	1925	9	2	14	25	16.021	—	61.127
	1930	11	1	15	27	17.750	13	44.651
	1935	8	1	15	24	18.305	54	38.615
Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum	1900	2	4	8	14	18.638	313	224.925
	1913	6	6	23	35	35.511	443	145.589
	1925	6	2	16	24	37.559	12	112.737
	1930	11	2	17	30	38.107	559	170.302
	1935	5	6	20	31	38.861	86	91.545
Magyar Királyi Közlekedési Múzeum	1900	4	—	6	10	3.877	953	19.578
	1913	5	—	6	11	15.804	429	67.992
	1925	4	1	2	7	20.465	6	88.515
	1930	4	1	2	7	20.914	156	59.673
	1935	4	—	4	8	[2]) 21.263	[2]) 380	97.212
Magyar Királyi Földtani Intézet Múzeuma	1903	.	.	.	.	77.947	1.631	4.481
	1913	.	.	.	.	86.991	600	4.600
	1925	.	.	.	.	.	1.520	7.530
	1930	3	—	2	5	34.840	—	3.879
	1935	1	2	1	4	34.840	6.371	3.825
Magyar Királyi Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum	1930	3	—	7	10	6.162	280	10.775
	1935	4	—	7	11	5.400	—	27.716
Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma	1900	—	2	1	3	3.760	697	.
	1913	4	1	1	6	11.994	3.413	9.824
	1925	4	—	1	5	40.000	1.066	9.639
	1930	4	—	1	5	25.987	476	11.940
	1935	4	—	2	6	28.434	875	25.687
Aquincumi Múzeum	1900	—	1	1	2	4.806	78	14.597
	1913	1	1	—	2	8.009	187	29.980
	1925	1	—	1	2	5.309	37	29.589
	1930	1	—	1	2	12.000	382	14.245
	1935	2	—	1	3	14.000	500	29.874

[1]) Közös az Országos Magyar Szépművészeti Múzeummal. — [2]) Könyvekkel, fényképekkel, rajzokkal (feltehetőleg az előző években is). E nem múzeumi tárgyak nélkül az 1935. évi állag: 6644 db. gyarapodás: 207 db.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

2. A főbb múzeumok. 1935.

A múzeum neve	A múzeum alapítási éve	Az alkalmazottak száma[1]) az év végén				Állag az év elején	Gyarapodás az év folyamán	A múzeumot látogatók száma az év folyamán
		tisztviselő	egyéb alkalmazott	altiszt (szolga)	összesen	darabszám		
Magyar Nemzeti Múzeum együtt ..	.	76	20	65	161	6,591.654	54.933	259.846
Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum	1894	12	3	20	35	250.102	1.404	99.568
Magyar Történeti Múzeum	1808	31	14	31	76	256.480	8.640	79.418
Orsz. Természettudományi Múzeum	1802	33	3	14	50	6,085.072	44.889	80.860
Magyar Kir. Mezőgazd. Múzeum ...	1896	5	6	20	31	38.861	86	91.545
Magyar Kir. Közlekedési Múzeum .	1899	4	—	4	8	6.644	207	97.212
Magyar Kir. Földtani Int. Múzeuma	1869	1	2	1	4	34.840	6.371	3.825
Magyar Kir. Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum	1901	4	—	7	11	5.400	.	27.716
Magyar Kir. Hadimúzeum	1918	5	13	9	27	50.000	2.000	.
Magyar Kir. Posta Bélyegmúzeuma.	1930	2	—	1	3	74.095	1.402	597
Országgyűlési Múzeum	1923	1	—	—	1	10.522	1.210	24.581
Országos Börtönügyi Múzeum	1910	2	—	—	2	3.796	—	175
Orsz. Bűnügyi és Rendőri Múzeum	1908	2	—	1	3	4.137	68	375
Székesfővárosi Történeti Múzeum .	1900	4	—	2	6	28.434	875	25.687
Aquincumi Múzeum	1888	2	—	1	3	14.000	500	29.874
Budapest 14 múzeuma összesen .	—	108	41	111	260	6,862.383	67.652	561.433
Vidék 32 múzeuma összesen	—	53	19	24	96	853.577	29.232	230.146
Magyarország 46 múzeuma mindössze	—	161	60	135	356	7,715.960	96.884	791.579

Az *alkalmazottak száma* a Magyar Statisztikai Évkönyvben számbavett főbb múzeumokban 356 fő, amelyből Budapest 14 múzeumára 260, a vidék 32 múzeumára 96 fő jut. Az alkalmazottak száma mindig a Magyar Nemzeti Múzeumban volt a legnagyobb, sőt a széttagolás után önnállósult utódmúzeumok is vezetnek e szempontból. 1935-ben a Magyar Történeti Múzeumban 76, az Országos Természettudományi Múzeumban 50, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumban 35 volt a személyzet létszáma.

A Magyarországi múzeumokra jellemző, hogy legnagyobb részük egészen kisszámú személyzettel rendelkezik. A 14 budapesti múzeumból 8-nak személyzete 10-en alul van. A vidék 32 múzeuma közül a 10 főnyi személyzetet csak két múzeum éri el: a Szegedi Városi Múzeum (12) és a Debreceni Déri Múzeum (10). Budapest 14 múzeuma közül 5-ben, a vidék 32 múzeuma közül 25-ben mindössze 3 vagy ennél is kevesebb alkalmazott van.

Természetesen az alkalmazottak tagozódása sem közömbös. Bizonyos múzeumok a tisztviselők és egyéb alkalmazottak, mások az altisztek és szolgák alkalmazását kívánják meg nagyobb mértékben. A számbavett

[1]) Némelyik múzeumnál (pl. Földtani Intézet Múzeuma) nem kizárólag a múzeum munkaerői.

múzeumokban Budapesten a tisztviselők az összes alkalmazottak kisebb felét (260-ból 108 = 41·5%), vidéken nagyobb felét (96-ból 53 = 55·2%) teszik. Az altisztek és szolgák aránya viszont Budapesten nagyobb 42·7% a vidék 25·0%-os arányával szemben. A közbenső státusba (egyéb alkalmazottak) a budapesti múzeumok alkalmazottainak 15·8%-a, a vidékieknek 19·8%-a tartozik.

A gyüjtemények *állaga* főadata a múzeumstatisztikának, bár a *gyüjtött tárgyak igen heterogén volta miatt a puszta darabszám a múzeumok nagyságáról vagy fontosságáról nem tájékoztat.* Magyarország múzeumi tárgyainak összállományában számszerűen döntően esnek a mérlegbe a gyüjtött állatok (állattári rovarok stb.).

A főbb múzeumok állagának fejlődéséről részletesen tájékoztató táblázathoz megjegyezzük, hogy számbavételi okokból (gyüjtemények egybeolvadása, széttagolása, átcsoportosítása) az egyes időpontokban feltüntetett darabszám nem jelzi hűen az állaggyarapodás vagy csökkenés igazi mértékét. A múzeumok sokszor huzamos ideig »rendezés alatt« léte s a statisztikai érzéknek még ma is nem egy múzeumnál észlelhető hiánya szintén zavarja a mult áttekintését.

A régi Nemzeti Múzeum gyüjteményei — főképen az Állattár — darabszám szempontjából is minden időkben kiemelkedtek. Jelenleg az Országos Természettudományi Múzeum 6 millió, a Történet és Szépművészeti Múzeumok egyenkint ¼ millió darabot meghaladó állománya mellett a statisztika által számbavett többi múzeumok együttes állománya is eltörpül. A Nemzeti Múzeumhoz tartozó e három múzeum állaga együtt 6·6 millió, míg Budapest többi 11 múzeuma együtt csak ¼ millió, a vidék 32 múzeuma együtt 854 ezer múzeális tárgyat számlál. Budapest ez említett 3 múzeumán kívül a 100 ezer darabot egyetlen múzeum állaga sem éri el. A vidéki múzeumok között is csak egy múzeum, a Szegedi Városi Múzeum haladja meg a 100 ezeres darabszámot (111.328). A vidék múzeumai mindazonáltal viszonylag gazdagok. A budapesti 14 főmúzeum együttes állaga 6,862.000 darab, az ország 46 múzeumáé összesen 7,716.000. A budapesti állag nyolcszorosa a vidékének.

Az állag *gyarapodásának* adatai a már jelzett okból szintén keveset mondanak. Gyarapodás szempontjából is számszerűen az Országos Természettudományi Múzeum mutatja fel a legnagyobb méreteket, amint a multban is első helyen állott a múzeumi Állattár évi félszázezer s a Növénytár évi 10.000 darab körül mozgó gyarapodásával. A statisztikában szereplő múzeumok évi gyarapodása Budapesten 68 ezer, a vidéken 29 ezer, összesen 97 ezer darab.

A *látogatók száma* az állag és gyarapodás adataival szemben már kifejező adat s a múzeumok közművelési jelentőségének legfontosabb fokmérője.

A látogatók számának multbeli alakulását a számbavétel technikai zavarai miatt itt sem figyelhetjük meg pontosan. Annyi mégis megállapítható, hogy az utóbbi évtizedek folyamán több múzeum látogatottságában hanyatlás észlelhető. A háború előtti boldogabb Magyarországon, amikor Budapest múzeumait Nagy-Magyarország népe látogatta, az 1. számú táblázat nem egy főmúzeumban a látogatók újabb számát sokszorosan meghaladó látogatót mutat ki. Igaz, hogy régebben a látogató közönség kevesebb múzeum között oszlott meg.

Az 1935. évi statisztikai adatgyüjtésben szereplő múzeumokban 792 ezer volt a látogatók száma, amelyből 14 budapesti múzeumra 561 ezer, a 32 vidéki múzeumra 230 ezer látogató jutott. Budapesten a legtöbb látogatója — kereken 100 ezer — az Országos Szépművészeti Múzeumnak volt. A vidék múzeumai között a debreceni Déri Múzeum vezet 52 ezer látogatóval. Ezt a látogatószámot Budapesten is csak 5 múzeum haladta meg.

A látogatási napok száma és az ingyenes látogatók aránya a főbb múzeumokban így alakult (1935): [1])

	Látogatási napok száma	Az ingyenes látogatók az összes látogatók %-ában
Magyar Nemzeti Múzeum.		
O. M. Szépművészeti Múzeum:		
Szépművészeti Múzeum	361	69·5
M. Történelmi Képcsarnok	162	100·0
Új M. Képtár	313	71·7
M. Történeti Múzeum:		
Régészeti, tört. oszt., éremtár	209	72·6
Néprajzi osztály	354	80·8
Iparművészeti osztály	358	89·1
O. Ráth György Múzeum	305	94·1
O. Természettudományi Múzeum:		
Állattár	209	59·5
Ásvány- és őslénytár	204	69·7
Növénytár	304	100·0
M. Tudományos Akadémia:		
Goethe-szoba	169	100·0
Széchenyi-szoba	174	100·0
Vörösmarty-szoba	359	100·0
M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum	289	91·7
M. Kir. Közlekedési Múzeum	181	100·0
M. Kir. Posta Bélyegmúzeuma	126	13·9
Országgyűlési Múzeum	363	100·0
Fővárosi Múzeum	176	99·8
Fővárosi Képtár	280	69·2
Fővárosi Múzeum Halászbástyai Lapidáriuma	365	97·9
Átlag	**263**	**84·8**

[1]) A havi látogatottság adataival együtt a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatgyüjtése. (A többi táblázatok múzeumi adatait elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal évkönyveiből merítettük.)

A *látogatási napok* száma az év folyamán 126—365 között van, a maximális látogatási lehetőség azonban kivételes. A vizsgált múzeumokban a látogatási napok átlaga 263. Mint kimutatásunkból kitűnik, az ingyenes látogatók a fizetőkkel szemben a legtöbb múzeumban túlnyomó többségben vannak. Arányuk kivételesen száll 70% alá s egyedülálló eset az ingyenes látogatók csupán 13·9%-os aránya. Vannak viszont múzeumok, amelyek látogatása teljesen ingyenes.

A múzeumok látogatottsága az év különböző szakaiban nem egyenletes, hanem érdekes idényszerű alakulást követ. 25 fontosabb múzeumot véve megfigyelés alá, ezek látogatottságának együttes száma hónapok szerint így alakult:

Január	20.738	Július	34.714
Február	24.923	Augusztus	132.547
Március	40.869	Szeptember	71.731
Április	40.615	Október	61.846
Május	65.106	November	38.297
Június	35.131	December	26.802
		Összesen	**593.319**

Augusztus a múzeumlátogatások hónapja. A nyári erősebb idegenforgalom ismeretében is csodálkoznunk kellene e hónap magas adatán, ha elkerülné figyelmünket a vidéknek s a külföldieknek Szent István-napja körüli Budapestre özönlése, amely főoka a látogatószám augusztusi megduzzadásának. A 25 budapesti múzeum 593 ezer látogatójából 133 ezer jut augusztusra, tehát az összes látogatók $^1/_{12}$ része helyett alig kevesebb, mint $^1/_4$ része. Ezután a legforgalmasabb hónap szeptember 72 ezer és május — leginkább a Nemzetközi Vásár hatására — 65 ezer látogatójával. A minimumot január tartja, amidőn a látogatók száma 21 ezer volt.

3. Múzeumok arányszámai. 1935.

Megnevezés Zárójelben a számbavett múzeumok száma	Egy múzeumra jut			1.000 lélekre jut látogató
	alkalmazott	gyüjteménytárgy	látogató	
Magyarország (46)	8	167.738	17.208	[2]) 89
Budapest (14)	19	490.170	40.102	538
Vidék (32)	3	26.674	7.192	[2]) 29
5 legnagyobb [1]) budapesti múzeum	44	1,143.150	89.721	—
5 legnagyobb [1]) vidéki múzeum	8	84.374	25.527	—

A 3. számú táblázatban kísérletet tettünk arra, hogy *arányszámokkal* érzékeltessük Budapest és a vidék múzeumkultúrájának különbségeit.

[1]) Alkalmazottak, gyüjteménytárgyak, ill. látogatók száma szempontjából más-más 5 múzeum adatai.

[2]) Csak azon helységek lélekszáma alapján, melyekben a számbavett (nagyobb) múzeumok vannak, az országos arány 360, a vidéki 199. A vidéki lakosság 14·7%-a van ellátva nagyobb múzeummal.

Az összesen számbavett 46 hazai múzeumban egy múzeumra átlag 8 alkalmazott jut. Budapesten egy múzeumnak átlag 19, a vidéken 3 alkalmazottja van. Csupán a tisztviselőket tekintve a vidék helyzete már nem ennyire hátrányos, mert Budapesten 8, a vidéken közel 2 tisztviselő jut egy múzeumra.

A gyüjteménytárgyak múzeumonkinti átlaga a Nemzeti Múzeum gyüjteményei révén enormis nagyságot mutatnak Budapesten: 490 ezer, szemben a vidék 27 ezeres átlagával.

Egy múzeumra Budapesten 40 ezer a vidéken csak 7 ezer látogató jut évenkint. A múzeális tárgyak és a látogatók 1000 lélekre számított arányszámai is erős eltéréseket mutatnak.

Reálisabb mérőszámokat kapunk, ha úgy Budapesten, mint a vidéken csak a vezető 5 múzeum adatait állítjuk szembe egymással. Minden adatnál az illető adat szempontjából vezető 5 első múzeumot választottuk ki. Ily számítással a vidék hátránya az összes arányoknál javul.

A szakmúzeumokhoz közelálló különleges gyüjtemény a *Székesfővárosi Állat- és Növénykert.* Az eredetileg részvénytársulati formában 1864-ben alakult állatkert a székesfőváros kezében vált modern intézménnyé. Az újjáépített Állat- és Növénykert 1912-ben nyilt meg. Állatállománya, mely ez évben 2477 volt, 1919-ig 1368-ra csökkent (minimum), újabban 3 és félezer körül van. Az országban szintén páratlanul álló ez intézménynek fontosabb adatait — vizsgálódásaink teljessége kedvéért — a 4. számú táblázatban közöljük.

4. Székesfővárosi Állat- és Növénykert. 1935.

Hónap	Nappali	Esti	Összes	Felnőtt	Gyermek és tanuló	Összes	Nappali	Esti	Bérletjegy-gyel	Aquariumot	Pálmaházat	Összes
	látogatók száma			bérletváltások száma			látogatók utáni bevétel pengőben					
Január	2.347	—	2.347	336	945	1.281	1.441	—	8.601	98	45	10.185
Február	2.298	—	2.298	32	27	59	1.193	—	476	115	69	1.853
Március	6.226	9	6.235	24	40	64	3.246	3	442	394	148	4.233
Április	23.369	444	23.813	28	44	72	11.772	177	571	1.145	332	13.997
Május	54.106	1.347	55.453	20	16	36	23.868	539	261	3.680	825	29.173
Június	47.733	6.307	54.040	37	22	59	23.137	4.690	479	2.250	554	31.110
Július	44.802	13.383	58.185	19	11	30	22.617	13.656	232	2.516	603	39.624
Augusztus ...	68.707	7.576	76.283	11	7	18	38.342	7.576	161	3.654	887	50.620
Szeptember ..	41.998	230	42.228	4	3	7	19.965	92	52	2.210	609	22.928
Október	20.410	—	20.410	1	2	3	8.660	—	24	860	244	9.788
November ...	4.659	12	4.671	—	—	—	2.191	5	—	272	152	2.620
December ...	2.592	97	2.689	—	—	—	1.283	39	—	125	54	1.521
Összesen	319.247	29.405	348.652	512	1.117	1.629	157.715	26.777	11.299	17.319	4.522	217.632

A látogatók száma, mely jobb években 600—700 ezer volt, a válság idején lecsökkent. 1935-ben az összes nappali látogatók száma 319.247 volt, közülük gyermek 54.954, tanuló 25.681. Az esti látogatókkal (29.405) a látogatások száma 348.652.

A havi adatok szerint a látogatók számának idényszerű hullámzása sokkal erősebb, mint a múzeumokban. Az áprilistól bezárólag októberig terjedő időszak folyamán a látogatás kiütközően magasabb, mint a »hideg« hónapokban. 1935-ben a március havi 6235-ről áprilisban 23.813-ra ugrik fel s az októberi 20.410-ről novemberre 4671-re zuhan alá a látogatók száma. Augusztus 76 ezeres maximális havi adatával szemben a január és február látogatószáma alig haladja meg a 2 ezeret. Az esti látogatások júliusban kulminálnak (13.383).

A bérletváltások száma természetszerűen januárban tömeges, ekkor váltják ki a bérletek ¾ részét. 1935-ben 1629 bérletet váltottak, amelyek közül gyermek- és tanulóbérlet 1117 volt.

A bevételek görbéje a látogatások alakulásához igazodik, a szabályos téli mélyület csak a bérletjegyek januári bevételei folytán törik meg. Az 1935. évi látogatások (bérletekkel) utáni jövedelem 217.632 pengőt tett.

A múzeális közgyüjtésben az elmondottakból kitetszőleg Budapestnek előkelő hely jut. A vidék múzeumait azonban korántsem szabad lekicsinyelnünk. Bár az ország megcsonkítása oly nagyszerű gyüjteményeinket, mint a kolozsvári Erdélyi Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a nagyszebeni Báró Bruckenthal-Múzeum, a kassai Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum, a pozsonyi, a temesvári stb. gyüjtemények, elkapcsolta, számos vidéki nagyváros s több vármegye mintaszerűen gondozott gyüjteménnyel rendelkezik. *Budapest eminens szerepe nem is a múzeumok sokaságában nyilvánul, mert hiszen a vidék Budapesttel szemben a kisebb múzeumok nagy számát mutatja fel, hanem abban, hogy a vezérmúzeumok mindegyike Budapesten székel.*

2. Könyvtárak.

A könyvtár forgalma, fajai, kialakulása. — Hazai és fővárosi kezdetei. — A nemzetközi könyvtárstatisztika módszere. — Számlálási egységek problematikája. — Néhány nemzetközi adat. — Az 1886. évi magyarországi felvétel. — Az új hazai könyvtárstatisztika fejletlen. — Budapest főbb könyvtárai. — Két múzeális könyvtár. — A fővárosi autonómia könyvtárai. — A hazai könyvtárak prosperitásának zavara az újabb évtizedekben. — Az 1935. évi könyvtárstatisztikai adatok. — Az ország 10 ezernél több kötetet számláló 163 könyvtárából 68 van Budapesten. — A vidéki könyvtárak közt több a régi könyvtár. — Az alkalmazottak száma csak néhány budapesti könyvtárban magas. — Négy kimagasló állományú könyvtár Budapesten. — Állománygyarapodás. — Az olvasótermi látogatók és könyvkölcsönzők nagy fölénye Budapesten. — A Fővárosi Könyvtár erős vezetőszerepe. — A Fővárosi Könyvtárból több könyvet kölcsönöznek ki, mint az ország többi nagy könyvtáraiból együtt. — A könyvkölcsönzés idényszerű hullámzása nem nagy, az olvasótermi forgalom azonban télen közel háromszorosa a nyárinak. — Arányszámok. — Kétszeres arányok Budapesten. — A könyvtárlátogatók száma a lélekszámhoz viszonyítva Budapesten a vidéknek több, mint tízszerese. — A budapesti könyvtárak kihasználásának kedvező arányszáma a Fővárosi Könyvtár nagy forgalmának tulajdonítható.

A könyvtár könyvek sokaságát jelenti, de lényeges vonása, hogy elrendezés biztosítja használhatóságát. A könyv fogalma itt a legtágabban értelmezendő: a szorosan vett könyvön kívül kéziratok, időszaki sajtóter-

mékek, térképek, kisebb nyomtatványok stb. is tárgyai a könyvtárak állományának. Lehet a könyvtár magán- és közkönyvtár. A közkönyvtárak ismét többfélék: hatósági, intézeti, egyesületi stb. könyvtárak. Területi szempontból országos és provinciális (leginkább városi), a felölelt anyagot tekintve egyetemes és korlátolt gyüjtési körű könyvtárt (szakkönyvtár) különböztetünk meg.

A közkönyvtárak a legtöbbször nyilvános könyvtárak. A nyilvános és nem nyilvános könyvtárak között átmeneti típusok a részben nyilvános könyvtárak. A nyilvánosság korlátozása vonatkozhat a könyvtárt használó személyek bizonyos körére, vagy a használat módjára (olvasótermi használat, kölcsönzés). A legtöbb közkönyvtár a könyveket kikölcsönzi (kölcsönkönyvtár), vagy legalább könyvtáron belüli használatra kiadja. De célja lehet pusztán a megőrzés is a jövő számára (műzeális könyvtár).

A könyvtár szinte egyidejű az írás feltalálásával. Kezdetben kéziratok őrzését jelenti, amivel összefügg, hogy az első könyvtárak a templomok. Az egyházak mellett a könyvek főgyüjtői és megőrzői az uralkodók. A középkorban a szerzetesrendek könyvtárai, az egyetemi könyvtárak, majd az országos (nemzeti, központi) és városi könyvtárak jutnak jelentőségre. A könyvtárak nyilvánosságát kezdetben kevéssé ismerik, később főcélnak tekintik. A közkönyvtár különleges fajaként alakul ki a népkönyvtár, amely a kultúrát a nép minél szélesebb rétegeibe viszi szét. Másik véglet a tudományos könyvtár s annak differenciálódása, a szakkönyvtár. Az országok központi könyvtárait (nemzeti könyvtárak) főleg a kötelespéldányszolgáltatás táplálja, amely intézmény rendszerint a nyomdatermékek fennmaradását is szolgálja. A könyvtárakat az újabb idők kulturális és technikai lendülete hatalmas méretűre fejleszti. A legnagyobb könyvtárak már több millió kötettel rendelkeznek. A férőhely és elraktározás problémájának megoldásában valamikor a mikrofilmnek lesz nagy szerepe.

Magyarországon az első századokban a könyv is ritka, méginkább ritka a könyvtár. A vidéki kolostorok (Pannonhalma, Pécsvárad) az első gyüjtemények őrzői, de már Budapesthez fűződő korai adat, hogy a margitszigeti zárdának szintén több könyve volt. Bár az árpádházi *Kálmán* király »*Könyves*« előnevet kapott, a magyar könyvgyüjtők sorát *Nagy Lajos* királlyal szokták megnyitni, akinek »jeles könyvtára volt«. A középkor végén már szaporodnak a könyvek s a könyvtárak. *Mátyás* királynak mérhetetlen értékű könyvtára volt. A könyvtár nagyságát 4—10 ezer kötetre tehetjük. A *Korvina*-könyvtár, amelyet Mátyás évenkint 33 ezer arany értékű könyvvel gyarapított, a budai királyi palotában volt elhelyezve. Mátyás nemcsak külföldről, főleg Olaszországból hozatott könyveket, hanem Budán 30 embert foglalkoztató könyvmásoló műhelye is volt. A Korvina Budát nemzetközi kultúrértékelésében a nyugat első szellemi empóriumai közé emeli. A XVIII. században az Egyetemi Könyvtár országhírű, amely 1786-ban a

nagyközönség számára is megnyilt. A könyvkölcsönzésre fővárosi nyom az 1811. március 26-án kiadott helytartótanácsi rendelet, mely szerint Pesten két kölcsönkönyvtár állítható fel, azzal a feltétellel, hogy sem nyilvános olvasóteremmel, sem tudományos egyesülettel nem kapcsolható össze. *Müller* József meg is indította a vállalkozást, de néhány év mulva kénytelen volt bezárni kölcsönkönyvtárát.

A *könyvtárstatisztika* művelését a nemzetközi célszerűség érdekében a kairói Nemzetközi Statisztikai Kongresszus a következően javasolja. A statisztika, amelyből az olvasótermek kimaradnak, kiterjed: 1. a közhatóságokhoz vagy közintézményekhez tartozó könyvtárakra, kivéve azokat, amelyek a tanintézeteknél már számbavétettek; 2. az egyesületek, testületek vagy magánosok tulajdonát képező könyvtárakra, amennyiben ezek a közönség számára hozzáférhetők. Minde könyvtárak osztályozandók fenntartók és fajok szerint, területenkint. A népkönyvtárak külön csoportot alkotnak.

A nemzetközi fórum négyféle táblázatot ir elő, valamennyit öt évenkinti ismétlődéssel. Az első tartalma: A könyvtárak száma (csoportonkint, kivéve a népkönyvtárakat), a könyvtári darabok száma, könyvek és füzetek (a füzetek lehetőleg külön számítva), időszaki kiadványok (folyóiratok és hirlapok, valamennyi időszaki kiadvány évente csak egy egységnek számít), kéziratok, ősnyomtatványok, metszetek, térképek és tervrajzok, zeneművek. A vásárolt, adományozott, kötelespéldányképen kapott, valamint bel- és külföldi csereviszony révén megszerzett könyvek száma. A katalogizálás rendszere (cédulázás vagy lajstromozás), egyszerű vagy kettős (tárgy és szerző szerinti) osztályozással.

Egy másik táblázatban a következő adatok szerepeljenek: A könyvtári személyzet, megkülönböztetve az állandó és ideiglenes, előbbinél a tudományos (képesítő oklevéllel bíró vagy nem bíró), igazgatási (kezelési) és alantas (őrök, könyvszétosztók stb.) személyzetet. A nappali és az esti könyvtári órák és az évi könyvtári napok száma. A könyvtári olvasószobákat igénybevevők száma. A könyvkölcsönzők száma. A kikölcsönzött könyvek száma, aszerint, hogy közvetlenül az olvasóknak, vagy pedig más könyvtáraknak és aszerint, hogy belföldön, vagy külföldre kölcsönöztettek-e ki. Könyvtárak száma, amelyek más könyvtárak katalógusaival is rendelkeznek, amelyek más könyvtárak felé irányitják az olvasókat, amelyek művek restaurálásához, amelyek iratok utánnyomásához (reprodukció) szükséges felkészültséggel rendelkeznek.

Hasonlóan részletes a népkönyvtárak táblázata; az állományt műfajok szerint (ifjúsági művek, regények, tudományos munkák stb.), az olvasást, kölcsönzést lehetőleg foglalkozás szerint kívánja kimutatni.

Végül egy negyedik táblázat az összes könyvtárak bevételeit és kiadásait öleli fel. A bevételeknél meg kell jelölni a közhatóságok hozzájárulását,

az alapítványok hozadékát, az adományokat és hagyományokat készpénzben és természetben, a könyvtári díjakat, az olvasás és előfizetés hozamát s az egyéb bevételeket. A kiadásoknál feltüntetendő a személyzet, az újabb építkezések és berendezések, a karbantartás, a katalógusok és értesítők kiadása, a művek vétele, a művek kötése és épségben tartása, egyéb kiadások.

A *Nemzetközi Statisztikai Intézeten* kívül a *Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete, illetve Bizottsága*[1]) és a *Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége* is foglalkozik a könyvtártudomány súlyos problémáival s köztük a könyvtárügy nemzetközi egységesítésével. Remélhető, hogy a nemzetközi fórumok együttműködése a könyvtári statisztikák azonos szempontok szerinti megszervezésének munkáját előbbre fogja vinni.

A könyvtárstatisztika egységes művelését célzó nemzetközi törekvések dacára az országok statisztikai rendszerei a legheterogénebbek.[2]) A könyvtárstatisztika ma valósággal dzsungel, amelynek e rendszertelensége mellett számos megoldásra váró módszerproblémája is van. Egyelőre az alapfogalmak, a statisztikai egységek tisztázása a nagy feladat, az adatok minél részletesebb szolgáltatását előbb nem is lehet kívánni. Így nem alakult ki még az sem, hogy mit kell a könyvtárállomány számlálási egységének tekinteni. Minthogy a könyvtár, elnevezése ellenére, nem csupán könyvek tára, hanem sokszor a könyvszerűséget nélkülöző kéziratok s különböző nyomtatványok raktározója is, tökéletes csak az a statisztika lehet, amely e különféle könyvtári darabokat fajonkint elkülönítve mutatja ki. A nemzetközi előírás 8 csoportban való részletezést kíván. Ez az egyébként helyes kívánság azonban a gyakorlati könyvtárstatisztikát a legnehezebb feladat elé állítja. A könyvtárstatisztika mai kezdetleges állapotában szinte annak is örülni kell, ha az államok jórésze egyféle állagegységgel képes adatot szolgáltatni, bár legalább két csoport képzése okvetlenül szükségesnek látszik. A minimális követelmény, hogy a kötetek (kötetszerű darabok) a kisebb daraboktól (füzet, térkép stb.) elválasztassanak. Számoljunk azonban a mai helyzettel, amely pl. a magyar évkönyvi statisztika számára is lehetetlenné teszi a könyvtári állag részletezését s igyekezzünk megtalálni az egyetlen állagegységet kimutató statisztika számára az aránylag leghelyesebb egységet, illetve egységmegnevezést.

Ha az állományt darabszám szerint számláljuk, az időszaki sajtótermékek egy-egy számát, egy képet, apró nyomtatványt is joggal tekint bevallásában egységnek az adatszolgáltató. Ezért — ha nem is pontos a szóhasználat — célszerűbb a *kötetszámot* venni egységnek, megfelelő utasí-

[1]) Az Intézet statisztikai sémájának bírálatát l. *F. Milkau:* Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 2. Band.

[2]) Allg. Stat. Archiv. (21. Band 3. 1931.), mely a hivatalos statisztikák alapján kimutatja, hogy egyrészt a tudományos nagy könyvtárakról, másrészt a népkönyvtárakról a különböző államok minő részletezéssel közölnek adatokat.

tással arranézve, hogy »kötet« elnevezés alatt mit kell érteni. Itt ellent kell mondanunk a nemzetközi kívánalomnak az időszaki kiadványok évente egy egységnek számítását illetően. A gyakorlatnak inkább megfelel, ha az időszaki sajtótermékek egy-egy évfolyamát csak kötetlenül, vagy egy kötetbe kötve tekintjük egy egységnek. Ha egy évfolyam több kötetbe van kötve, az egybekötött évfolyamrészek külön kötetnek számítanak s viszont több évfolyam is egybekötés esetén egy egységet jelent. Ilyenkor mindenesetre a bekötés ténye változást okozhat az állomány korábban megállapított egységszámában. Viszont a javasolt számlálási egységnek előnye, hogy módot nyujt a képes ábrázolatok, apró nyomtatványok bizonyos számának (kötegének) együttesen — az utasításnak megfelelően — egy vagy több egységnek számítására. Többkötetes munkák a kötés szerint több egységet képeznek, amire azért szükséges felhívnunk a figyelmet, mert a könyvtermelési statisztikában a többkötetes munkákat egy egységnek (műnek) minősítettük. Tehát a *helyes elv az, hogy a könyvtermelési statisztika bibliográfiai egységeket, a könyvtári statisztika könyvkötési egységeket számlál.* Könyvtáraink többsége ezt a gyakorlatot látszik követni s táblázataink adatait is általában így kell értelmezni.

Nem egységes a metodika abban sem, hogy *a könyvtárt használók* (olvasók, kikölcsönzők) száma miként számíttassék. Némelyik könyvtár azon az alapon, hogy a látogatókról naponta lezárt kimutatásokat készít, az ugyanazon nap folyamán kétszer (többször) visszatérő olvasót (olvasótermi látogatót) vagy kikölcsönzőt csak egyszer veszi számításba. E helytelen gyakorlat is zavarja az adatok pontosságát. Még kevésbbé szolgálja a könyvtárstatisztika egységét az a gyakorlat, amely egy látogatónak, illetőleg egy kikölcsönzőnek számít egy és ugyanazon személyt, akárhányszor használta a könyvtárt az év folyamán. Viszont a lejárt határidő megújítása — legalább is valamely számbavételi időszakon belül — nem új egység.

A statisztikai adatszolgáltatás bővítésénél tekintetbejövő — a Nemzetközi Statisztikai Intézet kívánalmain túlmenő — részletezések: berendezési adatok, pl. fűtés, világítás, állványfolyóméter (üres, telt, utóbbi esetleg a könyvek nagyságmérete szerinti tagolással), könyvkötés, javítás, olvasók és kikölcsönzők foglalkozás szerint, olvasott és kikölcsönzött kötetek szakok szerint, a keresett mű meg volt-e, illetve kiadható volt-e, kölcsönzés (csereszolgálat) könyvtárakból, kölcsönzés a könyvtárszékhelyen kívül stb.

A mondottak már sejtetik, hogy *nemzetközi statisztikai adatok* összehasonlítások tételére alkalmas egybefoglalása a könyvtárstatisztika mai állapotában alig lehetséges. Még a legnagyobb könyvtárakról itt-ott felbukkanó statisztika is a legtöbbször játék a számokkal. Sőt, minthogy rendszerint az állományt közelebbről nem részletező közlésekről van szó, az adatok egyenesen félrevezetők lehetnek.

Az I. számú táblázatban a párizsi Index Generalis 1936. évi kötete alapján mi is kevés sikerrel kiséreltük meg a legnagyobb könyvtárak állományáról tisztább kép nyujtását. Amennyiben u. i. erre forrásunk módot adott, a köteteket (ideértve az időszaki sajtótermékek évfolyamait, illetve köteteit is) az állomány egyéb darabjaitól (füzetek, értekezések, kéziratok stb.) elkülönítettük.

1. A világ legnagyobb könyvtárai.[1])

A könyvtár neve	székhelye	Kötet[2])	Füzet és egyéb[3])	Kikölcsönzött kötet
		ezer darab		
Library of Congress	Washington	5.001	5	145
Bibliothèque National	Párizs	4.559	[4]) 145	.
Library of the Harvard University	Cambridge (Egy. Áll.)	3.697	2	.
Library of the British Museum	London	3.510	150	—
Public Library	New-York	3.508	500	12.355
Preussische Staatsbibliothek	Berlin	2.723	71	430
Public Library	Cleveland	[5]) 2.177	31	10.375
Public Library	Boston	1.735	.	5.194
Public Library	Chicago	1.580	397	10.993
Library of the University	Cambridge (N.-Brit.)	1.550	13	.
Library of the Columbia University.	New-York	1.435	50	.
Bodleian Library	Oxford	1.400	60	.
Nationalbibliothek	Wien	1.294	201	42

Mint láthatjuk, elismert tekintélyű forrásunk szerint Amerikában vannak a legnagyobb állományú és forgalmú könyvtárak.[6])

A magyarországi könyvtári statisztika még igen fejletlen, bár már 1886-ban volt egy nagyszabású országos könyvtárstatisztikai felvételünk.[7]) Ez egyedülálló hazai felvétel a közkönyvtárak mellett kiterjedt a magán-

[1]) Index Generalis, Paris, 1936.

[2]) A könyvtárak többségének kötetszámában egyéb könyvtári darabok meg nem állapítható száma is bennfoglaltatik. Így pl. a washingtoni Library of Congress, a cambridgei Library of the Harvard University és a newyorki Public Library a füzeteket, a párizsi Nemzeti Könyvtár a füzeteket és értekezéseket, a bostoni Public Library az ősnyomtatványokat a kötetekkel egybefoglalva mutatja ki. Ennélfogva a szorosan vett kötetszám általában alacsonyabb, mint táblázatunk első számoszlopa jelzi.

[3]) Brosurák, értekezések, kéziratok, ősnyomtatványok stb.

[4]) Ezenkívül kb 3 millió metszet.

[5]) Ebből 396 ezer megőrzésre átvett kötet.

[6]) Orosz források szerint — amelyeknek újabban gyakran olvasható fantasztikus számait ellenőrizni nem tudjuk — Leningradban az állami nyilvános könyvtár állománya eléri a 7 milliót, a tervezett bővítéssel 10 millióra fog rúgni. A moszkvai Lenin-könyvtár állománya (füzetekkel) 4 millió db.

[7]) Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. I., II. rész. Az Orsz. Magyar Kir. Statisztikai Hivatal megbízásából szerkesztette *György Aladár.*

könyvtárakra is s e vonatkozásban a nemzetközi statisztikában úttörést jelentett. Adatszolgáltatásra az 500 kötetet (füzetet) elérő közkönyvtárak s az 1000 kötetet (füzetet)elérő magánkönyvtárak hivattak fel, önkéntes adatszolgáltatás folytán azonban kisebb könyvtárak is belekerültek az adatgyüjtésbe. Az adatgyüjtés a könyvtárakat nem valami logikus csoportosításban tárgyalta, legrészletesebben a »nagy könyvtárak«-kal foglalkozott. Az adatgyüjtés harmadfélezer könyvtárról s bennük nyolcadfélmillió könyvről nyujtott adatokat. A főeredményeket 2. számú táblázatunk összegezi.

2. Köz- és magánkönyvtárak 1886-ban.

Hely	Közkönyvtárak		Magánkönyvtárak		Összes könyvtárak		Egy könyvtárra jut kötet	Lakosság az 1880.-i népszámlálás szerint	1000 lakosra esik kötet
	száma	kötetszáma	száma	kötetszáma	száma	kötetszáma			
Magyarország..	1.400	5,298.236	1.001	2,334.138	2.401	7,632.374	3.179	13,749.603	555
Budapest	139	1,408.342	360	728.395	499	2,136.737	4.282	360.551	5.927
Budapest Magyarország %-ában	*9·9*	*26·6*	*36·0*	*31·2*	*20·8*	*28·0*	—	*2·6*	—

A magyar statisztika, tekintve a kezdeményezéssel járó s a kezdetleges viszonyok folytán tornyosuló nagy nehézségeket, hiányosságai mellett is büszke lehet e felvételre.

Jelenleg a Központi Statisztikai Hivatal csak a 10 ezernél több kötetet számláló könyvtárak adatait gyüjti be, most már ezeket is csak ötévenkint. Évkönyvi közlésre kerülnek a következő adatok: alapítási év, az alkalmazottak évvégi száma 3 kategória szerint, az állag, vagyis a kötetek száma az év elején, gyarapodás az év folyamán, látogatók és kölcsönzők száma az év folyamán, a kikölcsönzött kötetek száma az év folyamán. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala havonkinti adatokat is közöl. Csoportosítása (*a)* közkönyvtárak, *b)* hatóságok, hivatalok könyvtárai, *c)* tudományos intézetek könyvtárai, *d)* szerzetesrendek könyvtárai, *e)* tanintézetek könyvtárai, *f)* egyesületek könyvtárai) felöleli a kisebb fővárosi könyvtárak főadatait is. Részletesebb eredményeket hoz a Fővárosi Könyvtárról, mint: fiókonkinti, felnőttek és gyermekek szerinti forgalom, könyvtári szolgálatidő, felszerelés (ülőhelyek stb.), gyarapodás részletezése nyelv szerint is, a könyvtár kiadásainak és bevételeinek részletezése stb. Az Egyetemi Könyvtárról szóló részletezések kiterjednek a látogatók foglalkozására, az olvasott művek tárgyára stb.

Épúgy, mint a múzeumi statisztika, a hazai könyvtárstatisztika is fejlesztésre és reformra szorul. Egyelőre legalább a Nemzetközi Statisztikai Intézet előírásának megfelelő bővítés volna végrehajtandó. A nemrég alakult *Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének* szép feladata a még bőven adódó módszerproblémák megvitatása és a könyvtárstatisztika

országos egységének a nemzetközi kívánságok lehető honorálásával való megalapozása.

Könyvtáraink egyenkinti méltatása nem feladatunk, táblázatainkból a főadatok kiolvashatók. Az ország 4 vezetőkönyvtára Budapesten van, ezek: a *Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára*, a *Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára*, a *Fővárosi Nyilvános Könyvtár* és a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*. Itt van Magyarországnak mindkét múzeális célú országos könyvtára: egyik az említett múzeumi Széchenyi Könyvtár, a másik a *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára*. A kötelespéldányszolgáltatást újból szabályozó 1929: XI. t.-c. elrendeli a magyarországi nyomdatermékek kiterjedt körének mindkét könyvtárba 1—1 példányban való beküldését.[1]) E könyvtárak mégsem tisztán muzeálisak, mert állományukból ki is kölcsönöznek, ami rendeltetésükkel voltaképen ellenkezik. Újabban azonban mindkét könyvtárban megnyilvánult a törekvés, hogy az eddigi liberális kikölcsönzést megszorítsák.

---

[1]) A kötelespéldányszolgáltatásról már a mult század elejétől kezdve vannak helytartótanácsi rendeletek, illetve törvényes intézkedések. A legutóbbi időig a példányszolgáltatási kötelezettség az 1897-ik évi LXI. t.-c.-en nyugodott, amely szerint a nyomtató ingyenpéldányt tartozik beszolgáltatni a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának. Más rendelkezések szerint kötelespéldányt kapnak ezenkívül az Országgyűlés, a Központi Statisztikai Hivatal könyvtára s az ügyészségek. Az 1929. XI. t.-c. szerint a Magyarországon legalább 25 példányban nyomatott, gépi sokszorosítás útján készült nyomdatermékekből kötelespéldány szintén az említett négy könyvtárt illeti, megmaradván az ügyészségek részére történő példányszolgáltatás is, az utóbbiak példányait használat után tudományos célra könyvtárak kapják meg. A beszolgáltatás kiterjed a litográfia, fotográfia és az anasztatikai nyomás útján készült termékekre is. Kiterjed nemcsak az elárusításra, terjesztésre szánt írói művekre, hanem a kéziratképen nyomtatottakra, továbbá a statisztikai kimutatásokra, iskolai értesítőkre, név-, cím- és naptárakra, föld- és térképekre, hangjegyekre, képes ábrázolásokra is. A nyomtatványok egy további csoportja csak a Nemzeti Múzeum és a Statisztikai Hivatal könyvtárának szolgáltatandó be. Ezek: a hivatalok, ipari és kereskedelmi vállalatok, egyesületek és társulatok évi jelentései, zárszámadásai, alapszabályai, továbbá a falragaszok, színlapok, műsorok, műsoros meghívók, gyászjelentések, úgyszintén a tudományos célokra készült fakszimilék, tankönyveket helyettesítő kőnyomatos tanári előadások, kompendiumok levonatai, a változatlan új kiadások stb. Eddig csupán a Nemzeti Múzeum kapott mindennemű termékből köteles példányt. (A Központi Statisztikai Hivatal pl. nem kapta a tisztán szépirodalmi műveket.) Van azután a nyomtatványoknak olyan köre is, amelyből nem kell köteles példányt beszolgáltatni: így az értékpapírok, bizonyos hivatali ügykezelési, üzleti nyomtatványok stb. Az új törvény célja a legnagyobb teljességű gyüjtemény két példányban — egyiknek Pesten, másiknak Budán — való őrzésével, hogy szerencsétlenség, tűzvész stb. esetére egy példány fennmaradjon. Az ország fontosabb nyomdai, irodalmi termékének fennmaradását célzó elgondolás azonban nem könnyű feladatot ró két múzeális könyvtárunkra. Az elrendezés, a hosszú időre megóvás s a szükség esetén való használat biztosítása elé különösen a kisebb nyomtatványok birodalmában tornyosulnak nagy gyakorlati nehézségek, amelyeket a két könyvtár jövőbetekintő gondossággal is alig fog leküzdeni tudni.

Hangsúllyal kell kiemelnünk a székesfővárosnak, mint autonómiának nagy érdemét könyvtárkultúránk terén. *Az autonómia az a tényező, amely a fővárosban a könyvtárt a szó igazi értelme szerinti közműveltség: minél nagyobb tömegek szolgálatába állította.*

A *Fővárosi Nyilvános Könyvtárban* aránylag későn valósult meg a követelés, hogy Budapestnek elsősorban a városi közönséget szolgáló nagy könyvtára legyen. Végre 1911-ben a városigazgatási könyvtár általános könyvtárrá alakult. Aránylag rövid idő alatt a könyvtár hatalmasan fejlődött s ha állományát tekintve nem is a legnagyobb, forgalma minden más könyvtár forgalmát messze felülmúlja. Központi olvasóterme s 14 fiókkönyvtára van. Aligha véletlen, hogy a kikölcsönzés nagyságát tekintve a szintén székesfővárosi igazgatás alatt álló *Fővárosi Pedagógiai Könyvtár* áll második helyen.

A nagyobb budapesti könyvtárak fejlődésvázlatát a század elejéig visszamenően 3. számú táblázatunk tekinti át.

Előrebocsátjuk, hogy a könyvtárstatisztika elemeinek nem tisztázott volta miatt az adatok nem egybevágóak, sőt egy és ugyanazon könyvtáron belül is előfordul, hogy kimutatásaik az idők folyamán eltérő elvek szerint készültek. Feltűnőbb következetlenség esetén a helytelennek látszó adatot nem is vettük fel a táblázatba.

A vizsgált 3 és fél évtized folyamán az állomány kötetszáma mindenütt sokszorozódik. *Legszebb fejlődést* — egyes nagy könyvtárak rovására — *a Fővárosi Könyvtár mutatja*, mely 1913 óta megnégyszerezte állományát. A multnak az állománygyarapodásra, a látogatásra és kölcsönzésre vonatkozó adatait szemmel kísérve, azt találjuk, hogy a »békebeli« Magyarországon nem egy könyvtárunk jobban prosperált, mint ma.[1]) A könyvkultúra azóta bekövetkezett fejlődése ellenére az 1913. évi gyarapodási és forgalmi színvonalát néhol még nem sikerült elérni. Így a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1913-ban 12.339, 1935-ben csak 8429 kötettel gyarapodott. A Széchenyi Könyvtárnak 1913-ban 31 ezer látogatója volt, 1925-ben 12, 1935-ben 22 ezer. Az Egyetemi Könyvtárnak 1913-ban, amikor még Nagy-Magyarország ifjúsága látogatta, 98 ezer, 1935-ben 54 ezer látogatója volt.

[1]) A Magyar Minerva (V. kötet, 1915.) az 1912—13. évben a háború előtti magyar anyaország területén a könyvtárakról a következő kimutatást adja:

I. 1. Tudományos, közművelődési, 2. hivatali, hatósági, városi, vármegyei, 3. egyházi, 4. tanintézeti, 5. egyesületi, 6. munkásgimnáziumi könyvtár	1.661
II. Nép-, vándor-, gazdasági és ifjúsági könyvtár (a Julián-Egyesület néhány, az anyaország határántúli könyvtárával együtt)	2.026
III. A földmüvelésügyi minisztérium által adományozott gazdasági népkönyvtárak	3.815
Összesen	**7.502**

Az összes könyvtárak 10 millió kötetet meghaladó állományából több, mint 9 millió az I. sz. alatti könyvtárakra esik.

3. A főbb budapesti könyvtárak fejlődése.

A könyvtár neve	Év	Alkalmazottak száma az év elején: tisztviselő	egyéb alkalmazott	altiszt (szolga)	összesen	Állag az év elején (kötet)	Gyarapodás az év folyamán (kötet)	Könyvtárlátogatók száma az év folyamán	Kikölcsönzött kötetek száma az év folyamán
Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára	1900 ..	14	7	7	28	.	.	19.805	.
	1913 ..	16	10	7	33	.	.	31.449	71.376
	1925 ..	24	5	11	40	.	.	12.008	45.494
	1930 ..	25	1	7	33	[1]) 627.876	2.868	14.508	42.071
	1935 ..	28	16	8	52	796.564	25.672	22.136	7.303
Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtár	1900 ..	8	2	8	18	271.060	3.561	59.649	.
	1913 ..	9	4	16	29	491.831	6.677	97.819	19.429
	1925 ..	13	6	2	21	.	4.260	50.590	33.326
	1930 ..	13	2	15	30	644.262	6.717	64.759	21.628
	1935 ..	15	3	14	32	680.610	9.822	54.171	13.821
Fővárosi Nyilvános Könyvtár	1900 ..	—	1	1	2	21.000	1.114	156	.
	1913 ..	9	25	4	38	116.633	9.805	5.013	5.145
	1925 ..	25	41	21	87	237.286	20.150	20.420	381.082
	1930 ..	87	15	14	116	367.142	37.469	142.237	940.376
	1935 ..	87	14	33	134	458.112	16.443	106.148	948.176
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára	1900 ..	3	2	4	9	180.242	9.090	5.838	.
	1913 ..	4	—	3	7	197.406	12.339	4.539	7.033
	1925 ..	7	3	—	10	254.314	7.640	3.237	15.423
	1930 ..	7	4	3	14	415.869	9.894	3.595	8.847
	1935 ..	8	3	3	14	454.934	8.429	3.445	6.514
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára	1900 ..	3	1	2	6	78.447	2.253	.	.
	1913 ..	4	4	3	11	118.132	4.861	1.773	10.741
	1925 ..	3	4	2	9	146.968	2.431	786	3.745
	1930 ..	3	4	2	9	160.697	4.764	2.383	4.874
	1935 ..	3	7	3	13	182.753	5.368	3.684	5.836
Magyar Országgyűlés Könyvtára	1905 ..	3	3	9	15	56.063	1.968	1.481	.
	1913 ..	4	3	8	15	77.830	3.056	745	7.542
	1925 ..	3	3	6	12	97.118	2.184	4.035	20.252
	1930 ..	6	3	5	14	115.709	9.286	4.628	5.158
	1935 ..	7	2	7	16	144.511	5.391	5.348	4.143
Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára	1900 ..	2	2	2	6	60.442	2.940	14.535	.
	1913 ..	2	4	6	12	92.881	2.255	17.420	38.181
	1925 ..	3	2	5	10	115.117	3.868	10.265	11.152
	1930 ..	3	5	5	13	131.654	2.657	19.578	9.917
	1935 ..	7	.	6	13	144.036	2.611	27.172	8.319

[1]) Csupán a kötetek száma, az egyéb könyvtári darabok (nyomtatvány, hírlap, kézirat stb.) nélkül, míg a korábbi évek liberálisabb számbavétele 1900-ban 675.000, 1913-ban 2,500.000 (becslés), 1925-ben 2,387.507 db-ot tüntet fel. A gyarapodás ugyanezen években 52.234, 170.000 és 25.468 db volt.

Legszeszélyesebben a kölcsönzés adatai alakulnak, itt-ott a hibaforrás e téren nagy lehetősége is okozhat kilengést. Az imponálóan fejlődő Fővárosi Könyvtár mellett a többi könyvtárak inkább stagnálnak. A Széchenyi Könyvtár kikölcsönzött köteteinek erős visszaesése bizonnyal a kikölcsönzés megszorításának tulajdonítható. *A többi nagy könyvtár is — a Fővárosi Könyvtár kivételével — a háború, vagy a válság előtti kikölcsönzött kötetszám töredékét mutatja ki.*

A *jelen képét* a 4. számú táblázat tárja elénk, mely a 10 ezernél több kötetet számláló könyvtárak 1935. évi főadatait Budapesten könyvtárankint, a vidéken egy összegben tünteti fel, külön kiemelve a 30 ezer köteten felüli könyvtárakat.

Ha a Magyar Nemzeti Múzeum Egyéb Szakkönyvtárai néven összefoglalt 6 könyvtárt 1 könyvtárnak tekintjük, 30 ezer köteten felüli könyvtár Budapesten 26, a vidéken 24 van. A 10—30 ezeres kategóriában azonban már a vidék van fölényben, úgyszintén összeredmény szerint is: az ország 163 számbavett könyvtára közül Budapestet 68, a vidéket 95 könyvtár szolgálja.

Egyes könyvtáraink *alapítása* ősrégi multba nyúlik vissza. A pannonhalmi Szentbenedekrendi Központi Könyvtár a magyar királyság keletkezésével egyidős, 1001-ben Szent István alapította. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár a XIII. századbeli eredetű. Utána legkorosabb a sárospataki és a pápai Ref. Főiskola Könyvtára, mindkettő 1531-ben létesült. Nem sokkal fiatalabb a debreceni Ref. Főiskolai Nagykönyvtár (1549) és a soproni Ág. Ev. Gimnázium Könyvtára (1557). Budapest ma létező könyvtárai közül a legrégibb az Egyetemi Könyvtár, de már csak 1635-ből való. Tehát a vidéki könyvtárak életkorban erősen megelőzik a fővárosiakat.

Az *alkalmazottak száma* a könyvtárakban általában alacsony. Kiemelkedik a Fővárosi Nyilvános Könyvtár 134 főnyi személyzetével, míg a múzeumi Széchenyi Könyvtár státusa 52, az Egyetemi Könyvtáré 32 fő. Leggyakoribb a 2—3 alkalmazott. A vidéki könyvtárak sorában a Szegedi Egyetemi Könyvtár rendelkezik a maximális személyzettel, alkalmazottainak száma 21. Egyébként a vidéki könyvtárak között még csak 3-nak van 10-nél több alkalmazottja. Az összes 10 ezernél több kötettel rendelkező könyvtárak 761 alkalmazottjából 475 működik Budapesten. A budapesti könyvtárakban a tisztviselők aránya 55·8%, a vidéki könyvtárak 66·4%-os tisztviselői részesedésével szemben. Az altisztek (szolgák) viszont Budapesten 23·4, vidéken 16·1%-ot képviselnek.

Ami a *kötetek számát* illeti, ez a statisztika bonckése alá került könyvtárakban 7·6 millió, amelyből 4·5 millió esik a budapesti könyvtárakra. 4. számú táblázatunkban, amely nagyságsorrendbe állítja a könyvtárakat, 4 könyvtár magaslik ki, valamennyi Budapesten: a múzeumi Széchenyi

4. A 10.000-nél több kötetet számláló közkönyvtárak. 1935.

A könyvtár neve	A könyvtár alapítási éve	Alkalmazottak száma az év végén: tisztviselő	egyéb alkalmazott	altiszt (szolga)	összesen	Állag az év elején (kötet)	Gyarapodás év az folyamán (kötet)	Könyvtárlátogatók száma az év folyamán	Kikölcsönzők[4]) száma az év folyamán	Kikölcsönzött kötetek száma az év folyamán
Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi-Könyvtára	1802	28	16	8	52	796.564	25.672	22.136	3.034	7.303
Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemi Könyvtár	1635	15	3	14	32	680.610	9.822	54.171	9.566	13.821
Fővárosi Nyilvános Könyvtár	1893	87	14	33	134	458.112	16.443	106.148	290.116	948.176
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára	1826	8	3	3	14	454.934	8.429	3.445	2.570	6.514
Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára	1871	3	7	3	13	182.753	5.368	3.684	2.177	5.836
Magyar Országgyűlés Könyvtára	1866	7	2	7	16	144.511	5.391	5.348	2.841	4.143
Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára	1846	7	—	6	13	144.036	2.611	27.172	3.625	8.319
Magyar Nemzeti Múzeum Egyéb Szakkönyvtárai (6 könyvtár együtt)	[1])	6	5	—	11	143.254	2.799	21.458	654	3.308
Fővárosi Pedagógiai Könyvtár	1912	12	—	4	16	68.614	1.723	27.283	11.802	122.250
Magyar Királyi Honvédtisztek Országos Tudományos és Kaszinó Egyesületének Könyvtára[3])	1920	4	4	2	10	54.181	793	952	6.832	20.550
Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára	1850	2	—	1	3	52.737	1.128	2.120	1.012	2.004
Magyar Királyi Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet Nyilvános Könyvtára	1883	1	3	4	8	49.375	1.164	57.014	3.528	4.609
Református Teológiai Akadémia Ráday-Könyvtára	1861	1	—	1	2	46.378	5.157	—	1.783	2.304
Királyi Magyar Természettudományi Társulat Könyvtára	1841	1	—	1	2	42.549	150	5.242	382	496
Királyi Orvosegyesület Könyvtára	1842	2	—	1	3	41.694	241	150	200	480
Kegyesrendi Központi Könyvtár	1717	2	—	—	2	41.480	377	46	27	56
Báró Eötvös József Kollégium Könyvtára	1895	1	—	—	1	41.293	675	—	—	—
Ferenc József Rabbiképző Intézet Könyvtára	1877	1	2	—	3	39.828	351	250	150	200
Magyar Királyi Földtani Intézet Könyvtára	1900	1	1	1	3	39.738	1.276	—	—	—
Magyar Királyi Kúria Könyvtára	1882	2	—	1	3	33.930	648	— [5])	— [5])	— [5])
Nemzeti Kaszinó Könyvtára	1827	1	—	1	2	33.116	97	820	674	1.636
Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára	1912	3	—	1	4	33.060	2.064	750	— [5])	— [5])
Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia Könyvtára	1874	1	—	3	4	32.278	1.451	—	2.856	3.518
Magyar Királyi Igazságügyminisztérium Könyvtára	1868	1	—	1	2	32.019	807	— [4])	9.000	11.000
Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvoskari Tanártestületi Könyvtára	1848	2	—	1	3	31.903	403	1.088	425	752
Kalazantinum, Kegyestanítórend Hittudományi és tanárképző Intézetének könyvtára	1895	—	5	—	5	31.506	172	—	91	3.977
30 ezernél több kötetet számláló könyvtárak összesen: Budapest (26)[2])	—	199	65	97	361	3,750.453	95.212	239.277	353.345	1,171.252
30 ezernél több kötetet számláló könyvtárak összesen: Vidék (24)	—	60	35	23	118	2,035.112	51.936	165.425	27.684	79.026
10—30 ezer kötetet számláló könyvtárak összesen: Budapest (42)	—	66	34	14	114	701.915	21.318	49.620	29.558	109.869
10—30 ezer kötetet számláló könyvtárak összesen: Vidék (71)	—	130	15	23	168	1,100.689	23.427	66.502	152.815	467.815
10 ezernél több kötetet számláló könyvtárak összesen: Budapest (68)	—	265	99	111	475	4,452.368	116.530	388.897	382.903	1,281.121
10 ezernél több kötetet számláló könyvtárak összesen: Vidék (95)	—	190	50	46	286	3,135.801	75.363	231.927	180.499	546.841
10 ezernél több kötetet számláló könyvtárak összesen: M.-ország (163)	—	455	149	157	761	7,588.169	191.893	620.824	563.402	1,827.962

[1]) Különböző időpontban keletkeztek. — [2]) A közös vezetés és kezelés alatt álló Magyar Királyi Honvéd Központi Könyvtár (állaga 35.629 kötet) adataival együtt. — [3]) Kikölcsönzés nincs. — [4]) A minisztérium személyzete. — [5]) A Magyar Nemzeti Múzeum 6 szakkönyvtára 1 könyvtárnak véve. — [6]) Némelyik könyvtár, főleg kölcsönkönyvtárak, ugyanazt a kikölcsönzőt az év folyamán, többszöri kikölcsönzés esetén is, feltehetően egynek számítja, ezért az adatok nem egységesek.

Könyvtár[1]) 797 ezer, az Egyetemi Könyvtár 681 ezer, a Fővárosi Könyvtár 458 ezer és az Akadémiai Könyvtár 455 ezer kötetes állománnyal. A főváros nagyság szerint 5. helyen álló könyvtárát (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára), melynek állománya már csak 183 ezer kötet, 3 vidéki könyvtár is eléri : a debreceni Ref. Főiskolai Nagykönyvtár 250 ezer ,a pannonhalmi Szentbenedekrendi Központi Könyvtár 234 ezer és a szegedi Egyetemi Könyvtár 183 ezer kötetével.

Az évi *gyarapodás* kiugróan magas a múzeumi Széchenyi Könyvtárban : 25.672 és a Fővárosi Könyvtárban : 16.443 kötet. Érdekes, hogy Budapesten nincs is több olyan könyvtár, amelynek gyarapodása 1935-ben a 10 ezeret meghaladta, míg a vidéken két ilyen könyvtár akadt, a szegedi Egyetemi Könyvtár 12.848 és a debreceni Egyetemi Könyvtár 11.063 kötetnyi gyarapodással. A kimutatott összes könyvtárak 192 ezer kötetet tevő gyarapodásából 117 ezer jut Budapestre.

Hasonlóan fölényes az *olvasótermi látogatók* száma a budapesti könyvtárakban : az 1935. évi 621 ezer látogatóból Budapest 389 ezeret könyvelt el. E téren erős vezetőszerepe van a Fővárosi Könyvtárnak, amelynek 106 ezer főnyi látogatóját egyetlen könyvtár sem közelíti meg, bár a Technológiai Könyvtár 57 ezer és az Egyetemi Könyvtár 54 ezer látogatójával szintén kivételes helyzetben van. A vidék könyvtárai közül a szegedi Egyetemi Könyvtár mutatja fel a látogatók maximális számát, 47 ezeret. A Fővárosi Könyvtár látogatói közt legnagyobb aránnyal, a háború előtt 25, újabban 20%-kal a főiskolai hallgatók szerepelnek. Természetesen az Egyetemi Könyvtár látogatóinak sorában arányuk még sokkal túlnyomóbb : 83—86%.

Lenyügöző magasságban jár a Fővárosi Könyvtár a könyvkölcsönzés terén. 1935-ben 290 ezer volt *kikölcsönzőinek száma*, az utána legmagasabb adatú Fővárosi Pedagógiai Könyvtár 12 ezer kikölcsönzőjével szemben. A vidék 30 ezer köteten felüli könyvtárai között a Győri Városi Könyvtár vezet 5512 kölcsönzővel[2]), amely számot Budapesten is csak 5 könyvtárban haladták meg. A Fővárosi Könyvtár 290 ezeres adatának jelentőségét domborítja ki, hogy az ország 163 számontartott könyvtárában együtt is csak 563 ezer, a budapesti 68 könyvtárban pedig 382 ezer volt a kikölcsönzők összes száma.[3])

---

[1]) A Széchenyi Könyvtár állományától elkülönítve kerül kimutatásra a Magyar Nemzeti Múzeum Egyéb Szakkönyvtárainak 143 ezer kötetes állománya, amelyben főrészes az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Könyvtára.

[2]) Egyes vidéki kis állományú könyvtárakban, amelyek kikölcsönzéssel igen intenzíven foglalkoznak, ezt a számot sokszorosan meghaladó könyvkölcsönzővel s megfelelő számú kikölcsönzött kötettel találkozunk.

[3]) Hibaforrást okozhat azonban a kikölcsönzők számának nem egységes megállapítása. Némelyik könyvtár kölcsönzőinek túlságosan alacsony száma u. i. arra enged következtetni, hogy ezek az év folyamán bárhány alkalommal kikölcsönzőket egy egységnek számítják (pl. a kölcsönkönyvtári tagok vannak kimutatva).

A *kikölcsönzött kötetszám* hasonló arányokat mutat. Az 1935. évi országos adat 1·8 millió kötet, amelyből Budapestre 1·3 millió kötet jut. A Fővárosi Könyvtár maga 948 ezer kötetet adott kölcsön. *Tehát egymagából a Fővárosi Könyvtárból több kötetet kölcsönöztek ki, mint az ország 162 legnagyobb könyvtárából együttvéve!* A Fővárosi Pedagógiai Könyvtár 122 ezer kötetes kölcsönzésével nagy távolságban követi a Fővárosi Könyvtárt, bár tőle is messze elmaradnak a többi, már csak legfeljebb 10—20 ezer kölcsönzött kötetet kimutató könyvtárak.

A könyvtárak forgalma az év folyamán hullámzásban van. *Különösen az olvasótermi forgalom áll erős idényhatás alatt. Nyáron erősen megcsappan, télen igen élénk.* Nyáron az olvasótermek látogatóit természetes okok: a nyaralás, a tudományos élet lanyhulása, az iskolai tanévi szünet stb. tartják távol. Télen növeli a forgalmat az intenzívebb szellemi élet, sőt pl. a társadalom szegényebb rétegeinél az olvasótermek barátságos fűtött helyiségeinek csábítása sem elhanyagolható tényező. A könyvkölcsönzés havi kilengései már nem túlnagyok, e téren a forgalom tavasszal és ősszel élénkebb.

Budapest 9 jelentősebb könyvtárának[1]) együttes forgalma az 1935. év hónapjai szerint a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal adatgyüjtése szerint így alakult:

	Olvasók	Olvasott kötetek	Kikölcsönzők	Kikölcsönzött kötetek
			száma	
Január	30.701	63.404	25.420	77.453
Február	32.035	61.569	25.626	89.164
Március	31.902	60.301	27.601	84.799
Április	24.741	46.807	25.677	76.796
Május	26.030	49.067	29.232	91.559
Június	15.420	30.005	24.611	79.224
Július	13.393	26.128	26.345	83.610
Augusztus	8.749	15.763	25.452	83.314
Szeptember	18.123	37.104	27.984	86.171
Október	27.392	59.185	31.441	98.327
November	30.007	57.871	29.906	91.349
December	26.341	48.685	27.213	85.521
Egész év	**284.834**	**555.889**	**326.508**	**1,027.287**

Augusztus 9 ezeren aluli olvasótermi látogatójával szemben áll a téli hónapok 30 ezeret meghaladó olvasója. Ugyancsak augusztusban 16 ezeret sem érte el az olvasóteremben használt kötetek száma, míg az év 3 első hónapjában 60 ezeren felül volt. A kölcsönzési forgalom október,

[1]) Széchenyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, Fővárosi Könyvtár, Akadémia Könyvtára, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Fővárosi Pedagógiai Könyvtár, Technológiai Könyvtár, Kereskedelmi- és Iparkamara Könyvtára, Iparművészeti Múzeum Könyvtára.

november és május hónapokban élénk. Az egyes könyvtárfajok természetesen különbözően reagálnak az idényhatásokra.

A könyvtárak állapotának még beszédesebb adatai az *arányszámok*, amelyeket az 5. számú táblázat szemléltet.

5. Könyvtárak arányszámai. 1935.

Megnevezés, zárójelben a számbavett könyvtárak száma	Egy könyvtárra jut					1000 lélekre[2]) jut	
	alkalmazott	kötet	látogató	kikölcsönző	kikölcsönzött kötet	látogató	kikölcsönző
	30 ezernél több kötettel bíró könyvtárak.						
Budapest (26)	14	144.248	13.049	13.590	45.048	—	—
Vidék (24)	5	84.796	6.893	1.154	3.293	—	—
	10.000—30.000 kötettel bíró könyvtárak.						
Budapest (42)	3	16.712	1.181	704	2.616	—	—
Vidék (71)	2	15.503	937	2.152	6.589	—	—
	Összes (10 ezernél több kötettel bíró) könyvtárak.						
Magyarország (163)	5	46.553	3.809	3.456	11.214	69	63
Budapest (68)	7	65.476	5.719	5.631	18.840	373	368
Vidék (95)	3	33.008	2.441	1.900	5.756	29	23
5 legnagyobb[1]) budapesti könyvt.	50	514.595	54.356	65.557	223.159	—	—
5 legnagyobb[1]) vidéki könyvtár	13	185.423	24.841	[3])	[3])	—	—

A fővárosban átlag 7, a vidéken 3 alkalmazott jut egy könyvtárra, sőt a nagy könyvtárakban (30 ezer köteten felül) 14 : 5 az arány Budapest javára. Egy könyvtárra Budapesten 65 ezer kötet jut, a vidéken félennyi : 33 ezer. A látogatók átlagos évi száma egy budapesti könyvtárban 5719, ugyanez vidéken 2441. A kikölcsönzők és kikölcsönzött kötetek könyvtárankinti átlaga Budapesten háromszorosa a vidékének. De míg a nagy könyvtárakban Budapest javára még erősebb eltolódás van, a 10—30 ezer kötetes kategóriában a vidéki könyvtárak átlagos kölcsönforgalma jóval meghaladja a budapestiekét.

Budapest mindeme vonatkozásokban mutatkozó, végeredményben kétszeres-háromszoros fölényénél jóval nagyobb a fővárosi túlsúly a lélekszámarányban számított könyvtárlátogatás szempontjából. Budapesten

[1]) Alkalmazott, ill. kötet stb. szempontjából legnagyobb.

[2]) Csak azon helységek lélekszámát véve figyelembe, melyekben a számbavett könyvtárak vannak: látogatóknál az országos arány 353, a vidéki 324, kikölcsönzőknél az országos arány 320, a vidéki 252. A vidéki lakosság 9·1%-a van ellátva (10 ezernél több kötettel bíró) könyvtárral.

[3]) Vidéken a kölcsönzés szempontjából legforgalmasabb könyvtárak épen a kisebb állományú (10 ezer- 30 ezer kötetet számláló) könyvtárak közül kerülnek ki, amelyekről részletes adatok nem állanak rendelkezésre.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1000 lélekre 373, vidéken 29 látogató jut. Természetesen mindig csak a statisztikai adatgyüjtésben felsorolt 10 ezer köteten felüli könyvtárakat véve figyelembe, aminővel — lakóhelyén — a vidéki népességnek csak 9·1%-a rendelkezik. Ha azonban csupán az említett könyvtárak székhelyeinek lélekszámát tekintjük, a vidéki arány 324-re emelkedik. Hasonszerű eredményekhez juttat a könyvet kikölcsönzőknek a lélekszámhoz való viszonyítása is.

Arányszámokat számítottunk csupán az 5 legnagyobb budapesti és az 5 legnagyobb vidéki könyvtárra vonatkozóan is, a »legnagyobb« 5-öt mindig a vizsgált adat szempontjából választva ki. Budapest helyzete ez alapon még fölényesebb. Pl. az 5 legnagyobb könyvtár kötetszám átlaga 515 ezer, szemben a vidéki 5 legnagyobb könyvtár 185 ezer kötetes átlagával stb.

A különböző kombinációk alapján kiszámított arányszámokkal még sok vonatkozásban világíthatjuk meg a könyvtári viszonyokat. Így az alkalmazottak számát a könyvtár állományával, olvasótermi látogatottságával, avagy a kölcsönforgalommal vehetjük egybe. Ily arányszámítás kideríti pl., hogy egy könyvtári alkalmazottra Budapest könyvtáraiban átlag 2697, vidéken 1912 kikölcsönzött kötet esik. Az egyes könyvtárak között e szempontból igen nagy különbségek vannak, pusztán ezen arányszámból azonban a személyzet kisebb vagy nagyobbmérvű igénybevételére következtetni nem szabad.

Említést érdemel, hogy a nagyobb fővárosi könyvtárakban egy látogatóra átlag 2 olvasótermi használatra kivett kötet jut, egy kikölcsönzőre pedig 3 kikölcsönzött kötet.

Érdekes eredményre vezet annak vizsgálata is, hogy a könyvtárak állománya és kölcsönzése között milyen az összefüggés, vagyis, hogy a könyvtárak mennyire vannak kihasználva. A budapesti könyvtárakban egy kölcsönzött kötetre az állományból 3, a vidéken 6 kötet jut, sőt ha csupán a 30 ezer kötetnél gazdagabb könyvtárakat nézzük, Budapest arányszáma 3, a vidéké 26. A vidék nagy könyvtáraiban tehát nagyobb a »heverő« állomány. *Budapest a kölcsönzés intenzívebb voltát jelző kedvező arányszámát a Fővárosi Könyvtár hatalmas méretű könyvkölcsönzésének köszönheti*, mert egyébként a budapesti nagy tudományos könyvtárakban is rengeteg ritkán használt anyag halmozódik fel.

Végsősorban azt derítik fel az ismertetett adatok, hogy *főváros és vidék nem egyformán fér hozzá a könyvtárak szellemi kincsestárához. A főváros művelődnivágyó népének helyzete sokkal kedvezőbb.*

A vidék közművelődési könyvtárai rendszerint egyesületi — tehát esetleges — alapítások. Javít a vidék helyzetén, hogy a népkönyvtárak, melyek a századfordulón állami szervezetet kaptak, bizonyos tervszerűséggel látják el szélesebb néprétegek szellemi szükségletét.

Az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak* 1923-ban történt felállítása és a közgyüjteményügy újabb országos szabályozása

után is még sok kívánnivaló van a könyvtárak együttműködése terén. Sürgős feladat különösen a gyüjtési köröknek az ország nagy könyvtárai közti megosztása s a könyvkölcsönzés könyvtárközi megszervezése, tekintettel a vidéki igények kielégítésére is.

3. Levéltárak.

Levéltárak. — A levéltárstatisztika hiánya. — A budapesti levéltárak néhány adata.

A levéltár levelek, iratok őrzésének helye, azonban a pusztán anyaggyüjtemény jellegű hivatali, hatósági stb. irattárakat még nem tekinthetjük levéltáraknak. A tulajdonképeni levéltárak okleveleket, fontos iratokat őrző közgyüjtemények. Bár nagyon értékes magánlevéltárak is vannak, minket a közlevéltárak érdekelnek. A multban a civil szervek mellett az egyházaknak, templomoknak az okmányok megőrzésében nagy szerep jutott, amit a középkorban növelt az is, hogy a káptalanok, konventek okiratok kiállítására is jogosult hiteles helyek voltak. A fejlődés aztán idővel oly nagyszabású levéltárakat alakított ki, mint a londoni, párisi, a vatikáni pápai stb. levéltárak.

Magyarországon a köziratok őrzésének ügye sokáig szabályozatlan volt. A nádor, a hiteles helyek, a királyi kancellária, a budai tárnoki ház az okiratok gyüjtőhelyei. Az önálló országos levéltári intézményt törvényhozásunk a XVIII. század derekán létesíti, de a *Magyar Királyi Országos Levéltár* új formájában csak 1874-ben állíttatott fel. Magába foglalja a megszűnt központi hatóságok levéltárait, megőrzésre átveszi az állami főbb hatóságok és hivatalok 32 éves és ennél régebbi keletű hivatalos iratait (1934 : VIII. t.-c. 12. §.) s ma a magyar történetírás legfőbb kincsesbányája. 1923-ban a Levéltár modern épületbe költözött, ami alkalmat adott az anyag pontos felvételére. A közgyüjteményeknek az 1934 : VIII. t.-c.-kel történt átszervezése a Magyar Királyi Országos Levéltár közös címe alá vonta a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárát is.

Levéltáraik vannak a *helyi hatóságoknak* (megye, város, község) is, melyeknek legértékesebbjeit a trianoni békeszerződés elcsatolta. Másik fontos csoport az *egyházi testületek és hatóságok* (káptalanok, konventek) levéltárai. Végül vannak *családi és birtokkezelési* levéltárak, amelyek egyrészét más gyüjtemények (különösen a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára) őrzik.

A levéltári *statisztika* a dolog természetében rejlő nehézségek miatt a kultúrstatisztika sok fejletlen ága között is egyike a legelmaradottabbaknak. Pedig a levéltárakban gyakran tervszerűség nélkül szétszórt anyag kihasználásának előmozdítása érdekében nemcsak a tudományos kezelés, rendszerezés és repertorizálás, de a statisztikai számbavétel is sokat tehet.

Vajúdó elvi kérdések, mint pl., hogy mi tartozik a könyvtárba, mi a levéltárba s mi az irattárba, a statisztikát is érdeklik.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet a közhatóságoktól vagy közintézményektől függő levéltárak kimutatását kívánja.

Az ötévenkinti adatszolgáltatás a következőkre terjed ki: A levéltári letétek száma. A leltározott darabok száma, megkülönböztetve *a)* a könyveket, lajstromokat, köteteket, *b)* a különálló iratokat, *c)* egyéb okmányokat, pecséteket stb. Személyzeti létszám (tudományos és pedig képesítő oklevéllel bírók, vagy nembírók, egyéb). A levéltárt látogatók évi száma. Az év folyamán elhelyezett iratok, vagy okmányok darabszáma, a felvilágosításkérések száma, lehetőleg elkülönítve a külföldről jötteket. A nyilvános levéltárak általános szervezete; központi szolgálat, okiratok restaurálásával foglalkozó szolgálat, könyvtárak. Kiadások és bevételek csoportonkint.

Magyarországon levéltári statisztika nincsen. Az alábbi kimutatás alapjául a *Magyar Minervának*, a hazai kultúrintézmények e kitűnő adattárának utolsó kiadása (1932) szolgált. A Minerva adatait a budapesti levéltáraknál e tanulmány céljára lefolytatott adatgyüjtéssel helyesbítettük. Az iratok számáról, a legrégebbi irat eredetének évéről s arról kértünk újabb adatokat, hogy a levéltár mennyiben áll a nyilvánosság rendelkezésére.

Budapest főbb levéltárai.

Magyar Királyi Országos Levéltár (1934 óta a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárával. Budapest, I., Bécsikapu-tér 3—4.) Alapítási év 1723., illetve 1874. A középkori (1526 előtti) oklevelek száma kereken 80 ezer, a többi iratok mintegy 23 ezer folyómétert töltenek meg 42 cm mélységben, a múzeumi Levéltárban 38 ezer db volt. (A múzeumi Levéltár állománya az egyesítés előtt kb. 1,600.000 db volt.) Legrégibb oklevél *Szent István* 1002 előtt kelt oklevele *Kálmán* 1109. évi átírásában. Alkalmazottak száma 22 tudományos tisztviselő, 3 tudományos segédtisztviselő. 1936-ban tudományos és részben családtörténeti kutatóknak 253 új témára adatott ki kutatási engedély. A nyilvános kutatóteremben 282 munkanap alatt 5662 esetben dolgozott 564 kutató s részükre 2688 kérőlapra adtak ki iratanyagot.

Magyar Királyi Hadilevéltár. (I., Bécsikapu-tér 4.)
Alapítási év 1915. Legrégibb ügyirata 1528-ból való. Nyilvános.

Országgyűlés Levéltára. (V., Kossuth Lajos-tér 1/3.)
Alakult 1893. évi határozat alapján. Országgyűlésekre vonatkozó anyag 1791-től 1848-ig kb. 45 ezer lapon. A gyüjtést nem folytatják. Nem nyilvános.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltára. (IV., Városház-utca 7.)
Feltehetően egyidős a vármegyével. Állomány kb. 25.000 csomag 55 helyiségben. Legrégibb oklevele 1290-ből való. Nyilvános.

Budapest Székesfőváros Levéltára. (IV., Városház-utca 9—11.)
A székesfőváros egyesítésekor alakult a korábbi budai és pesti levéltárakból. Szakhivatal 1901 óta. A városi irattár csak 15 évig kezeli az iratokat, ezután átadja a levéltárnak. Legrégibb darabja egy oklevél 1465-ből. A városhatósági ügyiratok a török hódoltság megszűnésétől kezdve vannak meg. Nyilvános.

Római Katolikus Egyházi Levéltárak:
Irgalmas-Rendház Levéltára. (II., Zsigmond-utca 17/19.)
Alapítási év 1806. Rendi vonatkozású ügyiratok az 1690-es évektől. A renden kívülállók kivételesen használhatják.

Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány Rendházának Levéltára. (II., Margit-körút 23.)
Állomány: 397 iratkötet. 1681-től őriz iratokat.
Kapucinusrend Levéltára. (II., Fő-utca 32.)
Alapítási év 1688. Idegenek igen kivételes esetben használhatják. Rendezés alatt.
Kegyestanítórend Levéltára. (IV., Váci-utca 27/33.)
Alapítási év 1730 körül. A legrégibb kézirat 1642-ből való. Nem nyilvános. Kivételes használat engedélyezhető.
Szervita-Rendház Levéltára. (IV., Szervita-tér 6.)
Alapítási év 1689. Legrégibb iratai 1688-ból valók. Nem rendtagok csak információt kaphatnak.
Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány Rendházának Levéltára. (IV., Ferenciek-tere 8.)
A levéltár Pozsonyban maradt.

Református Egyházi Levéltárak:
Magyarországi Református Egyház Egyetemes Kontventjének Levéltára. (XIV., Abonyi-utca 21.)
Ügyviteli iratok 1872-től. Felvilágosítások az elnökség felhatalmazásával.
Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára. (IX., Ráday-utca 28.)
Alakult a reformáció idején. Legrégibb iratai a XVIII. század első feléből valók. Hozzáférhető püspöki engedéllyel.
Pesti Református Egyház Levéltára. (IX., Kálvin-tér 8.)
Alakult 1830 körül. Nyilvános.
Református Theológiai Akadémia Ráday-Könyvtárának Levéltára. (IX., Ráday-utca 28.)
Alakult a XVIII. század legelején. Legrégibb irata 1428-ból való. Hozzáférhető püspöki engedéllyel.

Evangélikus Egyházi Levéltárak:
Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház Levéltára. (VIII., Üllői-út 24.)
Alakult Mária Terézia idejében. Legrégibb eredetű iratai 1518-ból valók. Nyilvános.
Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. (VIII., Üllői-út 24.)
Alapítási év 1610 körül. Legrégibb irata 1610-ből. Nyilvános.
Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyházi Gyámintézet Levéltára. (VIII., Üllői-út 24.)
Alapítási év 1860. Legrégibb irata 1843-ból való. Nyilvános.
Pestmegyei Evangélikus Esperesség Levéltára. (VIII., Üllői-út 24.)
Nyilvános.
Pesti Evangélikus Magyar Egyház Levéltára. (VII., Vilma királyné-út 17/21.)
Alakult a XIX. század elején. Nyilvános.
Tót Evangélikus Egyház Levéltára. (VII., Rákóczi-út 57/a.)
Alapítási év 1851. Nyilvános.
Budai Evangélikus Egyház Levéltára. (I., Werbőczy-utca 28.)
Alakult a XIX. század elején. Nyilvános.

Budapest amellett, hogy az ország központi levéltárának székhelye, vezetőszerepet visz azáltal is, hogy városi levéltára a hazai levéltárak között a legnagyobb.

Irodalmi termelés általában.

Az irodalmi termelés tágabb és szűkebb értelme. — A statisztikai számbavétel alapja a gépi (nyomdai) sokszorosítás. — Könyv, időszaki sajtó, egyéb nyomtatvány. — A könyvtermelés és az időszaki sajtótermelés statisztikájának tökéletesítését célzó nemzetközi törekvések.

Az emberi lélek s ennek szülötte, a gondolat époly csodája a teremtésnek, mint az, hogy a gondolat a szóban, beszédben testet tud ölteni s írásban megörökíthető.

Az emberi szellem írásbafoglalt termékeinek megjelenítője, letéteményese, megőrzője az irodalom.

Az irodalom fogalmát itt a legtágabban értelmezzük, a szakismeret, a tudomány, a művészet nem egy ága tartozik nagyszerű birodalmába.

Az irodalmi termelést kitűzött feladatunkhoz képest, elsősorban mennyiségileg kívánjuk számbavenni. Bizonyára irodalmi szempontból is érdekes Budapest irodalmi termelésének elkülönített szemlélete s a vidék irodalmával való összehasonlítása. Ez azonban a szakember, az irodalmár, a kritikus feladata. A következőkben a statisztika mérlegén mérjük le Budapest súlyát az ország irodalmi termelésében, nem a kvalitást, hanem a kvantitást véve vizsgálat alá.

Célunkat megközelíteni csak akkor tudjuk, ha külső ismérvek alapján indulunk el. A statisztika csak pontosan körülírható, megfogható számlálási egységekkel operálhat.

Amidőn tehát irodalmi termelésről beszélünk, ez alatt általában az írásban megjelenő, betűk által megtestesülő szellemi termékeket értjük.

A gyakorlati élet adottságai folytán azonban még ez a meghatározás sem födi egészen azt a tárgykört, amelyről az irodalmi termelés cím alá vont fejezetekben szó lesz.

A technika mai állapota szerint ugyanis az írásbeli termékeket a nyomtatás, a nyomdászat teszi az emberiség kincsévé, tehát mint nyomdatermékek kerülnek statisztikai megfigyelésre. A statisztika által számbavett irodalmi termelés így nem esik össze pontosan azzal, amit irodalom alatt közönségesen értünk, hanem a nyomdai (gépi) sokszorosítás útján előállított termékeket öleli fel. (Természetesen egyes sokszorosítások, illetve nyomda-

termékek — színművek, hangjegyek, művészi reprodukciók stb. — a megfelelő fejezeteknek is tárgyai.)

Ugyancsak gyakorlati szempontok irányadók arranézve is, hogy az irodalmi termelés így elhatárolt körében minő tárgybeosztást alkalmazzunk. E beosztást szintén kénytelenek vagyunk külső formákhoz kötni. Elvileg helyes volna bizonyos lényegesebb tulajdonságok, pl. irodalmi ismérvek alapján is osztályozni, erről azonban kénytelenek vagyunk lemondani. A rendelkezésre álló statisztikai anyag ugyanis nem teszi lehetővé, hogy az irodalmi termelést pl. kötött és kötetlen forma (verses és prózai művek) s ezen belüli műfajok szerint csoportosítsuk.

Az irodalmi termelésnek a statisztikus előtt két fő megjelenési formája van. Az egyik a *könyv*, a másik az *időszaki sajtótermék*. Az előbbit az egyszeri, az utóbbit a periodikus megjelenés jellemzi. A rendszer teljessége kedvéért harmadik csoportként említhejtük az *egyéb nyomtatványokat*, illetve sokszorosításokat, amelyek közé a zeneműveket, képes ábrázolásokat és a legkülönbözőbb, főleg kisebb terjedelmük által jellemzett nyomtatványokat sorozzuk.[1]) Ezek a tulajdonképeni irodalmi termelés körén kívül esnek s az irodalmi termeléssel csak annyiban rokontermékek, hogy rendszerint szintén sajtó útján vagy más gépi úton sokszorosíttatnak.

Az irodalmi termelés statisztikája, másszóval a tágabb értelemben vett sajtóstatisztika eszerint két főrészre oszlik : a könyvek és az időszaki sajtótermékek statisztikájára.

---

[1]) A három csoport termékeit nem mindig sikerül egymástól elválasztani, aminek oka a tárgyi nehézség, de a felületesség is. Az államok nagy részének könyvtermelési statisztikai adatai közé pl. az időszaki sajtótermékek s az egyéb nyomtatványok kategóriáiból itt is, ott is becsúszik valami. Az időszaki sajtótermékek közül előszeretettel keverik bele a könyvtermelésbe a folyóiratokat, különösen az elsőízben megjelent folyóiratokat, holott a folyóirat akkor sem számítható a könyvtermelésbe, ha külsőleg könyvalakban jelenik meg. A rendszeresen megjelenő időszaki termékek közül legfeljebb az évenkint egyszer megjelenőket (évkönyvet) lehet a könyvtermeléshez számítani. Az időszaki sajtótermékek még azon a címen is átlépnek a könyvstatisztika határos területére, hogy egyes cikkeik különlenyomatként is megjelennek. Az egyéb nyomtatványok közül a zeneművek, továbbá az önálló képes ábrázolások, (metszetek, kőnyomatok, térképek, gépi eljárással készült fényképsokszorositások) azok, amelyek többé-kevésbbé helyet foglalnak az államok könyvstatisztikáiban. Eltekintve a zenének, mint tudományágnak körébe tartozó, vagy a zenéről szóló munkáktól (musica theoretica), amelyek természetesen a könyvek közé sorozandók, legfeljebb az olyan zenei kiadványokat számíthatjuk a könyvtermeléshez, amelyeknél a szöveges magyarázatok, vagy egyéb szöveges részek terjedelme ezt indokolja. A másik csoport, amely sűrűn szerepel a könyvstatisztikában, a képes ábrázolások kisebb vagy nagyobb köre. Nyilvánvaló, hogy térképeknek, képeknek a könyvtermelésbe való sorozása igen eltorzitaná a könyvtermelés valóságos képét, viszont atlaszok és képgyüjtemények, különösen, ha azokat szöveges részek szövik át, indokolhatóan könyvnek számíthatók. A másik oldalon az időszaki sajtótermékek közé is nem egyszer keverednek könyvjellegű kiadványok, röpiratok, vagy oda nem tartozó üzleti nyomtatványok.

A *Nemzetközi Statisztikai Intézet*, a *Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete (Institut International de Coopération Intellectuelle)* s a *Nemzetközi Szerzőjogvédelmi Egyesület (Union Internationale pour la Protection des Oeuvres Litteraires et Artistiques)*, illetve ennek berni irodája fáradoznak a kultúrstatisztikai adatok nemzetközi összehasonlíthatósága érdekében az országok statisztikai módszereinek tökéletesítésén. Az első helyen említett két Intézet 1926-ban életrehívott *Vegyes Bizottsága (Commission Mixte de la Statistique Intellectuelle)* előmunkálatai alapján Lucien *March* terjesztett elő egy idevágó jelentést[1]) az 1927-ben Kairóban megtartott Nemzetközi Statisztikai Kongresszus elé. A kongresszus elfogadta az irodalmi termelési statisztika egységes művelésére vonatkozó tervezetet s ezzel fontos lépést tett az összehasonlító sajtóstatisztika megalapozása terén. Ez a rendszer szintén külső ismérvekből indul ki, ami már a kultúrstatisztika e fejezetének »*Edition et librairie*« (kiadói tevékenység és könyvkereskedelem) címéből is kitűnik. Ez a főcím is jelzi, hogy a szellemi élet ez ágát nem annyira az eszmei tartalom, mint inkább az üzleti vonatkozások szempontjából lehet statisztikailag megfogni.

A Lucien March által felállított séma a könyvtermelés mellett — bár egyelőre még szűkkeretű részletezéssel — az időszaki sajtótermékek kimutatását is kívánja az államoktól. A jelentés, amely egyébként, mint láttuk, a kultúrstatisztika többi területeit is felöleli, egy táblaformát is közöl, amely az irodalmi termelés adatait egységes alapra helyezi. Lucien March sémája szerint az államoknak a következő tagolás szerint kellene adatokat szolgáltatniok:

Az illető évben nyomtatott könyvek száma tárgyi főcsoportok szerint, különtartva a bel- és külföldön nyomtatott könyveket (ugyanazon évben többször kiadott mű egy egységnek számítandó). Egyéb kiadványok az év folyamán. A füzetek (brosura) száma egy összegben, a folyóiratok száma tárgyi csoportosításban, évenkint egy egységnek számítva mutatandó ki. Az időszaki termékek száma a megjelenés ideje szerint (napilapok, hetilapok, havi, negyedévi, más termékek). Térképek és vázlatok száma. Metszetek és művészi reprodukciók száma. Zeneművek száma műfaj szerint. Az ország nyelvén vagy a használt nyelvek valamelyikén, vagy más nyelven nyomtatott művek száma nyelv szerint. A fordítások száma az eredeti nyomtatvány nyelve szerint.

A Lucien March-féle séma számol azzal, hogy az irodalmi termelésre vonatkozó nemzetközi statisztika mai fejletlenségében nem lehet az államoktól egyszerre minden részletre kiterjedő, tökéletes statisztika bevezetését kívánni. De természetesen még e megalkuvó s egyelőre teljesen kielé-

[1]) *Lucien March*: Rapport au nom de la Commission Mixte de la Statistique Intellectuelle (Bulletin de l'Institut International de Statistique XXIII.).

gítő statisztikai keret sem számíthatott arra, hogy mihamar az államok nagyobb körében hézag nélkül betölthető legyen. Hiszen ez olyan ugrásszerű fejlődést kívánt volna a nemzetközi statisztika terén, amire a statisztika általánosabban művelt ágainál sincs példa. Mégis a Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete és a Nemzetközi Szerzőjogvédelmi Unió, illetve Iroda kezdeményezése nem maradt eredmény nélkül és sok államban ösztönzést adott az irodalmi termelés statisztikájának kiépítésére, vagy fokozottabb művelésére. Az évről-évre bővülő statisztikai anyag azonban máris indokolttá teszi, hogy a nemzetközi sajtóstatisztika adatait a nemzetközi statisztikai szervek s a nemzetközi adatokat publikáló statisztikai kiadványok is nagyobb figyelemre méltassák. A berni iroda — nem tulajdonképeni statisztikai fórum létére — évek óta dícséretreméltóan végzi feladatát, különösen az anyaggyüjtés terén és az adatoknak *Le Droit d'Auteur* c. folyóiratában történő közzétételével.

Ami most az irodalmi termelésről szóló fejezet anyagának beosztását illeti, az irodalmi termeléssel kapcsolatos kérdések és statisztikai adatok elméletileg a következő csoportosításban volnának tárgyalhatók:

1. Demográfiai szempontból: az egyének adatai, akiknek az irodalmi termeléshez közük van (írók, olvasók, kiadók, nyomdászok, kereskedők stb.).

2. Ipari, illetőleg a termékeket előállító üzemi tevékenység szempontjából (nyomdászat).

3. Az előállított termékek szempontjából, ami főként kultúrstatisztikai vizsgálat (könyvek, időszaki és egyéb sajtótermékek).

4. Kereskedelmi, vagyis üzleti szempontból (kiadói tevékenység, szortiment, részletüzlet, kolportázsüzlet, bizomány, antikvárium).

5. Gyüjteményi szempontból, ami igazgatási-kulturális tevékenység (könyvtár).

Ezt a tagolást a már jelzett okból nem követhetjük. A gyakorlati célszerűség más beosztást követel, amelyben az irodalmi termelés egyes vonatkozásai más fejezetekben — a demográfiai vonatkozások a demográfiai fejezetben, a könyvtárügy a közgyüjtemények között — kerülnek tárgyalásra. Az irodalmi termelés c. jelen fejezetben csupán a könyv- és időszaki sajtótermelés, a nyomdászat és könyvkereskedelem kerül tárgyalásra.

Mint látni fogjuk, *az irodalmi termelésben mind szellemi, mind technikai és üzleti téren Budapest viszi a vezetőszerepet* s különösen a XIX. századtól kezdve Pest-Buda e kultúrtevékenysége mellett a vidéké meglehetősen elhomályosul. A Mátyás-korszakbeli tündöklés után a XVI—XVIII. században, Budapest irodalmi téren is letűnt vezetőhelyéről. A XVIII. század vége felé már Budapesten jelenik meg a legtöbb hazai könyv. A színvonalas folyóiratirodalomnak Budapest a megteremtője. A hirlapírás — különösen

a politikai — míg a politikai életnek Pozsony a színtere, csak primitív alakban jelentkezik, kifejlesztője Budapest.

Hogy korábban, a reformkor hajnalhasadásán nem tudjuk az európai szintet elérni, azt a minden irodalmi termékre ránehezedő cenzurának tudhatjuk be. A cenzura megszűntével meggyorsul a nemzeti szellem ébredése s mindjobban Budapest irodalmában kel útjára minden új eszme. A fővárosi sajtó lesz szárnybontója, a fővárosi irodalom lesz letéteményese a haladásnak nemcsak kulturális, de nemzeti, szociális és gazdasági vonatkozásban is.

1. Könyvtermelés.[1])

A könyv és a könyvstatisztika jelentősége. — A könyvtermelési statisztika elhanyagolt, rendszerint a kiadók vagy a központi könyvtárak bibliográfiáit dolgozza fel. — A »könyv« kritériumai. — A könyvtermelés részletezése tárgy szerint; az úgynevezett »tiszta« könyvtermelés. — Tagolás könyvárusi forgalomban lévő és azon kívüli csoportokra, nemzeti és külföldi könyvtermelés. — Tagolás nyelv, eredetiség (eredeti — fordítás), oldalszám, kiadás, megjelenési hely, alak, ár stb. szerint. — A könyvtermelés világadatai. — A Droit d'Auteur újabb nemzetközi adatai. — A nemzeti könyvtermelés tüzetesebb vizsgálatának szüksége. — A hazai bibliográfia nagymultú és magasfokú, de a háború után nem teljes. — A Corvina és a Magyar Könyvészet bibliográfiáin alapuló könyvstatisztika hiányosságai. — Továbbépítés szüksége a kötelespéldányszolgáltatás alapján. — Adatok a magyar könyvtermelés multjából. — Könyvstatisztikusaink újabb kutatásai. — A Központi Statisztikai Hivatal feldolgozásai. — Országos adatok 1879-től. — A budapesti 1930. és 1936. évi részletes adatok. — A fővárosi könyvtermelés az országosnak $^4/_5$ része. — Az országos és a budapesti könyvtermelés nyelv szerint. — Eredeti és fordított művek. — Füzetek, könyvek. — Első és további kiadású művek. — Különlenyomatok.

A könyv — lett légyen külső megjelenése az ősi papirusz- vagy bőrtekercs, a rómaiak összekötött visztáblái, pergamentlapokon kézzel írt kódex, mozgatható betűkkel nyomott vagy végül a nyomtatott, modern könyv: — minden időkben az emberi magasrendűség hirdetője, a művelődés fáklyája volt.

E fejezet, mely a könyvön keresztül kívánja felmérni Budapest jelentőségét az országos kultúrában, nem tűz maga elé sem történeti, sem irodalmi feladatokat. A főváros szerepét a könyv történetében épen csak érinteni fogjuk. De nem célunk az irodalmi méltatás sem, ama sajátos

[1]) A módszertani és történeti részt l. bővebben az e fejezet forrásául is szolgáló következő munkákban: *Elekes Dezső:* A könyvtermelés nemzetközi statisztikája (Magyar Statisztikai Szemle 1930. 6. sz.) és A magyar könyvtermelés statisztikája (M. Stat. Szemle 1930. 7. sz.). V. ö. még a M. Stat. Szemlének a további évek könyvtermeléséről évente közölt cikkeit, valamint szerző Budapest irodalmi termelése c. (Városi Szemle 1932. 2. sz.) dolgozatát.

vonások kutatása, amelyek Budapest könyvirodalmát jellemzik s nem vizsgáljuk a szépirodalmi, tudományos, szakbeli értéket sem, amelyek szempontjából Budapest termékei sok vonatkozásban messze az országos színvonal fölé emelkednek.

E munka alapcélkitűzése szerint itt is elsősorban mennyiségekről lesz szó, a tömegvizsgálat módszereit alkalmazzuk, a könyvtermelést egészében tesszük mérlegre.

A fővárosi könyvtermelés e számszerű feltárásánál meglehetősen töretlen úton kell haladnunk.

Folyik ez már abból, hogy a könyvtermelés statisztikája elhanyagolt, kiforratlan statisztikai ág. Pedig e statisztika — ha nem is a megjelent könyvek puszta számának kimutatásával, hanem a könyvtermelés részletesebb analizálásával — a közműveltség fejlődésének fontos mérője s adatai jellemzőek és vizsgálatra érdemesek a történelem, a politikai, a társadalmi küzdelmek, a gazdasági helyzet stb. szempontjából is.

A könyvtermelési statisztika több államban teljesen hiányzik s ahol van is, kezdetleges, nem egységes rendszer szerint s nem is öncélúan, önmagáért művelik. A legtöbb könyvstatisztika nem egyéb, mint a más célokból — könyvkeresekedelmi, tudományos célból — készült katalógusok és bibliográfiák számszerű feldolgozása, adatai rendszerint egy központi könyvtár, vagy valamely könyvkereskedői, illetve kiadói érdekképviselet adatgyüjtéséből származnak.

A központi könyvtárak a nyomdák (kiadók) kötelespéldányszolgáltatásai révén jutnak a könyvtermelési adatok birtokába. A könyvkiadók vagy könyvkereskedők pedig a kereskedők vagy a közönség informálása céljából adnak ki a megjelent művekről jegyzékeket.

Annak oka, hogy a könyvtermelés nemzetközi adatai nem egységesek s nem egyforma mértékben teljesek, már az adatgyüjtő szervek e különbözőségéből, az adatok forrásául szolgáló könyvjegyzékek céljából folyik.

Ahol a könyvtermelési statisztika a könyvkiadók, könyvkereskedők adatgyüjtésein alapszik, rendszerint kimaradnak a könyvtermelésből a pénzért való árusításra nem kerülő nyomtatványok, így magánosok és egyletek bizonyos intern iratai, de gyakori az iskolai kiadványok kihagyása is. A felsorolt könyvfajok természetesen többé-kevésbbé kimaradhatnak a központi könyvtárak nyilvántartásaiból is, különösen akkor, ha kötelező beszolgáltatásuk nincs elrendelve. Különben sem lehet állítani, hogy a könyvtári kimutatásokon alapuló statisztikák mindig teljesebbek, mint a könyvárusi érdekeltségek statisztikái. Lehetséges ugyanis, hogy a könyvtárak az állományukba, illetőleg a könyvjegyzékeikbe felveendő műveket bizonyos szempontokból megválogatják (pl. az olasz könyvtári statisztika csak a kiváló műveket mutatja ki).

A könyvstatisztika az elmondottak szerint célszerűen nem magukat a könyveket, hanem a könyvek leírását (ismérveit) tartalmazó *bibliográfiákat*[1]) használja fel feldolgozása alapjául.

Előttünk van tehát a rendelkezésre álló könyvanyag, rendszerint bizonyos időszaknak (esztendőnek) könyvtermelése, bibliográfiai adatok alakjában. Kérdés, mit tekintsünk a könyvtermelési statisztika számlálási egységének.

Előre kell bocsátanunk még, hogy a technika mai fejlettsége mellett akkor, amidőn a könyv kritériumait meg akarjuk állapítani, mindinkább csak a nyomdai úton való sokszorosítás jön figyelembe, bár nincs egészen kizárva, hogy másféle sokszorosítással előállított, sőt kézzel írott műveket is könyvnek számíthassunk.

Általánosan elfogadott elvnek tekinthetjük, hogy a számbavételnek nem a kötetek, hanem a művek számán kell alapulnia. A többkötetes művek tehát egy könyvnek számítanak.

Nem ilyen magától értetődő a sorozatos munkák egy egységnek való számítása, különösen, ha a sorozat egyes kötetei nem egyszerre, hanem időbeli egymásutánban jelennek meg. A helyes elv itt az, hogy azokat a sorozatokat, amelyeknek egyes kötetei önmagukban is bizonyos önálló egészet alkotnak, több egységnek kell számítani (pl. egy írónak összes művei), viszont a szorosabban összefüggő sorozatokat (pl. lexikon) egy egységnek kell venni. Persze, sok az átmeneti típus is, amelyeknél nehéz a döntés.

További feladat a könyvtermelés tagolása.

---

[1]) A bibliográfia terület szerint lehet nemzetközi, nemzeti, vagy kisebb területre, pl. városra kiterjedő. Lehet ezenkívül időrendi, betűrendes és szakszerinti. Minthogy a statisztika elsősorban egy-egy időszaknak könyvtermelését veszi számba, leginkább az egyes időszakok (évek, hónapok, hetek) könyvteremlését elkülönítve feltüntető bibliográfiákat használhatja.

A könyvtermelési statisztika alapjául szolgáló bibliográfiák akkor tökéletesek, ha a könyvre vonatkozó adatok minél teljesebb foglalatát adják. A jó bibliográfiának a következő ismérvekre kell kiterjeszkednie: 1. a szerző neve, 2. a mű címe, 3. a mű tárgya, 4. a mű nyelve, 5. fordított műveknél a mű eredeti nyelvének, esetleg fordítójának megnevezése, 6. a kiadás megjelölése (hányadik, illetve milyen kiadás: átdolgozott, bővített, változatlan, kettős kiadás, különlenyomat), 7. a kötetek száma, 8. az esetleges mellékletek, térképek, ábrák száma, 9. a könyv alakja (hányadrét), 10. a kötetek lapszáma, 11. a megjelenés (kiadás, nyomtatás) helye, 12. a megjelenés éve (ideje), 13. a kiadó neve (cége), 14. a könyv ára (fűzve vagy kötve), 15. a kötés minősége, 16. a nyomda megjelölése.

Bár a példányszám, mint a könyvkultúra igazi jellemzője, egyik legfontosabb adat volna, ennek kutatásáról le kell mondanunk; a kiadók legfeljebb reklám céljából hajlandók ezt megadni. Végül utalás történhetik a bibliográfiában a betűk írásmódjára, a könyv belső értékére, a ritkaságára, lelőhelyére stb.

Azokat a szempontokat, amelyek szerint a könyvtermelési statisztikának tagozódnia kell, egy táblázatvázlatban mutatjuk be.

1. A valamely időszak folyamán megjelent könyvek száma.

Tárgy	Könyvárusi forgalomban levők							Könyvárusi forgalmon kívüliek	Külföldön kiadattak	
	szerint								magyar nyelven	Magyarországra vonatkozóan nem magyar nyelven
	nyelv	eredeti és fordítások nyelve	oldalszám	kiadás (különlenyomat)	megjelenés helye	alak	ár			
Általános, vegyes										
Bölcselet										
Vallás, egyház										
Társadalmi tudományok										
Nyelvészet										
Természettudományok (tiszta tud.)										
Alkalmazott tudományok										
Művészet, sport										
Irodalom										
Történelem, földrajz										
Zeneműv (musica practica)										
Térkép, tervrajz, művészi reprodukció, metszet stb.										

Ez a felosztás a már említett Lucien *March*-féle sémához idomul, de annál részletesebb.

Oldalrovatai a könyvek tárgy szerinti tagolását adja. Alig van állam, amelynek tárgybeosztása valamelyik másik államéval megegyeznék, mindazáltal a *Dewey*-féle nemzetközi decimálrendszert — legalább is kiindulási alapul — egyre jobban elfogadják. A 10 főosztály némelyikét célszerű alosztályokra bontani, nehogy a csoportosítás keveset mondjon. A tárgybeosztáshoz kapcsolódva, de a tulajdonképeni könyvtermeléstől egészen elkülönítve, felvettük a táblasémába a tulajdonképeni könyvtermelésbe nem tartozó, de sok államban odasorozott hangjegyes zeneműveket, térképeket, képeket, művészi reprodukciókat, metszeteket, stb., amivel inkább csak a figyelmet akarjuk felhívni arra, hogy e csoportokat helytelen a könyvtermeléshez számítani.

Táblasémánk fejrovatai 4 főcsoportban foglalják össze a könyveket. A nemzeti könyvtermelést 2 főcsoportban mutatjuk ki, aszerint, hogy a könyvek tárgyai-e a könyvárusi forgalomnak, vagy sem. A nemzeti könyvtermeléshez nem tartozó, de nemzeti érdekből figyelemmel kísérendő külföldi irodalom szintén két főcsoportban kerül kimutatásra: az egyikben

a külföldön megjelent, de az illető ország nyelvén kiadott művek, a másikban az országra vonatkozóan idegen nyelven kiadott művek szerepelnek.

A főcsoportokon belüli tagolás, melyet sémánk — rövidség okából — csak a könyvárusi forgalom termékeinél mutat be, kiterjed a művek nyelvére, eredeti vagy fordított voltára, a nyelvek taglalásával, amelyről a fordítás történt, oldalszámára, a kiadás sorszámára, a megjelenés helyére stb.

Fontos tényező különösen a könyvek terjedelme, hiszen egy többezer oldalas lexikon épúgy egy egység, mint egy néhány oldalas kiadvány. Ennek ellenére alig van állam, amely terjedelem szerint is osztályozná a könyvtermelést. Pedig minden könyvstatisztikától legalább annyit megkívánhatunk, hogy a kisterjedelmű műveket különtartsa. A könyv és füzet (brosura) közti megkülönböztetés legcélszerűbben a 48 oldalas határ alapján történhetik, amely azért is indokolt, mert rendszerint kereken 3 ívet tesz. Az eddigi felosztások a füzet határát 3—100 oldal között veszik fel. Megfontolandó, hogy az igen kisterjedelmű műveket — legcélszerűbben a 4 oldalt meg nem haladó terjedelműeket — nem kellene-e egészen kizárni a könyvstatisztikából.

Kiindulva abból, hogy a könyvek második, harmadik, stb. kiadásai már nem új egységek a szellemi termelésben, szükséges, hogy a további kiadások az új művektől különválasztassanak. Az úgynevezett különlenyomatot, amely rendszerint időszaki sajtótermékekben már megjelent cikkekről készül, helyesen szintén további kiadású műnek kell tekinteni.

A megjelenés helye szerinti tagolás főszempontja nálunk a budapesti és vidéki könyvtermelés különválasztása, de a vármegyék és nagyobb városok könyvtermelésének ismerete is fontos.

A további részletezések a könyv alakjára (hányadrét) és árára vonatkozóan, ha a könyvtermelési statisztika szűkebbkörű művelésével megelégszünk, el is ejthetők. Viszont a statisztika más szempontok vizsgálatával is bővíthető (kötetek száma, megjelenés ideje, kötés minősége, példányszám, belső érték, könyvfogyasztás, könyvkülforgalom, stb.).

Rajzoljuk meg most a könyvtermelés világhátterét.

A *világ könyvtermelését* a háború előtt évi 150 ezer darabra tették, míg jelenleg a könyvanyag új művekkel való szaporodását legalább évi 200 ezer darabra becsülhetjük. Gabriel *Peignot* kísérletet tett annak megállapítására, hogy a könyvnyomtatás feltalálása óta hány mű jelent meg. Az első században, 1536-ig 42 ezer, a következő században, vagyis 1636-ig további 575 ezer, a harmadik évszázadban, 1736-ig 1,225.000, innen 1822-ig 1,840.000 művet mutat ki. Ezután a termelés oly rohamosan emelkedett, hogy a könyvnyomtatás feltalálásától napjainkig megjelent könyvek számáról már 10—20 millió között mozgó becslések vannak, ami, ha egy-egy könyvre 1000-es példányszámot veszünk, 10—20 milliárd példánynak felel meg. Tekintve, hogy a termelésnek $^2/_3$ része feltételezhetően elkallódott, nem tévedhetünk erősebben, ha a megmaradt példányok számát mintegy 5 milli-

árdra tesszük. Kötetenkint átlag 100 oldalas alapon a könyvnyomtatás feltalálása óta megjelent összpéldányszám tehát 1—2 billió, a meglévő példányok félbillió oldalterjedelemre becsülhetők.

A könyvtermelés államonkinti statisztikai adatainak gyüjtésével rendszeresen foglalkozik a Bernben székelő *Bureau de l'Union Internationale pour la protection des Oeuvres Littéraires et Artistiques.* A berni iroda *Le Droit d'Auteur* című havi folyóiratának közlései világot vetnek arra a nagy rendszertelenségre, amely a nemzetközi könyvtermelési statisztika terén uralkodik.

2. A könyvtermelés nemzetközi adatai.[1])

Ország	A megjelent könyvek száma							10.000 lélekre utolsó adat szerint
	1924	1926	1928	1930	1932	1934	1935	
1. Amerikai Egyesült Államok [2])	9.012	9.925	10.354	10.027	9.035	8.198	8.766	*0·7*
2. Belgium	2.061	2.209	.	.	.	.	.	*2·1*
3. Brit-India	16.039	.	17.147	.	.	.	.	*0·5*
4. Bulgária	2.472	2.760	2.775	2.696	2.488	1.901	1.785	*2·9*
5. Cseh-Szlovákia	4.007	4.720	.	.	7.233 [6])	9.958 [6])	9.218	*6·1*
6. Dánia	3.606	3.270	2.893	3.241	3.142	3.188	3.243	*8·7*
7. Esztország	799	.	450	.	.	.	.	*5·3*
8. Franciaország [3]) [4])	8.464	11.095	11.548	9.176	12.170	11.998	10.268	*2·4*
9. Japán	13.834	20.213	19.880	22.476	22.104	.	39.050	*5·6*
10. Kanada	2.795	3.161	.	.	.	.	.	*2·8*
11. Lengyelország [1]) [3]) [4])	.	.	.	[7])12.274	[7]) 9.695	[7])11.348	.	*3·4*
12. Lettország	1.536	.	.	.	.	.	.	*8·6*
13. Litvánia	346	.	.	.	.	.	.	*2·0*
14. **Magyarország** [1]) [3]) [4])	**2.000**	**3.644**	**3.438**	**3.403**	**2.842**	**3.920**	**3.246**	*3·6*
15. Nagy-Britannia	12.706	12.799	14.399	15.393	14.834	15.628	16.110	*3·4*
16. Németalföld	4.953	4.822	5.006	5.496	5.598	5.829	6.118	*7·3*
17. Németország [4]) [5])	23.082	30.064	27.794	26.961	21.452	20.852	23.212	[5]) *3·5*
18. Norvégia	1.160	1.204	1.155	1.607	1.817	.	.	*6·4*
19. Olaszország [3])	5.585	5.283	5.962	9.426	10.199	10.344	10.484	*2·4*
20. Oroszország [3])	.	.	.	.	.	43.587	42.698	*2·5*
21. Palesztina	.	.	417	.	.	.	.	*4·0*
22. Portugália [4])	1.189	1.379	1.322	2.162	2.228	3.149	.	*4·4*
23. Románia [3]) [4])	.	.	.	4.292	3.988	4.550	5.698	*3·0*
24. Spanyolország [3])	1.341	2.134	2.180	2.427	2.448	2.566	3.246	*1·3*
25. Svájc	1.610	1.823	1.922	2.095	2.444	1.965	1.952	*4·7*
26. Svédország	3.058	2.744	2.723	2.660	2.505	2.784	2.869	*4·6*
27. Uruguay	1.066	956	907	.	.	.	.	*4·8*

[1]) A Droit d'Auteurban közölt adatok felhasználásával.

[2]) A külföldről behozott művekkel együtt. Azok nélkül 1924 : 7.297, 1925 : 8.018, 1926 : 8.279, 1927 : 8.799, 1928 : 8.692, 1929 : 8.393, 1930 : 8.393. A későbbi évekből a részletezés hiányzik. 1929 óta kisterjedelmű füzetek nélkül, amelyek száma évente ezerre tehető.

[3]) Megállapíthatóan zeneművek nélkül.

[4]) Megállapíthatóan térképek, metszetek, stb. nélkül.

[5]) A Németországon kívül német nyelven megjelent könyveket is beleszámítva ; a 10.000 lélekre eső arányszám ezért — amely csupán Németország lélekszáma alapján számíttatott — nagyobb a valóságos arányszámnál.

[6]) Zeneművekkel, míg 1932-ben és a korábbi években zeneművek nélkül.

[7]) Ebből 4 lapon aluli füzet : 1929 : 8.994, 1930 : 8.951, 1931 : 8.547, 1932 : 7.065, 1933 : 7.332, 1934 : 8.409.

Az idézett forrás összefoglaló adataiból táblázatunk egyik-másik országnál eltér, aminek oka, hogy lehetőleg a tiszta könyvtermelésről igyekeztünk képet adni s ahol lehetett, a zeneműveket, képes ábrázolásokat stb. kiküszöböltük.

A könyvtermelésnek a lélekszámhoz való viszonyítása, épúgy, mint az újságtermelésé, Dániának juttat első helyet, ahol 1935-ben 10 ezer lélekre 8·7 könyv jutott. Magyarország 3·6-es jó arányszámával olyan kultúrállamokat előz meg, mint az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország stb.

Ami mármost a *magyar könyvtermelés statisztikáját* illeti, ez az utóbbi években kezdett kiépülni s a nemzetközi könyvtermelési statisztika még meglehetősen szerény célkitűzéseivel nem elégszik meg.

Ma, amikor még akadnak kultúrállamok, amelyek a könyvstatisztikát vagy egyáltalában nem, vagy csak igen kezdetlegesen művelik, a nemzetközi statisztika csak arra törekedhet, hogy a könyvtermelés bizonyos szűkebbkörű adatait az államok minél nagyobb többségétől magkapja. Az egyes államoknak azonban igyekezniök kell, hogy könyvtermelési statisztikájukat a nemzetközi statisztika által kívánt fokon túlmenően is kifejlesszék.

Ezt teszi a hazai hivatalos statisztika is.

A magyar könyvstatisztika is a bibliográfiákat használja forrásul.

Háború előtt nemzeti bibliográfiánk annyira fejlett és hézagtalan, aminőre a nagy kultúrnemzeteknél is alig van példa, ma még sincs teljes hazai bibliográfiánk.[1])

[1]) A magyarországi bibliográfia úttörői *Czvittinger* Dávid, *Bod* Péter, *Sándor* István. A régebbi bibliográfiák egy része is természetesen könyvkereskedői és könyvtári célokat szolgált s már a multban sűrűn találkozunk bibliográfiákkal az időszaki sajtó rovataiban is. Több bibliografikus munka készült el ezenkívül csupán kéziratban is.

Az első modern hazai bibliográfia *Szabó* Károly Régi Magyar Könyvtára, amely az 1531—1711. közt megjelent magyarnyelvű könyveket, az 1438—1711. közt megjelent nem magyarnyelvű hazai nyomtatványokat, valamint az 1480—1711. közt magyar szerzőktől külföldön megjelent nem magyarnyelvű könyveket sorolja fel. A belőle hiányzó művekről s téves közléseiről *Sztripszky* Hiador adott ki egy pótmunkát. Szabó Károly munkáját *Petrik* Géza folytatta Magyarország bibliographiája 1712—1860. című művével, amely a hazánkra vonatkozóan külföldön megjelent nyomtatványokat is felsorolja, azonban a magyarországi nem magyar nyomtatványokat mellőzi. A mű folytatása Petrik Magyar könyvészet 1860—1875. című munkája. A fonalat *Kiszlingstein* Sándor veszi fel Magyar könyvészet 1876—1885. című művével, míg a további időszak ismét Petrik Magyar Könyvészet 1886—1900. című bibliográfiájában, majd az 1901—1910-ről szóló bibliográfiában került feldolgozásra. Az 1911—1920. évi könyvészeti anyag e sorok írásakor még feldolgozás alatt áll. A hazai nem magyarnyelvű és a Magyarországra vonatkozó külföldi irodalomról *Kertbeny* Károly és *Apponyi* Sándor gróf is adtak ki bibliográfikus műveket. Petrik megszakadt művét részben pótolja a Magyar Könyvkereskedők Egyletének a Corvinában, illetőleg Magyar könyvészet címen közölt bibliográfiái. Közben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának folyóirata, a Magyar Könyvszemle, amely 1876-ban indult meg, 1892-ig szintén rendszeresen közölt könyvészeti adatokat s azóta is sok értékes pótlást adott a magyar bibliográfiához. Újabban az Országos Bibliográfiai Központ és a Magyar Szociográfiai Intézet is értékes bibliografikus működést fejtett ki. (Bővebben l. *Fitz* József: A bibliográfia. *Magyary* Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése.)

A Magyar Könyvkereskedők Egylete *Corvina* címen 1878-ban indítja meg könyvészeti folyóiratát, amely az 1919. végén történt fúzió után a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületének* közlönyeként jelenik meg. A havonta háromszor, később hetenkint megjelenő folyóirat egyik leghasználtabb ősforrása a magyar bibliográfiának s a könyvtermelésről közölt statisztikai adatoknak. Melléklete, illetve társkiadványa a *Magyar Könyvészet*, amely a könyvészeti adatokat havi, illetve évi vagy negyedévi s legújabban kétheti összefoglalásban közli, bár a Corvinánál nagyobb teljességre törekedett, nem jelent meg oly rendszeresen, mint a Corvina. Ezért a folyamatosságra törekvő hivatalos könyvstatisztika, egészen 1934-ig, a Corvina adatait dolgozta fel ; 1934-ről a Corvina könyvészeti rovatának megszűnése következtében, már a Magyar Könyvészet szolgált a feldolgozás forrásául.

A Corvina, illetve a Magyar Könyvészet alapján művelt magyarországi bibliográfiának és könyvstatisztikának főbaja, hogy teljessége nincs biztosítva. Nincs szankciója annak, hogy a könyvészeti adatokat nyilvántartó könyvkereskedői és kiadói érdekképviselethez valamennyi az országban megjelent könyv kötelezően beküldessék, vagy legalább a könyvek bibliográfiai adatai hiánytalanul befussanak. Viszont a törvényen alapuló kötelespéldányszolgáltatás nincs kellően bibliográfiai, illetve könyvstatisztikai célra kihasználva.

A kötelespéldány-törvények szerint negyedévben megállapított beszolgáltatási idő bizonyára egyik — ha talán nem is legfontosabb — oka, hogy a magyar bibliográfia adatainak összeállításánál a kötelespéldányszolgáltatás csak kisegítő szerepet játszott. A Nemzeti Múzeum rendszeres könyvészete régen megszakadt. A múzeumi Széchenyi-könyvtár hivatalos évi jelentései ma is beszámolnak ugyan a könyvtárba beérkezett kötelespéldányok számáról, azonban e számokat nem tekinthetjük a magyarországi könyvtermelés lemérésének. Az évi jelentésekből az derül ki, hogy a Múzeum könyvtára a háború előtt évenkint 9—13 ezer kötelespéldánnyal gyarapodott (az apróbb nyomtatványok nélkül).

Mint a továbbiakban látni fogjuk, a Corvina, illetőleg a Magyar Könyvészet bibliográfiáján alapuló statisztika az utolsó években évente legfeljebb 3—4 ezer könyvet mutat ki. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a magyar könyvstatisztika annyira nem volna teljes, hogy a megjelent könyvek kisebb felét sem volna képes megfogni.

A könyvkereskedők és könyvkiadók adatgyüjtése, bár elsősorban a könyvárusi forgalom tárgyát képező, tehát a könyv bizonyos szűkebb forgalma alá eső műveket akarja számbavenni, e termékeknek minél szélesebb körét igyekszik kinyomozni. A kiadók által be nem szolgáltatott művek adatait a kötelespéldányra jogosult intézményektől szerzi be.

Természetes azonban, hogy egy ilyen magántevékenységen nyugvó, de kötelező szankciók által nem biztosított bibliográfizáló munka egészen teljes nem lehet. S valószínű az is, hogy az idők folyamán teljessége sem volt egészen azonos mértékű. Az 1879-ig visszatekintő adatok tehát nem tekinthetők a magyar könyvtermelés hiánytalan foglalatának a könyvárusi forgalomba került könyvek szempontjából sem. Talán nem tévedünk erősebben, ha azt állítjuk, hogy a Corvinából kimaradt könyvek az egész könyvárusi kategória 10—20%-át tehetik és hogy a hiány a félszázadot meghaladó időszak folyamán egyik évben sem vált olyan naggyá, hogy a könyvtermelés alakulásának görbéjét jelentősen eltorzítaná.

Más kérdés, hogy a könyvstatisztika szempontjából megelégedhetünk-e a könyvek csupán ama részének számbavételével, amely a könyvárusi forgalom tárgya, vagyis — ami körülbelül ezzel azonos — pénzért árusíttatik.

Nemzeti könyvtermelésünk szemmeltartása továbbmenő célokat ír elő: a könyvtermelés lehető legkimerítőbb, a statisztikai célokat is figyelembevevő bibliográfizálását és a bibliográfiai adatoknak minél részletesebb statisztikai feldolgozását.

Az új kötelespéldánytörvény — az 1929. évi XI. t.-c. — életbeléptével most már gondoskodni kellene arról, hogy a kéthelyütt is teljességben gyüjtésre kerülő irodalmi termelésünk — ha már a törvény ezt rövidebb időközökben nem teszi lehetővé — legalább negyedévenkint a leggyorsabban bibliográfizáltassék. (Németországban a könyvészeti adatokat naponta közlik!) A negyedévi adatok alapján természetesen rendszeres évi bibliográfiának is kell készülnie.

A bibliográfizáló munka elvégzésére négy szerv jön tekintetbe: a teljes nyomdatermékanyagot gyüjtő két szerv, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára és a Központi Statisztikai Hivatal, továbbá az ily feladatra is alakult Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ s végül e munkát — bár szűkebb keretben — évtizedek óta lelkiismeretesen végző könyvkereskedői és kiadói egylet. A kellő szakértelem e feladatra bizonnyal egyik szervnél sem hiányzik s főképen az anyagi erő és munkaerő hiányán múlott eddig is, hogy a magyar bibliográfia épülete mindmáig teljesen ki nem épült. Szó lehet arról is, hogy az említett négy szerv, vagy azok némelyike a munkát kooperálva végezze. Az együttműködés haszonnal járna már csak azért is, mert a magyar bibliográfiának a külföldön magyar nyelven megjelent, valamint a külföldön Magyarországra vonatkozóan megjelent irodalom adataival is ki kellene egészülnie, e téren pedig a »több szem többet lát« megoldás különösen kívánatos.

A bibliográfiai munkának azonban természetesen nemcsak az új anyag regisztrálására, hanem arra is ki kell terjednie, hogy régebbi könyvészetünk hiányait felkutassa és pótolja.

A további feladatot, a bibliográfia statisztikai feldolgozását, az erre legilletékesebb Központi Statisztikai Hivatalra kell bízni.

Amióta a könyvkereskedők egyletének bibliografikus kiadványai (Magyar Könyvkereskedők Évkönyve, Magyar Könyvszemle és a Corvina) megjelennek, a könyvstatisztikák úgyszólván kizárólag e forrásból táplálkoznak.

Eleddig a rendszeres statisztikai feldolgozások, különösen a hosszabb időszak könyvtermelését feltüntető statisztikák eléggé szórványosak voltak.

Az eddig történt statisztikai feldolgozások legnagyobb részéről meg kell állapítanunk, hogy azok a bibliográfiai adatoknak rendszerint nyers, válogatásnélküli számbavételei, míg a Központi Statisztikai Hivatal a bibliográfia adatainak bizonyos elvek szerinti megrostálásával készült kimutatásokat tett közzé, éspedig a könyvek számáról a Corvina megindulásáig visszatekintően, az 1927. évtől kezdve pedig részletezéssel is.

Mielőtt a Corvinán és a Magyar Könyvészeten alapuló statisztikai feldolgozások számadatait ismertetnők, az összefüggés kedvéért vessünk előbb egy pillantást a magyar könyvstatisztika régebbi adataira s a magánkutatás néhány újabb eredményére is. Az országos adatok méltatása nem felesleges s nem jelenti szem elől tévesztését a tanulmányunk címében kitűzött feladatnak, hiszen az ország könyvtermelésének zöme — újabban már $^4/_5$-e — Budapestre esik.

A könyv budai-pesti nyomait kutatva, az ősnyomokból itt aránylag keveset találunk, mert az első könyvmásolók, a szerzetesek szerte a vidéken éltek. Hazánkban is, már a könyvnyomtatás feltalálása előtt, nagyszámú könyv létezett. Állítólag már *Szt. Gellért* másolgatott könyveket s a későbbi századokban a kolostorokban szorgalmas könyvmásolás folyik.

A könyvnyomtatás feltalálása után az írott könyv szerepét a nyomtatott könyv veszi át. A *Gutenberg* nevéhez fűződő találmányt felhasználó országok között Magyarország egyike az elsőknek s Budán, bár rövid életre, már 1472-ben nyomda létesült. 1473-ban e nyomdában — elsőkül Magyarországon — két latinnyelvű könyvet nyomnak: a Magni Basilii de legendis poetist és a Cronica Hungarorumot. A könyvtermelést igen előmozdítják a hitújítási mozgalmak. 1710-ben jelenik meg az első ismert magyar könyvkiadói jegyzék, amely a nagyszombati nyomda 390 kiadványát említi. A 19. század Budát és Pestet mindjobban az ország könyvtermelésének gócpontjává tette.

A példányszámra vonatkozó adatok szerint a nyomtatás feltalálása utáni időkben a komolyabb művekből legfeljebb 200 példányt nyomtak, a bibliából, tankönyvekből, naptárakból és más népies művekből azonban többezer példányos kiadások is készültek. Az 1834 körül megjelent Komáromi Magyar Kalendáriumot 84 ezer példányban nyomták, ami maximális adat a régebbi időkben. A könyvek terjesztése általában nagy nehézséggel jár.

(*Vörösmarty* 1825-ben kiadott Zalán futására csak 88 előfizető jelentkezett.) A háború előtti Magyarországon a művek kelendősége változó, a példányszám általában fokozatosan emelkedik. *Jókai* regényeit, kelendőségük legjobb idejében 2000 példányban nyomtatták, egy kiadás 8—10 év alatt fogyott el. Az Athenaeum által kiadott millenáris történelem 20 ezer példányban készült. Népszerűbb íróink (*Herceg* Ferenc, *Rákosi* Viktor, *Mikszáth* Kálmán) művei 10 ezer, sőt ennél magasabb példányszámban is elkeltek.[1]) A példányszám emelkedésének azonban egyszerre véget vet az ország területének megcsonkítása s a szűkebb határokon kívülmaradt fogyasztóközönségnek a magyarországi könyvtermeléstől való elzárása.

Budapest részesedéséről a régi könyvtermelési adatok nem tájékoztatnak. Megfigyelhető azonban, hogy a hazai könyvek szaporodása akkor válik gyorsabb üteművé, amikor Budapest anyagi erőiben, kultúrájában, majd magyarságában izmosodni kezd.

Firtinger szerint[2]) a XVIII. század utolsó három évtizedében évenkint még csak 30—40 magyar könyv jelent meg. A XIX. század három első évtizedében már mintegy 4 ezer, 1831—1847 között pedig 7 ezer könyvet nyomtattak. Az 1848—49. évi szabadságharc leverése a lendülni kezdő könyvtermelést visszaveti, de a kiegyezés után gyorsütemű fejlődés indul meg s a nyomdák száma is ugrásszerűen szaporodik.

Nem egészen hiteles, de jellemzésül elfogadható adat, hogy 1880-tól a háború kitöréséig az 1880. előtt megjelent könyvek száma megháromszorozódott, az időszaki sajtótermékek száma pedig négyszeresre emelkedett.

Egyik magyar bibliográfusunk[3]) szerint a magyar könyvtermelés a XIX. század folyamán a következő volt:

1851—1860.	években	megjelent	5.363 mű
1861—1870.	«	«	6.486 «
1871—1880.	«	«	10.500 «
1881—1890.	«	«	12.995 «
1891—1898.	«	«	11.454 «

Ez a statisztika, úgylátszik, csak a magyarnyelvű könyvekre vonatkozik s a könyveknek csak bizonyos szűkebb körét öleli fel.

Egy másik, *Gerő* Lajos[4]) által kiadott igen szakszerű statisztika, amely a mult század utolsó évtizede tájáról, az 1889—1898-as dekádról közöl nyelv- és tárgyszerint részletezett adatokat, a Magyarországon megjelent önálló műveket már jóval szélesebb keretben öleli fel (az időszaki sajtó-

---

[1]) *Fitz* József: A kódex története Magyarországon (Magyarország Vereckétől napjainkig, 4. kötet).

[2]) *Firtinger* Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából.

[3]) *Kiszlingstein* Sándor: A könyv (Corvina, 1900. 11. sz.).

[4]) Louis *Gerő*: La littérature hongroise en chiffres.

termékeket azonban nem tartalmazza). E statisztika szerint 1889—1898. között 34.416 mű jelent meg, amelyek közül tisztán magyarnyelvű 28.499 (83%) volt. A művek közül nénetnyelvű volt 2830 (8·2%).

Már az ismertetett statisztikák is részben a Corvinának, illetve a könyvkereskedők egyletének adatait veszik alapul. Újabban is többször találkozunk e forráson alapuló feldolgozásokkal.[1]) Ezek a feldolgozások könyvtermelésünk adatait sok oldalról világítják meg, ha a legtöbb esetben egészen nem is egyeznek s eltérnek a mi, tisztítótűzön átment adatainktól is. Néhány főadatnak közlését — bár országos és nem budapesti adatok — indokolja, hogy az országos adatban is a budapesti könyvtermelés jellemvonásai tükröződnek.

Erdősi Károly az 1913. évi régi magyarországi s az 1921. évi csonkamagyarországi, számra körülbelül egyforma könyvtermelést összehasonlító előadásában megállapítja, hogy míg a háború előtt a magánkiadások száma nagy volt, a háború után, pénzszűke miatt, a magánkiadói tevékenység erősen visszaesett. Feltűnő a háború után a szépirodalom, főleg a fordított regények arányának emelkedése. A példányszám csökkenése is jellemzi a háború utáni irodalmat: a szépirodalmi műveknél az átlagos példányszám 5000-ről 3000-re szállott alá. Oktatásügyi kiadványok terén külföldi viszonylatban Magyarországé az első hely (16%-kal). Erdősitől származik a kölni Nemzetközi Sajtókiállításon is dokumentált az a számítás, hogy a könyvtermelés az államháztartás kiadási tételeihez viszonyítva 1926-ban az összes államok között Magyarországon mutatta a legkedvezőbb képet.

Drescher Pál fordítási irodalmunk 1920—28. évek alatti adatait vizsgálva kimutatja, hogy 9 év folyamán a fordított művek %-os megoszlása ez volt:

Németből	25·8
Franciából	25·2
Angolból	27·1
Olaszból	3·9
Egyéb nyelvekből	18·0

Érdekes, hogy a legtöbb szépirodalmi művet (28·7%) angolból fordítottak, míg a tudományos és egyéb irodalom körében kimagasló a német nyelvből való fordítás (37·4%).

---

[1]) *Erdősi* Károly: Magyar könyvtermelés és világkönyvtermelés (előadás a Szent István Akadémián). — Paul *Drescher:* Die Ungarische Übersetzungsliteratur 1926—1928. (Ungarische Jahrbücher 1929. 9. Band.) — *Drescher* Pál: A magyar könyvtermelés és a főváros könyvolvasása a háború utáni években (Magyar Szemle 1930. máj., aug. sz.). — *Czebe* Gyula: A magyar irodalom a könyvpiacon 1928—29-ben (előadás a Magyar Írók Egyesületében).

Drescher Pálnak egy másik dolgozata alapján közöljük a következő, a könyvek belső értékét szempontul vevő kimutatást. Az ország szépirodalom termékei közül 1927—1929-ben, tehát a három év alatt együtt volt:

	Ifjúsági irodalmi termék	Inferioris	Értékesebb
A 2.004 eredeti magyar műből	486	644	874
A 209 németből fordított műből	26	127	56
A 252 franciából fordított műből	9	84	159
A 456 angolból fordított műből	43	189	224
A 200 egyéb nyelvekből fordított műből	11	59	130

Czebe Gyulának az 1928/29. évi magyar irodalomról tartott előadása szerint az évi magyar könyvtermelés körülbelül mégegyszer annyi, mint ahány művet a Corvina jegyzékeibe felvett, úgyhogy a Corvinán alapuló statisztikák csak viszonylagosak. Nem osztja azt a véleményt, hogy az eredeti idegen könyvek elnyomják a magyart, minthogy évi könyvtermelésünk egyötöde eljut határainkon túlra, viszont csupán saját termelésünk egytizedének megfelelő idegen művet hozunk be.

Láthatjuk tehát, hogy könyvtermelési statisztikánk adatait újabban sokoldalúan s olyan szempontból is kezdik figyelemre méltatni, aminőkről eddig kevés szó esett.

A *Központi Statisztikai Hivatal* itt ismertetendő *feldolgozásai* további lökést adtak a magyar könyvstatisztika behatóbb művelésére.

Az adatokat tartalmazó 3., 4. és 5. számú táblázathoz meg kell jegyeznünk a következőket:

1. Az 1930. évi adatok a Corvina, az 1934. és 1935. éviek a Magyar Könyvészet bibliográfiáján alapulnak.

2. Az adatok a tiszta — hangjegyes zeneművek, képes ábrázolások, a bibliográfiába itt-ott becsúszott időszaki sajtótermékek nélküli — könyvtermelésre vonatkoznak.

3. Az adatok az évi könyvtermelést némi eltolódással mutatják. Úgy a Corvina, mint a Magyar Könyvészet egy-egy évfolyamának statisztikai feldolgozásai sohasem egy-egy naptári év termelését ölelik fel, hanem korábban megjelent könyvek címeit is tartalmazzák s viszont az illető évfolyamban megjelent összes könyveket nem regisztrálják. Különösen az 1934. évfolyamú Magyar Könyvészet tartalmaz jelentős restanciaként áthozott címanyagot. Ebből következik, hogy a magyarországi könyvtermelési adatok időbeli összehasonlításra kevéssé alkalmasak; az évi adatokból a könyvtermelés növekedésére, vagy csökkenésére messzemenő következte-

téseket levonni nem szabad. Az adatok ennek dacára hosszabb időtávlatban tájékoztatók, az évi részletezések pedig, ha nem is pontosan a naptári évek, de a megfelelő időszakok könyvtermelésének keresztmetszetét feltárják s könyvtermelésünk viszonyait sok szempontból megvilágítják.

4. A többkötetes művek s a szorosan összefüggő sorozatok (pl. lexikon) csak egy egységnek számíttattak, de számláltattak akkor is, ha a folytatólagos vagy befejező kötet még nem jelent meg.

5. A megjelenés helye alatt a statisztikai feldolgozás a kiadás helyét érti. Előfordul, hogy pl. a nyomásköltség olcsóbb volta, vagy egyéb ok miatt valamely könyvet a vidéken nyomtak, de a kiadó lakhelye (székhelye) alapján, avagy a kiadás egyéb ismérvei szerint a könyv a budapesti könyvtermeléshez számíttatott.

6. A nem első, hanem második, harmadik stb. kiadású művek szintén be vannak számítva az említett adatokba, de valószínű, hogy ezeket — s közülük is különösen a változatlan újabb kiadásokat — a bibliográfiák kevéssé teljesen veszik számba. Azokat a műveket, amelyeket forrásunk második vagy további kiadásúnak nem jelzett, első kiadásúaknak tekintettük, ha több esetben fel is lehetett tételezni, hogy a kiadás számát elhallgató tétel alatt ismételt kiadás rejtőzik.

A könyvek számát, a Corvinában évenkint közölt könyvcímek alapján, 1879-ig visszamenően, 3. számú táblázatunk fogja egybe. Az adatok 1918-ig a régi Magyarország anyaterületének évi könyvtermelését mutatják. Az 1919. év adata a forradalom és az ellenséges megszállások miatt megbízhatatlan. 1920-tól a mai országterület könyvtermelése van kimutatva.

Az adatoknak — bár, több mint félszázadon keresztül, viszonylagos értékük sem mindig egyforma — talán legfontosabb tanulsága, hogy könyvtermelésünk a mostani csonka területen jóval meghaladja a régi Magyarország termelését. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a megjelent művek számának e nagy emelkedése — amelynek megítélésénél szellemi életünknek és a könyvkiadói tevékenységnek erős budapesti koncentrációja is figyelembe veendő — nem zárja ki azt, hogy a megjelent könyvek összes példányszáma a nagyobb fogyasztóterületű régi Magyarországon a háború előtti években nagyobb volt, mint a csonka terület újabb évekbeli példányszáma. Sajnos, a példányszám adatai nem foghatók meg.

A háború előtti területen a könyvek száma 1908-ban volt a legnagyobb, de ekkor is csak 2160-at ért el, míg a háború után a mostani területen nem egyszer megközelítette a 4 ezret. Az utolsó évek könyvtermelése még akkor is erősen túlhaladja a

békebeli átlagos termelést, ha figyelembevesszük, hogy újabban a különlenyomatok nagy számmal szerepelnek biblográfiáinkban. Táblázatunk évről-évre elkülönítve közli a különlenyomatok számát, annak illusztrálására, hogy ezek kiadása, illetve kimutatása az idők folyamán mennyire rendszertelenül történt.

3. A Magyarországon megjelent könyvek száma a Corvina, illetve a Magyar Könyvészet alapján.

Régi országterület (Anyaország)				Mai országterület			
		Ebből				Ebből	
É v	Könyv összesen	nem különlenyomat	különlenyomat	É v	Könyv összesen	nem különlenyomat	különlenyomat
1879	804	794	10	1919	957	955	2
1880	976	964	12	1920	1.554	1.554	—
1881	1.166	1.165	1	1921	2.012	2.012	—
1882	1.040	1.030	10	1922	1.849	1.849	—
1883	1.220	1.208	12	1923	1.556	1.556	—
1884	1.608	1.599	9	1924	2.000	1.988	12
1885	1.531	1.520	11	1925	3.421	3.068	353
1886	1.677	1.667	10	1926	3.644	3.148	496
1887	1.385	1.374	11	1927	3.879	3.002	877
1888	1.429	1.418	11	1928	3.438	3.337	101
1889	1.467	1.465	2	1929	2.982	2.893	89
1890	1.420	1.411	9	1930	3.403	3.308	95
1891	1.493	1.489	4	1931	3.169	3.087	82
1892	1.435	1.425	10	1932	2.842	2.787	55
1893	1.501	1.493	8	1933	2.563	2.508	55
1894	1.535	1.532	3	1934	3.920	3.862	58
1895	1.615	1.613	2	1935	3.246	3.114	132
1896	1.394	1.392	2	1936	3.392	3.274	118
1897	1.427	1.426	1				
1898	1.658	1.655	3				
1899	1.576	1.572	4				
1900	1.718	1.713	5				
1901	1.679	1.653	26				
1902	2.005	1.873	132				
1903	1.804	1.762	42				
1904	2.109	2.055	54				
1905	1.672	1.646	26				
1906	1.805	1.782	23				
1907	1.701	1.675	26				
1908	2.160	2.128	32				
1909	2.069	2.060	9				
1910	2.059	2.024	35				
1911	1.831	1.762	69				
1912	1.943	1.896	47				
1013	2.111	2.070	41				
1914	1.909	1.892	17				
1915	1.091	1.091	—				
1916	1.315	1.315	—				
1917	1.412	1.412	—				
1918	1.623	1.623	—				

4. Könyvtermelés a Corvina, illetve a Magyar Könyvészet alapján.

a) *1930.*

Tartalom	Kiadatott	Összes művek		Ebből					
		szám szerint	%	magyar nyelvű	német- nyelvű	nem fordítás	48 oldalon felüli	első kiadás	nem külön lenyomat
Általános és vegyes	Magyarország	327	9·6	301	17	324	223	313	320
	Budapest	247	9·4	229	12	244	180	238	242
Bölcselet	Magyarország	21	0·6	19	—	17	18	20	21
	Budapest	16	0·6	15	—	12	15	15	15
Vallás	Magyarország	323	9·5	293	6	234	158	292	308
	Budapest	197	7·5	190	3	118	82	176	189
Társadalomtudomány, jog, közigazgatás	Magyarország	225	6·6	210	5	223	173	205	215
	Budapest	182	7·0	171	3	181	150	165	173
Hadügy	Magyarország	32	0·9	31	1	32	25	26	32
	Budapest	19	0·7	18	1	19	16	15	19
Tankönyv, nevelés	Magyarország	128	3·8	119	8	112	104	109	128
	Budapest	67	2·6	63	4	52	60	54	67
Közgazdaság, mezőgazdaság	Magyarország	170	5·0	159	5	168	106	160	160
	Budapest	129	4·9	119	5	127	79	119	122
Ipar, kereskedelem, közlekedés	Magyarország	170	5·0	130	17	159	101	161	167
	Budapest	153	5·8	114	16	142	88	146	150
Nyelvészet, irodalom	Magyarország	143	4·2	135	2	133	87	137	130
	Budapest	92	3·5	87	1	85	65	88	86
Természettudomány	Magyarország	75	2·2	61	8	70	46	74	72
	Budapest	56	2·1	45	7	51	35	55	53
Technológia	Magyarország	32	0·9	32	—	32	22	30	31
	Budapest	26	1·0	26	—	26	20	24	25
Orvostudomány, közegészségügy	Magyarország	139	4·1	129	5	135	91	123	130
	Budapest	119	4·6	109	5	115	84	104	110
Művészet	Magyarország	115	3·4	110	4	102	73	112	114
	Budapest	91	3·5	88	3	78	59	88	90
Sport, szórakozás	Magyarország	70	2·1	69	1	69	53	64	69
	Budapest	64	2·5	63	1	63	48	58	63
Szépirodalom	Magyarország	807	23·7	800	5	432	709	743	805
	Budapest	706	26·9	701	4	340	642	645	705
Ifjúsági irodalom	Magyarország	263	7·7	262	1	206	171	218	263
	Budapest	195	7·4	194	1	155	145	153	195
Történelem, életrajz	Magyarország	242	7·1	224	7	227	158	232	225
	Budapest	166	6·3	152	5	152	120	157	157
Földrajz, utazás	Magyarország	121	3·6	110	7	102	88	116	118
	Budapest	97	3·7	88	5	79	74	93	95
Összesen ...	Magyarország sz. szerint	3.403	—	3.194	99	2.777	2.406	3.135	3.308
	Magyarország %	—	100·0	93·9	2·9	81·6	70·7	92·1	97·2
	Budapest sz. szerint	2.622	—	2.472	76	2.039	1.962	2.393	2.557
	Budapest %	—	100·0	94·3	2·9	77·8	74·8	91·2	97·4
	Budapest Magyarország %-ában	77·0	—	77·4	76·8	73·4	81·5	76·3	77·3

5. Könyvtermelés a Corvina, illetve a Magyar Könyvészet alapján.

b) *1936.*

Tartalom	Kiadatott	Összes művek				Ebből					
		szám szerint		terjedelem szerint		magyar-	német-	nem fordítás	48 oldalon felüli	első kiadás	nem külön lenyomat
		mű	%	lapszám	%	nyelvű					
Általános és vegyes	Magyarország	118	3·5	24.496	5·1	109	3	114	98	116	117
	Budapest	96	3·5	22.131	5·3	87	3	92	83	95	96
Bölcselet	Magyarország	45	1·3	5.646	1·2	44	1	42	26	45	39
	Budapest	35	1·3	5.104	1·2	34	1	32	22	35	32
Vallás	Magyarország	384	11·3	39.295	8·2	375	6	338	201	363	380
	Budapest	257	9·5	28.221	6·7	253	3	218	139	240	255
Társadalomtudomány, jog, közigazgatás	Magyarország	319	9·4	43.672	9·1	306	8	312	173	300	292
	Budapest	252	9·3	38.845	9·3	245	2	247	144	234	238
Hadügy	Magyarország	32	0·9	6.348	1·3	32	—	32	23	26	32
	Budapest	22	0·8	5.659	1·3	22	—	22	19	17	22
Tankönyv, nevelés	Magyarország	216	6·4	23.818	5·1	211	2	214	129	190	201
	Budapest	156	5·7	19.225	4·6	153	1	154	98	133	146
Közgazdaság, mezőgazdaság	Magyarország	184	5·4	21.794	4·5	177	4	184	90	173	175
	Budapest	146	5·4	17.839	4·3	140	3	146	76	136	137
Ipar, kereskedelem, közlekedés	Magyarország	194	5·7	22.909	4·8	187	4	193	101	183	184
	Budapest	173	6·4	21.452	5·1	166	4	172	94	162	162
Nyelvészet, irodalom	Magyarország	144	4·2	15.688	3·3	128	3	141	80	134	121
	Budapest	91	3·4	12.950	3·1	81	1	88	61	81	83
Természettudomány	Magyarország	68	2·0	5.586	1·1	63	5	65	25	67	62
	Budapest	50	1·8	4.393	1·0	46	4	47	18	50	45
Technológia	Magyarország	32	0·9	3.670	0·8	29	3	31	18	31	32
	Budapest	29	1·1	3.510	0·8	26	3	28	16	28	29
Orvostudomány, közegészségügy	Magyarország	97	2·9	15.957	3·3	92	3	90	62	85	93
	Budapest	81	3·0	13.795	3·3	78	1	74	54	69	78
Művészet	Magyarország	72	2·2	6.801	1·4	71	—	68	41	70	71
	Budapest	61	2·2	6.430	1·5	61	—	57	40	60	60
Sport, szórakozás	Magyarország	43	1·3	5.033	1·1	41	2	42	32	41	42
	Budapest	33	1·2	4.204	1·0	32	1	32	26	32	33
Szépirodalom	Magyarország	1.075	31·7	180.656	37·7	1.069	4	643	975	1.027	1.075
	Budapest	948	34·9	165.797	39·5	942	4	526	893	906	948
Ifjúsági irodalom	Magyarország	79	2·3	10.324	2·1	79	—	61	59	79	79
	Budapest	70	2·6	10.086	2·4	70	—	52	58	68	70
Történelem, életrajz	Magyarország	162	4·8	27.690	5·8	154	2	145	105	156	159
	Budapest	118	4·4	23.362	5·6	115	—	102	82	113	115
Földrajz, utazás	Magyarország	128	3·8	19.696	4·1	112	5	107	88	122	120
	Budapest	96	3·5	16.742	4·0	87	2	81	68	92	89
Összesen ...	Magyarország sz. szerint	3.392	—	479.079	—	3.279	55	2.822	2.326	3.208	3.274
	Magyarország %	—	100·0	—	100·0	96·7	1·6	83·2	68·5	94·6	96·5
	Budapest sz. szerint	2.714	—	419.745	—	2.638	33	2.170	1.991	2.551	2.638
	Budapest %	—	100·0	—	100·0	97·2	1·2	80·0	73·4	94·0	97·2
	Budapest Magyarország %-ában	80·0	—	87·6	—	80·5	60·0	76·9	85·6	79·5	80·6

A nagyjában a Nemzetközi Statisztikai Intézet előírása szerint készült 4. és 5. számú részletesebb táblázatokban a könyvtermelést tárgy szerint, néhány főszempontból taglaljuk. A budapesti könyvtermelésről az 1930. és 1936. évre vonatkozóan van ilyen feldolgozásunk.

A feldolgozott források szerint Budapesten 1930-ban 2622, 1936-ban 2714 (1935 : 2614) volt a megjelent *könyvek (művek) száma.* Minthogy az országban 1930-ban 3403, 1936-ban pedig 3392 mű jelent meg, a Budapesten kiadott művek aránya 77—80% közt ingadozott. Amíg tehát időszaki sajtótermelésünk $^2/_3$-ad része esik Budapestre, a könyvtermelés budapesti részesedése ennél magasabb s legújabban már a $^4/_5$-öt is elérte.[1])

Sokatmondó a lélekszámmal való összevetés is, amely szerint Budapesten, egy-egy itt megjelent könyvre kereken 400 lélek jut, míg a vidéken ez az arányszám 13 ezer körül van.

Pillantsunk be most a részletekbe s vizsgáljuk meg, milyen a fővárosi könyvtermelés tagozódása. Minthogy a budapesti könyvtermelés keresztmetszete s az országos könyvtermelésben elfoglalt jelentősége nagyjából évről-évre azonos, jóformán bármelyik év főbb adatainak méltatása elegendő fényt derít a fővárosi könyvirodalom helyzetére és szerepére.

A magyar *nyelv* a budapesti könyvtermelésben épúgy dominál, mint az országos adatban, sőt azt egy árnyalattal meg is haladja. A megjelent könyveknek általában 94—97%-a magyar nyelvű.

Az idegen nyelvek közül természetesen a német nyer legnagyobb teret : részesedése a korábbi években itt-ott elérte a 3%-ot, újabban csak 1·6%, sőt Budapesten mindössze 1·2%. E kettőn kívül a többi nyelvek aránya oly kis töredék, hogy külön-külön kimutatásra alig érdemesek. Együttes szerepük 1936-ban Budapesten 1·6%, Budapesten kívül (vidék + külföld) 2·2%, tehát a vidéki sajtó nyelvileg heterogénebb.

Az idegen nyelven megjelent könyveknél nagyobb a más nyelvről *fordítottak* kontingense. 1930-ban a fordítások országos aránya 18·4, 1936-ban 16·8% volt. A fordítás-irodalom erősen fővárosunkba tömörül, ezért a fordítások budapesti aránya a vidékkel szemben feltűnően magas : 1936-ban 20·0%, míg Budapesten kívül csak 3·8%.

A könyvtermelés helyes megítélése céljából a *füzetek*, vagyis a kisterjedelmű művek adatait el kell különítenünk. A 48 oldalt meg nem haladó

---

[1]) A budapesti könyvtermelés arányszáma a valóságban — az ország könyvtermelésében — még valamivel magasabb, mert a Magyar Könyvészetben 1936-ban kimutatott 3392 könyv között 79 (1930-ban 51) olyan könyv is szerepel, amely elcsatolt területen, vagy egyebütt külföldön jelent meg, de különleges okokból (mert elsősorban a hazai olvasóközönség részére készült, vagy Magyarországon került forgalomba) a hazai könyvtermeléshez számíttatott.

művek (füzet, brosura) aránya az országos könyvtermelésben 25—32%. Könnyen érthető, hogy vidéken a füzetek jóval gyakoribbak, mint a fővárosban. Míg Budapesten 1936-ban a füzetek aránya csak 26·6%, a vidéken általában csaknem kétszer ekkora. A vidék könyvtermelésének jelentőségét tehát a füzetek túltengése méginkább lerontja.

Hasonló tanulságok adódnak az országos és budapesti könyvtermelés összterjedelmének vizsgálatából. Az 1936. évi országos könyvtermelés oldalszáma 479 ezer, a budapesti 420 ezer. Míg tehát *a budapesti könyvtermelés a művek száma szerint »csak« $^4/_5$ részét, addig lapterjedelem szerint közel 90%-át képviseli az országos könyvtermelésnek.* Budapesten, ahol a terjedelmesebb művek kerülnek kiadásra, a könyvek átlagos oldalszáma is magasabb : 155, míg vidéken csak 88 oldal esik egy munkára.

A könyvtermelési statisztika által számbavett könyvek túlnyomó többsége — 92-95%-a — első *kiadású*. Részük a Budapest könyvtermelésében kisebb, mint a vidékében. Így 1936-ban az első kiadású művek aránya Budapesten 94·0%, Budapesten kívül 96·9% volt.

A *különlenyomatok*, melyek a további kiadásokhoz hasonló elbírálás alá esnek, évről-évre több-kevesebb teljességgel kerülnek kimutatásra a könyvészeti forrásokban. 1936-ban a budapesti könyvtermelésben 2·8, Budapesten kívül 6·2% különlenyomat mutattatott ki.

Táblázatunk *tárgy (tartalom)* szerint is részletezi a könyvtermelést. A tartalmi csoportosítás a *Dewey*-féle tizes rendszert veszi alapul, épúgy, mint az időszaki sajtótermékek (ujságok) tartalmi csoportosítása. Természetesen a kétféle nomenklatura nem egyezik. A tizes rendszer 10 főcsoportja úgy a könyv-, mint az ujságstatisztikában szerepel, de már egyes főcsoportok alcsoportokra bontásánál más-más altagozatok kiemelése mutatkozott célszerűnek.

A tartalom szerinti részletezés s a tartalmi és egyéb adatok kombinációja sok érdekességre hívja fel a figyelmet. Így kiütköző a szépirodalmi művek nagy száma. A szépirodalom egynegyed-egyharmad részét (1930 : 23·7, 1936 : 31·7%) szokta jelenteni egész könyvtermelésünknek. Figyelemreméltó sajátossága könyvtermelésünknek, hogy ez a jelentős s újabban emelkedő arányú szépirodalom, eltekintve egy kis töredéktől, a fővárosban kerül kiadásra. Az 1930-ban megjelent 807 szépirodalmi műből 706, 1936-ban 1075-ből 948 Budapest terméke. Tehát a vidék az arányszerű ötödrész helyett csak nyolcad-tizedrésszel szerepel az ország szépirodalmában. Szépirodalmunk jellemzője, hogy az országban megjelent szépirodalmi művek kétötöd része idegen nyelvről történt fordítás.

A szépirodalmi művek e gyakoriságával szemben a többi csoportok, még a legnagyobbak is, aránylag kevés művet ölelnek fel.

Budapesten a szépirodalom után az utolsó feldolgozás szerint a következő szakcsoportok a legnagyobbak: vallás 257, társadalomtudomány (beleértve a jogi és közigazgatási műveket is) 252, ipar, kereskedelem 173, tankönyvek 156 művel.

Más kérdés, bár összefügg ezzel, hogy a fővárosi könyvtermelésben, mely műfajok vannak arányon felül képviselve. A szépirodalmon kívül, melyről ezt már megállapítottuk, még más csoportokban is igen erős a fővárosi arány a nem fővárosival szemben. Az e szempontból feltűnő különbséget mutató csoportoknál állítsuk szembe Budapest és a Budapesten kívüli termelés 1936. évi arányszámait.

	A Budapesten megjelent könyveknek hány %-a tartozott az illető csoportba?	A Budapesten kívül
Ipar, kereskedelem	6·4	3·1
Technológia	1·1	0·4
Szépirodalom	34·9	18·7
Ifjúsági irodalom	2·6	1·3

Másrészt vannak műfajok, amelyeket — természetesen a vidéki könyvtermelés szerény keretében — a vidék viszonylag jobban favorizál, mint a főváros. Így feltűnő a vidék kedvező aránya a fővárosi arány rovására a következő csoportokban:

	A Budapesten megjelent könyveknek hány %-a tartozott az illető csoportba?	A Budapesten kívül
Vallás	9·5	18·7
Tankönyv	5·7	8·8
Nyelvészet, irodalom	3·4	7·8
Természettudomány	1·8	2·7
Földrajz, utazás	3·5	4·7
Történelem, életrajz	4·4	6·5

Kétségtelen az elmondottakból, hogy *alig van területe a szellemi kultúrának, ahol Budapest jelentősége annyira kiemelkedő volna, mint a könyvtermelésben.* Itt lát napvilágot az első nyomtatott könyv, itt koncentrálódik az ország könyvtermelésének $^4/_5$-e, de terjedelemben s belső értékben ennél még nagyobb hányada. Mindez fővárosunkra annál hízelgőbb, mert a kis Magyarország általános sajtókultúráját s különösen könyvtermelését tekintve, tekintélyes helyet foglal el az államok sorában.

2. Időszaki sajtó.[1])

Az időszaki sajtó jelentősége. — Az időszaki sajtótermék (»ujság«) fogalma. — A sajtóviszonyok vizsgálatának nehézségei, nemzetközi törekvések ezek leküzdésére. — Az ujságírás ősnyomai. — A világsajtó statisztikai képe. — A magyar sajtókultúra magas színvonala. — A fővárosi sajtó multja, térnyerése az ország sajtójában. — A posta adatai a fővárosi nagyobb napilapok példányszállításáról. — A példányszám dömpingje a gazdasági válság alatt. — A Központi Statisztikai Hivatal ujságstatisztikai adatgyüjtései. — Az ország ujságjainak kétharmada Budapesten jelenik meg, de a főváros »ujságsűrűsége« még kedvezőbb. — Az országos érdekű ujságok túlnyomósága Budapesten. — Tartalom szerint Budapest sajtója sokszínűbb. Egyes lapfajok csak a fővárosban jelennek meg, de a hírlapirodalom a vidéken domináló. — Politikai pártállás szerint vidéken a jobboldali sajtó erős, Budapesten a liberális és demokrata lapok száma is jelentős. — Az ujságok alapítási éve. A magasabb életkorú ujságok ritkasága. — A megjelenés ideje. — A magyar nyelv uralkodó szerepe. Az idegennyelvű ujságok a fővárosban tömörülnek. — A hirdetést közlő ujságok aránya a vidéken magasabb. A hirdetések gyérülése. — Az ujságok elterjedtsége elcsatolt területen és egyéb külföldön. Különbség e szempontból fővárosi és vidéki ujságjaink között. — Az ujságok hossz- és szélességi mérete. — Az átlagos oldalszám is Budapesten magasabb. — Az ujságok egy évfolyamának terjedelme. Budapest fölénye itt még nagyobb, mint az ujságok száma szerint. A terjedelem nagy fogyása a gazdasági válságban. — A példányonkinti és előfizetési árak olcsóbbodása.

A könyv jelentőségét az irodalmi termelésben egyre jobban túlszárnyalja az időszaki sajtó.

Az időszaki sajtó az emberi haladásnak, a társadalmi és gazdasági civilizáció előbbrevitelének hatalmas tényezője s kétségtelenül fontos szerepet játszik abban is, hogy a kultúra fejlődésének üteme az utolsó évtizedek alatt meggyorsult.

Az időszaki sajtótermékek — a hírlapok és folyóiratok — némelyike ma valósággal nagyhatalom, a közvélemény irányítója. Azzá teszi sokoldalúsága, olcsósága, alkalmazkodni tudása a gyakorlati élet kívánalmaihoz, ama tulajdonsága, hogy fürge szárnyon s mindig újjászülető tartalommal hatol el a társadalom minden rétegéhez.

Az időszaki sajtó e nagy jelentősége folytán nem szorul bővebb indokolásra, hogy az időszaki sajtó állapotának, minden vonatkozású adatainak feltárása különösképen viszi előre azt a célkitűzésünket, hogy Budapest jelentőségét az ország szellemi hatalomtényezőiben megismerjük.

Az időszaki sajtótermelés összefogó vizsgálata, az országos s benne a budapesti sajtóviszonyok áttekintése nem könnyű feladat.

---

[1]) E fejezet szerző következő dolgozatainak összefogása s a legutolsó, 1934. évi országos időszaki sajtóstatisztikai felvétel budapesti anyagának további megmunkálásával történt bővítése: Az időszaki sajtó statisztikája, Magyar Statisztikai Szemle 1927. 3. sz., Az időszaki sajtó nemzetközi adatai, M. Stat. Szemle 1927. 7. sz., Magyarország időszaki sajtója 1930-ban, M. Stat. Szemle 1931. 6. sz., Budapest irodalmi termelése, Városi Szemle 1932. 2. sz., Magyarország időszaki sajtója 1934-ben, M. Stat. Szemle 1935. 12. sz.

Az első nehézség már az alapfogalomnál mutatkozik, annak eldöntésénél, hogy mit értsünk időszaki sajtótermék alatt?

Legtágabb értelemben ugyanis e fogalom alá esnék minden olyan sajtótermék, amelynek megjelenését — az egyszeri megjelenéssel szemben — a periodicitás, bizonyos időbeli folyamatosság jellemzi. Időszaki sajtótermék tehát ez értelemben, pl. egy időnkint visszatérően megjelenő árjegyzék is. Túllőnénk azonban a célon, ha válogatás nélkül megfigyelésünk körébe vonnánk minden időszaki terméket, csupán azon az alapon, hogy megjelenése periodikus. Másrészt túlszűk keretre sem szabhatjuk az időszaki sajtó körét, amint teszik pl. azok, akik csupán a hírszolgálattal foglalkozó sajtótermékeket sorozzák ide.

Nehézséget okoz az is, hogy időszaki sajtótermék és időszaki sajtótermék közt rendkívül nagy különbségek vannak. Áll ez nemcsak minőségi szempontból, de terjedelmüket illetően is. Így pl. némelyik napilap naponta vaskos kötetet kitevő terjedelemben jelenik meg, míg a másik sajtótermék csak havonta, vagy még ritkábban s terjedelme nem tesz ki többet két oldalnál. Minő különbség lesz már most a két sajtótermék egy évfolyamának terjedelmében!

Hasonlóképen vagyunk a példányszámmal is. Más mérlegelés alá esik egy időszaki sajtótermék, amely milliós példányszámban jelenik meg, mint az, amelyiknek csak pár tucat főből áll az olvasóközönsége. De nagyobb baj, hogy a megjelenés példányszáma s ami még fontosabb, a tényleg eladott példányszám — a sajtótermék elterjedésének igazi mutatószáma — a legtöbb időszaki sajtóterméknél féltve őrzött titok, amelyet a laptulajdonos vagy kiadó nem szívesen bocsát rendelkezésre.

Az időszaki sajtótermékeknek két fő csoportja van: a hírlapok (Zeitung, Newspaper) és a folyóiratok (Zeitschrift vagy Fachschrift, Magazine). Előbbiek főismérve a hírszolgálat, a napi eseményekkel való foglalkozás, míg az utóbbiak a legkülönbözőbb tárgyúak és feladatúak, rendszerint szakjellegűek (szaklapok). E két nagy csoport azonban egymástól szigorúan el nem választható, a határvonalat köztük a fejlődés egyre jobban elmossa.[1])

A hírlapok ugyanis ma már nem csupán hírek, napi események közvetítői, hanem legkülönbözőbb tárgyú cikkeket közölnek, viszont a folyóiratok, szaklapok is foglalkoznak — különösen szakmájukat érdeklő — hírek közvetítésével. S ha már a hírlapok és folyóiratok kategóriáinak eléggé megszokott elkülönítése nem lehetséges, talán nem járunk el helytelenül s a magyar nyelvhasználat szempontjából nem követünk el hibát, ha egyszerűség kedvéért a hírlapokat és folyóiratokat közös gyüjtőnéven »ujságnak« nevezzük.

[1]) Ellenkezik ezzel, hogy Németországban egy 1933. évi törvény a »Zeitung« fogalmát meghatározza s egyik kritériumnak a legfeljebb egyheti időközben való rendszeres megjelenést veszi.

Ez a megjelölés találónak látszik azért is, mert az időszaki sajtótermék gyüjtőnévnél jobban fedi az általunk keresett fogalmat. Hiszen, mint előbb érintettük, az időszaki sajtótermékek nem minden fajtája kerül a kultúra jellemző jegyeinek e felkutatásánál és vizsgálatánál számbavételre. Másrészt a periodikus termékeknek végeredményben nem is lényeges kelléke a sajtó útján való sokszorosítás. Célszerűnek látszik végül az »ujság« szónak használata azért is, mert az »időszaki lap« elnevezést sajtótörvényünk lefoglalta azokra a hírlapokra és folyóiratokra, amelyek 1 hónapot meg nem haladó időközökben jelennek meg. Tehát egy öthetenkint megjelenő folyóirat a jogi disztinkció szerint már nem időszaki lap, amelynek pedig a szellemi életnyilvánulások leltárából való kihagyását aligha lehetne indokolni.

Hogy feladatunkat egyszerűbbé tegyük, pontos definició szerkesztésétől eltekintünk és időszaki sajtóterméknek, vagy ujságnak vesszük azt, amit a gyakorlati élet általában ennek nevez s csupán ott, ahol e fogalom határvonalai kétesek, igyekszünk megállapítani, mi esik a hatávonalon kívül és belül.

Mint mondottuk, a sokszorosítás módja nem lényeges kritérium, bár ma alig képzelhetők el egyéb módok a technikai úton való sokszorosításnál. Az igen szűkkörű olvasóközönségnek szánt periodikus terméket szintén ki kell rekesztenünk az időszaki sajtótermékek köréből. Nem ujság az itt adott értelemben — ha magát annak is nevezi — a tisztán hirdetési, reklámcélt szolgáló időszaki termék sem. Az üzleti, hirdetési tartalmú termékeket a magyar ujságstatisztika csak akkor vette fel adatgyüjtésébe, ha azokat másjellegű cikkek vegyes tartalmúvá tették. A megjelenési idő tekintetében bizonyos rendszeresség elengedhetetlen, de az egyenlő időközökben való megjelenés nem okvetlenül szükséges. Pl. csupán amiatt, mert az ujság csak az év bizonyos szakában jelenik meg (szezónujság), nem zárhatjuk ki azt megfigyelésünkből. A megjelenési időköz szélső határa az egy év; bár az évente egyszer megjelenő periodikus sajtótermék csak erőltetve minősíthető ujságnak, inkább, mint évkönyv, már a könyvtermeléshez számít. A melléklet, ha a főlaptól függetlenül is árusítják, külön ujság.

Így értelmezve az ujság fogalmát, vessünk először egy pillantást a világ ujságtermelésére, azután mutassuk be az országos sajtótermelést, hogy ennek keretében Budapest helyzetét kidomboríthassuk.

A *világ időszaki sajtójára* vonatkozó adatok összeállítása nagy nehézségekbe ütközik, mert a sajtóstatisztika a statisztika egyik legfejletlenebb ága. Sok országban a termékek számáról sincsenek adatok, ha vannak, azok nem mindig hivatalos, hiteles adatok, avagy a számlálási egység különböző elbírálása miatt nemzetközi összehasonlításra nem alkalmasak. Mégis újabban a sajtótermékek — a könyveket sem véve ki — számbavétele gyakoribbá vált s a felvételi módszerek is sokat fejlődtek. Az adatgyüjtések rendszeresítése és egységesítése érdekében a Nemzetközi Statisztikai

Intézet és a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete — illetőleg a két Intézet vegyesbizottsága — tett lépéseket. Az adatok gyüjtése terén pedig különösen a Nemzetközi Szerzőjogvédelmi Egyesület fáradozik, melynek berni irodája »Le Droit d'Auteur« című folyóirata részére az államok sajtóstatisztikai adatait évről-évre bekéri. A nemzetközi adatokat tartalmazó táblázatunk alapjául is ez a forrás szolgált, a hiányzó adatokat a Góthai Almanachból vettük. Ez a táblázat az adatok sok fogyatékossága mellett is nagyszerű dokumentuma a világ szellemi fejlődésének.

Hogy mily hatalmas léptekkel haladt a fejlődés, csak akkor ítélhetjük meg, ha az ujság multjának útjelző mérföldköveire visszatekintünk.

A világ első ujságjai Krisztus előtt 59 körül jelennek meg azokon a római viasztáblákon, amelyek Acta Diurna néven politikai híreket közöltek. A középkorban egyes városok, egyházak, kolostorok kézírásos ujságokat adtak ki. A XV. században már vannak nyomtatott ujságok is, de csak esetről-esetre jelennek meg. Velencében 1536-ban már rendszeresen megjelenő ujság létezik; ez tehát már a szó igazibb értelmében vett ujság. Németországban 1612-ben, Ausztriában 1703-ban, Amerikában 1718-ban adják ki az első modern nyomtatott ujságot.

Az utolsó két évszázad fejlődésében is csak az utolsó évtizedeknek jut nagy szerep, amikor az ujságok szaporodásának tempója meggyorsul. Egy 1895. évi becslés szerint a földkerekségen 41 ezer ujság jelent meg, ebből 20 ezer Európában, csaknem ugyanennyi Amerikában. Az ujságok igen tekintélyes részét, 16 és félezret, angol nyelven adták ki, német nyelven 7350, franciául 3850, spanyolul pedig 1600 ujság jelent meg ebben az időben.

A legújabb adatok szerint az időszaki sajtótermékek száma a világon kb. háromszor annyi, mint e 4 évtizeddel korábbi becslés szerint. Legtöbb az időszaki sajtótermékek száma az Amerikai Egyesült Államokban, ahol számuk a 21 ezret meghaladja. Utána a Szovjet-Unió és Japán következik.

Másként alakul azonban az államok sorrendje, ha az ujságok számát a lélekszámmal vetve össze, az egyes államok ujsággal való ellátottságának fokát vizsgáljuk. E szempontból Dánia kerül az első helyre, ahol egy ujságra 1539 lélek esik. Utána sorrendben Norvégia következik. Magyarország 5985-ös arányszámával jól helyezkedik e sorrendben. Természetesen ezek az arányszámok nem pontos fokmérői az ujságkultúrának, amit más tényezők is, különösen a minőség és a példányszám befolyásolnak.

Ha a magyar sajtókultúrát nemzetközi viszonylatban magasra értékeljük (vegyük figyelembe, hogy a nemzetközi táblázatban egész sereg állam amiatt nem szerepel, mert ujságjaik száma 200-on alúl van), sokkal inkább kell Budapest ujságkultúráját, mely az országos sajtókultúra gerincét alkotja, előre helyeznünk. E szempontból különösen áll, hogy az ország testének valóban a főváros a feje s egyúttal a szíve. Idefut össze a legtöbb

közéleti megnyilvánulás. Innen indul ki jóformán minden eszmeáramlat, szellemi irányítás. Míg Németországban, Franciaországban és Angliában provinciális városok is gyakran adnak ki országos, sőt nemzetközi tekintélyű ujságokat, nálunk alig képzelhető el, hogy akár a legnagyobb vidéki város, a fővárosi napilapokkal versenyezni tudó napilapot adhasson ki. Hasonló a helyzet folyóiratirodalmunkban is.

1. Az időszaki sajtótermékek nemzetközi adatai.[1])

Ország	Év	Az időszaki sajtótermékek száma	Egy időszaki sajtótermékre eső lélekszám
Amerikai Egyesült Államok	1932	21.398	5.833
Szovjet Unió	1935	12.091	14.101
Japán	1933	11.860	5.669
Németország	1934	9.385	7.000
Franciaország	1932	[2]) 5.768	.
Nagy-Britannia	1928	5.651	8.123
Brit-India	1926/27	5.144	62.203
Cseh-Szlovákia	1932	4.547	3.260
Olaszország	1935	4.072	10.467
Brazilia	1933	2.978	14.553
Argentina	1936	2.820	4.395
Belgium	1932	2.800	2.933
Lengyelország	1934	2.566	12.870
Románia	1935	2.471	7.769
Dánia	1935/36	2.408	1.539
Kanada	1934	2.274	4.765
Spanyolország	1932	2.070	11.600
Norvégia	1933	1.649	1.741
Svédország	1932	1.630	3.781
Magyarország	**1934**	**1.476**	**5.985**
Németalföld	1933	1.292	6.417
Ausztria	1929	1.250	5.355
Svájc	1934	1.233	3.368
Kína	1932	1.080	439.618
Jugoszlávia	1934	976	15.092
Bulgária	1935	839	7.259
Finnország	1933	743	4.935
Portugália	1934	704	10.259
Kolumbia	1934	591	14.360
Csile	1932	562	7.833
Peru	1932	473	13.953
Görögország	1932	442	14.661
Uruguay	1933	423	4.761
Egyiptom	1932	364	41.401
Lettország	1927	360	5.264
Németalföldi India	1932	320	195.500
Mexikó	1932	277	62.036
Kuba	1932	262	15.309
Törökország	.	232	64.440
Esztország	1932	228	4.930

[1]) Magyarország kivételével a Droit d'Auteur és a Góthai Almanach alapján.
[2]) Francia nyelvű időszaki sajtótermékek száma a világon.

A *fővárosi sajtó multjára* pillantva, feltűnik, hogy úgy a legrégibb ujságunk (Mercurius Veridicus ex Hungaria, megindult 1705-ben, a Felvidék különböző városaiban adták ki), mint a legrégibb magyar nyelvű ujság (*Ráth* Mátyás Magyar Hírmondó-ja, megindult 1780-ban Pozsonyban), nem az ország fővárosában jelent meg. Budán az első hírlap, mely egyúttal az ország legelső német hírlapja, 1731-ben — esetleg egy-két évvel korábban — jelent meg »Wochentlich zweimal neu ankommender Mercurius, Die sowol in-als ausser Europa neu-eingeloffene Affairen und Begebenheiten in sich enthaltend«. E lapnak folytatásául tekintik az Ofnerischer Mercuriust, amely 1770-ig is fennállhatott. A második budai, szintén németnyelvű hírlap az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten 1787-ből. A század vége felé Ofner Zeitung s az 1800-tól Vereinigte Ofner Pester Zeitung néven megjelenő hírlapok feltehetően szintén egymás folytatásai. Pesten 1788-ban kerül kiadásra az első hírlap Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen címmel, mint hetilap. A fővárosi folyóiratok közt valószínűleg *Kovachich* Márton György Mercur von Ungarn c. havi lapja az első, mely Budán 1786-ban indult meg s két évfolyamot ért meg.[1]) A Magyar Hírmondó megszűnésének évében, 1788-ban, *Patzkó* Ferenc által kiadott Magyar Mercurius c. lap, mely egy évig élt, Pest terméke. Amily mértékben vedlik németségéből a mult század folyamán Buda és Pest, olyan mértékben gyarapszik a magyar sajtótermékek száma. A magyarnyelvű tudományos folyóiratok és szaklapok közül a legjelentősebbek, illetve az illető szakban elsők a főváros termékei. Így a Tudományos Gyüjtemény, az Orvosi Tár, amelyet az első magyar egyházi lapok követnek. Az első szépirodalmi folyóirat, *Ragályi* Segítője is Pesten jelent meg, hasonlóképp a Koszorú, az Auróra stb. Az első nyugateurópai folyóirat, a Budapesti Szemle is itt lát napvilágot. A magyar hírlapírás az országgyűlés és politikai élet korábbi színhelyén, Pozsonyban bont szárnyat, de Budapesten alakul ki. Országos jelentőségű lapok csak itt jelennek meg. *Kossuth* Pesti Hírlapja, mely 1841-ben indul meg, a magyar politikai hírlapírás tulajdonképeni megindítója. [2])

E korábbi időkből Budapest sajtótermékeinek számát megbízhatóan nem tudjuk külön kimutatni. A szabad sajtó kivívása megsokszorozza az ujságok számát, a szabadságharc leverése úgyszólván teljesen elnémítja a sajtót. Jellemző s Budapest magyarosodásának hatását is tükrözi azonban, hogy míg *Szinnyei* szerint 1841-ben a magyarnyelvű lapok csak felét tették az ország összes lapjainak, a posta adatgyüjtése szerint 1881-ben a magyarnyelvű lapok már kereken kétharmadát teszik az országos állománynak s később arányuk a németnyelvűek rovására egészen túlnyomó lesz.

---

[1]) *Kelényi B. Ottó:* Buda és Pest hirlapirodalmának multja. A Sajtó, 1927.

[2]) *Balla Antal:* Budapest szerepe Magyarország történetében.

(1841-ben a németnyelvű időszaki termékek 33·3, 1881-ben 22·2, 1913-ban 7·9, újabban a mai országterületen csak mintegy 2%-ot képviselnek.)

Budapestnek a régi s a mai országterületen elfoglalt jelentőségét illusztrálja a Magyar Könyvészet 1913. évfolyama katalógusának feldolgozásából származó az az adat, hogy az 1914. március 1-én az anyaországban (Fiumével) kiadott 1808 időszaki sajtótermékből 852 jelent meg Budapesten, 404 a szűkebb határok közti vidéken, tehát 1256 az ország mai területén. E szerint Budapest részesedése a régi területen 47·1%, a mai területen 67·8%. Ez utóbbi arány helyességét, mint látni fogjuk, az újabb hivatalos felvételek is igazolják.

Az, hogy az ország háború utáni szétdarabolásakor az anyaország időszaki sajtótermékeinek mintegy 70%-a mostani határainkon belül maradt, a sajtó erős budapesti centralizációjának tulajdonítható.

Az időszaki sajtóra vonatkozó hivatalos adatgyüjtések ismertetése előtt meg kell emlékeznünk a *posta* idevágó *statisztikai adatairól.* Ez adatok ugyan elsősorban postaforgalmi adatok, mert a posta csak a postai szállításra került időszaki termékeket tudja megfigyelése körébe vonni, mindazonáltal igen értékesek. A posta adatai az újabban végrehajtott par excellence időszaki sajtóstatisztikai felvételek előtt úgyszólván kizárólagos forrásai voltak a hírlap- és folyóiratstatisztikának s a hivatalos — országos és fővárosi — statisztikai évkönyvek időszaki sajtóstatisztikai közlései is a postai adatgyüjtéseken alapulnak. Igen becsesek a postának amaz adatai, amelyek a hírlapok és folyóiratok példányszámára vonatkoznak, minthogy a példányszámot — melynek bevallása az adatszolgáltatóra nem egyszer kényes lehet — a hivatalos felvételek nem tudakolták. A posta adatgyüjtése sem a valóságos példányszámot (eladás, kiadás, vagy nyomás példányszámát), hanem csak a postára adott, illetve vasútra a posta által feladott példányszámot mutatja ki, ezt is csak reprezentatív számlálás alapján.

A fővárosi nagyobb napilapok példányszállításáról a posta külön nyilvántartást vezet, amelynek egyéni adatai bizalmasak lévén, csupán az összefoglaló eredményekről számolunk be. Megjegyezzük, hogy az itt ismertetett adatokban az Ibusz ujságszállítása is bennfoglaltatik.

Feltűnő, hogy az újabb — épen a gazdasági válság alatti — évek, legalább is a számbavett ujságok együttes példányszámát tekintve, kedvező tendenciát mutatnak. A postai kimutatásban szereplő 21—22 budapesti napilap együttes példányforgalma a mult évtizedvégi »jó« években csak évi 80—90 millióig tudott emelkedni. A »rossz« években nagy lendület következik, mely 1935-ig 187 millióra emeli az együttes példányszámot. Ennek főoka egyes olcsó, illetve leszállított áru lapok példányszámának felduzzadásában keresendő, míg a másik oldalon a nagy napilapok példányszámában e válságévek alatt jelentős visszaesések is észlelhetők. Az egy

napilapra eső évi átlagos szállítás, mely 2 millió példánnyal 1924-ben állott a minimumon, 1928-ig kétszeresre (4·1 millió), 1935-ig több, mint négyszeresre (8·5 millió) emelkedett. Az egy napilapra eső átlagos példányszállítás, a háború előtti állapotot 100-nak véve, az 1924. évi minimumban 37·0-nak, az 1935. évi maximumban 157·4-nek felel meg.

2. A Budapesten megjelent főbb napilapok postára adott és vasúton elszállított példányszáma.

Év	A főbb napilapok száma	Évi példányszám		Egy napilapra eső évi átlagpéldány	
		1,000.000	1913 = 100	1,000.000	1913 = 100
1913	38	204·8	100·0	5·4	100·0
1920	31	95·8	46·8	3·1	57·4
1921	35	103·5	50·5	3·0	55·6
1922	30	92·0	44·9	3·1	57·4
1923	26	69·6	34·0	2·7	50·0
1924	28	55·2	27·0	2·0	37·0
1925	27	63·8	31·2	2·4	44·4
1926	24	70·2	34·3	2·9	53·7
1927	24	80·7	39·4	3·4	63·0
1928	22	89·1	43·5	4·1	75·9
1929	21	96·8	47·3	4·6	85·2
1930	21	113·4	55·4	5·4	100·0
1931	21	144·1	70·3	6·8	125·9
1932	20	146·1	71·3	7·3	135·1
1933	21	159·8	78·0	7·6	140·7
1934	21	170·3	83·1	8·1	150·0
1935	22	186·5	91·1	8·5	157·4

De térjünk a *hivatalos adatgyüjtések* adataira. Eleddig az időszaki sajtóra vonatkozóan három ilyen országos adatgyüjtést hajtott végre a Központi Statisztikai Hivatal. Az egyik az 1926., a másik az 1930., a harmadik az 1934. évelejei állapotra vonatkozott. Mindhárom szorosan vett kultúrstatisztikai felvétel volt, szociális és üzemi adatokra nem terjedt ki. E felvételek egyébként, számolva a kezdet nehézségeivel, nem törekedtek nagy részletességre.[1])

Az adatgyüjtések a sajtóügyészségek, a közigazgatási hatóságok nyilvántartásain túlterjedő széleskörű nyomozással állapították meg a létező időszaki sajtótermékek címeit, felhasználva a helyi hatóságok, a nyomdák közvetlen információit s magáncímtárak adatait is. Ilymódon sikerült az időszaki sajtótermékeket a legkiterjedtebb körben felkutatni. E szempontból legnagyobb sikerű valószínűleg az 1934. évi adatgyüjtés volt. Ezért, de az adatok frissesége miatt is elsősorban ennek az adatgyüjtésnek anyagát elemezzük részletesebben a budapesti sajtó külön arculatának megismerése céljából.

[1]) Kutatható még: az ujság olvasóközönségének, illetve előfizetőinek minéműsége (nem, kor, vallás, foglalkozás stb. szerint), az előfizetés és példányonkinti eladás mértéke, az árusítás módja, a remittenda, a hirdetések terjedelme és fajai.

Az 1934. év elején a Magyarországon megjelenő *időszaki sajtótermékek száma* 1477 volt, szemben az 1930-ban megállapított 1230 és az 1926-ban megállapított 934 darabbal.[1]) Budapesten az ujságok $^2/_3$ része jelenik meg, 1934-ben 1003 ujság, pontosan 67·9%. A budapesti arány 1926-ban 66·2%, 1930-ban 65·8% volt, tehát az utolsó felvétel óta valamivel javult.

Mithogy Budapest lélekszám szempontjából kilencedrésze az országnak, az »ujságsűrűség« Budapesten igen nagy, viszont az egy ujságra jutó lélekszám igen kis szám. Budapesten ugyanis egy ujságra 1024 lélek jut, míg országos átlagban 5985, tj. városokban Budapest nélkül 4421, megyei városokban 5913, községekben 52.714. 1930 óta az egy ujságra eső lélekszámarány lényegesen esett, mert akkor csak 1242 volt, szemben a 7060-as országos átlaggal.

Budapest mellett a legtöbb ujságot felmutató városok is eltörpülnek. Az ujságok száma ugyanis a Budapest után legtöbb ujsággal rendelkező Debrecenben is csak 30 volt. A vezető városok s ujságjaik száma a következő :

	1930.	1934.
Budapest szfőv.	809	1.003
Debrecen tjv.	20	30
Szeged tjv.	25	26
Miskolc tjv.	15	19
Győr tjv.	13	18
Újpest mv.	10	17

Ám igen kedvezőtlen marad Budapesthez képest a többi magyar városok ujságkultúrája akkor is, ha a sokkal jellemzőbb lélekszámarányt nézzük. Egy időszaki sajtótermékre ugyanis a tj. városokban a következő lélekszám esett :

	1930.	1934.
Budapest	1.242	1.024
Sopron	2.563	2.573
Győr	3.921	2.824
Miskolc	4.098	3.294
Székesfehérvár	5.091	3.437
Debrecen	5.871	4.044
Pécs	2.943	5.074
Szeged	5.405	5.287
Baja	6.985	7.332
Kecskemét	7.951	7.339
Hódmezővásárhely	15.044	7.478
Átlag	**1.777**	**1.478**

[1]) Az ujságok száma kevés külföldi metropolisról áll rendelkezésre. Van adat Párizsról, ahol az ujságok számát 2300-ra teszik. Lisszabonban 244 ujságot számláltak. Varsóban az 1932. év folyamán legalább egyszer megjelent ujságok száma 932 volt, egy adott időpontban tehát az ujságok száma kevesebb ennél. Csupán a hírlapokat ölelik fel a következő számok : London 465, Tokio 265, Berlin 101.

3. A Budapesten megjelent időszaki sajtó-

Tartalom	Országos	Helyi	—1880.	1881—1900.	1901—1918.	1919—1925.	1926—1930.	1931—1934.	Ismeretlen	Hetenkint: legalább 6×	Hetenkint: 5—2×	Hetenkint: 1×	Havonkint: 3—2×	Havonkint: 1×	ritkábban és egyébként	Kizárólag magyarul	Fő- v. társnyelvként	Egyéb nyelven
	érdekű		évben megindult							megjelenő								
	u j s á g o k																	
Bölcselet	2	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	1	—
Vallási:																		
róm. kat.	25	7	2	2	10	6	7	5	—	—	—	1	1	14	16	30	—	2
ev. ref.	10	8	—	—	1	6	5	6	—	—	—	2	1	5	10	18	—	—
ág. ev.	2	2	—	—	—	3	—	1	—	—	—	2	2	—	—	4	—	—
izraelita	8	3	—	1	3	1	2	4	—	—	—	5	1	1	4	10	1	—
egyéb	12	2	—	4	1	4	3	2	—	—	—	2	1	5	6	14	—	—
Társadalom ált.	163	22	3	18	38	36	44	46	—	—	—	14	47	71	53	179	4	2
Statisztika	6	1	1	1	1	2	1	1	—	1	—	—	—	2	4	2	4	1
Politika	66	6	5	10	9	17	10	21	—	21	—	35	3	6	7	61	1	10
Jog	22	1	1	2	9	2	5	4	—	—	—	2	2	8	11	21	1	1
Közigazgatás, rendészet, hadügy	22	9	4	6	8	4	4	5	—	1	—	9	10	8	3	29	1	1
Jótékonyság, szegényügy	7	1	—	—	4	2	—	2	—	—	—	—	1	3	4	8	—	—
Tanítás, nevelés	43	3	4	5	10	8	9	10	—	—	—	1	3	21	21	43	3	—
Ifjúsági, gyermeklap	25	5	—	3	6	9	7	5	—	—	—	4	4	9	13	29	—	1
Közgazdaság ált.	63	4	2	7	10	6	21	20	1	1	3	19	19	16	9	56	5	6
Bányászat, kohászat	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	2	—	—
Mezőgazdaság, erdészet stb.	15	1	2	2	—	2	6	4	—	—	—	4	—	9	3	16	—	—
Állattenyésztés, vadászat, halászat	18	1	2	1	8	2	2	4	—	—	—	1	7	8	3	17	2	—
Ipar	74	5	1	11	17	15	19	16	—	1	—	9	27	34	8	68	9	2
Kereskedelem, közlekedés, utazás	57	2	5	4	15	11	10	13	1	3	2	10	18	19	7	49	4	6
Pénzügy, biztosítás stb.	23	—	1	1	6	3	7	4	1	1	—	3	4	9	6	22	1	—
Üzlet, hirdetés	12	5	—	—	2	1	3	11	—	—	—	3	1	10	3	16	—	1
Természettudomány ált.	26	—	4	6	4	6	4	2	—	—	—	—	1	11	14	12	14	—
Egészségügy, gyógyászat	42	1	2	4	7	12	8	10	—	—	—	4	5	24	10	37	4	2
Művészet ált.	10	—	—	1	—	2	3	4	—	—	—	—	2	4	4	6	4	—
Építő-, szobrászművészet	3	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	2	3	—	—
Színház, mozi	9	2	—	1	2	—	5	3	—	—	—	8	1	2	—	11	—	—
Zene	10	1	—	2	1	3	—	5	—	—	—	—	1	6	4	10	1	—
Sport	29	11	1	4	9	9	10	7	—	—	5	7	7	10	11	40	—	—
Divat	6	—	—	—	1	1	—	4	—	—	—	—	1	4	1	6	—	—
Irodalom ált., nyelvészet	30	2	6	3	5	4	8	6	—	9	1	1	3	4	14	28	4	—
Szépirodalom	20	—	—	2	2	3	5	8	—	—	—	11	3	5	1	20	—	—
Szórakozás	10	—	—	—	—	2	2	6	—	—	—	6	2	—	2	10	—	—
Élc	3	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	2	1	—	—	3	—	—
Történelem, régészet	5	—	1	2	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	5	4	1	—
Földrajz	5	—	1	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	5	4	1	—
Egyéb	13	—	1	2	2	2	3	3	—	—	—	—	3	2	8	12	1	—
Összesen	898	105	51	108	193	186	215	246	4	38	11	165	183	333	273	901	67	35
% 1930.	93·5	6·5	7·4	13·7	25·8	24·5	28·1	—	0·5	5·2	2·3	17·1	21·0	39·9	14·5	86·0	10·4	3·6
% 1934.	89·5	10·5	5·1	10·8	19·2	18·6	21·4	24·5	0·4	3·8	1·1	16·5	18·2	33·2	27·2	89·8	6·7	3·5

termékek főbb adatai tartalom szerint. 1934.

Hirdetést közlő	Hirdetést nem közlő	Csak belföldön elterjedt	Belföldön kívül elterjedt: elcsatolt területen	Belföldön kívül elterjedt: egyéb külföldön	Belföldön kívül elterjedt: elcs. ter. és egyéb külföldön	— 10 m³ évfolyamonkinti terjedelemben megjelent	10—100 m³ évfolyamonkinti terjedelemben megjelent	100 m³— évfolyamonkinti terjedelemben megjelent	Egy évfolyam terjedelme: Magyarország m³	Egy évfolyam terjedelme: Magyarország %	Egy évfolyam terjedelme: Budapest m³	Egy évfolyam terjedelme: Budapest %	Budapest Magyarország %-ában	Az összes megjelent ujságok: Magyarország számszerint	Magyarország %	Budapest számszerint	Budapest %	Budapest Magyarország %-ában
s z á m a																		
—	2	—	—	—	2	—	2	—	43·17	*0·1*	43·17	*0·1*	100·0	2	*0·1*	2	*0·2*	100·0
18	14	16	2	1	13	21	11	—	632·27	*0·9*	347·66	*0·7*	55·0	66	*4·5*	32	*3·2*	48·5
6	12	9	2	—	7	14	4	—	424·53	*0·6*	183·91	*0·4*	43·3	41	*2·8*	18	*1·8*	*43·9*
1	3	2	—	—	2	1	3	—	163·82	*0·2*	64·23	*0·1*	39·2	16	*1·1*	4	*0·4*	*25·0*
10	1	6	—	—	5	3	7	1	477·93	*0·7*	452·30	*1·0*	94·6	13	*0·9*	11	*1·1*	84·6
5	9	2	5	—	7	9	5	—	178·29	*0·3*	162·75	*0·3*	91·4	17	*1·2*	14	*1·4*	82·4
140	45	144	6	6	29	100	85	—	3.618·36	*5·3*	2.630·53	*5·6*	72·7	227	*15·4*	185	*18·4*	81·5
1	6	2	—	2	3	—	6	1	370·63	*0·5*	370·63	*0·8*	100·0	7	*0·5*	7	*0·7*	100·0
62	10	22	—	27	23	8	40	24	36.805·69	*54·3*	19.460·49	*41·6*	52·9	281	*19·0*	72	*7·1*	25·6
9	14	16	2	2	3	13	10	—	333·81	*0·5*	302·51	*0·6*	90·6	25	*1·7*	23	*2·3*	92·0
19	12	25	1	2	3	5	23	3	1.615·04	*2·4*	1.121·57	*2·4*	69·4	58	*3·9*	31	*3·1*	53·4
6	2	5	1	—	2	7	1	—	66·38	*0·1*	62·87	*0·1*	94·7	10	*0·6*	8	*0·8*	80·0
31	15	28	3	5	10	22	23	1	977·01	*1·5*	696·13	*1·5*	71·2	73	*4·9*	46	*4·6*	63·0
7	23	16	3	1	10	17	13	—	587·34	*0·9*	494·07	*1·1*	84·1	43	*2·9*	30	*3·0*	69·8
55	12	34	2	8	23	17	48	2	2.306·29	*3·4*	2.228·16	*4·8*	96·6	71	*4·8*	67	*6·7*	94·4
2	—	2	—	—	—	1	1	—	41·67	*0·1*	41·67	*0·1*	100·0	2	*0·1*	2	*0·2*	100·0
13	3	6	1	2	7	4	12	—	637·95	*0·9*	369·27	*0·8*	57·9	36	*2·4*	16	*1·6*	44·4
17	2	3	5	1	10	7	12	—	346·19	*0·5*	285·98	*0·6*	82·7	26	*1·8*	19	*1·9*	73·1
77	2	49	6	2	22	32	46	1	1.551·01	*2·3*	1.516·52	*3·2*	97·8	84	*5·9*	79	*7·8*	94·0
42	17	34	3	7	15	17	40	2	1.809·48	*2·7*	1.771·48	*3·8*	97·9	60	*4·1*	59	*5·9*	98·3
11	12	18	1	2	2	9	14	—	386·82	*0·6*	373·13	*0·8*	96·4	24	*1·6*	23	*2·3*	95·8
15	2	16	—	—	1	7	10	—	294·42	*0·4*	291·60	*0·6*	99·0	18	*1·2*	17	*1·7*	94·4
15	11	11	1	2	12	10	16	—	441·06	*0·7*	408·31	*0·9*	92·6	29	*1·9*	26	*2·6*	89·7
41	2	20	2	1	20	14	27	2	1.171·32	*1·7*	1.150·79	*2·5*	98·3	44	*2·9*	43	*4·3*	97·7
10	—	4	—	—	6	1	9	—	301·68	*0·4*	288·43	*0·6*	95·5	12	*0·8*	10	*1·0*	83·3
3	—	—	—	—	3	—	3	—	65·55	*0·1*	65·55	*0·1*	100·0	3	*0·2*	3	*0·3*	100·0
11	—	5	1	—	5	2	6	3	1.120·81	*1·7*	1.014·10	*2·2*	90·5	17	*1·2*	11	*1·1*	64·7
7	4	5	1	—	5	7	4	—	113·72	*0·2*	98·07	*0·2*	86·0	13	*0·9*	11	*1·1*	84·6
24	16	25	1	1	13	10	27	3	1.630·24	*2·4*	1.512·53	*3·2*	92·8	49	*3·3*	40	*4·0*	81·6
6	—	2	2	—	2	1	5	—	146·03	*0·2*	146·03	*0·3*	100·0	6	*0·4*	6	*0·6*	100·0
9	23	18	2	2	10	10	13	9	6.392·15	*9·4*	6.340·12	*13·6*	99·2	36	*2·4*	32	*3·2*	88·9
10	10	4	1	1	14	—	14	6	1.674·63	*2·5*	1.592·29	*3·4*	95·1	24	*1·6*	20	*2·0*	83·3
8	2	4	1	—	5	3	5	2	494·47	*0·7*	484·53	*1·0*	98·0	11	*0·7*	10	*1·0*	90·9
3	—	—	—	—	3	—	3	—	118·53	*0·2*	118·53	*0·3*	100·0	3	*0·2*	3	*0·3*	100·0
1	4	2	—	2	1	1	4	—	115·15	*0·2*	105·75	*0·2*	92·0	7	*0·5*	5	*0·5*	71·4
2	3	3	1	—	1	2	3	—	72·14	*0·1*	48·64	*0·1*	67·6	6	*0·4*	5	*0·5*	83·3
6	7	8	—	2	3	2	11	—	216·70	*0·3*	168·66	*0·4*	77·7	17	*1·2*	13	*1·3*	76·5
703	**300**	**566**	**56**	**79**	**302**	**377**	**566**	**60**	**67.742·28**	*100·0*	**46.812·96**	*100·0*	*69·1*	**1.477**	*100·0*	**1.003**	*100·0*	**67·9**
74·9	*25·1*	*49·4*	*4·0*	*8·2*	*38·4*	*28·7*	*62·5*	*8·8*	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
70·1	*29·9*	*56·4*	*5·6*	*7·9*	*30·1*	*37·6*	*56·4*	*6·0*	*100·0*	—	*100·0*	—	—	*100·0*	—	*100·0*	—	—

A budapesti sajtó jelentőségét emeli ki az az adat is, hogy az *országos érdekű* ujságok túlnyomó többsége jelenik meg a fővárosban, ahol 898 az országos érdekű s csak 105 a helyi érdekű ujságok száma, míg a vidéken 391 *helyiérdekű* ujság áll szemben 83 országos érdekűvel. Ez az állapot természetesen nem mondható egészségesnek. A kultúra kimélyítésére irányuló törekvések egyik fontos programmpontjává a vidéki sajtó istápolását kellene tenni.

Vizsgáljuk az ujságok *tartalom (tárgy)* szerinti megoszlását. A tartalom szerinti osztályozás az ujságstatisztika egyik legnehezebb feladata. A magyar felvétel, hogy a nemzetközi statisztikába minél jobban beilleszkedhessék, a nemzetközi bibliográfiában legelfogadottabb ú. n. tizedes (decimal) beosztási rendszert kívánta követni, bár azon gyakorlati célszerűségből kisebb módosításokat alkalmazott. Hasonló indokból az ujságok tartalom szerinti tagolása nem azonos a könyvtermelésével. Hangsúlyoznunk kell, hogy a tartalom szerinti osztályozásnál tág tere van az egyéni mérlegelésnek. Számos ujság teljes joggal sorozható több szakcsoportba. A vegyes tárgyú ujságoknál igyekeztünk a főtárgykört megállapítani.

Budapesten a legnagyobb csoport a társadalmi ujságoké, arányuk 18·4%, ezután következnek a vallási tárgyúak 7·9 és az ipari tárgyúak 7·8%-kal.

A fővárosi sajtó tartalom szerinti képe más, mint a vidéké, annál jóval sokszínűbb, heterogénebb. Egyes ujságfajták kizárólag, vagy túlnyomó többségben a fővárosban jelennek meg. Így valamennyi bölcseleti, statisztikai, bányászat-kohászati, építő-, szobrászművészeti, divat- és élclap Budapesté. Sok az olyan csoport is, amelyben csupán elvétve fordul elő vidéken megjelenő ujság. A kizárólag vagy túlnyomóan a fővárosban megjelenő lapfajok adatai a következők:

Tartalom	Az ujságok száma az országban összesen	ebből Budapesten
Bölcselet	2	2
Statisztika	7	7
Jogi	25	23
Közgazdaság ált.	71	67
Bányászat, kohászat	2	2
Ipar	84	79
Kereskedelem stb.	60	59
Pénzügy, biztosítás	24	23
Üzlet, hirdetés	18	17
Egészségügy	44	43
Építő-, szobrászművészet	3	3
Zene	13	11
Divat	6	6
Szórakozás	11	10
Élc	3	3
Földrajz	6	5
Természettudomány ált.	29	26

Másrészt egyes tartalmi csoportok a fővárosi sajtóban aránylag szegényen vannak képviselve. Az országos arányhoz képest kicsiny Budapesten a keresztény vallási, a közigazgatási és a mezőgazdasági tartalmú ujságok aránya.

A vidéki sajtó fő jellemvonása mégis a politikai lapok aránylag nagy száma. Vidéken a politikai lapok, melyek közé a közfelfogásnak megfelelően a hírlapok legnagyobb részét soroztuk, erősen elnyomják a más tartalmú sajtótermékeket. A vidék 474 ujságjából 209 a politikai lapok — jórészt hírlapok — száma, akkor, amidőn az egész ország politikai lapjainak száma csak 281 volt. A politikai lapok háromnegyed része tehát vidéken kerül kiadásra. Viszont Budapest 1003 ujságjából csupán 72 (7%) politikai tartalmú.

A lapokat politikai pártállás szerint az 1934. évi felvétel az adatbevallások labilitása miatt meg sem kísérelte osztályozni. Az előző, 1930. évi felvétel idején, amidőn, úgylátszik az egyes lapok pártállása jobban kijegecesedett volt, sikerült egy ily megközelítő csoportosítást elvégezni. Ennek érdekes eredményeiből — bár sok fenntartással — következtethetünk arra is, hogy az egyes pártoknak milyen mértékben volt gyökerük Budapesten, illetve a vidéken. A politikai lapok száma s az összes politikai lapok aránya pártállás szerint az 1930. évi felvétel idején a következő volt:

	Budapest	Vidék	Összesen	Budapest	Vidék	Összesen
	abszolut szám			%	%	%
Kormánypárti	11	102	113	*19·3*	*52·9*	*45·2*
Kormánytámogató	9	39	48	*15·8*	*20·2*	*19·2*
Liberális, demokrata	10	13	23	*17·5*	*6·7*	*9·2*
Szociáldemokrata	3	—	3	*5·3*	—	*1·2*
Pártonkívüli	9	24	33	*15·8*	*12·4*	*13·2*
Egyéb	15	15	30	*26·3*	*7·8*	*12·0*
Összesen	**57**	**193**	**250**	**100·0**	**100·0**	**100·0**

Látható az arányszámokból, hogy bár az országban a kormánypárti (egységes párti) és kormánytámogató sajtó 1930-ban közel kétharmad (64·4%), a vidéken meg szinte háromnegyed (73·1%) túlsúlyban van, Budapesten arányuk az összes politikai lapoknak egyharmadát alig haladja meg (35·1%). Viszont a liberális és demokrata lapok együttes aránya jóval nagyobb Budapesten (17·5%), mint országos átlagban (9·2%), vagy pláne a vidéken (6·7%). A szociáldemokrata pártnak politikai lapjai csak a fővárosban jelentek meg. A pártonkívüli s főleg az »egyéb« párti lapok rovata is különösen Budapesten domináló.

Az ujságok életkorának adatait az *alapítási évre* vonatkozó kimutatás szemlélteti.

4. Az időszaki sajtótermékek száma alapítási év szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	—1850.	1851—1860.	1861—1870.	1871—1880.	1881—1890.	1891—1900.	1901—1910.	1911—1920.	1921—1925.	1926—1930.	1931—1934.	Ismeretlen	Összesen
1926.													
Magyarország	3	5	27	39	43	111	161	226	310	—	—	9	934
Budapest	3	3	20	26	31	81	116	137	198	—	—	3	618
1930.													
Magyarország	2	7	31	44	50	115	172	225	237	341	—	6	1.230
Budapest	2	3	24	31	34	77	127	137	143	227	—	4	809
1934.													
Magyarország { szám szerint.	**4**	**3**	**30**	**36**	**46**	**111**	**166**	**185**	**222**	**307**	**361**	**6**	**1.477**
Magyarország { %	*0·3*	*0·2*	*2·0*	*2·5*	*3·1*	*7·5*	*11·2*	*12·5*	*15·0*	*20·8*	*24·5*	*0·4*	*100·0*
1934.													
Budapest { szám szerint.	**4**	**2**	**21**	**24**	**32**	**76**	**117**	**116**	**146**	**215**	**246**	**4**	**1.003**
Budapest { %	*0·4*	*0·2*	*2·1*	*2·4*	*3·2*	*7·6*	*11·7*	*11·6*	*14·5*	*21·4*	*24·5*	*0·4*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*100·0*	*66·7*	*70·0*	*66·7*	*69·6*	*68·5*	*70·5*	*62·7*	*65·8*	*70·0*	*68·1*	*66·7*	*67·9*

E táblázatból kitűnik, hogy a korosabb évjáratokban az ujságok száma fokozatosan ritkul. Megfigyelhetjük, hogy — úgy budapesti, mint országos viszonylatban — az ujságok negyedrésze 1931. óta indult meg s a háború előtt a ma megjelenő ujságoknak csak mintegy harmadrésze létezett. Említésreméltó, hogy az ország négy legöregebb, még a mult évszázad első feléből származó ujságja, Budapesten jelenik meg.

5. Az időszaki sajtótermékek száma a megjelenés ideje szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	Naponkint			Hetenkint			Havonkint			Évenkint				Egyébként	Összesen
	többször	2×	1×	5—3×	2×	1×	3×	2×	1×	11—7×	6×	5—4×	3—1×		
1926.															
Magyarország	5	2	72	5	24	273	6	144	280	35	36	26	12	14	934
Budapest	5	2	25	3	7	114	6	119	225	35	33	21	9	14	618
1930.															
Magyarország	10	1	77	12	33	329	15	185	430	19	30	60	25	4	1.230
Budapest	10	1	31	9	10	138	13	157	323	19	26	48	21	3	809
1934.															
Magyarország { szám szerint	**7**	**1**	**78**	**4**	**31**	**345**	**15**	**204**	**432**	**166**	**41**	**87**	**27**	**39**	**1.477**
Magyarország { % «	*0·5*	*0·1*	*5·3*	*0·3*	*2·1*	*23·4*	*1·0*	*13·8*	*29·2*	*11·2*	*2·8*	*5·9*	*1·8*	*2·6*	*100·0*
Budapest { szám szerint	**7**	**1**	**30**	**2**	**9**	**165**	**13**	**170**	**333**	**124**	**33**	**68**	**18**	**30**	**1.003**
Budapest { % «	*0·7*	*0·1*	*3·0*	*0·2*	*0·9*	*16·4*	*1·3*	*16·9*	*33·2*	*12·4*	*3·3*	*6·8*	*1·8*	*3·0*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*100·0*	*100·0*	*38·5*	*50·0*	*29·0*	*47·8*	*86·7*	*83·3*	*77·1*	*74·7*	*80·5*	*78·2*	*66·7*	*76·9*	*67·9*

Az ujságok *megjelenési idő* szerinti osztályozása azt mutatja, hogy a naponta kétszer vagy többször megjelenő ujságok csak a fővárosban vannak, számuk 8. Különben a napilapok száma a vidéken nagyobb (48), mint Budapesten (30). Ugyancsak a vidéken vannak túlsúlyban a hetenkint egyszer s méginkább a hetenkint kétszer megjelenő ujságok is, ez utóbbiakból Budapestre csak 29·0% jut. Ez a jelenség is a hírlapkiadás vidéki túltengésével függ össze. A többi kategóriák mindegyikében a főváros erős fölényben van. Mint kimutatásunkból látható, leggyakoribbak úgy az országban általában, mint Budapesten a havonkint egyszer megjelenő ujságok. Ezek száma Budapesten 333, tehát a budapesti ujságok harmadrésze havi megjelenésű. Ezután legnagyobb, de márcsak félennyi a félhavonkint megjelenő lapok és a hetilapok kontingense (170—165).

6. Az időszaki sajtótermékek száma nyelv szerint.[1])

A felvétel éve és a megjelenés helye	Magyar	Magyar, német	Magyar, francia	Magyar, angol	Magyar, olasz	Magyar, latin	Magyar eszperantó	Magyar két v. több más nyelvvel együtt	Német	Német, francia	Német, angol	Francia	Angol	Angol, svéd	Olasz	Latin	Tót	Horvát	Héber	Eszperantó	Összesen
1926.																					
Magyarország	880	16	1	—	—	—	2	7	18	—	—	2	2	1	—	2	1	—	—	2	93
Budapest	572	16	1	—	—	—	2	7	11	—	—	2	2	1	—	1	1	—	—	2	61
1930.																					
Magyarország	1.170	15	1	1	1	3	—	2	25	1	1	4	1	—	1	1	1	—	1	1	1.230
Budapest	761	14	1	1	1	1	—	1	17	1	1	4	1	—	1	1	1	—	1	1	809
1934.																					
Magyarország { sz. szerint	1.423	5	1	—	—	1	1	4	25	—	1	6	2	—	2	2	3	1	—	—	1.477
Magyarország { %	*96·3*	*0·3*	*0·1*	—	—	*0·1*	*0·1*	*0·3*	*1·7*	—	*0·1*	*0·4*	*0·1*	—	*0·1*	*0·1*	*0·2*	*0·1*	—	—	*100·0*
Budapest { sz. szerint	959	4	1	—	—	—	1	3	21	—	1	6	2	—	2	1	1	1	—	—	1.003
Budapest { %	*95·6*	*0·4*	*0·1*	—	—	—	*0·1*	*0·3*	*2·1*	—	*0·1*	*0·6*	*0·2*	—	*0·2*	*0·1*	*0·1*	*0·1*	—	—	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*67·4*	*80·0*	*100·0*	—	—	—	*100·0*	*75·0*	*84·0*	—	*100·0*	*100·0*	*100·0*	—	*100·0*	*50·0*	*33·3*	*100·0*	—	—	*67·9*

Ami az ujságok *nyelv* szerinti megoszlását illeti, könnyen érthető, hogy a nem magyar nyelvű ujságok, melyeknek aránya egyébként kicsiny, nagyobbára Budapesten jelentek meg. Vidéken az idegen nyelvű ujságok kivételszámba mennek. A vidék 474 ujságjából csak 7 volt idegen nyelvű s 3 olyan, amelyik a magyar nyelv mellett társnyelvként idegen nyelvet is használt. A fővárosi 1003 ujság közül 35 teljesen s 9 részben — egyen-

[1]) Az ú. n. melléknyelveket, amelyek az ujságban kisebb terjedelemben vagy ritkábban jelennek meg közlemények, itt nem vettük figyelembe.

rangú nyelvtársulással — idegen nyelvű volt. Megjegyezzük, hogy ez adatokban az úgynevezett »melléknyelvet«, amelyen az ujságban kisebb terjedelemben, vagy ritkábban jelennek meg közlemények, nem vettük számításba. A magyar mellett még leggyakrabban használt német nyelv aránya is eltörpül. A kizárólag németül megjelenő ujságok száma az országban 25, Budapesten 21. Az előző 1930. évi felvétel óta, amikor a kizárólag német ujságok száma az országban szintén 25 volt, Budapest javára nagy eltolódás történt, amennyiben a vidék német ujságjainak száma 8-ról 4-re csökkent. A többi nyelvek közül a francia nyelvűek térhódítása figyelhető meg. 1926-ban csak 2, 1930-ban 4, 1934-ben már 6 kizárólag francia nyelvű ujság jelent meg az országban, mégpedig valamennyi Budapesten.

Az ujságstatisztikai felvételek számlálták magukat az ujságban használt nyelveket is. 1934-ben Budapest 1003 ujságja közül 928 egészen egynyelvű ujság volt. Főnyelvként 65, társnyelvként 26, melléknyelvként 121 nyelvegység fordult elő. Az összesen 1140 nyelvegységből 85·2% jutott a magyar nyelvre (az országos arány 87·8), míg a németre 7·4 (országos arányban 5·9), a franciára 3·0, az angolra 2·0, az olaszra 1·4% esett. A magyar arány az előző felvételekkel szemben javult, a német hanyatlott.

Kimutatja az adatgyüjtés, hogy az ujságok közül hányban jelennek meg *hirdetések*. Budapesten a hirdetést közlő ujságok aránya 1934-ben 70·1% volt. A gazdasági válság elmélyülése a hirdetéseket meggyérítette, amit bizonyít, hogy 1930-ban az említett % még 74·9 volt. A vidék lapjai közt a hirdetést közlők nagyobb aránnyal szerepelnek, mint a fővárosban. Egybeesik ez a vidéki sajtónak azzal a már említett sajátságával, hogy lapjainak csaknem fele hírlap jellegű, tehát olyan újságfaj, amelynek egyik fontos éltetője a hirdetés. 1930-ban vidéken a lapoknak csak mintegy $^1/_7$ része nélkülözte a hirdetéseket s csak a válság rontotta le ezt az arányt $^1/_4$—$^1/_5$-re.

Kiterjedt a hivatalos felvétel az ujságok *külföldi elterjedtségének* számbavételére is. E szempontból Budapest és a vidék sajtója közt az a különbség tűnik szembe, hogy 1934-ben a Budapesten megjelenő ujságoknak 56·4%-a, a vidéki lapoknak 70·7%-a nem jutott túl az ország határán. A csupán belföldön olvasott ujságok aránya, bizonyára szintén a gazdasági válsággal magyarázhatóan, az utóbbi években romlott is; 1930-ban az ily ujságok aránya még csak 49·4% volt. Lássuk az elterjedés adatait közelebbről:

Elterjedtség	Az ujságok száma Budapesten	Vidéken	Összesen
Belföld	566	335	901
Csak elcsatolt terület	56	21	77
Csak egyéb külföld	79	44	123
Elcsatolt terület és egyéb külföld	302	74	376
Összesen	**1.003**	**474**	**1.477**

Ezekből az adatokból kitűnik az is, hogy a fővárosi ujságok közt, a vidékkel szemben, aránylag is jóval nagyobb az a kontingens, amelynek úgy az elcsatolt területen, mint egyéb külföldön van talaja.

7. Az időszaki sajtótermékek száma hosszméret szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	Hosszméret cm																	Ismeretlen	Összesen
	12—20	20—22	22—24	24—26	26—28	28—30	30—32	32—34	34—36	36—38	38—40	40—42	42—44	44—46	46—48	48—50	50—		
1926.																			
Magyarország	24	16	127	45	58	147	163	21	31	10	20	196	20	13	26	4	13	—	934
Budapest	18	11	100	41	50	99	134	15	20	6	16	65	13	8	15	2	5	—	618
1930.																			
Magyarország	38	40	217	75	75	162	181	32	43	17	23	241	19	12	43	1	5	6	1.230
Budapest	31	35	160	64	61	105	148	26	28	7	14	81	9	11	22	1	4	2	809
1934.																			
Magyarország szám szerint	23	18	283	120	59	190	308	18	28	8	25	231	63	11	77	4	10	1	1.477
Magyarország %	*1·6*	*1·2*	*19·2*	*8·1*	*4·0*	*12·9*	*20·9*	*1·2*	*1·9*	*0·5*	*1·7*	*15·5*	*4·3*	*0·7*	*5·2*	*0·3*	*0·7*	*0·1*	*100·0*
Budapest szám szerint	20	9	220	87	50	132	250	15	20	4	12	84	31	8	55	3	2	1	1.003
Budapest %	*2·0*	*0·9*	*21·9*	*8·7*	*5·0*	*13·1*	*24·9*	*1·5*	*2·0*	*0·4*	*1·2*	*8·4*	*3·1*	*0·8*	*5·5*	*0·3*	*0·2*	*0·1*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*87·0*	*50·0*	*77·7*	*72·5*	*84·7*	*69·5*	*81·2*	*83·3*	*71·4*	*50·0*	*48·0*	*36·4*	*49·2*	*72·7*	*71·4*	*75·0*	*20·0*	*100·0*	*67·9*

Az ujságok alaknagyságát az ujságpéldány *hosszúsági és szélességi mérete* adja, a legtöbb esetben azonban az egyik méret ismerete alapján a lap nagyságára már lehet következtetni. Egyszerűség okából ezért csupán a hosszméret adatait vesszük szemügyre. Legsűrűbb úgy az országban, mint Budapesten a 30—32 cm-es hosszméret, ezután a 22—24-es. Szembeszökő, hogy a fővárosban a 30 cm körüli, tehát azok a hosszméret-kategóriák, amelyek a folyóiratok és szaklapok nagyságának felelnek meg, igen magas, az országos ujságszám 80%-át is meghaladó arányban vannak képviselve. Viszont csak 30—50% körül mozog a 40 cm körüli hosszméretű lapok aránya, jeléül annak, hogy ez a nagyság, mint a hírlapok tipikus alakja, a vidéki sajtóban fordul sűrűn elő. Mint kuriózum említhető, hogy a legnagyobb — 64 cm — hosszméretű ujság Budapesten jelent meg.

Az ujságok *átlagos oldalszáma* természetszerűen a fővárosban magasabb, mint a vidéken. A vidék ujságjai közt a 4—6 oldalasak fordulnak elő gyakrabban, Budapesten az ennél nagyobb oldalszámúak s természetesen a legnagyobb terjedelmű ujságok is csekély kivétellel a fővárosban jelennek meg. A 4 oldalas ujságokból, melyek a 8 oldalasak mellett az ország sajtójában a legszokottabbak, csak 43·2%, a 6 oldalasakból pedig csupán 40·3% jut Budapestre. Ezzel szemben a 12 oldalas ujságoknál Budapest aránya 83·9%; a 16 oldalt meghaladó kategóriákban pedig ennél nagyobb arányszámokkal is találkozunk.

8. Az időszaki sajtótermékek száma átlagos oldalszám szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	Átlagos oldalszám												Bizonytalan ismeretlen	Összesen
	—2	3—4	5—6	7—8	9—10	11—12	13—14	15—16	17—32	33—48	49—64	65—		
1926.														
Magyarország	15	166	109	188	48	64	14	87	147	35	22	33	6	934
Budapest	11	79	34	113	33	52	11	73	122	32	22	31	5	618
1930.														
Magyarország	23	184	128	211	41	65	14	167	208	60	45	81	3	1.230
Budapest	18	75	45	118	26	49	11	126	169	56	43	71	2	809
1934.														
Magyarország szám szerint	18	266	159	269	61	118	23	167	223	64	38	70	1	1.477
Magyarország %	*1·2*	*18·0*	*10·8*	*18·2*	*4·1*	*8·0*	*1·6*	*11·3*	*15·1*	*4·3*	*2·6*	*4·7*	*0·1*	*100·0*
Budapest szám szerint	13	115	64	187	44	99	16	130	184	53	34	63	1	1.003
Budapest %	*1·3*	*11·5*	*6·4*	*18·6*	*4·4*	*9·9*	*1·6*	*12·9*	*18·3*	*5·3*	*3·4*	*6·3*	*0·1*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*72·2*	*43·2*	*40·3*	*69·5*	*72·1*	*83·9*	*69·6*	*77·8*	*82·5*	*82·8*	*89·5*	*90·0*	*100·0*	*67·9*

Érdekességük mellett igen jellemzőek az ujságok *egy-egy évfolyamának terjedelmét* hozzávetőlegesen meghatározó adatok. Az évfolyamonkinti terjedelmet a formátum, az átlagos oldalszám és a megjelenés gyakoriságából egységesen négyzetméterekben fejezzük ki. E közös nevezőre hozás lehetővé teszi, hogy sok vonatkozásban kifejezőbb képet kapjunk a sajtó igazi arcáról annál, amit az ujságok puszta száma mutat.

Év	Terjedelem m²-ben		Budapest Magyarország %-ában	1 ujságra m² esik Budapesten
	Magyarország	Budapest		
1926.	60.419	38.359	*63·5*	*62·1*
1930.	64.373	42.332	*65·8*	*52·3*
1934.	67.742	46.813	*69·1*	*46·7*

Magyarország összes ujságjai egy évfolyamának terjedelme 1934-ben 67·7 ezer m² volt, ebből Budapestre 46·8 ezer m² jutott, ami 69·1%-nak felel meg. Tehát terjedelemben Budapest sajtója az ujságok száma szempontjából fennálló arányt meghaladóan dominál a vidék sajtója felett. A fejlődés e fokát azonban Budapest csak fokozatosan érte el. 1926-ban Budapest sajtója az országban terjedelem szerint kisebb (63·5%) volt, mint az ujságok száma szerint (66·2%). 1930-ban a két arányszám fedte egymást (65·8%) s csak 1934-ben jutott Budapesten a terjedelem (69·1%) az ujságszámmal (67·9%) szemben fölénybe. Budapest ujságjainak terjedelemben való térfoglalása azonban csupán azt jelenti, hogy a vidéki sajtó rovására a budapesti sajtó az összterjedelem nagyobb kontingensét tette. A terjedelem gyarapodása azonban az ujságok számának a növekedésével korántsem áll arányban. A terjedelem növekedése az ujságok számának emelkedéséhez viszonyítva nemcsak országos viszonylatban, de Budapesten

is eltörpül, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy Budapesten a visszafejlődés kisebb mértékű. Míg ugyanis országos viszonylatban az egy ujságra jutó évfolyamterjedelem 64·7 m²-ről 1934-ig 45·9 m²-re esett, addig Budapesten az átlagterjedelem csak 62·1 m²-ről 46·7 m²-re csökkent. A terjedelem nagy megfogyását annak kell tulajdonítanunk, hogy a megromlott gazdasági viszonyok miatt egyrészt sok ujság korlátozta terjedelmét, másrészt az új alapítások között a kis terjedelmű ujságok túlsúlyban voltak.

A terjedelem összezsugorodását mutatja az az adat is, hogy a terjedelem legalsó nagyságcsoportjába, a 10 m²-en alúli csoportba, az utolsó felvétel alkalmával jóval több ujság tartozott, mint korábban. Országos viszonylatban 1930-ban az ujságok 26·1, 1934-ben 35·1%-a tartozott ez alsó kategóriába, míg ugyan e vonatkozásban Budapest aránya 28·7%-ról 37·6%-ra szökött fel.

A tartalom és a terjedelem összevetéséből még sok figyelmet érdemlő eredmény adódik. Meglepő pl., hogy országos viszonylatban az összterjedelem nagyobbik fele, 67·7 ezer m²-ből 36·8 ezer m², a politikai lapokra esik, e csoportban sok lévén a napilap s más sűrű megjelenésű hírlap. Budapesten az ujságok összesen 46·8 ezer m²-t tevő évfolyamterjedelméből 19·5 ezer m², vagyis 41·7% jut a politikai lapokra, ami annál feltűnőbb, mert számszerint a fővárosi politikai lapok a fővárosi összes ujságoknak csak 7·1%-át teszik. Ezután legnagyobb csoport az irodalomé, amelyet a naponta többször megjelenő kőnyomatos ujságok idesorozása duzzaszt meg 6·3 ezer m²-re. Nagy az évfolyamonkinti terjedelem a társadalmi és a közgazdasági tartalmú ujságoknál is.

9. Az időszaki sajtótermékek száma példányonkinti ár szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	Az ujságok száma																					
	4	5	6	8	10	—12	13—16	17—20	21—24	25—32	33—40	41—48	49—60	61—80	81—100	101—120	121—160	161—200	201—	Ingyenes, határozatlan	Összesen
	fillér példányonkinti árral																				
1926.																					
Magyarország ...	4		45			57	176	30	75	62	111	42	33	96	47		32	41		83	934
Budapest	4		25			10	65	14	34	48	92	36	24	87	44		30	38		67	618
1930.																					
Magyarország ...	1	4	9	15	71	42	98	125	24	65	79	1	134	56	96	16	24	46	52	272	1.230
Budapest	1	2	4	5	20	6	23	64	14	38	63	1	113	51	85	14	23	41	49	192	809
1934.																					
Magyar- ország { sz. szer.	13	1	27	24	172	44	72	157	18	86	90	1	162	50	96	20	30	45	61	308	1.477
Magyar- ország { %	*0·9*	*0·1*	*1·8*	*1·6*	*11·7*	*3·0*	*4·9*	*10·6*	*1·2*	*5·8*	*6·1*	*0·1*	*11·0*	*3·4*	*6·5*	*1·3*	*2·0*	*3·0*	*4·1*	*20·9*	*100·0*
Buda- pest { sz. szer.	6	1	10	6	74	12	15	96	13	56	72	1	143	42	83	18	27	41	58	229	1.003
Buda- pest { %	*0·6*	*0·1*	*1·0*	*0·6*	*7·4*	*1·2*	*1·5*	*9·5*	*1·3*	*5·6*	*7·2*	*0·1*	*14·2*	*4·2*	*8·3*	*1·8*	*2·7*	*4·1*	*5·8*	*22·8*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*46·2*	*100·0*	*37·0*	*25·0*	*43·0*	*27·3*	*20·8*	*61·1*	*72·2*	*65·1*	*80·0*	*100·0*	*88·3*	*84·0*	*86·5*	*90·0*	*90·0*	*91·1*	*95·1*	*74·4*	*67·9*

10. Az időszaki sajtótermékek száma évi előfizetési ár szerint.

A felvétel éve és a megjelenés helye	Az ujságok száma														Ingyenes, határozatlan	Összesen
	pengő előfizetési árral															
	1·60 —	1·61 — 3·20	3·21 — 4·80	4·81 — 6·40	6·41 — 8·00	8·01 — 9·60	9·61 — 11·20	11·21 — 12·80	12·81 — 16·00	16·01 — 19·20	19·21 — 24·00	24·01 — 32·00	32·01 — 40·00	40·01 —		
1926.																
Magyarország	47	81	113	94	107	75	24	52	65	35	53	51	52		85	934
Budapest	33	55	80	49	57	39	15	43	47	25	41	25	39		70	618
1930.																
Magyarország	24	83	92	165	137	21	109	93	78	19	160	65	31	23	130	1.230
Budapest	17	40	63	96	60	6	72	68	58	11	133	38	23	21	103	809
1934.																
Magyarország { szám szerint ...	67	157	124	235	122	25	117	100	59	14	175	62	23	19	178	1.477
Magyarország { % « ...	*4·5*	*10·6*	*8·4*	*15·9*	*8·3*	*1·7*	*7·9*	*6·8*	*4·0*	*0·9*	*11·8*	*4·2*	*1·6*	*1·3*	*12·1*	*100·0*
Budapest { szám szerint ...	34	87	80	140	65	18	89	74	42	6	144	43	17	17	147	1.003
Budapest { % « ...	*3·4*	*8·7*	*8·0*	*13·9*	*6·5*	*1·8*	*8·9*	*7·4*	*4·2*	*0·6*	*14·3*	*4·3*	*1·7*	*1·7*	*14·6*	*100·0*
Budapest Magyarország %-ában	*50·7*	*55·4*	*64·5*	*59·6*	*53·3*	*72·0*	*76·1*	*74·0*	*71·2*	*42·9*	*82·3*	*68·3*	*73·9*	*89·5*	*82·6*	*67·9*

Részletes adatok vannak az ujságok *példányonkinti* és *évi előfizetési áráról* is. A végletek úgy a legalacsonyabb, mint a legmagasabb ár szempontjából Budapesten találhatók: a minimális példányár az 1 filléres, a maximális a 35 pengős, míg az évi előfizetési ár szélsőségei 0·50—240 pengő. Országos viszonylatban legtöbb a 10 filléres ujságok száma, Budapesten ennek az árkategóriának, mint általában az alacsony árkategóriáknak a drágábbakkal szemben kisebb szerep jut. Budapesten legnagyobb az 50—60 fillér körüli csoport, ez ujságok budapesti gyakoriságát a folyóiratok, szaklapok itteni magas aránya magyarázza. Hasonló a helyzet természetesen az évi előfizetési ár szempontjából is.

Egyébiránt, amint az ujságok ára 1930-ban a négy évvel korábbi állapothoz képest általában drágult, 1934-ben olcsóbbodás figyelhető meg, ami az olcsóbb lapok szaporodásában, a drágábbak ritkulásában nyilvánul.

Mint említettük, a megjelenés példányszámát a hivatalos felvétel nem kérdezte, mert attól tartott, hogy e kérdés felvetése az adatgyüjtés sikerét veszélyeztetné. Hogy a példányszámra következtethessen, tudakolta a felhasznált papírmennyiség súlyát. A nyert válaszok azonban annyira megbízhatatlannak látszottak, hogy feldolgozásuk mellőztetett. Tudomásunk szerint a maximális példányszámot egyik fővárosi napilap érte el, amely jobb években a 100.000-et számottevően meghaladó példányban jelenik meg. 100.000 példányt még egy-két, ugyancsak Budapesten meg-

jelenő napilap is kerülgeti újabban. E ponton már a külfölddel nem mérkőzhetünk, hiszen pl. a News of the World londoni lap a Droit d'Auteur szerint 1934-ben 3,350.000 példányban jelent meg.

A felsorakoztatott adatokból plasztikusan tűnik elő *a főváros uralkodóhelye ujságirodalmunkban.* A részletadatok mozaikjából kialakuló kép a fővárosi sajtó hatalmas fölényét mutatja minden vonatkozásban. Az ujságok kétharmada, terjedelemben ennél is nagyobb hányada a fővárosból kerül ki. Az országos érdekű ujságok túlnyomó többségben fővárosiak. A közvélemény kialakításában főszerepet játszó napilapok kivétel nélkül itt jelennek meg. Fontos tudományágaknak, szakmáknak ujságjai a vidéki sajtóból teljesen hiányzanak. Csak e tartalmilag sokoldalúbb s nyelvileg is színesebb fővárosi sajtótermelésnek köszönhetjük, hogy kis országunk sajtója a világsajtóban elsőrangú helyet foglal el. Csupán szegénységünkön s a magyar nyelv elszigeteltségén múlik, hogy a vezető kultúrállamok sajtójának színvonalát egészen el nem érhettük.

3. Nyomdászat.

A nyomdászat, mint a szellemi élet tényezője. — Átpillantás a nyomdászattörténeten. — A budai a világ első nyomdáinak egyike. — Fővárosunk növekedő szerepe a hazai nyomdászat fejlődésében. — A nyomdászat statisztikai adatai. — A Nyomdász-Évkönyv nem hivatalos, de az egész nyomdaipart felölelő adatai. — Az ország 723 nyomdájából 336 van Budapesten. — Míg a nyomdáknak 47%-a van Budapesten, a munkáslétszámban 72, a gépi berendezésben 60—80% Budapest részesedése. — A fővárosi nyomdák nagy technikai fölénye a szedő- és nyomógépeknél. — A hivatalos, reprezentatív statisztika csak a 100—110 legnagyobb nyomdára terjed ki, ezeknek 65%-a van Budapesten. — A hivatalos gyáripari statisztika adatai a cég jellegéről, az alkalmazottak számáról és illetményeiről, az üzemidőről, a berendezésről, az anyagfelhasználásról és termelésről. — Kimagasló budapesti arány az alkalmazottak számánál (88%), a gépek számánál (89—100%), a gépek lóerejénél (92%), az anyagfelhasználásnál (89—92%) és a termelés értékénél (91%). — A papírgyártás kapcsolata a nyomdászattal. — A papíripar kifejlődése. — A papírgyárak adatai, Budapest szerepe a papírgyártásban. — Papírkülforgalom.

A nyomdászat, amely az emberi gondolatot nemcsak — mint az írás — visszaadni, maradandóan megrögzíteni, de külső köntösében a végtelenségig sokszorosítani képes, a művelődést ugrásszerűen vitte előre. A betűnek szárnyat adó nyomtatás azonban nemcsak sokszorosító eszköz, hanem maga is a harmónia és szépség kifejezésére törekszik, úgyhogy immár nem minden alap nélkül vitatják avatott művelői, hogy a nyomdászat művészet. Amíg az írásművek, könyvek kézírással készültek, a könyvmásolók a betűírásba s a könyv illusztrálásába sok művészetet vittek bele. Az első könyvnyomtatók a fejlett ízlésű *Gutenberggel* élükön, szintén keresik a szépet. Betűmetszésük eleinte a kódexek kézírását akarja utánozni.

Később a tipográfiai művészetet, a könyvdíszítést, a nyomtatás köznapi, gyors munkába befogása, a nyomdászat anyagelvűsége sokáig háttérbe szorítja, mígnem a mult század második felében egy Angliából kiindult mozgalom az ipari művészeteket újjászüli. A művészi díszítés a könyvillusztrációkban, az üzleti grafikában modern alakban támad életre. S túl az irodalmi termelés területén, a grafikai sokszorosítás a rajzoló- és festőművészetet nemcsak egyre tökéletesebben szolgálja, de maga is kezd művészetté önállósulni.

A szellemi élet vizsgálatánál tehát a nyomdászat nem maradhat figyelmen kívül két okból sem: mint az irodalmi, művészi eszmék »életrecsókolója«, sokszorosítója, terjesztője, közkinccsé tevője s mint a modern tipográfia, amely maga is művészet, vagy legalább is a művészettel határos tényezője szellemi életünknek.

Futó pillantást vetve a nyomdászat *történetére*, a nyomtatás első kezdetleges kisérleteinek azokat a bélyegzők és pecsétnyomók által történt névnyomásokat tekinthetjük, amelyeket Babylonban agyagtáblákba karcolt okiratokon aláírásképen alkalmaztak. Turáni kutatók újabban megállapítják, hogy bizonyos ugorfajta népeknél a könyvnyomtatás már Kr. u. 400 körül ismeretes volt. Kínában, a bennszülött történészek feljegyzése szerint, agyagból készített mozgatható betűkkel Kr. u. 7—10. században tudtak nyomtatni olyanforma eljárással, ahogyan a kefelevonat ma készül. Európa azonban e találmányról nem vett tudomást. A tulajdonképeni nyomdászat megindulása *Gutenberg* János nevéhez fűződik. Ha nem is egészen bizonyos, hogy a Mainzban 1400 körül született Gutenberg feltalálója a könyvnyomtatásnak, azt azonban ezermesteri tudásával és zsenialitásával oly tökélyre emeli, hogy évszázadokon át eljárásának sok része lényegében alig tökéletesbedett. A fejlődés útjának jelzőkövei a nyomás szempontjából a kézisajtóról a tízszeres teljesítményre képes gyorssajtóra (feltalálója *König* Frigyes 1810) való áttérés és a körforgógép (rotációs) feltalálása, a szedés terén pedig a kéziszedést mindinkább kiszorító, óránkint immár tízezer betűt meghaladó teljesítményre is képes szedőgépek.

Az első nyomdák keletkezésének adatait vizsgálva,[1]) büszkén hivatkozhatunk arra, hogy Magyarországot kevés ország előzte meg a nyomdaalapítás terén. S minthogy az első hazai nyomda Budán létesült, e tény is Buda őskultúrájának dokumentuma.

---

[1]) Források: *Ballagi Aladár:* A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472—1877, *Firtinger Károly:* Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából, *Firtinger Károly:* A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe, *Pusztai Ferenc:* Nyomdászati enciklopédia, *Karl Faulmann:* Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst, *Novák László:* A nyomdászat története stb.

Az első nyomdák (nyomtatóműhelyek) keletkezésének adatai *Faulmann* szerint a következők (egyik-másik évszám csak megközelítő):

Alapítási év	Város
1450	Mainz
1460	Strassburg
1461	Bamberg
1462	Köln
1465	Subiaco
1467	Eltwyl, Róma
1468	Augsburg, Basel
1469	Velence, Milánó
1470	Nürnberg, Foligno, Trevi, Verona, Beromünster, Párizs
1471	Speyer, Bologna, Ferrara, Firenze, Nápoly, Pavia, Treviso
1472	Cremona, Fivizano, Jesi, Mantua, Montereale, Pádua
1473	Esslingen, Laugingen, Merseburg, **Buda**, Ulm, Parma, Brescia, Messina, St. Ursino, Lyon, Aalst, Utrecht.

A német nyomdákon kívül tehát csupán Olaszország, Svájc és Franciaország nyomdái korábbi eredetűek, mint a budai nyomda. S azok az államok is, amelyekben aránylag korán kezdődött meg a könyvnyomtatás (Belgium, Hollandia, Anglia, Spanyolország, Csehország, Lengyelország, Ausztria, Dánia, Svédország), csak a budai nyomda felállítása után alapítottak nyomdákat.[1])

[1]) Bár a könyvnyomtatás Németországból indult ki, Olaszországban terjedt el a leggyorsabban. 1480-ban ebben az országban már 40 városban találunk nyomdát, holott ugyanekkor Németországban még csak 23 városnak volt nyomdája. Franciaország szintén hamar felkarolja a könyvnyomtatást. 1510-ben csupán Párizsban 20 nyomda létezett. A könyvnyomtatás feltalálásának évszázadában, a 15. században, Európában mintegy 910 nyomda létesült. A nyomdászat fejlődése a 19. század közepe táján vesz hatalmas lendületet. A 17. században még csak 434 helyen találunk Németországban és a monarchiánkban nyomdát, 1855-ben már 818 németországi, ausztriai és magyarországi városnak (helységnek) összesen 1643 könyvnyomdája van, 3310 kézisajtóval és 969 gyorssajtóval, ezenkívül 922 kőnyomda működik 2439 sajtóval. 1880-ban csupán Berlinben már 215 nyomda van. Az Osztrák-Magyar Monarchiában 1856-ban 109 nyomdahely volt, 262 könyvnyomdával, míg 1881-ben már 368 nyomdahely 998 nyomdával, holott az 1856-os adatban még az olasz városok adatai is szerepelnek, amelyek közül Milánónak Bécsnél is több nyomdája volt. (Milánó 37, Bécs 28, Velence 27, Buda és Pest 9, Prága 9). Olaszországban 1859-ben 600 körül van a könyvnyomdák száma. Franciaországban 1854-ben 1024 könyvnyomdát számláltak, csak Párizsban 88-at. Angliában későn terjed el a nyomdászat, csak a 18. században mutatkozik az első megmozdulás, e század végén Londonban 32 nyomda van. A 19. század második felében már igen virágzó a nyomdaipar Angliában. Az amerikai Egyesült Államok, tekintve, hogy az első amerikai nyomda csak 1638-ban létesült (Cambridgeban), gyors fejlődéssel érte el mostani vezetőhelyét a nyomdaipar terén.

A világ nyomdáinak számát ma már 100.000-re teszik s a bennük foglalkoztatott munkások számát 1 millióra.

Az első magyarországi nyomdát *Mátyás* király uralkodása alatt *Karai* László budai prépost és alkancellár kezdeményezésére az Olaszországból idehívott *Hess* András rendezte be Budán 1472-ben.[1]) A budai nyomda, mely működését 1473-ban kezdte meg, rövid életű volt. A nyomdászat úttörésének korszakában az ország központi területe a török jármot s a háborús pusztításokat sínylette, minekfolytán Erdély, a Felvidék s általában a nem hódolt övezet nyomdái jutnak jelentőségre. A budai nyomda megszűnése után több mint félszázadon át nem volt nyomdája az országnak, külföldi nyomdákban azonban nyomattak hazai munkákat. Két erdélyi nyomdától eltekintve a tulajdonképeni Magyarországon csak 65 évvel a budai nyomda felállítása után találunk újabb nyomdát, amelyet gróf *Nádasdy* Tamás 1537-ben létesített Újszigeten (Sárvár). Ebben a nyomdában nyomtattak először magyarnyelvű munkákat.

Az előidőkben igen sok nyomda volt rövidéletű, vagy általában, vagy csak helyileg. A 16. század második felében létezett nyomdák nagy része ú. n. vándornyomda volt. A 16. század nyomdáit a reformáció keltette életre s annak érdekében dolgoztak. A török hódoltság alatt feltűnő a nyomdák hiánya a törökök által megszállott területen. A török kiűzése után Budán az első nyomdát 1724-ben állítják fel, tulajdonosa *Landerer* János Sebestyén. A 18. század végén a cenzura miatt is elhanyatlott nyomdászat *II. József* szabadelvű intézkedései következtében lendülni kezd.

Az első hazai kőnyomdát is Budán állítják fel, a városháza pincéjében (1799.).

Nyomdászatunk távolabbi multjából gyéren találkozunk olyan adatokkal, amelyek alapján nyomdáink működéséről statisztikai képet rajzolhatnánk. A budai Kir. M. Egyetemi Nyomdáról — melyet 1577-ben létesített *Telegdi* Miklós püspök Nagyszombatban s az Egyetemmel 1777-ben költözött Budára — 1810-ből — amidőn ez a nyomda állott első helyen az ország nyomdái között — a következő adatok állnak rendelkezésre. Volt a nyomdában : 8 nyugdíjképes hivatalnok, 21 szedő, 28 nyomómunkás, 16 betűöntő, 12—14 nyomtatóprés. Ugyanezen nyomdában 1822-ben már 34 szedő, 42 nyomómunkás, 19 betűöntő, 3 korrektor és 20 nyomtatóprés működött. A nyomda ekkor másfélmillió forint értéket képviselt, évi forgalma 200.000 forintot, jövedelme 30.000 forintot tett s évente 1200—1500 bál papírt használt fel.

A hazai nyomdászat állapotára vonatkozó becslésünk van 1817-ről. Ebben az időben a Magyarbirodalomban (Erdélyt és Horvát-Szlavonországot is figyelembe véve) volt : 52 könyvnyomda, 150—160 szedő, 200—230

[1]) *Fitz József :* Hess András, a budai ősnyomdász.

nyomó. Természetesen sok nyomdában nem volt személyzet. Ezekben a főnök (tulajdonos) maga végezte a szedés és nyomás munkáját.

A XIX. század fordulóján az egyetemi nyomda mellett *Trattner* János Tamás szintén fővárosi nyomdája jelentős, majd a *Landerer* nyomda teszi át székhelyét Pestre.

A nyomdai munkások bérviszonyairól is vannak régi adataink. A 18. század végén Debrecenben a nyomdai munkások egész évre, némi természetbeni konvenciókon kívül, 161 rénus forint és 20 krajcár fizetést kaptak. (1 rénus forint kb. megfelelt 80 háború előtti fillérnek). Később a 19. század elején a készpénzbér is emelkedett s a természetbeni járandóságokat is kezdték pontosan megállapítani, különösen egyes vidéki városokban. A szabad sajtó kivívásakor megindult bérjavítási mozgalom előtt a fővárosban 6—7 pengő forint volt a hetibér, vidéken többnyire 1—2 pengő forint, teljes ellátással.

A munkaidő a mostani 8 órás munkaidő helyett reggeli 6 órától este 6 óráig tartott, déli megszakítással. Később találkozunk napi 13 órás munkaidővel is.

A szabad sajtó kikiáltása előtt 1848. január 1-én a Magyarbirodalomban 70 nyomda található, amelyek 55 város (község) között oszlottak meg. Budán és Pesten 5 nyomda működött, a budai és pesti nyomdákban 258 nyodászsegéd dolgozott.

Az 1848-at megelőző időben a nyomdászat fellendülésével egyidejűleg a hírlapirodalom és a könyvtermelés is első virágzását érte el. A nyomdászattal rokon iparágak (fametszés, fényképészet, könyvkötés, papírgyártás) szintén még 1848 előtt számottevő művelésre találtak.

Pest a színtere természetesen a szabad sajtó kivívásának s az első cenzurátlan nyomdatermék megjelenésének is.

Az 1848-as események fordulópontot jelentenek a nyomdászat történetében. Ha rövid időre is : sok új nyomda keletkezett, a meglevő nyomdák alkalmazottai rohamosan megszaporodtak.

A szabadságharc leverése a magyar nyomdászatra új tespedést hozott. De a hazai nyomdászat további fellendülését már sejteti, hogy a század közepén a gyorssajtók kezdik kiszorítani a még Gutenberg által konstruált kézi nyomósajtókat.

1860-ban az osztrák elnyomás enyhülésével újból szaporodik a nyomdák száma. Pesten 12, Budán 2 nyomdát találunk ; az Erdély nélküli szoros értelembe vett Magyarország vidéki városaiban pedig 54 nyomda működött. Csupán a fővárosban a kézisajtókon kívül már 42 gyorssajtó dolgozott, amelyek napi produkciója 420 ezer nyomásívre becsülhető. 1869-ben a fővárosi gyorssajtók száma már 98.

1863-ban Budán és Pesten 295 nyomdászsegéd dolgozik, a vidéken kb. ugyanennyi.

1866-ban a fővárosban 17-re, a vidéken 105-re szaporodik a nyomdák száma. Szomorú adat ebből az időből, hogy tüdőbajban a nyomdai munkások 25%-a hal meg. A 70-es évekhez fűződik a nyomdamunkások társadalmi helyzetük megjavítása érdekében folytatott mozgalmainak megindulása.

A kiegyezés utáni kulturális evolució s az ujságirodalom erőteljes fellendülése a 70-es évek végére ugrásszerűen növeli a nyomdák számát. 1877-ben Budapesten 51 nyomda volt, ugyanannyi, mint Németország nagy könyvkereskedő városában, Lipcsében. Az ország vidéki városaiban és községeiben (Dalmáciával együtt) pedig 198, azaz az országban összesen 249 nyomda van működésben. Pozsonyban 8, Zágrábban 7, Nagyszebenben és Temesvárott 5, Aradon, Kolozsvárott és Pécsett 4 a nyomdák száma.

Az ez időbeli nyomdaviszonyokra tájékoztató, hogy egyik legnagyobb nyomdánk naponkint 60—80 rizsma papírt fogyasztott, a felhasznált papír értéke évente elérte a 160 ezer forintot, üzemének összes kiadásai a 400 ezer forintot; személyzete a 200-at felülhaladta.

A mult évszázad 80-as éveitől kezdve a világháború kitöréséig a nyomdászatunk fokozatos s eléggé egyenletes fejlődésben van. Ismertetésünk vázlatos volta miatt nem térhetünk ki az e korszakra vonatkozó adatok felsorakoztatására. Csupán egy közbülső adatot említünk még meg: 1894 körül Magyarországon 488 nyomdát találunk 5417 szedővel. 1895-ig Magyarország 242, Horvát-Szlavonország 26, az egész ország 268 városában vagy községében állítottak fel nyomdát. A fejlődés mérvét jellemzi, hogy a megjelent könyvek száma e több, mint három évtizedet tevő időszak (1880—1913) folyamán csaknem megháromszorozódott, az időszaki sajtótermékek száma pedig majdnem négyszeresre növekedett meg. Nyomdászatunk fejlődése azonban még nagyobb arányú, mint a sajtótermékek emez adatai mutatják, mert az előállított példányszám az egyes sajtótermékeknél folyvást növekszik.

Összefoglalva a nyomdák számára vonatkozó történeti adatokat, volt a Magyarbirodalomban: 1473-ban 1, 1787-ben 29, 1801-ben 46, 1817-ben 52 nyomda. Ezután Budapest szerepe egyre növekszik. Volt ugyanis nyomda:

Év	Magyarországon	Budapesten (Budán és Pesten
1848	70	5
1856	.	9
1860	68[1])	14
1866	122[1])	17
1877	249[2])	51

[1]) Erdély és Horvát-Szlavonország nélkül.
[2]) Dalmáciával.

a) *A teljes nyomdaiparra vonatkozó, nem hivatalos adatok.*

A nyomdászat újabb statisztikai adatait kétféle forrásból merítjük. Sajnos, egyik adatgyüjtés sem öleli fel egész nyomdaiparunkat. Mégis azt hisszük, hogy a két forrás adatainak összevetése sok világosságot derít nyomdaiparunk háborús veszteségére, a háború utáni évek viszonyaira s a legújabb állapot kialakulására.

Egyik forrásunk a Nyomdász-Évkönyv és Utikalauz, másik a Központi Statisztikai Hivatal gyáripari adatgyüjtése.

A Nyomdász-Évkönyv adatgyüjtése, bár kevés adatot ölel fel, kiterjed az összes nyomdákra, míg a hivatalos, jóval részletesebb adatgyüjtés reprezentativ statisztika, csak a gyáripari adatgyűjtés körébe vont nyomdákat tárgyazza.

Azonban a Nyomdász-Évkönyv adatgyüjtése sem mondható teljesnek, mert mint magánadatgyüjtés nem képes megfogni az ország összes nyomdáit. Feltehető mégis, hogy ama nyomdák száma, amelyek az Évkönyv részére nem szolgáltattak be adatokat, aránylag kevés s adataik elhanyagolása jelentős hibaforrást nem okoz.[1]) Valószínűnek vehetjük azt is, hogy az adatgyüjtésből kimaradt kontingens évről-évre nagyjában egyforma s így az adatok, ha nem is teljesek, összehasonlításra eléggé alkalmasak. A Nyomdász-Évkönyv köteteiben feltalálható adatokat első három táblázatunkban foglaltuk össze. Az adatokhoz tudni kell, hogy a budapesti adatok mindig a budapesti árszabályterületre vonatkoznak, amely nem esik össze a főváros közigazgatási területével, hanem azon valamivel túlterjed. Csupán Budapestre vonatkoztatva az adatokat átlag 5—10%-kal csökkentenünk kell.

Az 1. számú táblázat a *nyomdák számának* alakulását mutatja.

1. A nyomdák száma.

Év	Magyarország	Budapest[3])	Budapest Magyarország %-ában
1913[2])	1.217	279	22·9
1922	600	268	44·7
1925	640	275	43·0
1929	666	289	43·4
1930	681	289	42·4
1931	691	308	44·6
1932	692	301	43·5
1933	722	327	45·3
1934	723	328	45·4
1935	723	336	46·5

[1]) A Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának a közigazgatási hatóságok jelentésén alapuló 1936. évi jegyzéke Magyarországon 886, csak Budapesten 368 nyomdát tüntet fel. A nem működő nyomdák levonása után azonban alig mutatkozik különbség a Nyomdász-Évkönyv adatával szemben.

[2]) Régi országterület Horvát-Szlavonország nélkül.

[3]) Budapesti árszabályterület.

A magyar anyaországban (Fiuméval, de Horvát-Szlavonországok nélkül) 1913-ban a nyomdák száma 1217 volt, amelyek közül Budapesten 279 nyomda működött. 1922-ben a csonka országterületen a nyomdák száma 600, Budapesten 268. Tehát míg az ország megcsonkítása a vidéki nyomdák kétharmadát elrabolván, az országos nyomdaszámot felére csökkenti, a főváros nyomdáinak száma nagyjából megmarad. Ennek folytán az országos adatban Budapest részesedése, mely a háború előtti területen 1913-ban 22·9% volt, majdnem megkétszereződik s 1922-ben 44·7%-ra emelkedik. A következő években a nyomdák száma növekszik, majd visszaesik. A mélypont 1928-ban észlelhető, az országban 621, Budapesten 233 nyomdával, ugyanekkor Budapest részesedésének aránya is a legkisebb: 37·5. Innen kezdve forrásunk ismét növekedő tendenciát jelez, mely az utolsó, 1935. évi adatban kulminál, az országban 723, Budapesten 336 nyomdával. Ekkor éri el a budapesti kontingens is legmagasabb pontját: 46·5%-ot.

A nyomdák puszta számánál jellemzőbb számuknak a lélekszámmal való egybevetése. Budapesten 1935-ben egy nyomdára 3105, a vidéken 20.414 lélek jut. Ezek az adatok, ha talán az 1928. évi visszaesést illetőleg nem is egészen pontosak, elég következetesen szabják meg a nyomdák számában Budapest részesedését, mely immár évek óta 43—46%-ot tesz. Amint azonban mindjárt látni fogjuk, személyzet és berendezés szempontjából a főváros részaránya ennél jóval magasabb, nem is szólva a budapesti nyomdák hatalmas technikai fölényéről.

2. számú táblázatunk a nyomdák *munkáslétszámáról* tájékoztat. A munkáslétszám az anyaországban 1913-ban 12.157 volt, Budapesten 6417. Épúgy, mint a nyomdák száma, a munkáslétszám is mintegy felére olvad le 1922-ben a háború utáni területen. De míg Budapesten a nyomdák száma a háború után alig változott, a budapesti munkáslétszám alaposan megfogyatkozik, ami az ország területi elsorvadásából, a fogyasztóterület megszűküléséből és a rossz gazdasági viszonyokból könnyen érthető.1913-ban Budapest nyomdái 6417 munkással dolgoztak, 1922-ben már csak 4781-gyel. Ez az adat kisebb-nagyobb ingadozással 1929-ben, a háború utáni konjunktúra csúcsán ér el maximumot 5227-tel. Míg a nyomdák száma a vidéken jóval nagyobb, mint a fővárosban, a munkáslétszám Budapesten, a nagyüzemek révén, már a háború előtt is meghaladta a vidék munkáslétszámát s az országcsonkítás után átlag háromszor akkora, mint a vidéken. Budapest nyomdai munkáslétszáma 1913-ban az akkori országterületen 52·8%-ot képviselt, míg a csonka országban állandóan meghaladta a 70%-ot, sőt 1928-ban 78·1%-os tetőpontot ért el.

A munkáslétszám egyes kategóriáinak jelentősége az ország és a főváros adatában táblázatunkból eléggé kitetszik. Itt csak arra mutatunk rá, hogy egyes csoportoknak Budapesten túlnyomó a szerepe. Így a betű- és töm-

öntők aránya Budapesten 96—97%-ra rúg, a gépszedőké pedig itt-ott megközelíti a 90%-ot. A magasabbrendű technika munkásainak magasabb arányával szemben a tanoncok budapesti aránya jóval alacsonyabb, mint a tulajdonképeni munkásoké: az utóbbi években általában alig lépik át az 50%-ot. Másrészt vannak oly alacsonyabb munkáskategóriák is, amelyekben Budapest arányszáma túlmagas, így a segédmunkásoknak több, mint 80 egynéhány %-a (1928: 87·9%!) van Budapesten. A munkásnők aránya is felmegy némelyik évben 80%-ig.

2. A nyomdák munkáslétszáma.

Év	Szedő és korrektor	Gépmester	Gépszedő	Segédmunkás	Munkásnő	Betű- és tömöntő	Tanonc	Együtt, tanoncok nélkül	Mindössze
				Magyarország.					
1913 [1])	5.708	1.233	—	881	2.207	254	1.874	10.283	12.157
1922	2.868	771	—	620	1.439	212	378	5.910	6.288
1929	2.174	821	729	543	1.420	229	1.285	5.916	7.201
1930	2.017	783	722	534	1.420	201	1.272	5.677	6.949
1931	1.715	692	654	481	1.144	169	1.183	4.855	6.038
1932	1.639	649	649	474	1.087	165	999	4.633	5.632
1933	1.682	670	688	445	1.123	172	924	4.780	5.704
1934	1.851	673	742	478	1.209	182	1.053	5.135	6.188
1935	1.926	798	727	469	1.207	192	1.013	5.319	6.332
				Budapest.[2])					
1913	3.217	675	—	537	1.323 [3])	160	505	5.912	6.417
1922	2.138	584	—	528	1.167	206	158	4.623	4.781
1929	1.535	614	604	448	1.059	219	748	4.479	5.227
1930	1.398	586	585	436	1.052	192	694	4.249	4.943
1931	1.208	516	540	402	852	160	647	3.678	4.325
1932	1.169	495	543	402	853	159	516	3.621	4.137
1933	1.217	507	590	362	896	167	472	3.739	4.211
1934	1.336	521	625	397	957	175	551	4.011	4.562
1935	1.381	568	601	398	924	184	511	4.056	4.567
				Budapest Magyarország %-ában.					
1913	56·4	54·7	—	61·0	59·9	63·0	26·9	57·5	52·8
1922	74·5	75·7	—	85·2	81·1	97·2	41·8	78·2	76·0
1929	70·6	74·8	82·9	82·5	74·6	95·6	58·2	75·7	72·6
1930	69·3	74·8	81·0	81·6	74·1	95·5	54·6	74·8	71·1
1931	70·4	74·6	82·6	84·0	74·5	94·7	54·7	75·8	71·6
1932	71·3	76·3	83·7	84·8	78·5	96·3	51·7	78·2	73·5
1933	72·4	75·7	85·8	81·3	80·5	97·1	51·1	78·2	73·8
1934	72·2	77·4	84·2	83·1	79·2	96·2	52·3	78·1	73·7
1935	71·7	71·2	82·7	84·9	76·6	95·8	50·4	76·3	72·1

[1]) Régi országterület Horvát-Szlavonország nélkül.

[2]) Budapesti árszabályterület.

[3]) Az országos adatból Budapest és a vidék részesedése becslés alapján számíttattak ki.

Ha az egy nyomdára eső munkáslétszámot külön Budapesten és külön a vidéken vizsgáljuk, azt találjuk, hogy Budapesten 1935-ben egy-egy nyomda átlag 14, a vidéken pedig csak 5 munkással dolgozik. Némelyik év még szembeszökőbb különbséget mutat, így 1927-ben ez a két szám 19 és 3. A háború előtt a munkáslétszám átlaga Budapesten 23, a vidéken 6 volt.

3. számú táblázatunk a *nyomdai gépek* számának alakulásáról mutat képet.

3. A nyomdagépek száma.

Év	Nyomógép	Szedőgép				
		Intertype	Linotype	Monotype	Typographe	Együtt
			Magyarország.			
1913 [1]	2.836	—	141	63	67	271
1922	2.228	—	174	56	53	283
1929	2.182	53	274	83	73	483
1930	2.413	53	281	85	75	494
1931	2.454	57	284	85	84	510
1932	2.319	64	261	87	71	483
1933	2.402	64	264	85	65	478
1934	2.461	57	289	79	64	489
1935	2.439	61	282	78	69	490
			Budapest.[2]			
1913	1.389	—	104	57	30	191
1922	1.408	—	155	47	37	239
1929	1.327	51	234	75	37	397
1930	1.469	48	236	77	37	398
1931	1.521	53	238	77	42	410
1932	1.364	60	217	79	34	390
1933	1.464	60	216	80	32	388
1934	1.477	53	243	71	25	392
1935	1.471	57	233	70	32	392
			Budapest Magyarország %-ában.			
1913	49·0	—	73·8	90·5	44·8	70·5
1922	63·2	—	89·1	83·9	69·8	84·5
1929	60·8	96·2	85·4	90·4	50·7	82·2
1930	60·9	90·6	84·0	90·6	49·3	80·6
1931	62·0	93·0	83·8	90·6	50·0	80·4
1932	58·8	93·8	83·1	90·8	47·9	80·7
1933	60·9	93·8	81·8	94·1	49·2	81·2
1934	60·0	93·0	84·1	89·9	39·1	80·2
1935	60·3	93·4	82·6	89·8	46·4	80·0

A *nyomógépek* száma a régi országterületen 1913-ban 2836, a mostani Magyarországon 1935-ben 2439, bár közben 1927-ben csak 1445 volt. Ha a Nyomdász-Évkönyv részére az adatszolgáltatás az idők folyamán egységes elvek szerint történt, a nyomógépek időközi nagy csökkenését egyrészt

[1] Régi országterület Horvát-Szlavonország nélkül.
[2] Budapesti árszabályterület.

üzemredukciókra kell visszavezetni, másrészt talán arra a körülményre, hogy újabb típusú nyomógépek beszerzése régebbi típusú egységek aránylag nagyobb számát tette feleslegessé. Az 1935. évi 2439 nyomógépből a fővárosra 1471, vagyis 60·3% jutott, míg a háború előtti területen 1913-ban a budapesti arány 49·0% volt. Budapest egy-egy nyomdájában a nyomógépek átlagadata 4·4, a vidéken csak 2·5. A gyakoribb típusok megoszlása 1935-ben ez:

	Magyarország	Budapest
Körforgó	73	60
Gyorssajtó	1.086	648
Tégelynyomó	1.215	691

A technika nagyobb tökéletessége Budapesté, ahol a rotációsgépek túlnyomó többsége koncentrálódik.

A *szedőgépek* összes száma a háború előtti Magyarország nyomdáiban 271 volt. Számuk a háború után, bár az ország területe erősen megkisebbedett, jelentősen nagyobb s 1931-ben mutat maximumot 510 darabbal, 1935-ben az állomány 490, amelyből 392 jut Budapestre. Ez 80·0%-ot jelent. de 1927-ben a budapesti szedőgépek aránya 89·1%-ig ment fel. A háború előtti területen a budapesti részesedés 70·5% volt. Még jobban kidomborodik a fővárosi nyomdák nagyobb technikai felszereltsége abból az adatból, hogy Budapest egy nyomdájára átlag 1·2 szedőgép jut, a vidéken e sűrűségi szám csak 0·3.

A gépszedés, amely tökéletesebb alakjában csak a mult évszázad 80-as és 90-es éveinek találmánya, a kéziszedést egyre jobban kiszorítja. A Nyomdász-Évkönyv által kimutatott főtípusok közül a Linotype a legelterjedtebb. Ilyen szedőgép az utolsó adat szerint 282 van az országban, a másik három típus jóval ritkább. Bár a szedőgépek legnagyobb része a fővárosban van üzemben, az egyes fajták elterjedtsége különböző. Az egyszerű Typographe csak 46·4%-kal szerepel Budapesten, míg a legtökéletesebb és legújabb géptípus, az Intertype — amely az egyes betűket öntő Monotypet és a sorszedő Linotypet tökéletesítve, kevert és komplikáltabb szedésre is alkalmas — 93·4%-kal. Eszerint Budapest gépei minőségben is erősen túlszárnyalják a vidéket.

A főváros és a vidék viszonyai közti összehasonlításra adnak alkalmat a következő egyéni adatok is. A legtöbb technikai alkalmazottal és legtöbb géppel dolgozó fővárosi nyomda 1935-ben 308 alkalmazottat, 43 szedőgépet, 38 nyomógépet foglalkoztatott, míg a legnagyobb vidéki nyomda 36 alkalmazottal, 5 szedőgéppel és 8 nyomógéppel dolgozott.[1])

[1]) Állítsuk szembe ezzel, hogy a washingtoni állami nyomda munkáslétszáma 4 ezeren felül, gépienk száma 1300 körül van.

Adatokat tartalmaz a Nyomdász-Évkönyv a nyomdák helyiségeinek *egészségügyi helyzetéről* is. Az e szempontból adatot szolgáltatott nyomdák közül volt 1935-ben:

	Magyarországon	Budapesten	Budapest Magyarország %-ában 1935.
Egészséges	358	159	*44·4*
Kevésbbé egészséges	261	132	*50·6*
Egészségtelen	94	39	*41·5*

Egészségügyi viszonyok szempontjából a főváros és a vidék feltűnő különbséget nem mutat; ha van különbség, ez a főváros javára szól.

Kimutatja végül a Nyomdász-Évkönyv, hogy az utolsó évben Magyarország nyomdái közül 376 »árszabályhű« s 347 »blokált« nyomda volt. Az árszabályhű nyomdáknak 51·3, a blokáltaknak csak 41·2%-a esett a fővárosra.

b) *A gyáripari termelési statisztika adatai.*

A Nyomdász-Évkönyvnek a kisüzemekre is kiterjedő statisztikájával szemben a Központi Statisztikai Hivatal adatgyüjtése csupán azokra a nyomdákra vonatkozik, amelyek üzemük nagyságánál fogva, illetve gépi felszerelésükre való tekintettel a gyáripari termelési adatgyüjtés keretébe illeszkednek.

A háború után megreformált hivatalos gyáripari termelési adatgyüjtés törekszik az iparstatisztika minél specializáltabb művelésére, amely figyelemmel van az egyes iparok sajátos viszonyaira. Törekvésének mindenesetre határokat szab az ezzel járó nagy költség- és munkaszaporulat.

A rendelkezésre álló feldolgozások a nyomdaipar adatait még csak a gyáripar általános szempontjai szerint részletezik. A nyomdaiparra vonatkozólag gyüjtött adatok különösen a munkások, a munkagépek s a termelés (könyv — időszaki sajtótermékek — egyéb nyomtatvány) kategorizálása szempontjából szorulnának specializálásra.

A nyomdaipar a jelenlegi osztályozás szerint a gyáripar XII. főcsoportjában, a sokszorosító- és a műipar főcsoportban helyezkedik el, amelynek két alcsoportja van: a nyomdaipar és a filmgyártás. A filmgyártás szünetelése, illetve az ismertetett években jelentéktelensége folytán a főcsoport úgyszólván teljes egészében a nyomdaüzemeket öleli fel, legfeljebb egy-két műipari, illetve sokszorosító eszközt előállító gyár (klisé- és bélyegzőgyár) tartozik még ide, amelyeknek elhanyagolhatóan kisjelentőségű adatai a jelenlegi hivatalos feldolgozásban s így az itt tárgyalandó adatokban is bennfoglaltatnak.

A nyomdáknak a gyári üzemek közé való sorozásánál a munkáslétszám mellett elsősorban az az irányadó, hogy a nyomda motorikus erőre

van-e berendezve. Ez alapon azonban az ország mintegy 800 nyomdájából alig több, mint 100 nyomda adatai kerülnek számbavételre. Ha nem is osztjuk azt a túlzó véleményt, hogy minden nyomdát gyárnak lehet tekinteni, bizonyos, hogy e tipikusan gépi munkára alapozott iparág természeténél és fontosságánál fogva megérdemelné, hogy üzemeinek osztályozása olyan szempontok szerint történjék, amelyek alapján legfeljebb a jelentéktelen üzemek maradnának ki a gyáripari statisztika megfigyelése köréből.

Áttérve a gyáripari statisztika adatainak ismertetésére, a háború utáni adatokon kívül a régi gyári törzskönyvi adatgyüjtés néhány fontosabb 1913. évi adatát is közöljük, amelyekre vonatkozóan meg kell jegyeznünk, hogy a korábbi adatgyüjtés más rendszere miatt az összehasonlításra teljes mértékben nem alkalmasak.

4. Összefoglaló adatok.

Év	Az ipartelepek		Az alkalmazottak száma október 1.-i állapot szerint							A felhasznált			Termelés	
	száma	hajtógépeinek összes lóereje	Tisztviselők	Művezetők	Munkások, napszámosok, tanoncok	Szolgák, őrök, kocsisok	Összesen férfi	Összesen nő	Összesen együtt	tüzelő és világító-anyagok	nyersanyagok, félgyártmányok gyártmányok	kereskedelmi anyagok	összes értéke	az év végén raktáron maradt nyomdatermékek értéke
										1000 pengőben				
							Magyarország.							
1921 ...	97	3.647	740	124	5.985	163	4.776	2.236	7.012	550	8.137	96	16.312	485
1929 ...	117	6.375	812	128	7.926	270	6.279	2.857	9.136	1.747	17.342	251	68.907	1.600
1930 ...	117	6.711	806	123	7.597	232	6.069	2.689	8.758	1.703	17.132	186	68.004	1.779
1931 ...	113	6.969	853	106	6.395	212	5.362	2.204	7.566	1.554	13.403	166	53.995	1.869
1932 ...	113	7.238	808	104	6.386	220	5.355	2.163	7.518	1.366	9.893	126	44.065	1.786
1933 ...	108	7.039	789	95	6.395	250	5.326	2.203	7.529	1.311	9.532	112	42.400	1.616
1934 ...	110	6.925	796	88	6.669	242	5.539	2.256	7.795	1.285	10.361	123	44.303	1.727
1935 ...	111	7.112	899	96	6.921	313	5.809	2.420	8.229	1.339	12.156	143	46.623	1.955
							Budapest.							
1921 ...	69	3.423	637	97	5.335	142	4.235	1.976	6.211	.	.	.	12.840	445
1929 ...	79	5.877	643	99	6.826	231	5.414	2.385	7.799	1.552	15.849	224	61.510	1.434
1930 ...	78	6.196	641	97	6.553	195	5.243	2.243	7.486	1.508	15.502	164	60.698	1.611
1931 ...	75	6.413	704	83	5.577	174	4.676	1.862	6.538	1.376	12.338	150	48.599	1.743
1932 ...	74	6.663	677	83	5.683	190	4.741	1.892	6.633	1.203	9.112	116	39.892	1.649
1933 ...	71	6.481	653	74	5.668	220	4.702	1.913	6.615	1.158	8.799	102	38.713	1.511
1934 ...	71	6.379	668	69	5.880	222	4.882	1.957	6.839	1.137	9.517	112	40.478	1.621
1935 ...	69	6.525	765	79	6.034	277	5.087	2.068	7.155	1.194	11.265	130	42.601	1.610
							Budapest Magyarország %-ában.							
1921 ...	71·1	93·9	86·1	78·2	89·1	87·1	88·7	88·4	88·6	.	.	.	78·7	91·8
1929 ...	67·5	92·2	79·2	77·3	86·1	85·6	86·2	83·5	85·4	88·8	91·4	89·2	89·3	89·6
1930 ...	66·7	92·3	79·5	78·9	86·3	84·1	86·4	83·4	85·5	88·5	90·5	88·2	89·3	90·6
1931 ...	66·4	92·0	82·5	78·3	87·2	82·1	87·2	84·5	86·4	88·5	92·1	90·4	90·0	93·3
1932 ...	65·5	92·1	83·8	79·8	89·0	86·4	88·5	87·5	88·2	88·1	92·1	92·1	90·5	92·3
1933 ...	65·7	92·1	82·8	77·9	88·6	88·0	88·3	86·8	87·9	88·3	92·3	91·1	91·3	93·5
1934 ...	64·5	92·1	83·9	78·4	88·2	91·7	88·1	86·7	87·7	88·5	91·9	91·1	91·4	93·9
1935 ...	62·2	91·7	85·1	82·3	87·2	88·5	87·6	85·5	86·9	89·2	92·7	90·9	91·4	82·4

Ami a *nyomdák számát* (4. tábla) illeti, a gyáripari adatgyüjtés 1913-ban a régi Magyarbirodalomban 175 telepre terjedt ki. Ezek közül 107 a mai területen volt üzemben. 1921-ben az adatszolgáltató ipartelepek száma 97 volt, amely szám az évtized végén 117-ig emelkedett, majd a válság alatt csökkent s 1935-ben 111 volt. Mint említettük, az ipartelepek, egy-két üzemet leszámítva, mind nyomdaüzemek voltak s a nem nyomdaüzemek adatai számszerűleg is jelentéktelenek. A fővárosban levő telepek száma 1913-ban 74 volt, a háború után is 70 körül mozog. Az országos adatokkal párhuzamosan hullámzó adatsorban a maximum 79, az utolsó adat 69. Budapest aránya a telepek számában 1922-ben 72·9% volt, amely maximális aránnyal szemben az 1935. évi arány a minimum: 62·2%.

A *cég jellegét* tekintve a nyomdák csaknem fele részvénytársaság. 1935-ben Budapest 69 telepéből 32 részvénytársaság, 16 egyéni cég, 15 betéti és közkereseti társaság. Utóbbi csoportban Budapest részaránya különösen nagy. A cég jellege szerint az 1935. évi adatok részletezése a következő:

	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Egyéni cég	24	16	*66·7*
Betéti és közkereseti társaság	22	15	*68·2*
Részvénytársaság	53	32	*60·4*
Egyéb jogi személy	12	6	*50·0*

A nyomdatulajdonosok, illetve szövetkezeteknél és részvénytársaságoknál az igazgatók *vallás* szerinti megoszlása azt mutatja, hogy a legerősebben képviselt izraelita vallásúak az összes nyomdatulajdonosok (igazgatók) felét, a római katolikusok egyharmad részét teszik. Az izraelita vallású tulajdonosok (igazgatók) sorában a budapestiek aránya 77%-ra emelkedik. Az 1935. évi adatok szerint ugyanis a nyomdatulajdonosok (igazgatók) száma volt (közületi nyomdák nélkül):

	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Római katolikus	35	19	*54·3*
Református	9	3	*33·3*
Ágostai evangélikus	10	5	*50·0*
Izraelita	47	36	*76·6*

Az összes *alkalmazottak* száma — az október 1-i állapot alapján — a háború utáni Magyarországon állandóan meghaladta a 7 ezret s 1928-ban megközelítette a 10 ezret. Az 1935. évi adat 8229 fő, amiből 7155, vagyis 86·9% jut Budapestre. Tehát gyáripari statisztika által számbavett nagyüzemek alkalmazottainak száma szempontjából a vidéki nyomdászat szerepe méginkább elenyésző.

A budapesti nyomdák alkalmazottakkal való jóval kedvezőbb ellátottságát illusztrálja az az adat is, hogy egy budapesti nyomdára 104, egy vidéki nyomdára 26 alkalmazott esik.

Az alkalmazottak egyes csoportjait nézve, a tisztviselők, akiknek száma Budapesten 765, viszonylag gyengébben vannak képviselve, mert arányuk az országos adatban csak 85·1%. Még lejjebb száll a budapesti arány a Budapesten 79-et tevő művezetőknél: 82·3%-ra. Ezzel szemben az alsóbb kategóriák erősebben részesednek az országos adatban. A szolgák, stb. száma Budapesten 277, aránya 88·5%, a Budapesten 6034 főt számláló munkások, napszámosok, tanoncok aránya pedig 87·2%.

Feltűnő, hogy a Nyomdász-Évkönyvnek az összes nyomdákra kiterjedő adatgyüjtése általában kevesebb munkást mutat ki, mint a gyáripari adatgyüjtés, amely pedig a kevésbbé jelentős üzemek munkásait figyelmenkívül hagyja. Az eltérés okát abban keressük, hogy a gyáripari adatgyüjtés kimutatja az expediciónál, a nyomdákkal kapcsolatos könyvkötési stb. üzemeknél alkalmazott munkásokat is, akiknek egyes nem szorosan vett nyomdai munkát végző kategóriáit a Nyomdász-Évkönyv nem veszi számba. Egyébként a gyáripari adatgyüjtésben nem szereplő kisebb üzemek összességükben is igen csekély munkáslétszámmal dolgoztak.

Adatok vannak az év folyamán alkalmazott *legnagyobb munkáslétszámról* is. A legnagyobb munkáslétszámnak a régi Magyarország területén való ismerete alkalmat nyujt annak megállapítására, hogy Budapest nyomdaipara a munkáslétszám szempontjából mennyire döntő súlyú. Az 1913. évben ugyanis a régi országterületen 11.040 volt az évi legnagyobb munkáslétszám, amelyből a mai területre 9230 esett annak folytán, hogy csupán Budapesten a létszám kerekszámban 8 ezer volt.

Közismert, hogy a nyomdai munkások szervezettség s munkabér szempontjából vezetőhelyet foglalnak el. Az összes alkalmazottak részére kifizetett *illetmények és bérek* összege 1913-ban a mai területen pengőértékre átszámítva mintegy 19 millió pengő volt. Ez az összeg a háború után nagyon alázuhant, 1921-ben csak 4·3 millió pengőt tett, később jelentős emelkedés mutatkozik. 1928-ban az országos adat 28·2, a fővárosi adat 25·1 millió pengővel maximumon állt. 1935-ben a kifizetett illetmények országos összegben 18·2, Budapesten 16·7 millió pengőre rúgtak. Budapest Magyarország adatában itt 91·9%-kal részesedik. Az alkalmazottak egyes kategóriáinál az 1935. év folyamán kifizetett illetmények és bérek a következően alakultak:

	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
	1000 pengőben		
Tisztviselők	2.973	2.708	*91·9*
Művezetők	450	403	*89·6*
Munkások	14.363	13.224	*92·1*
Szolgák	413	390	*94·4*
Összes alkalmazottak ..	**18.199**	**16.725**	*91·9*

Budapesten 1935-ben egy alkalmazott átlagos évi illetménye 2339, egy munkásé 2229 pengő, az országos adat 2212, illetőleg 2111.

5. Üzemi idő és munkaidő.

Év	Az üzemnapok összes száma	Az üzemben volt ipartelepek közül azoknak a száma, amelyek										
		dolgoztak				szüneteltek				dolgoztak		
		megszakítás nélkül	munkanapon: legalább 300	munkanapon: 200—299	munkanapon: 200-nál kevesebb	napon: 50-nél több	napon: 50-nél kevesebb	miatt: munkaviszály	miatt: egyéb ok	vasárnapon	ünnepnapon	éjjel is
					Magyarország.							
1925	30.735	1	37	62	1	—	—	—	—	—	2	21
1929	34.876	—	61	55	1	2	—	—	2	—	8	39
1930	35.000	—	43	74	—	—	—	—	—	—	7	38
1931	33.368	—	33	79	1	1	2	—	3	—	4	35
1932	32.862	—	46	63	2	3	2	—	5	—	3	32
1933	31.837	—	21	86	1	3	11	—	14	—	6	33
1934	31.692	—	32	78	—	2	8	—	10	—	6	32
1935	32.602	1	63	45	2	2	4	—	4	3	5	23
					Budapest.							
1925	20.988	—	21	43	1	—	—	—	—	—	2	12
1929	23.615	—	46	33	—	1	—	—	1	—	8	21
1930	23.358	—	31	47	—	—	—	—	—	—	7	20
1931	22.074	—	22	52	1	1	2	—	3	—	4	17
1932	21.612	—	32	40	1	2	2	—	4	—	2	15
1933	20.785	—	15	55	1	3	10	—	13	—	4	17
1934	20.050	—	20	51	—	2	7	—	9	—	5	16
1935	20.188	—	44	24	1	2	2	—	2	1	3	17
					Budapest Magyarország %-ában.							
1925	68·3	—	56·8	69·4	100·0	—	—	—	—	—	100·0	57·9
1929	67·7	—	75·4	60·0	0·0	50·0	—	—	50·0	—	100·0	53·1
1930	66·7	—	72·1	63·5	—	—	—	—	—	—	100·0	52·8
1931	66·2	—	66·7	65·8	100·0	100·0	100·0	—	100·0	—	100·0	48·6
1932	65·8	—	69·6	63·5	50·0	66·7	100·0	—	80·0	—	66·7	46·6
1933	65·3	—	71·4	64·0	100·0	100·0	90·9	—	92·9	—	66·7	51·5
1934	63·3	—	62·5	65·4	—	100·0	87·5	—	90·0	—	83·3	50·0
1935	62·5	—	69·8	53·3	50·0	100·0	50·0	—	50·0	33·3	60·0	73·9

Az *üzemidőre* térve, az összes üzemnapok (5. tábla) száma az ország nyomdáiban 1935-ben 32.602, a budapesti telepeken 20.188 volt, ami Budapest szempontjából 62·5%-os részesedést jelent. Egy nyomdára átlag az országban 294 üzemnap, Budapesten 293 üzemnap jutott. Az üzemórák száma 1935-ben Magyarországon 272.564, Budapesten 148.853 volt. Magyarországon 2456, Budapesten 2157 üzemóra jutott átlag egy nyomdára. A fővárosi nyomdák foglalkoztatottsága eszerint kisebbarányú volt, mint a vidékieké.

Az üzemben volt nyomdák közül alig akad olyan, amelyik az év folyamán 200-nál kevesebb munkanapon dolgozott. A legtöbb nyomda újabban már ismét legalább 300 munkanapon át, tehát teljes üzemmel dolgozott.

Ez adatok Budapest-vidék szerinti vizsgálata arra mutat, hogy a nyomdák munkaidőkapacitását nagyobb mértékben használták ki Budapesten, mint a vidéken. A legalább 300 munkanapon foglalkoztatott üzemek budapesti részesedése az utóbbi évek folyamán 57—82% körül ingadozott. Adatgyüjtésünk szerint feltűnő, hogy az üzemüket szüneteltető nyomdák nagyobbrészt Budapesten vannak.

A főváros és a vidék nyomdái közt szembetűnő különbség van az ünnepnapi és éjjeli munkaidő tekintetében is. A vasárnapi munkaszünet most már általános a nyomdákban, a többi ünnepnapokon azonban néhány nyomda munkában van, éspedig leginkább a fővárosban. Az éjjel is dolgozó nyomdának 30—40 körül ingadozó számának viszont általában csak a fele, 1935-ben 23-ból 17, azaz 73·9% esik Budapestre. Az ünnepi és éjjeli munkaidővel dolgozó nyomdák száma 1928-ban, tehát a válság előtti konjunktúra idején kulminált.

6. Berendezések száma, fűtőfelülete, lóereje.

Év	Gőzkazánok (túlhevítők nélkül)		Túlhevítők		Villamos-motorok		Erőgépek		Összes hajtógépek	
	száma	fűtőfelülete m²-ben	száma	fűtőfelülete m²-ben	száma	lóereje	száma	lóereje	száma	lóereje
					Magyarország.					
1925	33	803	2	31	1.750	4.626	12	499	1.762	5.125
1929	40	1.175	2	32	2.247	5.995	12	380	2.259	6.375
1930	45	1.360	2	32	2.363	6.331	12	380	2.375	6.711
1931	46	1.384	2	32	2.418	6.589	12	380	2.430	6.969
1932	45	1.468	2	31	2.452	6.706	15	532	2.467	7.238
1933	44	1.453	2	31	2.407	6.513	14	526	2.421	7.039
1934	45	1.499	2	31	2.437	6.399	14	526	2.451	6.925
1935	40	1.389	2	31	2.511	6.604	13	508	2.524	7.112
					Budapest.					
1925	33	803	2	31	1.561	4.247	9	471	1.570	4.718
1929	40	1.175	2	32	2.000	5.528	9	349	2.009	5.877
1930	45	1.360	2	32	2.105	5.847	9	349	2.114	6.196
1931	46	1.384	2	32	2.150	6.067	8	346	2.158	6.413
1932	45	1.468	2	31	2.175	6.165	11	498	2.186	6.663
1933	44	1.453	2	31	2.143	5.971	12	510	2.155	6.481
1934	45	1.499	2	31	2.163	5.869	12	510	2.175	6.379
1935	40	1.389	2	31	2.220	6.045	10	480	2.230	6.525
					Budapest Magyarország %-ában.					
1925					89·2	91·8	75·0	94·4	89·1	92·1
1929					89·0	92·2	75·0	91·8	88·9	92·2
1930					89·1	92·4	75·0	91·8	89·0	92·3
1931	100·0	100·0	100·0	100·0	88·9	92·1	66·7	91·1	88·8	92·0
1932					88·7	91·9	73·3	93·6	88·6	92·1
1933					89·0	91·7	85·7	97·0	89·0	92·1
1934					88·8	91·7	85·7	97·0	88·7	92·1
1935					88·4	91·5	76·9	94·5	88·4	91·7

A *berendezést* (6. tábla) véve szemügyre, a gépi felszerelés Budapest nyomdáiban kimagasló fölényt mutat. Így a gyáripari statisztika által 1935-ben az országban számbavett 40 gőzkazánból és 2 túlhevítőből valamennyit Budapesten találjuk. A hajtógépek 1935-ben összesen 2524-et tevő országos számából 2230, vagyis 88·4% Budapestre esik, lóerőkben még magasabb, állandóan 92% körül van Budapest részesedése. A hajtógépek kevés kivétellel villamos motorok.

Az *anyagfelhasználásra* vonatkozó adatokat az összefoglaló, 4. táblázatban, illetve a fűtés-világítás szempontjából történt részletezést a 7. számú táblázatban közöljük.

7. Energiatermelő anyagok felhasználása.

Év	Fűtésre, kazántüzelésre, motorhajtásra és világításra felhasznált											
	szén	kovácsszén	sajtolt-szén	pirszén (koksz)	fa	faszén	benzin	kőolaj	gázolaj (nyersolaj)	karbid	gáz, 1000 köbméter	villamosáram, 1000 kilowatt óra
	métermázsa											
	Magyarország.											
1925	33.357	2	100	6.584	12.859	310	198	299	—	—	1.287	2.384
1929	33.598	—	130	20.985	10.341	240	214	—	—	—	1.685	3.667
1930	30.687	1	30	19.916	9.564	251	321	—	—	—	1.671	3.787
1931	29.688	—	4.900	19.476	9.306	237	546	—	—	—	1.613	3.467
1932	30.317	—	8.306	15.736	9.514	208	499	—	—	—	1.462	3.055
1933	34.531	—	6.790	14.417	10.140	223	689	—	—	—	1.361	3.102
1934	32.977	1	7.954	7.640	8.902	223	603	—	42	—	1.408	3.207
1935	41.981	—	7.432	7.772	8.903	266	1.633	42	68	—	1.440	3.765
	Budapest											
1925	30.090	2	100	5.614	8.545	10	188	—	—	—	1.249	2.217
1929	29.458	—	100	19.647	5.704	2	204	—	—	—	1.556	3.407
1930	26.514	1	—	18.746	5.514	4	298	—	—	—	1.526	3.510
1931	25.617	—	4.396	18.493	4.635	2	521	—	—	—	1.446	3.232
1932	25.579	—	7.916	14.883	4.991	3	486	—	—	—	1.312	2.906
1933	30.744	—	5.635	14.239	6.119	3	672	—	—	—	1.237	2.942
1934	29.250	1	6.685	7.506	5.023	3	584	—	42	—	1.283	3.040
1935	36.580	—	6.531	7.598	5.007	56	1.609	—	38	—	1.309	3.464
	Budapest Magyarország %-ában.											
1925	90·2	100·0	100·0	85·3	66·5	3·2	94·9	0·0	—	—	97·0	93·0
1929	87·7	—	7·9	93·6	55·2	0·8	95·3	—	—	—	92·3	92·9
1930	86·4	100·0	0·0	94·1	57·7	1·6	92·8	—	—	—	91·3	92·7
1931	86·3	—	89·6	95·0	49·8	0·8	95·4	—	—	—	89·6	93·2
1932	84·4	—	95·3	94·6	52·5	1·4	97·4	—	—	—	89·7	95·1
1933	89·0	—	83·0	98·8	60·3	1·3	97·5	—	—	—	90·9	94·8
1934	88·7	100·0	84·0	98·2	56·4	1·3	96·8	—	100·0	—	91·1	94·8
1935	87·1	—	87·9	97·8	56·2	21·1	98·5	—	55·9	—	90·9	92·0

Ezek az adatok is jelzik a nyomdaipar felmenő tendenciáját 1929-ig s a további évek depresszióját, mely csak újabban enged súlyosságából.

Másrészt élesen rávilágítanak a közölt adatsorok Budapest jelentőségére, mely az anyagfelhasználásnál különösen kihangsúlyozódik.

Energiatermelő anyagot a gyáriparban kimutatott nyomdák 1935-ben az országban 1339 ezer, Budapesten 1194 ezer pengő értékben használtak fel, ami 89·2%-nak felel meg. Legnagyobb tétel a széné: Budapesten 36.580 ezer q (87·1%). A sajtolt szén, pirszén (koksz) és fa már jóval kisebb tételekkel szerepel. Feltűnik azonban, hogy a felhasznált pirszén aránya Budapesten 97·8%, a benziné 98·5%. A fűtés-világításra, illetve hajtóerőül Budapesten az utolsó adat szerint felhasznált 1309 ezer köbméter gáz az országos adatnak 90·9, az ugyancsak Budapesten felhasznált 3464 ezer kwatt óra villamos áram pedig 92·0%-át jelenti.

Az anyagfelhasználás másik nagy csoportja, melybe a *nyersanyagok*, *félgyártmányok*, *gyártmányok és üzemi segédanyagok* tartoznak, a háború után nagyjából ugyanazt a fejlődésvonalat mutatja, mint az energiaadó anyagoké. Budapest részesedése itt még nagyobb, mert az 1935-ben felhasznált 12.156 ezer pengő értékből a fővárosra 11.265 ezer pengő érték, vagyis 92·7% jut.

Végül a felhasznált *kereskedelmi anyagokban* Budapest 90·9%-kal részesedik.

A *nyomdai termelés értéke* a háború nyomán igen aláesett. 1913-ban a régi országterületre vonatkozó adat szerint 50 és fél millió aranykorona volt az egész sokszorosító- és műiparban. Az ország területén osztozó államok részesedése a termelés értékében a következő volt: Magyarország 85·1, Románia 6·7, Jugoszlávia 5·3, Cseh-Szlovákia 1·9, Olaszország 0·6, Ausztria 0·4%.

A termelés értékemelkedése (bérmunkánál értékként a munkabér szerepel) a háború után jóval nagyobb, mint a termelésnél felhasznált anyagoké. A termelés összértéke az országos adat szerint 1921-ben még csak 16.312 ezer pengő, mely 1929-ig 68.907 ezer pengőre emelkedik s a válság depressziója után (1932 : 42.400 ezer pengő) ismét javuló irányúba tér. Budapest termelésének vonalmenete természetszerűen nagyjából itt is párhuzamos az országéval. Budapest az 1935. évi 42.601 ezer pengős termelésével az ország termelésében 91·4%-os aránnyal részesedik.

1913-ban egy fővárosi nyomda átlag 500 ezer korona értéket termelt, egy vidéki nyomda csak 88 ezer korona értéket. Ezzel szemben 1935-ben Budapesten egy nyomdára 617 ezer pengő értékű termelés esik, míg a vidéki nyomdákban a termelés átlagos értéke 96 ezer pengő.

Hogy a főváros részesedése a nyomdai termelésben még magasabbra nem emelkedett, annak speciális oka is van. Minthogy a vidéki nyomdák, kisebb üzemköltségük folytán — legalább is bizonyos normálmunkáknál — olcsóbban tudnak dolgozni, mint a fővárosiak, munkát a fővárosból gyakran kapnak, sőt vidéken nyomnak Budapesten szerkesztett folyóiratokat is.

A termelés összértékére vonatkozó számsor mérlegelésénél tekintetbe kell vennünk, hogy a válság beálltáig a nyomdatermékek árai is jelentősen növekedtek az évek folyamán s ezért a termelés mennyiségileg korántsem emelkedett olyan mértékben, mint azt a termelési érték (eladási ár) adataiból következtetni lehetne. A válságévek termelési értékének megítélésénél viszont az árcsökkenésre kell figyelemmel lenni.

Az előállított termékek legnagyobb része belföldön értékesíttetett. A maradék kevés külföldi értékesítés az utóbbi években egészében a budapesti nyomdák érdeme.

Az év végén raktáron maradt nyomdatermékek értéke az országban 1955, Budapesten 1610 ezer pengőt tett, az utolsó felvétel szerint itt Budapest része 82·4%.

Az ismertetett adatok dokumentálják, hogy a magyar nyomdaipar háború utáni süllyedéséből hamarosan erőre kapott. Hogy fejlődésének üteme jobban meg nem gyorsult, azt a magyar nyomdai termelés fogyasztóterületének megcsonkulása s a trianoni határokon fennálló sajtóvesztegzár okozta.

De a magyar nyomdászat fejlődéstörténetének vizsgálatából leszűrődik az a tanulság is, hogy *amint a kultúra e technikai eszközét a budapesti nyomdászat juttatta mai pozíciójához, előrejutásának lendítőkereke a jövőben is a főváros marad.*

c) *Papíripar.*

Nem lenne teljes a nyomdászatról nyujtott kép, ha a vele szoros kapcsolatban álló *papírgyártásról* is röviden meg nem emlékeznénk. Nyomtatás és papírgyártás elválaszthatatlan testvérei egymásnak.

A nyomtatás modern anyaga, a papír, épúgy, mint az írás, nem az európai kultúra szülötte. Kínában gyártják először. Feltalálása hamarosan kiszorítja az írásra korábban használt — a növényi papírral szemben állati eredetű — pergamentet, amelynek előállítása sokszorosan drágább a papírénál. Európában, ahol az arabok honosítják meg a papírgyártást, az első papírmalmok a XII. században keletkeznek. A papír világtermelése ma már évi 200 millió métermázsa (negyedrészben karton), melynek felét Észak-Amerika szolgáltatja.

A régi nyomdák ott telepedtek meg, ahol könnyen papírhoz jutottak, vagy igyekeztek maguknak papírmalmot szerezni. Feltehető, hogy Magyarországon is már az első nyomdák részére gyártottak papírt, bár az első hazai papírmalom, amelyről tudunk, a brassói (1546) volt. A mult század első felében a nagyobb fővárosi nyomdáknak (Egyetemi nyomda, Trattner, Landerer) saját papírgyáruk van.

A mult század elején (1817) a Magyarbirodalom 52 nyomdája legalább 5 ezer bál papírt használt fel, amelyet 44 hazai papírmalom állított elő. A 70-es évek közepén a szoros értelemben vett Magyarországon (Erdély

nélkül) 39 műhely működött, amelyekben mintegy 1400 munkással 110 ezer métermázsa papírt gyártottak.

Papíriparunk a régi országterületen nem volt képes a nyomdák szükségletét fedezni, úgyhogy a papírgyártáshoz szükséges nyersanyag nagyrésze a külföldre vándorolt s mint feldolgozott papír került vissza.

Papírgyárainkat az elcsatolt területekkel együtt elvesztettük. A háború utáni terület nyersanyaghiánya a papírgyártást megbénította. Nyomópapírszükségletünket a háború után hosszú időn át úgyszólván teljes egészében külföldről kellett beszereznünk. A mult évtized közepén az új Magyarország iparfejlesztő politikája a hazai papírgyártást is fejlődésnek indítja s az utóbbi években már 8—9 papír- és papírlemezgyár működik, amelyeknek fele nyomó- és írópapírgyártással foglalkozik. (Nem számítjuk ide a gyáripari statisztika papírosipari főcsoportjában szereplő papirosárugyárakat és könyvkötőüzemeket, amelyeknek száma az utolsó adat szerint az országban 68.) 1933-ban rotációs papírgyárat is helyeztek üzembe.

A nyomó- és írópapírt előállító gyárak közül az 1935. évi gyáripari statisztika szerint mindössze egy van Budapesten, ez is szüneteltette üzemét. A Budapest közvetlen közelében levő csepeli papírgyár azonban egyike a legjelentősebbeknek: az össztermelés harmadrészét képviseli. E gyárral együtt 1935-ben a vidék 4 papírgyára állított elő nyomó- és írópapírt. A papirosárugyárak, illetve könyvkötőüzemek közül ellenben 60 van Budapesten s csak 8 a vidéken.

A termelt nyomó- és írópapír (rotációs papírral együtt) mennyisége és értéke az utóbbi években a következően alakult:

	Métermázsa	1000 pengő
1928	23.735	2.350
1929	86.023	6.339
1930	123.108	8.988
1931	134.429	9.570
1932	122.417	8.278
1933	127.225	7.643
1934	164.006	9.081
1935	192.923	10.425

E termelés szinte maradéktalanul a vidék termelése.

A papírfelhasználásban azonban Budapest kimagaslóan főrészes. Az 1934. évben a magyarországi gyáripar 303 ezer métermázsa értékű nyomó- és írópapírt használt fel, 14·6 millió pengő értékben, amelyből Budapestre 290 ezer métermázsa jutott, 13·8 millió pengő értékben. Budapest gyárainak nyomó- és írópapír felhasználása tehát mennyiségben 95·7%-ot, értékben 94·6%-ot képviselt. A papír zömét a nyomdák használták fel. 1934-ben a gyáripari statisztikában szereplő nyomdák az említett 303 ezer métermázsából 280 ezer métermázsát használtak fel, 13·1 millió pengő értékben. Ebből a budapesti nyomdákra 271 ezer métermázsa esett 12·4 millió pengő

értékben. Eszerint a budapesti nyomdák részesedése a papírfelhasználásban mennyiség szempontjából 94·6%, amellyel az értékarány pontosan egyezik.

Magyarországon ma már a papírgyártás minden fontos ága képviselve van s a további fejlődés előtt álló magyar papíripartól nyomdaiparunk teljes szükségletének kielégítését várjuk. Probléma még a fa-cellulózénak hasonló tökéletességű belföldön termelt nyersanyaggal való pótlása. Az utolsó évek folyamán a gyártott minőségeket is versenyképessé tudtuk tenni a külföldi árukkal. Ennek ellenére papírbehozatalunk még mindig elég jelentős.

8. Nyomópapíros külforgalma 1913—1935-ig.

Év		Simítatlan rotációs papíros	Simított és simítatlan ív és simított rotációs papíros	Összesen
		métermázsa		
1913[1]	Behozatal	300.445	[2] 132.817	433.262
	Kivitel	10.662	9.218	19.880
1923	Behozatal	74.290	56.320	130.610
	Kivitel	1.979	113	2.092
1928	Behozatal	184.236	141.052	325.288
	Kivitel	—	—	—
1929	Behozatal	190.365	72.893	263.258
	Kivitel	—	6	6
1930	Behozatal	187.796	53.664	241.460
	Kivitel	6	24	30
1931	Behozatal	180.602	34.785	215.387
	Kivitel	—	—	—
1932	Behozatal	164.129	25.743	189.872
	Kivitel	—	—	—
1933	Behozatal	174.550	31.721	206.271
	Kivitel	—	1	1
1934	Behozatal	163.676	33.009	196.685
	Kivitel	—	—	—
1935	Behozatal	170.276	32.725	203.001
	Kivitel	—	—	—

A külkereskedelmi statisztikának a fontosabb nyomópapírkategóriákra vonatkozó adataiból (8. tábla) azonban kitűnik, hogy az 1928-ig emelkedő papírbehozatal újabban lecsökkent. A csökkenést minden bizonnyal nem annyira a gazdasági válságnak, mint a hazai papírgyártás fejlődésének tulajdoníthatjuk.

[1]) Mai terület.

[2]) E mennyiségben az írópapír is — kb. 60.000 q — bennfoglaltatik.

4. Könyvkereskedelem.

A könyvkereskedelemnek már Mátyás király idejében Buda a központja. — A fővárosi kultúrélet nyugatraszorulása a török hódoltság idején. — A könyvkereskedelem újbóli kivirágzása a fővárosban a XVIII. század végén. — A könyvkereskedés hosszú időn át nem magyar. — Számszerű adatok a könyvkereskedés fejlődéséről s fővárosi részesedéséről. — Az önálló könyvkiadók és kereskedők aránya csak 40%, de a nagyobb személyzetű vállalatok a fővárosban vannak, ami a kereskedelem keresőinek arányát 59%-ra emeli fel.

A könyvek és egyéb írásművek terjesztésének előidőiben a könyvkereskedelem — melyet tágabb értelemben használunk s a kiadói tevékenységet is ideértjük — nem volt annyira önállósult foglalkozás, mint manapság. A könyvet másolója, szerzője, nyomtatója, bekötője maga is igyekszik eladni, terjeszteni. A kiadó, a nyomdász s a könyvkereskedő tevékenysége később is sokszor összefolyik.[1])

A könyvkereskedelemnek — pontosabban az irodalmi termékek és mindennemű kiadványok kereskedelmének — ma több ága van. A *könyvkiadás* alapjában termelői tevékenység, a *szortiment* a kiadótól a vásárlóhoz juttató szerv, a *részletüzlet* a vásárlást a fizetésnél könnyíti meg, a *kolportázsüzletet* házalásszerűség s az jellemzi, hogy az alsóbb néposztálynál igyekszik áruját elhelyezni, a *bizományosság* a megbízó számlájára való árusítás, az *antikváriátus* régi kiadványokkal kereskedik.

Bár *Hess* András budai nyomdája, mely 1472-ben létesült, rövid ideig működött, Budán már ez ősnyomda idejében szép számban voltak könyvárusok, akik külföldön nyomtatott könyvekkel kereskedtek. 1484-től 1526-ig 13 budai könyvkereskedő létezéséről tudunk.

Mátyás király — akinek igen magas fokon álló könyvkötészete volt, melynek aranyozott bőrkötés-technikája Európában úttörést jelentett — könyvgyüjtő szenvedélyét külföldi könyvek felkutatásával elégítette ki, ami külföldi könyvárusokat is vonz a fővárosba. A könyv iránti érdeklődés, Mátyás példaadására, a könyvkedvelésnek a főurak közti terjedése s különösen Mátyásnak az a rendelete, mely az egyházakat misekönyveik és breviáriumaik kinyomására utasítja, Budán a könyvkereskedést lendületbe hozza. A könyvvásárlók főleg az egyházak, minthogy a könyvek is jórészt egyházi célúak.

A török megszállás, amely a fővárost s az ország központi részét a kultúrfejlődésben visszaveti, a virágzásnak indult budai könyvkereskedést pusztulásra ítéli. Mohács után Budán és Pesten a könyvkereskedelem

[1]) Források a fővárosi könyvkereskedelem multjáról: *Gárdonyi Albert:* Régi pesti könyvkereskedők, *Sennowitz Adolf:* A budai és pesti könyvkereskedelem a mult század második felétől 1831-ig (Corvina, 1896.), *Gulyás Pál:* A könyv és története Magyarországon (*Magyary Zoltán:* A magyar tudománypolitika alapvetése) stb.

eltűnni látszik s csak a XVIII. század elején van adatunk a mai értelemben vett könyvkereskedők létezéséről.

A közbeeső két évszázad alatt az árukat vásárról vásárra vivő vándorkönyvkereskedők pótolják — úgy, ahogy — a szükségletet. A vándorkönyvkereskedés egyrészt következménye a budai szellemi centrum elpusztulásának, másrészt akadálya is a könyvárusok állandó megtelepedésének.

A reformáció erősen éleszti a könyvkiadást és kereskedelmet, de a főváros szerepét kevésbbé domborítja ki.

A török kiűzése után még időbe kerül, míg Buda és Pest lassankint ismét gócponttá válik. Pozsony és Nagyszombat a XVIII. század nagyobb részében Pest előtt járnak s Pozsonynak már eleven könyvkereskedelme volt, mikor Pesten a könyvárusítást még könyvkötők űzték.

A hivatásos könyvkereskedelem Pesten a XVIII. század végén kel életre. A céhrendszer és a cenzura azonban még sokáig kerékkötője a könyvkiadói és terjesztői tevékenységnek.

Másik feltűnő vonása az ekkori könyvkereskedelemnek, hogy úgyszólván kizárólag idegenek, főleg németek mestersége. Erre vallanak a régi könyvkereskedők nevei is. A török hódoltság előtt Budán a következő könyvkereskedőket említik a források: *Feger* Tibold, *Ruem* György, *Paep* vagy *Pap* János, *Kaym* Orbán, *Várdai* István, Nagybányai *Heckel* István, *Schaller* Jakab, *Murarius* Antal, *Molcher* Mátyás, *Kaym* Orbán örökösei, *Sessardiai* (Szegszárdi?) Lénárd, *Gryneus* György, *Prischwicz* Mihály. Méginkább német nevekkel találkozunk később. *Gárdonyi* Albert idézett munkája, mely a XVIII. század végétől a szabadságharc idejéig vizsgálja a könyvkereskedések fejlődéstörténetét, a következő cégeknek szentel könyvében fejezetet: *Müller* Jakab, *Weigand* és *Köpff*, *Trattner* János Tamás és utódai *Pauer* és *Kiss*, *Lindauer* János és utódai *Institoris*, *Szubuly* és *Wigand*, *Kilián* testvérek, id. és ifj. *Leyrer* József, *Hartleben* Konrád Adolf, *Müller* József, *Ivanics* Zsigmond, *Heckenast* Gusztáv, *Geibel* Károly, *Emich* Gusztáv. Gárdonyi Budára nem terjesztette ki vizsgálatát, mert a pesti könyvkereskedelemmel szemben a budai ekkor már jelentéktelen. A könyvkereskedésben, illetve a sok német névben is tükröződik a nemzeti ébredés előtti idők idegen kultúrája, amely a nemesség és papság körében latin, a városi polgárság megerősödésével s a bécsi udvar germanizáló hatására a nemesség egyrészének körében is német.

A nyugat felé tolódott magyarországi kultúrélet, mint láttuk, csak mintegy másfél századdal ezelőtt terelődött vissza az ország központjába, hogy itt annál erősebben kivirágozzék.

A fővárosban keletkezett nagyobb nyomdákkal, amelyek rendszerint egyúttal a kiadóvállalatok is, idekerül a vezetés technikai tekintetben is. Így különösen, amikor 1777-ben az Egyetem áthelyezésével Nagyszombatból az Egyetemi Nyomda Budára költözik. *Trattner* nagyszabású nyomdája,

majd a Pestre költözött *Landerer* nyomda (melyből később a Franklin Társulat nő ki), a fővárosban székeltek. A vezető kiadóvállalatok ma is mind Budapesten vannak. Közülük a *Szent István-Társulat* a legrégibb alapítás (1848); működése szép példája annak, mint válhat egy kiadóvállalat az ország nagyszabású kultúrintézményévé. A mult századközepi alakulás az *Athenaeum* is.

A jelenleg is fennálló legrégibb könyvkereskedés, az 1768-ban alapított *Eggenberger*-cég szintén budapesti. Az első antikváriumot *Meiszner* Ferenc Budán alapítja (1796). Ugyancsak a fővárosban honosítja meg a kolportázs kereskedelmet *Méhner* Vilmos cége, a részletüzletet pedig a *Révai*-cég. A könyvterjesztést fellendítő bizományosi tevékenység is innen indul ki, ahol az első modern könyvkötőüzem is megszületik. Mindez ágazatok túlnyomó tevékenysége ezidőszerint is Budapesten központosul.

A könyvkereskedés súlypontjának a fővárosra történt áttevődése kitetszik a statisztikai adatokból is.

1792-ben Pesten még csak 2 könyvkereskedő és 6 könyvárusítással is foglalkozó könyvkötő működött. 1821-ben Pesten 4, Pozsonyban ugyanennyi a könyvkereskedők száma.

1926-ban a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének* kötelékébe — amely 1878. évi alapítású érdekképviselet természetesen szintén a fővárosban üti fel székhelyét — 48 kiadó tartozik, akik közül csupán 3 vidéki, a 417 egyesületbeli könyvkereskedőből pedig ugyanekkor 247 van vidéken.

A hivatalos foglalkozási statisztikai adatok szerint is igen jelentős Budapest könyvterjesztő szerepe, ha ez a könyvkereskedők puszta számában a maga teljességében nem is mutatkozik. A népszámlálások adatai szerint ugyanis a budapesti könyv- és zeneműkereskedők csak 25—40%-át tették az ország összes könyv- és zeneműkereskedőinek. Tudjuk azonban, hogy a fővárosban a nagy fővárosi cégek révén ez aránynál jelentősen nagyobb könyvforgalom bonyolódik le. A 40 év alatti fejlődés itt-ott megzavart menetét a következő számok jelzik. Volt önálló könyv- és zeneműkereskedő :

	Magyarországon Régi terület	Budapesten	Budapest Magyarország %-ában
1890	390	98	*25·1*
1900	496	139	*28·0*
1910	631	146	*23·1*
	Mai terület		
1920	499	194	*38·9*
1925	.	316	.
1930	620	246	*39·7*

A budapesti önálló könyvkereskedők száma 1890-től 1925-ig több, mint háromszoros lesz, de az 1925-ben összeírt 316-ot tevő számuk 1930-ra — valószínűleg a gazdasági válság következtében — 246-ra olvadt le. A régi országterületen Budapest a kereskedők számában negyedrésszel szerepelt, a mai területen Budapest aránya 39—40%.

Az utolsó népszámlálás adatai alapján a könyv- és ujságkereskedelemnek — beleértve a kiadói tevékenységet is — részletesebb adatait is bemutatjuk. Az 1930. évi népszámlálás szerint a könyv- és zeneműkereskedelem, könyv- és hírlapkiadóvállalat körében volt:

	Kereső					
	Önálló	Tisztviselő	Segédszemélyzet	Összesen kereső	Eltartott	Kereső és eltartott
Magyarország	620	2.169	2.781	5.570	4.603	10.173
Budapest	246	1.674	1.359	3.279	2.345	5.624
Budapest Magyarország %-ában	*39·7*	*77·1*	*48·8*	*58·8*	*50·9*	*55·3*

Hogy a fővárosi könyvkereskedelem vállalatai nagyobbak, mint a vidékiek, mutatja a nagyobb személyzet. Míg az önálló kereskedők aránya 1930-ban a fővárosban 39·7%, a kereskedelem körében alkalmazott tisztviselők aránya 77·1%, a segédszemélyzeté 48·8%, ami a kereskedelem keresőinek fővárosi arányát 58·8%-ra emeli. Ami pedig az érem másik oldalát illeti, bizonyos az is, hogy a budapesti könyvpiac sohasem fejlődhetett volna az elért magasságba, ha nem maga a budapesti közönség lett volna mindenkor az irodalom legfőbb pártfogója s a betű legnagyobb fogyasztója.

Művészet, szórakozás.

1. Színészet.

Jelentősége és kialakulása. — A magyar színészet csak másfélszáz éves. — A statisztika kívánalmai és szegénysége. — Országos és fővárosi adatgyüjtések. — Budapesten 18 színház van, a vidéken 15 társulat működik. — A színházi személyzet 79, az előadások 49, az eladott jegyek 68, az előadások, színdarabok 41%-a jutott Budapestre. — Fölényes budapesti indexek. — A budapesti színházak multja a statisztika tükrében. — Látványosságok.

Oktató, nevelő, szórakoztató szerepe — növelve tömeghatásokra való alkalmasságával — a színháznak nagy jelentőséget juttat a kultúra terén.

Hogy az emberiség kultúrája épúgy konjunkturális hullámmozgásban van, mint a gazdasági élet, mi sem igazolja jobban, mint a színjátszás története. A klasszikus ókor fejlett színműirodalma és színészete a középkorban megsemmisül, mígnem az eredetileg is a vallási szertartásokból fejlődött színművészet újból a vallásból kap táplálékot. Világi játéktársulatok csak a XIII. században alakultak misztériumok játszására.

A magyar színművészet megindulásától kezdve speciális feladatokat is szolgált: a nemzeti gondolat felébresztését, a magyar nyelv pallérozását és terjesztését, a magyar drámairodalom megteremtését és izmosítását.[1])

Magyarországon a színészet későn talált termő talajra, amit a viharos történelmi multon kívül a magyar nép erősen antiteatralis természetének is tulajdonítanak.[2])

A misztérium mellett (első feljegyzés: Pozsony 1440) népszerűvé lett iskolai drámák, amelyeknek eleinte csak a latin nyelv gyakorlása volt a célja, mint színházkezdetek, nálunk leginkább a németnyelvű városi lakosság körében honosodtak meg. Első nyomukat Bártfán találjuk 1553-ban. Hivatásos színtársulat alakítására a tordai *Felvinczi* György 1696-ban siker nélkül tett kísérletet. A hivatásos színészet Pozsonyban 1730-ban jelenik meg először német színészekkel. Budán és Pesten ezidőben csak alacsony

[1]) *Klebelsberg Kuno* grófnak a Magyar Színművészeti Lexikonba irt előszavából.
[2]) *Magyar Bálint:* A Nemzeti Színház előtti magyar színészet történetének vázlata.

szívonalú mutatványokkal találkozunk (a paprikajancsi ősét jelentő Kasperl-színházak, állatheccek, csepürágók). De már komoly művészet egy német vándorszínésztársulat játéka 1760-ban a várbeli Vörös Sün vendéglőben. Az első rendes színházhelyiség a Rondella volt, kb. a mai Carlton-szálló helyén.

A hivatásos magyar színészet — az eddigi német volt — megszületésének éve 1790. Színhelye a Budai Játékszín (Várszínház), a társulat *Kelemen* László vállalkozása, a darab címe Igazházi volt. E köztudatba átment ténnyel szemben azonban adatunk van arra is, hogy magyar darabot (Mesterséges Ravaszság) a német társulat már 1785-ben előadott.[1]) Az első időkben a kisigényű Pest-Buda művészeinél a budaival kb. egyidőben alakult kolozsvári társulat tagjai kiválóbbak voltak. A vidéki színészet azonban hamarosan s szinte végérvényesen lehanyatlik.

Tehát a magyar színjátszás mindössze másfélszáz éves multra tekinthet vissza. Jelentős évszám színészetünk történetében 1837 is, a Nemzeti Színház megnyitása. A többi vezető színházak is Budapesten alakulnak meg, így a Népszínház 1875-ben, a Magyar Királyi Operaház 1884-ben. Trianoni veszteségünk: 51 színház és 144 színházépület nélküli játékhely.

A színészetre vonatkozó statisztika, ahol van is, elég szegényes. A nemzetközi igények pedig, amelyeket a kairói séma támaszt a színházstatisztika művelése iránt, elég nagyok. A *nemzetközi előírás* a színházak és látványosságok együttes fejezetében, amely kirekeszti a mozgószínházakat, a következő adatok évenkinti közlését kívánja:

1. A közhatóságok tulajdonát képező vagy szubvencióban részesülő, avagy bizonyos kiváltságokat élvező színházak. 2. Egyéb színházak vagy látványosságok. Mindegyik csoportra nézve a színházak vagy látványosságok műfaj (opera, zenés-, zene nélküli darabokat játszó színházak, vegyes színházak, zenés kávéházak, kabarék) és terület (az ország fővárosa és valamennyi színikerületet alkotó nagyobb város) szerint különítendők el.

Kimutatandó: A színházak száma. A rendelkezésre álló nézőhelyek száma. Az év folyamán előadott darabok száma műfaj szerint, elkülönítve a zenés és nem zenés darabokat. Az év folyamán alkotott darabok száma. Az előadások (jótékonycélú, rendes) száma az év folyamán. (Csak az illető színházigazgatóság által rendezett előadások veendők számba, azok az előadások, melyekhez a színház csupán kikölcsönözte vagy bérbeadta termét, nem.)

Személyzet: művészek (statiszták nélkül), zenészek, gépészek és munkások, igazgatási személyzet, alárendelt személyzet.

Bevételek: alapítványok és szubvenciók, az eladott nézőhelyek, a bérletek hozadéka, egyéb bevételek (terembér stb.). Kiadások: dologi,

[1]) *Rexa Dezső:* Az első magyar nyilvános színielőadások Pesten és Budán.

személyi kiadások, különválasztva a színtársulatiakat az igazgatási és munkásszemélyzetiektől. Szerzői jogi-, nézőhelyilleték, adók stb.

Színházi körutak (turnék). A körutak szervezése és száma, aszerint, hogy belföldi, vagy külföldi társulatok rendezték. A meglátogatott helységek (belföldiek, külföldiek) száma. Az előadások száma. Az előadott darabok száma műfaj szerint. A színházi körúton résztvevő művészek és egyéb személyek száma.

A kairói séma kutatja az év folyamán alkotott színdarabok számát is, ami az irodalmi termelés fejezetébe való átnyúlás, épúgy, amint a zene sok vonatkozása itt kerül kimutatásra.

A *színészet statisztikáját Magyarországon* is csak újabban méltatják figyelemre. A Központi Statisztikai Hivatal 1927/28-cal megindult s egyideig évről-évre (1927/28, 1928/29, 1929/30) végrehajtott adatgyüjtései mutatják a hivatalos statisztika érzékét ez ágazat iránt. Az adatszolgáltatás nehézkessége itt különösen erős gátja a felvételek sikerének, amelyeket újabban csak ötévenkint hajtanak végre. A Hivatal új munkatervében külön adatgyüjtésként szerveztetett meg a színművészek és színházi zenekari tagok statisztikája. A Fővárosi Statisztikai Hivatal a budapesti színházakról már régóta közöl évenkinti eredményeket. Az országos és fővárosi Statisztikai Évkönyvek közlései alapján foglaltuk össze tábláinkban a fontosabb adatokat.

1. és 2. számú táblázatunk az országos adatgyüjtés utoljára 1929/30-ról publikált eredményeiből méri le Budapest súlyát az országos színházkultúrában.

1. Színházak, színházépületek. 1929/30.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Színházak száma	[1] 77	18	*23·4*
Építési anyag.			
Kő és tégla	64	15	*23·4*
Fa	6	1	*16·7*
Kő, tégla és fa vegyesen	7	2	*28·6*
Elhelyezés.			
Szabad téren álló épület	45	10	*22·2*
Házak közé ékelt épület	32	8	*25·0*
Kizárólag színház céljára emelt épület	48	11	*22·9*
Bérházzal kapcsolatos vagy más célra is szolgáló épület	29	7	*24·1*
Nézőhelyek száma összesen	82.061	16.875	*20·6*
Ebből: ülőhely	66.654	16.675	*25·0*
állóhely	15.407	200	*1·3*

[1]) A vidék 59 színházépülete 15 színházi kerület (színtársulat) közt oszlott meg.

Az 1. számú tábla szerint az ország 77 *színházépületéből* 18 van Budapesten. A vidéki színházi kerületek (színtársulatok) száma azonban csak 15, kevesebb, mint a budapesti állandó színházak száma. A vidéki 59 színházban tehát — a fővárosiakkal ellentétben — nem folyik állandó játék.

A színházak építési anyagára és elhelyezésére vonatkozó adatok is főleg Budapestnek kedveznek.

A városok és községek száma, amelyekben színielőadásokat tartottak, a felvétel évében Budapesten kívül 45 volt. A vidéki színházak száma csak 59 lévén, előadáshelyekül sokhelyütt beépített színpaddal bíró termek (46), vagy ideiglenesen felállított színpadok (40) szolgálnak.

A *nézőhelyek* országos száma 82 ezer, budapesti száma közel 17 ezer (20·6%) volt. De míg az ülőhelyekben Budapest 25·0%-kal részesedik, az állóhelyek előfordulása Budapesten igen ritka, mindössze 1·3%.

2. számú táblázatunk a színházak személyzetéről és működéséről nyujt összefoglaló adatokat.

A színházak *személyzetének* összes száma az országban 3892, Budapesten 3056 volt. Itt már kiütközik Budapest erős fölénye, ahol a színházi személyzet 78·5%-a tömörül. A személyzet taglalásában legnagyobb csoport a karban működő szereplőké; ezeknek 1250 főt tevő számából 85·4% jut Budapestre, míg a tulajdonképeni művészkategóriából csak 60·2%. Legerősebb Budapest részesedése a zenekari tagoknál: 93·1%.[1])

Az *előadások* 1929/30. évi statisztikája szerint az országban tartott 11.780 előadásból 5808, vagyis 49·3% jutott Budapestre. Az előadások mintegy ötödrészét délután tartották. A délutáni előadásokban Budapest 56·2%-kal, míg az elég ritka délelőtti előadásokban 88·3%-kal részesedett.

A vendégszereplő társulatok száma az országban 30, Budapesten 11 (ebből külföldi 10, ill. 7), a vendégszereplő művészek száma az országban 234, Budapesten 132 (ebből külföldi 38, ill. 36) volt.

Az *eladott jegyek* 3·8 milliót tevő számában Budapest része 68·1%. Egy nézőhely átlagos ára telt ház esetén Budapesten 3·58, a vidéken 1·30 pengő volt.

[1]) A színházakkal kapcsolatban levő személyzet, nem is szólva a színházon kívül álló, de a színházzal kapcsolatos egyénekről (pl. szerzők), a színház mai modern fejlődésében igen sokféle. Példaképen idézzük a Nemzeti Színház nomenklaturáját tagjairól:

1. Igazgatóság: igazgató, gazdasági főnök, titkár, gazda, ig. tisztviselő, jegypénztáros, jegyelőkészítő, nézőtéri ellenőr.
2. Művészi ügykezelés: főrendező, rendező, karmester, ügyelő, súgó.
3. Gazdasági ügykezelés: számvevőség.
4. Művészszemélyzet: színésznő, színész, ösztöndíjas.
5. Zenekar: zenész.
6. Műszaki személyzet: díszítőszemélyzet, szertáros és bútortáros, világítószemélyzet, gépházszemélyzet, férfi és női jelmeztáros, varrodai személyzet, takarítószemélyzet.
7. Altisztek: altiszt, portás.
8. Nézőtéri személyzet: páholykezelő, ültető, jegyszedő, külső ruhatáros (részben férfiak, részben nők).

2. Színházak személyzete és működése. 1929/30.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Személyzet.			
Igazgatási és irodai alkalmazott	149	121	*81·2*
Műszaki alkalmazott	509	411	*80·7*
Segédszemélyzet	813	669	*82·3*
Művész és művésznő	754	454	*60·2*
Ebből: művész	415	250	*60·2*
művésznő	339	204	*60·2*
Karban működő szereplő	1.250	1.067	*85·4*
Ebből: férfi	635	547	*86·1*
nő	615	520	*84·6*
Zenekari tag	259	241	*93·1*
Rendező	52	30	*57·7*
Ügyelő	42	26	*61·9*
Súgó	44	25	*56·8*
Kartanító	9	5	*55·6*
Balletmester	11	7	*63·6*
Személyzet összesen	**3.892**	**3.056**	*78·5*
Előadás, színdarab.			
Előadás: este	9.254	4.386	*47·4*
délután	2.390	1.344	*56·2*
éjjel	59	10	*16·9*
délelőtt	77	68	*88·3*
Előadás összesen	**11.780**	**5.808**	*49·3*
Eladott jegy, 1000 drb	3.790	2.583	*68·1*
Előadott színdarab:			
1 felvonásos	176	144	*81·8*
2 «	8	7	*87·5*
3 «	1.165	395	*33·9*
4 vagy több felvonásos	250	114	*45·6*
opera	103	87	*84·5*
ballet	11	10	*90·9*
operett	655	197	*30·1*
népszínmű	39	23	*59·0*
szomorújáték	74	38	*51·4*
vígjáték	298	120	*40·3*
színmű	198	55	*27·8*
bohózat	140	99	*70·7*
látványos színmű	20	12	*60·0*
más színmű	61	19	*31·2*
Előadott színdarab összesen	**1.599**	**660**	*41·3*
Ebből első ízben előadásra került	204	184	*90·2*
Színpadi szerző összesen	**1.234**	**465**	*37·7*
Ebből: magyar honos	786	265	*33·7*
külföldi «	448	200	*44·6*

Az *előadott színdarabok* száma 1599 volt, amelyből 660 (41·3%) jutott Budapestre. A háromfelvonásos daraboknak 33·9, az egyfelvonásosoknak ellenben 81·8%-át adták elő Budapesten. Ez Budapest speciális helyzetét mutatja a kisebbfajsúlyú termékek előadásában, amit újabban fokoz a kisebbigényű, olcsó színházak alakulása. Az előadott színdarabok között legtöbb az operett (Magyarország: 655, Budapest: 197). Az ezután következő csoport, a vígjáték már jóval kevesebb egységgel szerepel (Magyarország: 298, Budapest: 120). Érdekes azonban, hogy épen az operett az a műfaj, amelynél Budapest részesedése az országos adatban egyike a legkisebbeknek (szímű 27·8, operett 30·1%), viszont oroszlánrész esik Budapestre a balettből: 90·9 és az operából: 84·5%.

Az összes előadott 1599 színdarabból elsőízben került előadásra 204, amelyekből 184 színdarabot, vagyis a túlnyomórészt (90·2%) Budapesten adták elő.

A műsoron szereplő színpadi *szerzők* 1234-et tevő számából 786 volt magyar honos. Budapesten 465 szerző, köztük 265 magyar honos szerző darabja került előadásra.

Különféle *arányszámok* számításával itt is igen jellemző vetületeket kapunk Budapest és a vidék színészeti viszonyairól. Az arányszámok egy csoportját itt adjuk (1929/30):

	Budapesten	Vidéken
1000 lélekre jutott:		
nézőhely	16·9	8·5
előadás	5·8	0·8
eladott jegy	2.583·0	157·6
előadott színdarab	0·7	0·1
Egy színdarabra jutott előadás	8·8	6·4
Egy nézőhelyre jutott eladott jegy	153·1	18·5

Ezek az arányszámok is tanusítják, hogy a budapesti színészet sok vonatkozásban toronymagasságban áll a vidéki fölött.

Továbbá csak Budapestre vonatkozó arányszámok szerint egy színházra jutott:

lélek	55.600
nézőhely	938
alkalmazott	170
előadás	323
eladott jegy	144.000
előadott színdarab	37

Minthogy a vidéki színházak és színjátszásra használt helységek jelentős részében huzamos ideig, esetleg egész éven át, nem folyik játék, ezeknek az arányszámoknak a megfelelő vidéki arányszámokkal való egybevetése kevéssé jellemző, sőt eltorzítva mutatná a fővárosi és vidéki színészeti viszonyok közti különbséget.

3. Adatok a budapesti színházak multjából.

A színház neve és éve	Megnyitás éve	Nézőhelyek száma	Színpad nagysága m²	Igazgatási és műszaki alkalmazottak	Előadóművészi személyzet	Előadások	Előadott színdarabok
				száma			
Nemzeti Színház 1894	1837	1.622	258	68	57	337	124
1912				77	80	333	.
1924				21	72 [1]	349 [1]	59
1931		*(1936)*	*(1912)*	[6] 213	87	330	74
1935/6				180	65	326	37
M. Kir. Operaház 1894	1884	1.389	964	34	223	—	.
1912				141	310	190	.
1924				133	335 [1]	221 [1]	63
1931		*(1936)*	*(1912)*	172	289	274	.
1935/6				219	296	279	.
Budai Színkör 1894	1843	1.325	323	58	103	.	.
1912				52	106	185	.
1924				55	89 [1]	150 [1]	33
1931		*(1932)*	*(1912)*	74	60	108	10
1935				.	.	.	.
Vígszínház 1912	1896	1.476	306	95	61	375	.
1924				92	54 [1]	382 [1]	21
1931		*(1936)*	*(1912)*	121	80	326	24
1935/6				118	59	322	11
Magyar Színház 1912	1896	1.143	282	61	104	367	.
1924				92	47 [1]	326 [1]	13
1935/6		*(1936)*	*(1912)*	54	35	360	5
Király Színház 1912	1903	1.286	140	83	120	376	.
1924				85	86 [1]	310 [1]	5
1931		*(1931)*	*(1912)*	41	84	279	8
1935				.	.	280	16
Kamara Színház 1924	1924	574	81	.	.	[1] 75 [1]	21
1931				51 [2]	.	284	45
1935		*(1931)*	*(1937)*	.	.	300	13
Belvárosi Színház 1924	1916	511	327	47	29 [1]	332 [1]	16
1931				44	35	330	10
1935/6		*(1936)*	*(1937)*	41	24	309	5
Andrássy-úti Színház 1931	1907	314	.	27	16	313	14
1935/6		*(1936)*	.	29	20	346	4
Városi Színház 1912 [3]	1911	2.405	250	117	204	310	.
1924				133	116 [1]	340 [1]	51
1935		*(1924)*	*(1912)*	.	.	196	56
Terézkörúti Színpad 1931	.	355 *(1930)*	.	17	20	300	.

3. Adatok a budapesti színházak multjából. (Vége.)

A színház neve és éve	Megnyitás éve	Nézőhelyek száma	Színpad nagysága m²	Igazgatási és műszaki alkalmazottak	Előadóművészi személyzet	Előadások	Előadott színdarabok
				száma			
Bethlen-téri Színpad 1931	.	476 *(1931)*	.	15	22	275	90
Pesti Színház 1935/6.....	.	494 *(1936)*	.	49	47	242	4
Fővárosi Operett Színház 1924	.	1.255	.	87	103 [1])	351 [1])	5
Fővárosi Operett Színház 1935	.	*(1924)*	.	.	.	63	6
Kisfaludy Színház 1931	.	502	.	2	21	270	90
Kisfaludy Színház 1935/6		*(1936)*		18	28	604	42
Józsefvárosi Színház 1935/36	1933	580 *(1936)*	.	18	29	666	42
Megszűntek:							
Nyári Operett Színház 1931	.	1.369 *(1932)*	.	13	20	16	1
Erzsébetvárosi Színház 1935/36	.	950 *(1936)*	.	18	29	805	42
Városligeti Színkör 1894	1879	1.142	120	34	96	.	.
(Kés. Budapesti Szính.) 1912		*(1894)*	*(1894)*	.	.	391	.
Várszínház 1894	1788	580	250	18	[4])	91	.
Várszínház 1912	*(1871)*	*(1912)*	*(1912)*	[4])	[4])	59	.
Népszínház 1894	1875	1.539 *(1912)*	498 *(1912)*	112	111	340	47
Somossy Mulató 1894	1894	1.500 *(1894)*	108 *(1894)*	92	117	.	.
Uránia Tud. Színház (mint színház) 1912	1899	600 *(1912)*	70 *(1912)*	27	13	[5])	[5])
Blaha Lujza Színház 1924	.	580 *(1924)*	.	28	54 [1])	301 [1])	8
Renaissance Színház 1924	.	932 *(1924)*	.	36	.	.	.

[1]) Csak magyar nyelvűek. — [2]) Igazgatás és művészszemélyzet a Nemzeti Színházzal közös. — [3]) Ekkor még Népopera. — [4]) A Nemzeti Színház és az Opera látja el az előadási és igazgatási teendőket. — [5]) Felolvasások. — [6]) Feltehető, hogy a számbavétel az előző évekkel nem azonos alapon történt.

Végezetül egy táblázatban (3. sz. tábla) a *budapesti fontosabb színházak fő adatait egyenkint* közöljük, visszapillantva a *multra* is. A színházak fejlődését a mozi erősen gátolja

A színészet és a színházak viszonyait még behatóbban lehetne boncolni. A filmszínházak és a színházak statisztikája sokrészben párhuzamosan építhető ki. Vannak pl. becslések arról, hogy Budapesten a színházlátogatók száma kb. 50 ezer ember, akik közül hétköznapokon átlag 8 ezer, szombaton ennek kétszerese, vasárnap háromszorosa mozdul meg. Az előadások számának havi alakulásában július mutatja a mélypontot, amikor kb. csak hetedrészét tartják a szezónhónapok előadásainak. Gyenge e szempontból augusztus, erősebb szeptember s méginkább június, de az előadások száma még ekkor is a téli hónapok előadásainak felén alul marad.

A színházakkal rokon területként *látványosságok* néven egész seregét könyvelhetjük el a különböző szórakozó- és mulatóhelyeknek (cirkusz, orfeum, zenés kabaré és kávéház, bár stb.), amelyek nagyobb tömegben csak Budapesten találhatók. A fővárosnak a többi városokat messze meghaladó lélekszáma s Budapest jelentős idegenforgalma tudja csak eltartani ezeket. Meg sem kíséreljük, hogy a látványosságok és »lokálok« ez elegyes birodalmába a statisztika lámpájával bevilágítsunk.

Bár a vidéki őstalajból sok talentum nő ki s nagyobb vidéki városainkból elsőrangú előadás és produkció (szabadtéri előadás, Missa Sollemnis, Gyöngyösbokréta) is kikerült: a vidéki színészet ma erős küzdelmet vív a mostoha magyar sorssal s szinte satnyaságra van ítélve. A szilárdabb anyagi bázist, a darabok sokszori előadását biztosító publikumtömeget, az előadás kellő külső kiállítását sokszor csak a főváros tudja biztosítani. A főváros színiiskolái képzik ki a színészeket s a főváros szívja magához a vidéken felbukkanó kiváló erőket is.

Emellett Budapest a székhelye két nagy állami színházunknak, a Nemzeti Színháznak és az Operaháznak, amelyeket a színművészetet és a kultúrát irányító szerepüknél fogva, ki kell emelnünk a modern Thalia üzleti alapra helyezkedő csarnokai sorából.

2. Mozgófénykép.

A film kultúrjelentősége. — Története. — A filmkiadás és bemutatás statisztikájának nemzetközi módszere. — Magánkutatás. — A filmgyártás és a filmszínházak világadatai. — A hangosfilm térfoglalása. — Budapest filmkultúrájának összevetése az európai nagyvárosokéval. — A magyar gyártási statisztika hiánya. — Filmkülkereskedelmünk. — A cenzura adatai: az amerikai film előretört a német rovására, a magyar filmezés fejlődik. — A hazai mozgóképüzemek részletes statisztikája. — Az öt hivatalos felvétel adatai, a válság és a hangosfilmre való áttérés miatt, számbeli fejlődést nem mutatnak. — Budapest részesedése a mozgók számában 18%, a befogadóképességben 24%, az elő-

adásokban 46%, a látogatottságban 42%, ami a fővárosi filmszínházkultúra nagyméretűségét bizonyítja. — Ugyanezt hirdetik a mozgók életkorára, az előadások sűrűségére, a befogadóképesség nagyságkategóriáira, a helyárakra, a felszerelésre, a hangosságra vonatkozó adatok is.

A modern kornak a nyomtatott betű feltalálásával vetekedő nagyszerű találmánya a mozgófénykép (film). A kultúra eszköze és nyilvánulása az egyszerű fénykép is, de az emberi gondolatot formák, mozgás és hang segítségével közvetítő mozgófénykép az emberiség kultúréletének egyik legfontosabb tényezője és területe. Azzá tette sok művészeti ággal, a zenével, a színművészettel, az ábrázoló művészetekkel, az irodalommal való kapcsolata. Amint ezekre termékenyítően hat, a gazdasági élettel s a technikával is erős kölcsönhatásban áll. De hivatása nagyjelentőségű azért is, mert élvezői a tömegek. Alig van alkalmasabb eszköz a filmnél arra, hogy a legszélesebb rétegeknek nyujtson szellemi táplálékot, oktasson, szórakoztasson, ízlést finomítson. A római cirkusz szerepét épúgy betölti, mint amily kitűnő eszköze a nevelésnek, de a tudományos kutatásnak is.

A *némafilm*, mint a művészet általában, előmozdítója a népek szellemi összekapcsolódásának, míg a *hangoskép* feltalálása — bár korlátozza a film univerzálizmusát — a művészet, a művelődés, a pedagógia újabb területeit hódítja el számára.

A mozgófénykép voltaképen kétezeréves multra tekint vissza, amennyiben az emberi szem ama tökéletlenségét, hogy a fényhatásokat csak rövid ideig őrzi meg s így több képen a mozdulatok gyors egymásutánban következő fázisai egybeolvadnak, már akkor ismerték. A mult század végén már az új kor technikai tudása szorgalmasan kísérletezik mai értelemben vett film előállításán. 1890-ben az angol W. *Friese-Green* már két tekercs közt húzódó filmszalagra vesz fel képsorozatot, majd *Edison* konstruál kinetoszkópot. 1895-ben a *Lumiére*-testvérek szabadalma alapján Lyonban tartják a valószínűleg első nyilvános mozgóképelőadást. Az úttörés elsősége azonban vitatott, mert ugyanezen időben Németországban a *Skladonovszky* testvérek is nyilvánosságra lépnek találmányukkal. A magyar kinematográfia szorosan követi nyomon a franciát és németet. Hazánkban az első Lumiére-féle gépet állítólag[1]) a békési *Kellner* hozatja meg s Békésen történik az első vetítés 1896. tavaszán. Az első mozgószínház *Sziklai* Arnold nevéhez fűződik, aki Budapesten az Andrássy-út 41. szám alatt 1896. június 13-án kezdi meg előadásait lyoni szerelésű gépével. Állandó mozgó azonban csak tíz év mulva létesül. A mozgóképbemutatásnak tehát mindössze négy évtizedes multja van s hódító útjának Budapest egyik első állomása.

A hangosfilm vagy beszélőfilm multja csak egy évtized. 1926-ban New Yorkban mutatják be az első hangosfilmet. A hangosfilm megteremtése

[1]) Filmkultúra 1936. 3. sz. 11. l.

több nagy elme érdeme, a kezdeményezők közt *Edison* és *Ruhmer* említhetők. Kiváló szerepe van itt a magyar *Mihály* Dénesnek is, épúgy, mint a némafilmmel először a közönség elé lépő *Lumière*-testvérek mellett is a magyar származású *Demény* érdemleges munkát végez. A hangosfilm tökéletesítésén más magyar kutatók is eredménnyel dolgoztak. Magyarországon először 1928. február 9-én — most is a fővárosban — a Fórum-filmszínházban kerültek bemutatásra hangos kisfilmek. Majd 1929. szeptember 19-én a modern hangosfilm tartja Budapesten bemutatóját.

A fejlődés másik etappja a már elég tökéletes színes film s a jövő feladata lesz a plasztikus, valamint a távolba továbbított mozgókép feltalálása, illetve tökéletesítése.

A filmstatisztika ifjú hajtása a kultúrstatisztika terebélyes fájának. A filmmel kapcsolatos statisztikai adatok egyrésze nem is a tulajdonképeni kultúrstatisztikai adatgyüjtések körében, hanem elszórtan a statisztika különféle ágaiban lelhető fel. Így különösen a demográfiában (foglalkozási statisztika), az ipari és külkereskedelmi statisztikában.

Nem szólunk itt a statisztika és film ölelkezésének egész külön vonatkozásáról, a film szerepéről a statisztikai demonstrációban: a *filmesített statisztikáról*, szemben a *filmstatisztikával*. A statikus ábrázolásba az időmomentum, a mozgás bevitele, a grafikon megelevenítése, főleg a statisztika népszerűsítése szempontjából jelent hatalmas, még kiaknázatlan területet.

A nemzetközi statisztikának a kultúrstatisztikák kimüvelésére vonatkozó ajánlásai, nevezetesen a Nemzetközi Statisztikai Intézet kairói kongresszusán Lucien *March* által előterjesztett séma, sui generis filmstatisztika rendszeresítését kívánja az államoktól. A kongresszus által elfogadott e javaslat kétféle filmstatisztikai adatgyüjtés statuálását, illetve az adatoknak két táblázatban való közlését írja elő. Az egyik adatgyüjtés, amely ötévenkinti, a filmkiadó-vállalatok, a másik, amely évenkinti, a filmbemutató-vállalatok, tehát a filmszínházak adatait öleli fel. Ez a rendszer helyeselhető is, minthogy a film statisztikai adatai egyrészt a gyár, másrészt a színház köré csoportosulnak. A nemzetközi formula kirekeszti az adatgyüjtésből a csupán filmkölcsönzéssel foglalkozó vállalatokat.

Az ötévenkinti adatgyüjtés alapján, mely a filmgyártásra, illetőleg filmkiadásra vonatkozik, kimutatandó: Az országban bemutatott filmek kiadóvállalatainak száma, részletezve amaz országok szerint, ahol a vállalatok székelnek. Az országban gyártott filmek száma műfaj és méter szerint, a többitől megkülönböztetve az oktató- vagy érdektelen propagandafilmeket. A filmbemutatás körébe tartozó személyek nem és honosság (belföldi, külföldi) szerint a következő csoportosításban: szerzők és rendezők, művészek, hivatásos statiszták, fényképészek és gépkezelők, kereskedelmi személyzet.

Az évi — a mozgóképüzemekre vagy filmszínházakra vonatkozó — adatgyüjtés területi részletezéssel, melyben az országfőváros külön körzetet

alkot, a következő adatokra terjed ki: Az üzemek száma, különválasztva azokat, amelyek folytatólagosan, amelyek mindennap tartanak előadásokat, valamint azokat, amelyek a filmbemutatásokért szubvencióban részesülnek; a szubvenciók összege. A helyek száma a filmszínházakban. Az elkelt helyek (jegyek) száma. Az előadások, illetve a bemutatott filmek száma, ezek között az oktató- vagy a tudományos jellegű filmek száma. Személyzeti létszám nem és honosság szerint: mozioperatőrök, zenészek, igazgatási személyzet, alárendelt személyzet.

A tudomány s a gyakorlati élet újabb szempontokkal igyekszik bővíteni az eddigi vizsgálatokat,[1]) így kutatták az egyes ülőhelykategóriák kihasználását, a filmszínházak rentabilitását, ennek a belépődíjak nagyságával való összefüggését, a filmkölcsönzés viszonyait: a kínálatot, szükségletet és fogyasztást, a világpiaci verseny, a kontingens, vám és cenzura kérdéseit, a filmipar gazdasági jelentőségét, veszteségi forrásait stb. Hiányolható még a filmtermelésnek a hangos, néma, normál, keskeny, hosszú, rövid, tanító, reklám, kulturális stb. filmek száma, hossza és tárgya szerinti, minél rövidebb időközönkinti részletezése, a filmmásolóintézetek viszonyai és általában nincsenek kellően feltárva a filmstatisztika gazdasági vonatkozásai, így különösen a termelési és bemutatási költségek területe stb.

A filmstatisztika hiányai orvoslásának szükségét különösen a szakkörök érzik. Az 1926. évi párizsi *Nemzetközi Filmkongresszuson* egy *Nemzetközi Filmstatisztikai Hivatal* felállítására történt javaslat, amelyet a kongresszus el is fogadott s Németországot, illetve a német filmipar csúcsszervét bízta meg e hivatal felállításával. A hivatal a nemzetközi filmcsere s számos gyakorlati feladat szolgálatában összehasonlítható nemzetközi statisztikai anyag gyüjtésére hivatott.

A filmnek s színházainak *nemzetközi adatait* a hivatalos szerveken kívül, amelyekhez a washingtoni *Departement of Commerce*-t (Bureau of Foreign and Domestic Commerce) is számítjuk, sőt azoknál talán teljesebb összefoglalásban is, magánforrások regisztrálják. Leghasználhatóbbak a német A. *Jason* munkái. Handbuch des Films 1935/36. című könyvén alapulnak 1. számú táblázatunk adatai.

Táblázatunkban az 1934. évi termelési és fogyasztási adatok túlnyomóan hangosfilmre vonatkoznak, míg az 1928. éviek némafilmre. A legtöbb filmet az Egyesült Államok termeli, évente kb. félezer hosszú játékfilmet. Az európai filmkultúra vezető államainak, Nagy-Britanniának, Németországnak és Franciaországnak évi termelése az Egyesült Államokét meg sem közelíti. Érdekes, hogy Japán filmtermelése csaknem eléri, filmfogyasztása meg is haladja az Egyesült Államokét, de adataink szerint Japánban a hangosfilm a némát még nem szorította ki.

[1]) Érdemei vannak e téren a német *A. Jasonnak*: 1. Handbuch des Films, 1935/36. című és több statisztikai megalapozású munkája.

1. A filmtermelés és filmbemutatás nemzetközi adatai.[1])

Ország	A termelt hosszú játékfilmek száma		A játszott hosszú játékfilmek száma		Az összes[4]) mozgók száma		A hangos mozgók száma	
	1928	1934[5])	1928	1934	1930	1935	1930	1935
Japán	500	[2]) 475	750	[2]) 755	.	827	.	.
Egyesült Államok	684	480	834	627	.	15.378	.	.
Nagy-Britannia	91	194	747	594	4.226	4.637	1.600	4.636
Franciaország	94	126	583	436	4.225	4.100	552	3.228
Németalföld	2	2	400	330	236	240	87	225
Spanyolország	18	21	543	320	2.800	2.600	173	1.500
Oroszország (európai)[3])	80	60	300	300	3.000	3.000	80	800
Olaszország	8	29	400	293	3.180	4.506	102	2.920
Ausztria	23	14	507	285	895	908	202	700
Jugoszlávia	—	—	250	230	400	318	26	263
Cseh-Szlovákia	18	31	559	222	1.845	2.024	95	1.100
Norvégia	4	5	270	220	212	230	22	140
Németország	224	129	517	211	5.267	4.782	1.450	4.780
Magyarország	**4**	**4**	**400**	**200**	**530**	**440**	**55**	**352**
Svédország	8	20	358	200	1.182	1.100	86	750
Belgium	2	3	300	200	930	750	25	500
Dánia	6	4	306	200	380	357	41	330
Lengyelország	8	12	300	200	725	883	80	433
Románia	2	—	252	180	568	633	15	340
Görögország	3	2	200	170	230	150	15	110
Törökország (európai)	1	—	264	160	104	90	5	50
Bulgária	—	1	250	150	131	140	6	110
Portugália	2	1	200	130	130	350	10	160
Finnország	3	2	153	120	265	220	35	140
Svájc	—	1	120	120	305	330	40	310
Egyéb európai országok	—	3	250	150	210	290	10	190
Összesen	**1.785**	**1.619**	**10.013**	**7.003**	.	**49.283**	.	.
Ebből Európa	**601**	**664**	**8.429**	**5.621**	**31.976**	**33.078**	**4.812**	**24.067**

A táblázat másik részéből, mely a mozgók számát közli, az Egyesült Államok filmkultúrájának óriási mérete tárul szemünk elé. A táblázatunkban kimutatott 49 ezer, illetve a világon létező kb. 60 ezer filmszínházból az Egyesült Államokban 1935-ben több mint 15 ezer van, míg Európa vezető-államaiban, Németországban, Nagy-Britanniában, Olaszországban és Franciaországban számuk csak 4—5 ezer között mozog.

[1]) Jórészt *A. Jason:* Handbuch des Films 1935/36. alapján.

[2]) 1933. Túlnyomóan némafilm.

[3]) A termelt és játszott filmek túlnyomóan némák 1934-ben is.

[4]) Európán kívül legtöbb mozgóval rendelkező államok 1935-ben: Egyesült Államok 15.378, Ausztrália 1334, Argentina 1000, Brazilia 906, Kanada 833, Japán 827, Brit-India 500, Újzéland 435, Kuba 225 és Dél-Afrika 200 mozival. (Filmkultúra 1936. 3. sz.)

[5]) 1935-ben a filmtermelésben vezető államok sorrendje: Egyesült Államok 525, Japán 444, Nagy-Britannia 198, Franciaország 115, Németország 93, Spanyolország, Mexikó és Kina kb. 50—50, Cseh-Szlovákia, Olaszország 30—30, Brit-India 29, Svédország 27, Ausztria 22, Magyarország 19 filmmel.

2. A mozgóképüzemek néhány arányszáma. 1935.

Ország	1 mozgóra jutó lélekszám ezerben	Ország	Hangos mozgó az összes %-ában
Svédország	5·7	Nagy-Britannia	100·0
Cseh-Szlovákia	7·4	Németország	100·0
Ausztria	7·4	Svájc	93·9
Egyesült Államok	8·2	Németalföld	93·8
Spanyolország	9·3	Dánia	92·4
Olaszország	9·5	Jugoszlávia	82·7
Nagy-Britannia	10·1	**Magyarország**	**80·0**
Franciaország	10·2	Franciaország	78·7
Dánia	10·2	Bulgária	78·6
Belgium	11·0	Ausztria	77·1
Norvégia	12·5	Görögország	73·3
Svájc	12·6	Svédország	68·2
Törökország (európai)	12·8	Belgium	66·7
Németország	12·8	Olaszország	64·8
Finnország	16·7	Finnország	63·6
Portugália	20·5	Norvégia	60·9
Magyarország	**21·7**	Spanyolország	57·7
Románia	29·7	Törökország (európai)	55·6
Németalföld	34·5	Cseh-Szlovákia	54·3
Lengyelország	37·4	Románia	53·7
Bulgária	43·5	Lengyelország	49·0
Görögország	44·2	Portugália	45·7
Oroszország (európai)	44·2	Oroszország (európai)	26·7
Jugoszlávia	46·3		
Japán	82·5		

2. számú táblázatunkból azonban kitűnik, hogy a lélekszámmal való összevetésben, tehát a mozgók sűrűségét tekintve, egyes európai kisállamoké a pálma. Svédországban egy mozgóra 5700 lélek jut, Cseh-Szlovákiában és Ausztriában 7400. Magyarország 21.700-as arányszámával az európai átlagot, mely 15.700, jóval meghaladja.

A nemzetközi adatok a hangosfilm diadalmas térfoglalását is hirdetik. Míg 1930-ban Európa 32 ezer mozgóképszínházából alig 5 ezer volt hangos, 1935-ben az Európában számbavett több, mint 33 ezer mozgó közül 24 ezer — az összes európai mozgók 72·8%-a — közvetített hangos előadást. Mint a 2. számú táblázatból látható, a hangosfilm az országok nagyobb részében immár túlnyomó s egyes államok, mint Nagy-Britannia és Németország 100%-ig áttértek a hangosszínházra. Viszont vannak országok, ahol még erősen tartja magát a némafilm. Európában Oroszország képviseli a szélsőséget, 3000 mozgója közül csupán 800, vagyis az összes mozgók 27%-a hangos. Magyarország mozgóinak 1935-ban 80%-a volt hangos üzem. Ez az arányszám nemzetközi viszonylatban igen jó, Nagy-Britannián és Németországon kívül csak Svájc, Németalföld, Dánia és Jugoszlávia mutat fel magasabb arányt.

A nemzetközi versenyben Budapest sem marad vissza, különösen, ha az amerikai méretektől eltekintünk[1]) s Budapest mozgóinak színvonalát, mozgóval való ellátottságát az európai nagyvárosokéval hasonlítjuk össze.

3. Néhány város mozgóképüzemei. 1935.[2])

Főváros	Mozgók száma	Főváros	1 mozgóra jut lélek	Főváros	1 nézőhelyre jut lélek
Berlin	396	Prága	8.315	Párizs	15
Párizs	228	Róma	10.577	Prága	16
Bécs	174	Berlin	10.713	Berlin	22
Róma	106	Bécs	10.775	Róma	22
Prága	102	Bukarest	12.626	Bécs	24
Budapest	**75**	Kopenhága	12.635	**Budapest**	**28**
Varsó	59	Párizs	12.680	Kopenhága	32
Bukarest	50	**Budapest**	**13.810**	Varsó	33
Kopenhága	49	Varsó	19.982	Bukarest	36

Mint 3. számú táblázatunkból kitűnik, Budapesten csak 75 mozgó van Berlin 396, Párizs 228 mozgójával szemben. Már az 1 mozgóra jutó lélekszám budapesti 13.810-es aránya közel van nemcsak Párizséhoz (12.680), de a táblázatbeli többi nagyvárosokéhoz is, amelyek Prága kivételével (8315) mind 10 ezret meghaladó arányszámmal szerepelnek. Az 1 nézőhelyre eső 28-as lélekszám is jó Budapesten, hiszen Berlinben, Rómában és Bécsben sem száll 22—24 alá, igaz, hogy Párizsban 15. Egyes nagyvárosok Budapestnél jobb lélekszámarányt csak a szomszédos községek nagymérvű bekebelezése folytán értek el. Nagy-Budapesten 24-re javul az arány.[3])

A *magyar filmstatisztikának*, eltekintve a népszámlálások foglalkozási adataitól s a filmkülkereskedelem adataitól, szintén két speciális főforrásból kellene táplálkoznia. Az egyik volna a filmgyártás statisztikája a gyáripari üzemi statisztika keretében, a másik a filmbemutatás statisztikája, mely mint mozgóképüzem- (mozgófényképüzem-) statisztika 1928-ban szerveztetett meg.

A *filmgyártási* statisztika adatait azonban tanulmányunkban kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni, mert a gyáripari statisztika sokszorosító- és műipar főcsoportjába sorozott filmgyártás adatai külön kimutatásra az eddigi közlésekben nem kerültek. Magyarországon a filmgyártás az újabb időkig úgyszólván gyermekkorát élte, a gyáripari statisztika adatainak hiánya a multban kevéssé volt érezhető, de ma már volna érdeklődés irántuk. A filmelőállítási statisztika egyébként egy általános gyáripari üzemi statisztika sémájában nehezen is oldható meg, hiszen ez a nemzet-

[1]) Egy múlt évtized közepére vonatkozó adat szerint New-York mozgóinak száma 700 volt.

[2]) A Filmkultúra 1936. 1. számában *Castiglione Henrik* által közölt adatok felhasználásával.

[3]) *Castiglione Henrik* számítása: Filmkultúra 1936. 1. sz.

közi kívánalommal szemben csupán a filmgyártásra szorítkozik, holott a film előállításának bizonyos mértékben kiadóvállalati jelentősége van, tehát azzal számottevő kereskedői és művészetigazgatási tevékenység is párosul.

Az éveken át stagnáló, de a magyar filmek játszásának kötelező előírása által is immár lendülni kezdő hazai filmgyártás természetesen ugyancsak Budapesthez kapcsolódik. Itt székel egyetlen aktív nagy filmgyárunk, a Hunnia-Film Rt.[1]), itt van a *Star* s a laboratóriumi munka is itt központosul. A gyártás újabb konjunktúráját mutatja, hogy az utolsó 7 év alatt készült a 63 hazai filmből 12 db-ot 1934-ben, 22 db-ot 1935-ben gyártottak.

Világot vetnek filmészetünkre, a mozgófényképfilm *külkereskedelmének* a 4. számú táblázatban közölt s erős fejlődésről tanuskodó adatai.

4. A mozgófényképfilm külkereskedelmi forgalma.

Év	Behozatal		Kivitel	
	Mennyiség métermázsában	Érték pengőben	Mennyiség métermázsában	Érték pengőben
1925	253	963.920	17	59.680
1927	310	1,260.000	25	85.000
1930	295	1,325.040	29	131.660
1935	508	1,495.000	65	250.000

Filmszükségletünk legfőbb ellátója Németország, amely 1935. évi 508 métermázsát tevő behozatalunkból 210 métermázsát fedezett. Fontos azonban tudni, hogy a behozatalban a nyersfilmek teszik a nagyobb részt: 1935-ben ezekből való behozatalunk 404, kivitelünk 3 métermázsa volt.[2])

Filmfogyasztásunkra jellemzőek az *Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság által megvizsgált filmeknek* az 5. számú táblázatban foglalt adatai.

5. A magyar filmcenzura által megvizsgált mozgóképek tárgy szerint. 1935.[3])

Tárgy	A filmek				1 film átlagos hossza méterben
	száma		hossza[4])		
	abszolútszám	%	1000 méter	%	
Játék	523	*53·7*	769	*83·8*	1.470
Riport	226	*23·2*	68	*7·4*	299
Oktató, ismeretterjesztő	124	*12·7*	68	*7·5*	552
Reklám	101	*10·4*	12	*1·3*	119
Összesen	**974**	*100·0*	**917**	*100·0*	**941**

[1]) 1935-ben a Magyar Filmiroda műhelyében is gyártottak nagy játékfilmeket.

[2]) Az itt nem szereplő egyéb (nem mozgófénykép) film behozatala 1935-ben 658 métermázsa, kivitele semmi. Minden fajta elhasznált filmből és filmhulladékból viszont behozatalunk nincs, de kivitelünk némelyik évben jelentékeny (1930: 138 métermázsa) volt.

[3]) Filmkultúra 1936. 2. sz.

[4]) Kikerekített számok.

1935-ben 974 filmet vizsgált meg a cenzura, melyek nagyobb fele, 523 db, játékfilm volt. Méginkább dominál a játékfilm a vizsgált filmek 917 ezer métert tévő hosszúságában, ahol aránya 83·8%, míg a riport és az oktatás csak 7 és fél, a reklám 1·3%-ot képvisel.

A cenzura által megvizsgált filmekről a 6. számú táblázatban származási ország szerint is közlünk adatokat.

6. A magyar filmcenzura által megvizsgált mozgóképek származási ország szerint. 1935.[1])

Ország	A filmek				1 film átlagos hossza méterben
	száma		hossza[2])		
	abszolút szám	%	1000 méter	%	
Amerikai Egyesült Államok ...	437	*44·9*	425	*46·3*	973
Magyarország	**228**	*23·4*	**140**	*15·3*	**615**
Németország	159	*16·3*	171	*18·7*	1.073
Franciaország	77	*7·9*	55	*6·0*	710
Nagy-Britannia	33	*3·4*	57	*6·2*	1.720
Ausztria	23	*2·4*	44	*4·8*	1.919
Északi államok (Németalföld, Svédország, Cseh-Szlovákia) ..	12	*1·2*	15	*1·6*	1.296
Olaszország	5	*0·5*	10	*1·1*	1.947
Összesen	**974**	*100·0*	**917**	*100·0*	**941**

E táblából a filmimportra vonatkozó adatokkal szemben az tűnik ki, hogy 1935-ben készfilmből Amerika a legnagyobb szállítónk, innen kerül ki a megvizsgált filmek 44·9%-a, illetőleg a hosszúságot tekintve 46·3%-a. Örvendetes, hogy cenzura alá került filmek darabszámában már Magyarország áll második helyen: 228 db filmmel, ami 23·4%-nak felel meg. Filmhosszúság szempontjából Németország már megelőz: aránya 18·7% a magyarországi film 15·3%-os arányával szemben. A filmek átlagos hossza a hazai filmnél a legrövidebb: 615 méter s az olasznál a leghosszabb: 1947 méter.

Ugyanide vágó adatok szerint[3]) a nálunk bemutatott műsorfőszámot képező ú. n. sláger (vezetőkép) játékfilmek száma a film származáshelye szerint a következően alakult:

	1932/33.	1933/34.	1934/35.
Egyesült Államok	72	124	133
Németország	114	67	45
Nagy-Britannia	2	6	13
Magyarország	**5**	**10**	**12**
Ausztria	—	12	10
Franciaország	7	7	10
Egyéb	—	2	3
Összesen	**200**	**228**	**226**

[1]) Filmkultúra 1936. 2. sz.

[2]) Kikerekített számok.

[3]) *Castiglione Henrik* adatai, Magyar Statisztikai Szemle 1936. 8. sz. 722. l.

Ezek az adatok az amerikai filmnek a német film rovására történt erős térfoglalását dokumentálják, de a magyar film szép fejlődését is tükrözik.

Önként értetődik az is, hogy a hangosfilm gyártásában a világnyelvek országai vezetnek.

Mindezen adatok, bár az országra vonatkoznak, valójában Budapest filmészetének adatai, minthogy Budapest nemcsak a filmgyártásnak, hanem az országba behozott filmek cenzurázásának, a filmkölcsönzésnek, a kereskedelemnek s első bemutatásának is úgyszólván kizárólagos székhelye.

A filmtermelési és filmfogyasztási statisztikával szemben szépen kiépült a magyar *filmbemutatási vagy mozgóképüzemstatisztika*, amelynek részletessége túlmegy a nemzetközi formulán. Évenkinti adatgyüjtésnek indult, de ma ötévenkint hajtatik végre. A kérdőív többek között tudakolja, hogy a mozgóképüzem mikor kezdte működését, nem állott-e üzemen kívül, ha igen, mióta és miért, tudakolja az engedélyes állampolgárságát, anyanyelvét, vallását, hadirokkant, hadiözvegy, hadiárva voltát, az esetleges társasviszonyt, azt, hogy nyári kerthelyiségben játszik-e, egész éven át üzemben van-e, a hét mely napjain tart előadást, az évad folyamán a játszási napok, a rendes előadások és az elkelt jegyek számát, a mozgóképüzem befogadóképességét s annak időközben történt esetleges megváltozását, a legmagasabb és legalacsonyabb helyárat, a bruttó bevételt teltház esetén, az évad bruttó bevételét, azt, hogy hangos- vagy némafilmet mutat-e be, a vetítőgépek számát, a hangos berendezés gyártmányát, a hangos filmekre áttért mozgóknál a gépbeszerzés költségét, a vetítéshez használt fény eredetét, a vetítés, világítás és reklámvilágítás áramköltségét, a magyar és külföldi filmért fizetett költséget, a sajtópropaganda költségét, a vigalmiadó százalékot és kiadást, a közönségnek a magyar filmek iránti érdeklődését (csak vidéki üzemeknél), azt, hogy milyen nyelvű filmek iránt érdeklődik inkább a közönség, a helyhatósági intézkedések korlátozásait s végül az alkalmazottak részletes kimutatását.

A magyar filmszínházstatisztika 1927—1930-ban évenkint, azóta ötévenkint ismétlődő adatgyüjtésének a legutóbbi, 1935. évi végrehajtásnál is tökéletesbült módszere ma mintaszerű külföldi viszonylatban is. Sajnálatos csak az, hogy mivel a filmszínházak számottevő része az üzemi eredményekről kellő feljegyzéseket nem vezet, több részlet megvilágítására az 1935. évi felvétel sem adott módot.[1])

---

[1]) *Júnki Gyula:* Magyarország mozgóképüzemei 1935-ben, Magyar Statisztikai Szemle. 1936. 8. sz. Itt jegyezzük meg, hogy a korábbi hivatalos adatgyüjtések eredményeit *Darvas Gyula* ismertette a Magyar Statisztikai Szemle 1928. 7., az 1929. 11. és 1930. 9. számában. Filmstatisztikával, speciálisan fővárosi vonatkozásban is, *Castiglione Henrik* foglalkozott, főkép a Magyar Statisztikai Szemlében (1929. 2. sz.) és a Filmkultúra c. folyóiratban.

A magyarországi *filmbemutatás alakulásáról* 7. számú táblázatunk tájékoztat, amely az 1926/27. színiévadban elsőízben eszközölt s azóta 1929/30-ig évenkint megismételt, valamint az utoljára 1934/35-ben végrehajtott felvételek főadatait egymás mellé állítja.

7. A mozgóképüzemek néhány főadatának alakulása a hivatalos felvételek szerint.[1]

Színi évad; hely	Mozgók	Nézőhelyek	Összes rendes előadások[3])	Elkelt jegyek száma ezerben[3])	1 mozgóra jut: nézőhely	1 mozgóra jut: előadás	1 mozgóra jut lélek	1 nézőhelyre[6]) jut lélek
	szám a							
1926/27.								
Magyarország	501	171.717	139.461	25.916	343	278	16.882	25
Budapest	89	40.544	70.637	12.496	456	794	10.434	23
Budapest Magyarország %-ában	*17·8*	*23·6*	*50·7*	*48·2*	—	—	—	—
1927/28.								
Magyarország	524	180.049	157.648	23.326	344	301	16.290	24
Budapest	89	41.532	74.659	10.987	467	839	10.426	22
Budapest Magyarország %-ában	*17·0*	*23·1*	*47·4*	*47·1*	—	—	—	—
1928/29.								
Magyarország	555	185.654	153.503	22.532	335	277	15.503	24
Budapest	94	43.385	73.212	9.953	462	779	9.880	21
Budapest Magyarország %-ában	*16·9*	*23·4*	*47·7*	*44·2*	—	—	—	—
1929/30.								
Magyarország	530	180.464	146.299	19.264	340	276	16.352	24
Budapest	92	42.838	68.651	8.293	466	746	10.088	22
Budapest Magyarország %-ában	*17·4*	*23·7*	*46·9*	*43·0*	—	—	—	—
1934/35.								
Magyarország	[2]) 410	152.615 [4])	148.995 [5])	18.509	372	363	21.703	30
Budapest	[2]) 75	36.450 [4])	68.492 [5])	7.717	486	913	13.810	28
Budapest Magyarország %-ában	*18·3*	*23·9*	*46·0*	*41·7*	—	—	—	—

E visszatekintő adatokban — az egy-két évtized alatt hirtelen nagyranőtt filmkultúra fejlődésmenetének kiragadott darabjában — a hatalmas

[1]) A hivatalos felvételek ez adataiban az elvi engedélyes, ill. szünetelő mozgók adatai nem foglaltatnak benn, kivéve a nyári- és kertmozgókat, melyek csak időlegesen szünetelnek.

[2]) Kimondottan a zártkörű mozgók levonásával. Az 1934/35. sziniévadban volt összesen 599 (Budapest 101) engedélyes. Ebből működött 410 (75), zártkörű üzem volt 30 (2), szünetelt 87 (5) és elvi engedélyes volt 72 (19).

[3]) Jótékonycélú, ifjúsági stb. előadások nélkül.

[4]) Csak 395 magyarországi, ill. 74 budapesti mozgó szolgáltatott idevonatkozó adatokat.

[5]) Az üzemek egyrésze feljegyzéseket nem vezetett. 1934/35-ben a látogatottságról 345 mozgó szolgáltatott adatot, köztük 66 budapesti.

[6]) Az adatok csak a mozgóképüzemmel rendelkező községek (városok) lakosságára vonatkoznak. A községek lélekszáma évenkint nem állván rendelkezésre, 1927—1930-ban az 1920-as, 1935-ben az 1930-as népszámlálás lélekszáma vétetett alapul, ami különösen a népszámlálás időpontjától távoleső évek arányszámait torzítja a ténylegesnél kisebbre.

ütemű fejlődés nem tükröződik. Ennek egyik oka talán az 1929/30-ban reánktört gazdasági válság, a másik ok, hogy ugyancsak 1929-ben a hangosfilm jut uralomra, melynek előállítása nehezebb, tehát drágább s amely, bár mint tökéletesebb produkció, több vonatkozásban fejlesztőleg is hat, de kétségkívül a némafilm vonalán megindult fejlődés megzavarását is jelenti. A hangosfilmre való áttérés kezdetben nagy beruházást kívánt, a költséget nem bíró üzemek megszűnnek. Egy adatgyüjtéstechnikai ok is csökkentően hat 1934/35-ben: a zártkörű (időszakos s rendszerint díjtalan) mozgóknak az ezévi feldolgozásból történt kifejezett kikapcsolása; ezek száma 1934/35-ben az országban 30, Budapesten 2 volt.

Az ország *mozgóképüzemeinek száma* a mult évtized végén, tehát a konjunktúrát jelentő években 5 és félszáz körül mozgott.

A budapesti filmvetítés kialakulásáról a hivatalos és magánadatokból ilyen képet rajzolhatunk: [1])

	A fővárosi mozgóképüzemek száma	befogadóképessége
1904	7	.
1909	46	.
1913	114	31.658
1914	108	29.962
1918	77	25.852
1920	77	28.871
1922	82	30.856
1925	81	33.078
1927+	89	40.544
1928+	89	41.532
1929+	94	43.385
1930 a+	92	42.838
1930 b	85	37.522
1931	81	36.650
1932	77	36.070
1933	75	35.731
1934	73	35.304
1935 a+	75 [2])	36.450
1935 b	77	36.936

Magánadat szerint a mozgók száma a fővárosban 1913-ban kulminált, amidőn a számuk itt 114 volt. A háború és következményei, a gazdasági válság s a moziengedélyrevizió hatnak közre, hogy a háború után a létszám

---

[1]) A + jelű adatok a Központi Statisztikai Hivatal adatai, a többiek forrása: *Castiglione Henrik:* A »mozi« magyarországi térhódítása — a találmány 40 éves jubileuma alkalmából. Filmkultúra 1936. 1. sz.

[2]) Ez alkalommal kifejezetten zártkörű mozgók nélkül. A korábbi hivatalos felvételek adatai, feltehetően ezek beszámítása miatt, magasabbak a magánadatnál, ami némileg magyarázza, miért tér el az 1930-as hivatalos adat a *Castiglione*-féle adattól.

a 100-at sohasem éri el. Az utolsó hivatalos felvétel szerint 1934/35-ben Magyarországon csak 410, Budapesten 75 mozgó működik.[1])

Az 1 mozgóra jutó lélekszám, Magyarországon 21.703, Budapesten 13.810, szintén számottevően romlott az előző felvételekhez képest.

Budapest a vidéki mozigócpontokkal való összehasonlításban is toronymagasan emelkedik ki. A vezető városokban ugyanis 1934/35-ben a mozgók száma a következő volt: [2])

Budapest	75	Baja	2
Újpest	6	Debrecen	2
Kispest	5	Győr	2
Pestszenterzsébet	5	Hódmezővásárhely	2
Szeged	4	Kecskemét	2
Miskolc	3	Sopron	2
Budafok	3	Pécs	2
Rákospalota	3	Pestszentlőrinc	2

A budapesti 75 mozgóval (18·3%) szemben a többi tj. városok együtt is csak 23 üzemet mutatnak fel (5·6%), a megyei városokban számuk 70 (17·1%), a községekben 242 (59·0%).

A mozgóval el nem látott községek lélekszáma az országos lélekszámnak 46—47%-a volt az utolsó felvételek során.

Nézőhely (befogadóképesség) szempontjából is hanyatlás látszik a mult évtized vége óta. A hivatalos felvételek során a maximumot az 1928/29. év mutatta, amidőn az országban 186 ezer, Budapesten 43 ezer volt a nézőhelyek száma, szemben a legutóbbi felvétel alkalmával megállapított 153 ezer országos és 36 ezer budapesti nézőhellyel. A visszaesés azonban csak a nézőhelyek összes számában jelentkezik, a mozgók átlagos befogadóképessége erősödött. Erre mutat, az 1 mozgóra jutó nézőhelyek száma a korábbi felvételekkel szemben 20—30 ponttal javulva, 1935-ben az országban 372, Budapesten 486 volt. Ennek, valamint annak, hogy 1930 óta a befogadóképesség Budapesten a mozgók számának csökkenése ellenére bizonyos állandóságot mutat, oka egyrészt a kis mozgók fokozottabb kiesése, másrészt egyes színházak bővítése.

Az egy nézőhelyre jutó lélekszám az utolsó felvétel szerint természetesen magasabb s Budapesten mindig kedvezőbb (21—28), mint az országban (24—30). Sőt, ha figyelembevesszük, hogy az 1 nézőhelyre jutó országos arány, amely 1935-ben 30, csupán a mozgóval rendelkező községek (városok)

---

[1]) Zártkörű mozgók nélkül. L. előző jegyzetet.

[2]) A működő, nyiltkörű mozgók e létszámadatai természetesen eltérnek a mozgófényképüzemek belügyminiszteri rendelettel engedélyezett városonkinti kontingensétől.

népszáma alapján számíttatott ki, Budapest mozgóval való ellátottsága még szembeszökőbb, minthogy az össznépességben 57 lakos jut átlag 1 nézőhelyre.

Az *előadások száma* — mindig csak a rendes előadásokat értve — az 1927/28. évi 158 ezres országos maximumról 149 ezerre esett, Budapesten pedig 75 ezerről 68 ezerre. Itt is megfigyelhető, hogy az abszolútszám csökkenése dacára az egyes üzemek intenzívebben működtek s az 1 mozgóra jutó előadások száma megduzzadt. Az országátlag ugyanis a korábbi felvételek szerint színházankint 276—301 között mozgott, 1934/35-ben 363 volt, Budapesten pedig, ahol a mozgók kihasználása sokkal nagyobb, az előző felvételek 746—839 közti előadásátlaga 913-ra javult.

Az *elkelt jegyek* számára vonatkozóan a multtal való összehasonlítást csak kevéssé zavarja, hogy a mozgók egyrésze az eladott jegyekről nem vezet nyilvántartást, mert főleg kisebb üzemek adatai hiányoznak. A számbavett jegyeladásban a maximumot az 1926/27-es évad mutatja, az országban 25·9, Budapesten 12·5 millióval, míg a legújabb felvétel szerint az ország mozgóiban 18·5, a budapestiekben 7·7 millió jegy került eladásra. A hanyatlás még így is lényeges, pedig ez az összehasonlítás feltételezte, hogy a legújabb adatgyüjtésnek az eladott jegyek számát nem sikerült a korábbi adatgyüjtéseknél teljesebben megfognia.

Megkíséreljük a mozgók látogatottságában mutatkozó e nagy csökkenést közelebbről is megvizsgálni. Támpontul szolgáljanak a következő arányszámok :

	Jut eladott jegy 1 mozgóra[1]) ezerben	1 nézőhelyre[1])
1926/27.		
Magyarország	52	151
Budapest	140	308
1934/35.		
Magyarország	45	121
Budapest	103	212

Előrebocsátjuk, hogy e számítás az említett adatgyüjtéstechnikai okokból egészen pontos nem lehetett. Az arányszámok már kevésbbé sötét képet festenek mozgóink csökkent forgalmáról, bizonyos azonban, hogy a mozgók rentabilitásának visszaesése így is erős. Mozgóink látogatottsága épen a fővárosban hanyatlott érezhetőbben. Vígasztaló mégis, hogy az arányszámokban is mutatkozó depresszió csak a látogatottság szempont-

[1]) Az összes, tehát a feljegyzést nem vezető mozgókat is számítva, ami kisebb hibaforrást okoz.

jából legelőnyösebb 1926/27-es évaddal szemben ily nagymértékű. Az 1928—1930. évi felvételekkel szemben az egy mozgóra jutó jegyeladás 1935. évi országos átlaga még javult is. Ami pedig Budapestet illeti, itt az 1934/35. színházi év folyamán 1 mozgóban átlag 103 ezer jegy kelt el, lényegesen több, mint 1929/30-ban, amikor a mozgókinti átlag csak 90 ezer volt, de már kevesebb, mint a korábbi években s lényegesen kevesebb, mint 1926/27-ben, amikor az átlag 140 volt.

Úgylátszik, hogy a látogatottság csökkenésében része van a beszélőfilmre való áttérésnek, ami drágította a mozit s talán a nagy tömegnél, az idegen nyelvek használata miatt, népszerűségét is rontotta. A gazdasági válság hatása is kétségtelenül számottevő, de pontosabban fel nem mérhető, minthogy a hangosfilm beköszöntése nagyjából egybeesik a válság kitörésével s épen a válság főéveiről adataink nincsenek.

Az országos adatokban való százalékos *részesedés* multbeli alakulását vizsgálva, a hivatalos felvételek szerint a legutóbbi (1934/35.) színházi évad mutatja Budapest javára a legjobb arányt. Éspedig úgy a mozgók számát illetőleg, ahol a főváros az országos állományban 18·3%-kal részesedett, mind a nézőhelyek számában, ahol Budapest aránya 23·9%. Az előző évek adatgyüjtései hasonló, de ezeknél mindig alacsonyabb budapesti arányszámokat produkálnak. Az előadások száma s az elkelt jegyek mennyisége szempontjából már csökken az idők folyamán Budapest szerepe. Az 1926/27. évben a budapesti előadások az országban tartott előadásoknak 50·7%-át tették (maximum), ezzel szemben a legújabb felvétel szerint a budapesti arány csak 46·0%. A jegyeladás budapesti aránya az öt felvétel közül ugyancsak 1926/27-ben mutatja a kulminációt 48·2%-kal, míg az utolsó évi budapesti részesedés csak 41·7%.

De ha e multra történt visszatekintés szerint Budapest szerepe a gazdasági válságot még sínylő 1934/35-ös évben némely vonatkozásban gyengült volna is a mult évtizedvégi felvételekkel szemben, a bemutatott adatok eléggé demonstrálják, hogy a budapesti filmszínházkultúra a vidékit erősen túlszárnyalja. Erre vall már az is, hogy Budapest részesedése a nézőhelyek számában (23·9%) nagyobb, mint a mozgók számában (18·3%). A rendes előadások számának budapesti 46·0%-os aránya méginkább jelzi, hogy Budapest lakossága a vidékénél sokkal intenzívebben részesedik a mozgók áldásos — de nem egyszer minden filmcenzura dacára kártékony — szellemi táplálékában. Van esztendő, amikor az összes filmszínházelőadások nagyobbik felét Budapesten tartják (1926). Hasonlóképen az elkelt jegyek mennyisége szempontjából is igen magas — a mozgók, sőt a nézőhelyek arányát messze meghaladó — a budapesti arány (41·7—48·2%).

A 8. számú táblázat *további részletezéseket* tartalmaz Budapest filmkultúrájáról országos beállításban, de már csak a legutolsó, *1934/35*-ös évadról történt felvétel alapján.

8. A mozgófényképüzemek főbb adatai. 1934/35.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Engedélyezett üzemek száma	599	101	*16·9*
Ebből 1935. július 1-én működött	410	75	*18·3*
—1914. év óta működnek	75	18	*24·0*
1915—1919. « « «	23	5	*21·7*
1920—1921. « « «	56	17	*30·4*
1922—1925. « « «	59	9	*15·3*
1926—1930. « « «	86	9	*10·5*
1931—1935. « « «	107	17	*15·9*
ismeretlen « « «	4	—	—
A működő üzemek száma, amelyek			
mindennap tartottak előadást	94	60	*63·8*
szombaton, vasárnap és ünnepnap tartottak előadást	99	5	*5·1*
csak vasár- és ünnepnap tartottak előadást	124	5	*4·0*
a hét 3—5 napján tartottak előadást	93	5	*5·4*
— 50 napon működtek	108	3	*2·8*
51—150 « «	161	10	*6·2*
151—300 « «	63	6	*9·5*
301— « «	78	56	*71·8*
nézőhelyeinek száma:			
— 200	69	—	—
201— 500	262	47	*17·9*
501—1.000	74	25	*33·8*
1.001—	5	3	*60·0*
legalacsonyabb helyára:			
—20 fillér	250	12	*4·8*
21—50 «	147	51	*34·7*
51—80 «	13	12	*92·3*
legmagasabb helyára:			
—100 fillér	319	25	*7·8*
101—160 «	71	30	*42·3*
161— «	20	20	*100·0*
1 vetítőgéppel bírnak	257	9	*3·5*
2 « «	142	60	*42·3*
3 vagy több vetítőgéppel bírnak	11	6	*54·5*
néma filmet játszottak	25	—	—
hangos « «	385	75	*19·5*
1929—1931. év óta játszottak hangos filmet	165	63	*38·2*
1932—1934. « « « « «	172	12	*7·0*
1935. « « « « «	28	—	—
ismeretlen « « « « «	20	—	—
hangos berendezésének gyártási helye:			
Magyarország	271	35	*12·9*
részben Magyarország, részben külföld	25	7	*28·0*
külföld	89	33	*37·1*
beszerzési költsége:			
—2 ezer pengő	58	—	—
2—10 « «	220	32	*14·5*
10—50 « «	66	25	*37·9*
50— « «	5	4	*80·0*
ismeretlen	[1]) 29	14	*48·3*

[1]) Ezenkívül 7 kölcsöngéppel működött.

Kiderül e táblázatból, hogy ha az elvi engedélyes, a szünetelő és a zártkörű mozgókat is számítjuk, Magyarországon 599, Budapesten pedig 101 az *engedélyezett* üzemek összes száma, szemben a tényleg működő nyilvános színházállománnyal, amely országosan 410, a fővárosban 75. Budapesten 1935. július 1-én 19 elvi engedélyes, 5 szünetelő és 2 zártkörű üzem volt.[1]) Vidéken e kategóriák nagyobb arányban fordulnak elő; míg az engedélyezett összes üzemek számában Budapest csak 16·9%-kal részesedik, a nyiltkörű, működő mozgók körében a budapesti arány ennél magasabb, 18·3%.

Említésreméltó, hogy az országban kiadott 599 engedélyből kevesebb volt jogi személyé (208), mint természetes személyé (391). Budapesten azonban az engedélyesek közt több a jogi személy (53), mint a természetes személy (48).

A mozgóképüzemek *életkorát* tekintve, a hosszabb idő óta működő üzemek a fővárosban nagyobb mértékben fordulnak elő, mint másutt. Ama 75 ma is meglévő magyarországi mozgó közül, amely 1914-ben, vagy korábban alakult, 18 esik Budapestre, tehát a háború előtt megnyílt üzemek negyedrésze (24·0%) a fővárosban van. Még nagyobb a budapesti arány az 1915—1921 közt indult mozgók körében: 27·8%. Az újabb alakulásokban Budapest aránya gyengül, 1926—30 között 10·5%-ra húzódik össze, de már az utolsó évcsoportban, 1931—35 között, ismét felmegy 15·9%-ra.

A rendezett előadások számát illetően Budapest kiemelkedő helyzetére már rámutattunk. Még kifejezőbb az *előadások sűrűségének* az az adata, hogy a mindennapi mozgók országos számában Budapest 63·8%-kal részesedik. Budapest 75 mozgójából 60 naponkint tart előadást, míg a vidék 335 mozgójából csak 34, tehát egytizedrész van nyitva mindennap.

Budapesten a mondottakból folyólag sokkal nagyobb az állandóan, vagy az év legtöbb napján működő mozgóképüzemek aránya, mint a vidéken. Az országban 78 olyan üzem találtatott, amelyik az év folyamán több mint 300 napon tartott előadást. Ezek közül 56, vagyis 71·8% Budapesten működött. Viszont a másik véglet csoportjában, ahol az évi játéknapok száma az 50-et nem haladta meg, Budapest aránya minimális: az ország 108 ilyen mozgójából csak 3 jut Budapestre (2·8%).

A mozgók fejlődésének vizsgálatánál már szóltunk arról, hogy Budapest mozgóinak befogadóképessége az országéinak 23·9%-a. A *nézőhely-kategóriák* részletezéséből megállapítható, hogy Budapesten a nagymozgók száma országos arányukat jóval felülmúlja. Az ország ezernél több nézőhellyel bíró 5 mozgójából 3 van Budapesten (60·0%), a 901—1000 nézőhelyű

[1]) Az 1936. évi Filmművészeti Évkönyv szerint 1935. novemberben az országban engedélyezett 638 mozgóból a Budapestre kiadott engedélyek száma 104, ebből tényleg működött 77, szünetelt 2, csak saját közönsége számára játszott 6, a meg nem valósított engedélyek száma 15, a Székesfővárosi Iskolánkivüli Népművelési Bizottság engedélyezéseinek száma 4 volt.

kategóriában ugyancsak 5-ből 3, a 801—900-asban 7-ből 2 esik Budapestre. Míg az 501—1000 közti 74 hazai mozgóból 25, vagyis 33·8% a fővárosé, a kisebb mozgók 201—500 nézőhelyes csoportjában, amelyhez az ország 262 mozgója tartozik, csupán 47, vagyis 17·9% helyezkedik el Budapesten. Még jellemzőbb, hogy a törpemozgók, amelyeknek befogadóképessége a 200 nézőt nem haladja meg, mind a vidéken vannak, az ország 69 ilyen mozgójából egyetlenegyet sem találunk Budapesten.

Ami a *helyárviszonyokat* illeti, Budapest filmszínházai természetesen drágábbak is, mint a vidékiek. Budapesten a közepes helyár 205, vidéken 83 fillér, feltételezve ez egyszerű számtani középarányos számításnál, hogy Budapesten a mozgók helyára 10—400 fillér, vidéken 6—160 fillér között mozog. A legolcsóbb, 20 fillért meg nem haladó helyár a vidéki mozgók többségében, a budapesti mozgók mindössze 4·8%-ában fordul elő. Viszont a legmagasabb helyárkategóriákat Budapesten találjuk; az ország 160 fillérnél drágább jegyet árusító 20 mozgója kivétel nélkül mind Budapesten van. Vidéken nincs olyan mozgó, amelyben a minimális beléptidíj 60 fillérnél magasabb volna, Budapesten 10 ilyen akad. A másik oldalon 13 vidéki mozgóval szemben Budapesten egyetlen olyan mozgó sincsen, amelyben a legjobb jegyeket félpengőért, vagy olcsóbban árusítanák. Átlagosan — az egyes árkategóriáknál a mozgók számát is mérlegelve — az országban a mozihelyárak maximuma 93 fillér, Budapesten 145, vidéken 82 fillér. Ugyanígy a helyárminimum mérlegelt átlaga országosan 22 fillér, Budapesten 35, vidéken 19 fillér.

A technikai *felszerelés* önként értetődően ugyancsak a fővárosi mozgókban teljesebb és tökéletesebb. Utalunk táblázatunk amaz adatára, hogy az ország csupán egy vetítőgéppel bíró 257 mozgójából mindössze 9 (3·5%) működik Budapesten, míg a 2 vetítőgépesek 42·3%-a, a 3 vagy több gépűek 54·5%-a itt van üzemben.

Hasonlóképen a budapesti filmészet fejlődöttebb voltát jelzi, hogy a fővárosi üzemek már mind áttértek a *hangosfilmre*, míg a vidéken még akadt 25 üzem, ahol 1934/35-ben csak némafilmet vetítettek. A hangosfilmre való átszerelést a budapesti mozgók korábban is kezdték el. A hangosfilm első éveiben az ország összes hangosmozgóinak mintegy felét Budapesten találjuk. A legújabb felvétel 15 olyan hangos mozgót számlált az országban, amely már az első »hangos év«-ben, 1929-ben játszott hangosfilmet, ezek közül 7 volt Budapesten; az 1930-ban hangossá vált 70 mozgóból pedig 36 volt fővárosi. 1931-ben 80 mozgó tér át, közülük csak 20 budapesti. Ezidőben Budapest már közel volt a telítődési ponthoz, úgyhogy 1932-ben 7, 1933-ban csupán 3 átszerelés van, 1934-ben pedig az utolsó 2 budapesti néma mozgó is megszólal; persze mindig a ma is létező üzemeket tekintve. Ugyanekkor vidéken már javában folyik a néma mozgók hangosítása; 1933-ban még kereken félszáz, 1934-ben ugyanennyi s 1935-ben is

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

— midőn a fővárosból már eltűnt a néma mozgó — 28 vidéki üzemnél történik átállítás.

A hangos berendezés gyártási helyét is kérdezte a hivatalos adatgyüjtés. A túlnyomó többség Magyarországon készül. Az egészben magyarországi berendezést használó 271 mozgóból Budapestre csak 35 esik (12·9%), míg az egészben külföldről jött berendezésű mozgók 89 számában Budapest 33-mal, 37·1%-kal részesedik. Tehát a külföldi eredetű, fínomabb gépekben Budapest arányon felül van képviselve. Nehány mozi vegyes — részben belföldi, részben külföldi — felszereléssel dolgozik. A külföldi berendezés egészben Németországból jött 55 mozgóban s csak félennyi, 27 mozgó szerezte be hangos berendezését az Egyesült Államokban. Budapesten azonban amerikai szerelésű hangos színház több (16) van, mint német (12).

A filmszínházak budapesti topográfiájának elemzése kívülesik tárgykitűzésünkön. Mégsem érdektelen a mozgók kerületenkinti elosztódására egy tekintetet vetni.

	A kerületek lélekszáma 1935-ben	A mogóképüzemek[1]) száma	A mogóképüzemek[1]) nézőhelyeinek száma
I. ker.	22.307	2	600
II. «	57.366	2	1.037
III. «	62.051	4	1.625
XI. «	58.400	3	1.159
XII. «	47.968	1	226
IV. «	25.146	5	2.497
V. «	71.525	2	762
VI. «	101.779	9	5.125
VII. «	137.521	13	6.099
VIII. «	144.538	13	7.250
IX. «	100.497	6	2.107
X. «	70.451	5	2.884
XIII. «	82.374	4	2.940
XIV. «	78.797	6	2.139
Budapest összesen	**1,060.720**	**75**	**36.450**

Láthatjuk ez adatokból, hogy kerületenkint a mozgók száma 1—13, befogadóképessége pedig 226—7250 közt ingadozik, tehát igen egyenlőtlen. A kerületek lélekszámával való korrelációk vizsgálatának jelentőségét túlozni nem szabad, minthogy a kevés mozgóval rendelkező kerületek lakosságának szükségletét a más kerületek helyileg közeleső, vagy könnyen megközelíthető mozgói a legjobban biztosíthatják. Csak kuriózumként említjük meg azt a két szélsőséget, hogy a belvárosban (IV. ker.) 1 nézőhelyre 11 lélek jut, míg a budai XII. kerületben 212.

Bár az elmondottakban minél több irányban igyekeztünk felmérni Budapest filmkultúrájának területét, néhány parcellát talán megvilágítat-

[1]) A zártkörü üzemek nélkül.

lanul hagytunk. De aki előveszi a különböző filmszakmák címjegyzékét, egy pillantással meggyőződhet, hogy Magyarországon *a filmgyártás, a filmkereskedelem, az elsőhetes (premier) filmbemutatás, a filmészet társadalmi, érdekképviseleti és hivatalos szervezete szinte maradéktalanul az ország fővárosában tömörül.*

Újabban (1936 április) Budapest székesfőváros a filmoktatásnak a fővárosi iskolákba való bevezetésével oly kezdeményező lépést tett, amelyre a világ pedagógusai joggal felfigyelnek.

3. Rádió.

A rádió nagy kultúrjelentősége. — A műsorszórás magyar gondolat. — A nemzetközi rádióstatisztika hiányossága és reformja. — A vétel és adás főbb statisztikai szempontjai. — Nemzetközi adatok. — A magyar rádió adatai. — Az adóállomások vidéken vannak, egyéb vonatkozásokban Budapest dominál. — Itt van a Studió s az előfizetők fele, később egyharmada (365 ezerből 128 ezer). — A technika inkább a vidéki rádiózást löki előre, Budapesten a telítődés is fékezi a fejlődést. — 1930-ig gyorsan szaporodnak az előfizetők, a válság stagnációt hoz. — Budapest »rádiósűrűsége« négyszerese a vidékének. — Budapest és a vidéki gócpontok összehasonlítása. — Rádióelőfizetők kerületek szerint. — Vevőberendezések. — A detektoros készülékeknek 33·9%-a, a lámpás készülékeknek 35·0%-a van Budapesten s főleg itt terjeszkednek. — Az egyre tartalmasabb műsor tagozódása. — Egyéb adatok.

Az emberiség sokezeréves története épen az utolsó évtizedekben hozott szédületes fejlődést s különösen a közlekedés és hírközlés terén csinált világforradalmat.

A rádió az új találmányok között is egyike a legcsodálatraméltóbbaknak. Mint pusztán hírtovábbító eszköznek jelentőségét messze felülmúlja kultúraterjesztő jelentősége oktató és szórakoztató műsorközvetítés által (broadcasting).

Hogy az éter szárnyán a legszélesebb tömegeket is könnyen elérő rádió milyen hatalmas ütemben lendíti előre az emberiség művelődését, azt ma felbecsülni is alig tudjuk. De alig lehetne csak felsorolni is azt a sok közhasznú szolgálatot, amelyet a rádió a társadalmi, állami életben, a nemzetközi viszonyok területén és a népek szolidaritásának előmozdítása érdekében végez. S a találmány, mely kezdetben csak távírójelek továbbítója volt, amily hamar vált telefónikus hangközvetítővé: époly gyorsan látszik tökéletesedni még nehezebb funkciók ellátására (képtáviratozás, televizió).

A rádió alapját néhány nagy elme útmutatása után *Hertz* Henrik karlsruhei professzor felfedezése veti meg, de a találmány az olasz *Marconi* nevéhez kapcsolódik. A mult század végén a drótnélküli távíró problémája meg van oldva s 1904-ben az orosz-japán háborúban már sikerrel alkalmazzák.

A világháborúnak egyik legfontosabb fegyvere a rádió, ami kihat gyors tökéletesítésére is, úgyhogy a háború után mihamar nemesebb feladatra, a kultúra békés szolgálatára vállalkozhatik.

Az első rádióműsort adó állomás 1919 végén Montrealban (Kanada) létesült. 1922-ben a műsorszolgálat egyes európai államokban (Franciaország, Nagy-Britannia, Svájc) is megindul. A következő 1923., 1924. és 1925. évek folyamán még mintegy 15 európai országban honosul meg. Ekkor — 1925 november 30-án — indul meg a rendszeres műsorközvetítés nálunk is. Elég korán az európai államok sorában, különösen, ha figyelembevesszük, hogy a magyar posta adáskísérletekkel előzően hosszabb ideig foglalkozott.

Ne felejtkezzünk meg azonban arról, hogy a rádió hasznosításában a magyar géniusznak fontos szerep jut azáltal, hogy a műsorközvetítés őse *Puskás* Tivadar telefonhírmondója. Puskás találmánya, mely az elektromosságot már három évtizeddel a drótnélküli műsorszóró előtt az emberiség szolgálatába állította, 1893 februárjában szólalt meg először a budapesti Magyar-u. 6. szám alól. Később a Magyar Távirati Iroda veszi át a Telefonhírmondó Részvénytársaságot, mely 1925-ben Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársasággá alakulva multja révén érdemesül arra, hogy az államtól a rádióműsorszolgáltatás koncesszióját — a postával való együttműködés biztosítása mellett — megkapja.

A magyar rádió gyors fejlődésének útjelzője az első korszakban a Rákóczi-úti Studió s a csepeli adó, a második korszakban a modern berendezésű Sándor-utcai Studió és a lakihegyi erősáramú nagyadó.

A rádió a *statisztikai számbavételnek* is széles területét jelenti. Kiterjed úgy az adásra, mint a vételre s különösen az utóbbira vonatkozó statisztikai adatgyüjtések birnak fontossággal.

A kairói statisztikai kongresszus idején (1927) a rádió, különösen annak műsorközvetítő ága, még gyermekkorát élte. A nemzetközi előírás a kultúrstatisztika keretében ekkor csak egy ötéves adatközlést kívánt, mely — a rádiótelefont kirekesztve — csupán a következőre terjed ki.

Az adóállomások felsorolása, villamosenergiájuk kilowattban. Az adás mineműsége. Különleges állomások előadásokra, nyelvtanfolyamokra, hangversenyekre, kereskedelmi stb. célokra. Az adás óraszáma. A díjköteles vevőállomások száma (ha díjat szednek) és a díjbevétel eredménye.

A rádió szelleméleti, politikai és gazdasági szerepének nagy megnövekedése folytán a Nemzetközi Statisztikai Intézet kairói formulája hamarosan bővítésre szorult. Az államok statisztikái a nemzetközi kívánalmakat itt — ellentétben a kultúrstatisztika más ágaival — meghaladták. Az Intézet 1936. évi athéni kongresszusa P. J. *Idenburg* javaslatára elhatározta, hogy egyetértésben az *Union International de Radiodiffusion*-nal,[1]) a nemzetközi rádióstatisztika szűkösen megszabott kereteit kitágítja. Az Intézet és az Unio Vegyesbizottsága a részletes direktívákat ki is dolgozta.[2])

[1]) Az 1925-ben alakult Genfben székelő Unió a műsorközvetitő szervek nemzetközi érdekképviselete. A nemzetközi műsorcsere, a hullámelosztás stb. kérdésein kívül rádiostatisztikai adatok gyüjtésével és feldolgozásával is foglalkozik.

[2]) *P. J. Idenburg:* Directives pour l'élaboration des statistiques de la Radiodiffussion dans les divers pays.

A statisztika reformjánál mindenekelőtt szem előtt kell tartani, hogy az *adás* szervezeti rendszere háromféle lehet. Lehet az adás kizárólag az államnak fenntartott (monopólium), lehet korlátozott monopólium, amelynek leggyakoribb fajtája, hogy az állam csak a technikai részt intézi közvetlenül (pl. Magyarországon) s végül lehet a rádiózás egészében, tehát úgy technikai, mint kulturális vonatkozásban magánkézben. A három főtípuson kívül más közbenső megoldások is vannak. Az adóállomások jellegét tekintve megkülönböztetünk kereskedelmi és nem kereskedelmi célt szolgáló állomásokat.

Az adás statisztikájának ki kell terjednie az áramerősségen kívül az évi áramfogyasztásra is. Fontos az adókészülékek hatásterületének s e terület lélekszámának ismerete. Kívánatos megadni az adóállomások szolgálatának óraszámát az adásra kevéssé kedvező és kedvezőtlen adásórák szerint is. Idekapcsolódik az adószolgálatot végző személyzet részletezése is.

Idenburg, rámutatván a műsorstatisztika fontosságára, érdekes összehasonlító táblázatban demonstrálja, hogy az egyes államok műsoranyaga milyen sokféle s mennyire eltérő nomenklaturájú. Az anyagot zene, beszélő leadás, vallási szolgálat és egyéb csoportokba osztja. Az alcsoportokra való további tagozódás államonkinti összevisszaságát tekintve, indokolt az a kívánság, hogy nemzetközi egységes megnevezések és tárgykörök vezettessenek be, ha pedig több állomás azonos programmot ad le, ez fel legyen tüntetve.

Ki kell mutatni a felszerelés és adás pénzügyi adatait. (A közvetítés egyes államok kivételével évi előfizetési díj ellenében történik s vannak államok, ahol a műsoradó főjövedelme nem az előfizetés, hanem a hirdetés.)

A *vétel* legfőbb adata a hallgatók (előfizetők, vevőkészüléktulajdonosok, esetleg a televízió előfizetőnek elkülönítésével) száma. Ezek viszonyainak (területi, kor, műveltségi fok, foglalkozás stb. szerinti megoszlás), valamint berendezéseik mineműségének (kristálydetektoros, lámpás készülékek, utóbbiak a lámpák száma, az áramforrás, a hullámhossz, a készülék kora stb. szerint) feltárására is szükség van. Némely részleteket azonban elegendő hosszabb időközökben számbavenni. Jó példa erre a magyar posta 1934-ben végrehajtott rendkívüli adatgyüjtése, melynek adatai a vételstatisztika személyi és berendezési problémáit — utóbbiakat a hazai vételi viszonyokra is kiterjedően — érdekesen világítják meg.[1])

A *statisztika adataira* térve, vázoljuk meg előljáróban a *nemzetközi* hátteret.

Az adóállomások száma a kereskedelmi célú adókat nem számítva :[2])

---

[1]) *L. Várszeghy János* cikkeit a Magyar Statisztikai Szemle 1935. 1. és 7. számában.

[2]) L'Union Internationale de Radiodiffusion adatai. (100-on felüli épülőben levő, a számbavétel óta jórészt elkészült állomást is beszámítva.) Ugyanezen forrás a műsoradó szervek jövedelmét már 1930-ban 690 millió, a vevőkészülékekben fekvő tőkét 4·3 milliárd svájci frankra (akkor még aranyértékben) becsülte. A német rádiószövetség szerint a világ összes leadóállomásainak száma 1936-ban 35.700, amelyeknek csak negyedrésze szárazföldi adóállomás.

Magyarország 8
Egyesült Államok 646
Európa 424
Világ 1.816

Az állomások több mint tizedrésze rövidhullámú adó.

Az 1. számú táblázat áttekintést ad a főbb államok rádióhallgatóinak (vevőkészüléktulajdonosok) számáról.

1. A rádióhallgatók (vevőkészülékek) száma 1936. elején.[1])

Megnevezés	Szám[3])	Ezer lélekre jut	Megnevezés	Szám[3])	Ezer lélekre jut
Egyesült Államok ...	26,000.000	207	Csile	60.000	13
Nagy-Britannia	7,403.109	158	Egyiptom	41.370	3
Németország	7,192.952	110	Algír	41.344	6
Franciaország	2,625.677	63	Portugália	40.409	6
Japán	2,304.479	34	Németalföldi India .	30.000	0·5
Kanada	1,200.000	111	Sziám	30.000	2
Németalföld	946.844	114	Danzig	29.000	71
Cseh-Szlovákia	847.955	56	Litvánia	26.763	11
Svédország	834.143	134	Brit-India	25.000	0·1
Ausztrália	770.152	115	Fülöpszigetek	25.000	2
Argentina	750.000	62	Esztország	24.193	21
Belgium	746.395	90	Marokkó	23.079	5
Dánia	609.226	167	Kolumbia	17.500	2
Ausztria	560.120	83	Bulgária	17.213	3
Olaszország	530.000	12	Luxemburg	15.000	50
Lengyelország	491.823	15	Palesztina	12.200	10
Svájc	418.499	101	Izland	12.183	107
Magyarország	**352.907**	**40**	Tunisz	10.582	4
Spanyolország	303.983	12	Görögország	6.317	1
Brazilia	300.000	7	Törökország	6.175	0·4
Mexikó	225.000	13	Egyéb államok	130.500	.
Norvégia	191.378	66			
Ujzeland	177.000	114			
Finnország	144.721	39	Összefoglalás :		
Délafrika	130.000	15			
Románia	127.041	7	Európa [2])	24,746.213	64
Kína	85.000	0·2	Afrika	261.375	2
Lettország	82.175	42	Amerika	28,750.000	110
Jugoszlávia	81.385	5	Ázsia [2])	2,526.679	2
Ir Szabadállam	78.627	26	Ausztrália	990.152	97
Kuba	70.000	17			
Uruguay	70.000	35	Mindössze [2]) ..	**57,274.419**	**30**

[1]) *P. J. Idenburg:* Statistique de la Radiodiffusion (XXIIIe Session de l'Institut Int. de Statistique). Az Office International de Radiodiffusion (Genéve) adatai kiegészítve *I. G. Stridiron* becsléseivel.

[2]) Szovjet-Unió nélkül.

[3]) 1937. eleji adatok néhány államról : Nagy-Britannia : 7,960.573, Németország : 7,757.205, Franciaország : 3,218.541, Németalföld : 989.115, Svédország : 944.487, Cseh-Szlovákia : 928.112, Belgium : 890.323, Lengyelország : 677.404, Dánia : 652.255, Olaszország : 625.350, Ausztria : 593.815, Svájc : 464.332, Magyarország : 365.354, Norvégia : 240.251, Lettország : 96.331.

A világon mintegy 60 millió statisztikailag számbavett rádióhallgató van. Minthogy ez a szám csupán a készüléktulajdonos előfizetőket, engedélyeseket jelenti, feltehetjük, hogy a rádiót legalább 200 millió ember, vagyis a világ népességének tizedrésze rendszeresen használja. Az Egyesült Államok rádióhallgatóinak száma vetekedik egész Európa rádióhallgatóinak számával. Az európai régióban Nagy-Britannia és Németország magaslik ki rádiózóinak hatalmas számával. Az 1000 lélekre jutó rádióhallgatók száma azonban az Egyesült Államok után Dániában a legmagasabb. Magyarország 40-es arányszámával jól helyezkedik az országsorrendben.

Ami a hazai rádiót illeti, *adó- és műsorszóró állomásaink* főadatait 2. számú táblázatunk foglalja össze.

2. Magyarország rádióhírszóróállomásai.[1])

Az állomás helye	Az állomás			
	hívójele	frekvenciája	hullámhossza	teljesítménye
		Kc/S	m	kw
Budapest 1 ..... Laki-	HAL	546	549·5	120
Budapest 2 ..... hegy	HAL[2]	359·5	834·5	20
Magyaróvár	HAE[2]	1.321	227·1	1·25
Miskolc	HAE[3]	1.438	208·6	1·25
Nyiregyháza	HAE	1.122	267·4	6·25
Pécs	HAE[4]	1.465	204·8	1·25
Székesfehérvár	HAS	15.370	19·518	4
	HAT	5.400	55·56	4

Az adatok azt tanusítják, hogy Budapest nagyvárosi miliője rádióállomásnak kevéssé alkalmas, ezek a vidéken vannak, bár épen a legnagyobb adó nem messze van Budapesttől (Lakihegy).

Annál inkább kapcsolódik Budapesthez a rádió többi vonatkozása. A budapesti Studió sugározza széjjel az országba és a világ minden részébe a rádióműsorokat.[2])

De Budapest egyúttal az a talaj is, amelybe a művelődésnek az éterhullámokon át szórt magvai leginkább befogadásra találnak. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a rádióelőfizetők budapesti magas számát jelentős részben tulajdoníthatjuk annak, hogy — a lámpás készülékek elterjedése, az adás erősítése s a vidéki reléállomások létesítése után is — Budapest közönsége a vidékénél általában könnyebben jut a rádió élvezetéhez.

A 3. számú táblázat a *rádióelőfizetők számának* havonkinti országos és budapesti *alakulását* állítja szembe a műsoradás megkezdése óta.

---

[1]) Rádió- táviróadók Székesfehérvárott és vevőberendezések Tárnokon.

[2]) A hirszóró, illetve táviróadó és vevőberendezéseket is a Főpostán levő rádióüzemközpontból vezénylik ; oda futnak be az összes vezetékek, amelyeken a vételt hallani, az adókat pedig billentyűzni lehet.

3. A rádióelőfizetők számának havonkinti alakulása ezerben.

Év, hely	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
	hó											
1925. Magyarország	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17
1925. Budapest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
1926. Magyarország	24	34	41	46	48	49	50	50	51	53	56	60
1926. Budapest	13	19	23	26	27	27	27	28	28	28	30	31
1927. Magyarország	62	68	70	72	75	75	75	74	75	76	79	83
1927. Budapest	33	36	37	37	37	37	37	37	37	38	39	40
1928. Magyarország	88	92	95	98	103	108	113	118	125	134	149	169
1928. Budapest	43	44	46	47	49	50	51	51	53	55	59	65
1929. Magyarország	190	206	220	229	235	238	240	243	246	251	257	267
1929. Budapest	71	77	82	85	87	88	89	89	90	92	94	96
1930. Magyarország	277	285	290	292	293	293	292	293	294	297	302	308
1930. Budapest	100	102	104	105	105	105	105	104	104	105	107	108
1931. Magyarország	315	320	322	323	322	320	318	315	315	316	320	325
1931. Budapest	110	112	113	113	113	112	111	110	109	109	110	112
1932. Magyarország	333	337	342	341	337	333	328	323	320	319	320	322
1932. Budapest	115	117	120	121	120	118	117	114	113	113	113	113
1933. Magyarország	325	326	326	322	319	316	313	311	310	310	312	328
1933. Budapest	115	115	115	114	113	112	111	109	109	109	110	115
1934. Magyarország	331	335	336	337	336	334	333	331	331	332	336	340
1934. Budapest	116	118	118	118	118	117	116	115	115	116	117	118
1935. Magyarország	346	349	350	349	348	345	344	343	347	347	349	353
1935. Budapest	120	121	121	121	121	120	120	119	120	120	121	123
1936. Magyarország	357	360	361	361	360	357	355	354	355	357	361	365
1936. Budapest	124	125	126	126	125	125	124	124	124	125	126	128

Ebből a táblázatból kiolvasható egyrészt az, hogy egyes vívmányok és javítások jól észrevehető lökésekkel ugratják előre az előfizetőknek rohamos, csak a válság hatására megtorpanó szaporodását. Másrészt megmutatják Budapest változó térfoglalását is az országos rádiózásban. Budapest mindenkori részesedésének alakulása elsősorban attól függ, hogy az említett technikai és egyéb tökéletesbítéseknek mily mértékű a területi (pl. a vidéki vételt javító) hatásuk.

Általában megfigyelhető, hogy a magyar rádió első éveiben az ország összes *rádióelőfizetőinek nagyobbik fele Budapestről került ki. Viszont az újabb években az ország rádiózói átlag háromszorosát teszik a budapestieknek.* Szélsőségek: 1926. augusztus 56·0, 1931. december 34·4% budapesti előfizetővel. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy az adóerősség fokozásával, reléállo-

mások üzembehelyezésével a vidék javára a rádió egyre jobban tökéletesedett s a vidéknek a rádiózást megkönnyítő villamosítása is előrehaladt. Másrészt *Budapesten az előfizetők száma annyira telítődött, hogy további szaporodásuknak most már mindinkább a népesség gyarapodása s anyagi erősödése lesz főmozgatója.*

A rádió hazai fejlődésének fontosabb etappjai, amelyek a hallgatók számának alakulásában is tükröződnek, a következők:[1]) 1925. decemberében indul meg a csepeli berendezés segítségével a rendszeres műsoradás. 1928 áprilisban Lakihegyen a korábbi 2, illetve 3 kilowattos állomás helyébe 20 kilowattos állomás létesült, amely a detektoros készülékek használhatóságának területét erősen kiszélesíti. A budapesti és vidéki hallgatók eddig 1 :1-es aránya szinte hónapok alatt 1 :2-re tolódik el a vidék javára. 1928. októberben kezdi meg működését az új, modern Studió. 1932-ben Magyaróvárott, Nyiregyházán és Miskolcon, 1933-ban Pécsett a vidéki vétellehetőséget javító közvetítőállomás létesül. 1933. decemberben helyezik üzembe a Lakihegyi nagyenergiájú adót, mely 120 kilowattos erősségével nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő. 1934 végén kezdődik el Budapest II. párhuzamos műsoradása. Azonban az 1930. óta az előfizetők számában — egyrészt a válság, másrészt a telítődés folytán — beállott stagnálást lényeges fejlődés többé már nem szakítja meg. Az első 5 év a nagy lendület kora, amidőn a semmiből 1930 végére 300 ezeren felülre emelkedik az előfizetők országos száma, míg a következő 6 év alatt a szaporodás csak mintegy 50 ezer. Budapesten az előfizetők száma már 1930 elején eléri a 100 ezeret s 1936 végéig mindössze további 28 ezerrel növekszik.

Budapest magas rádiókultúráját a lélekszámhoz való viszonyítás helyezi helyes megvilágosításba. 1000 lélekre az országban 41, Budapesten 122, a vidéken 30 rádióelőfizető jut, tehát *Budapesten a rádiósűrűség négyszerese a vidékének.* A rádiózás első éveiben a budapesti lélekszámarány az ország többi részével való összehasonlításban még kedvezőbb. A fejlődés a következő volt. 1000 lélekre esett rádióelőfizető az egyes évek végén:

	Magyarország	Budapest		Magyarország	Budapest
1925	2	9	1931	37	111
1926	7	32	1932	37	111
1927	10	42	1933	37	112
1928	20	66	1934	38	114
1929	31	97	1935	39	117
1930	35	108	1936	41	122

[1]) E kérdést itt csak összefogóan vizsgáljuk tekintettel a következő ily tárgyú tanulmányra: *Sipos Sándor:* A rádió elterjedése Budapesten az 1925—1934. években (Városi Szemle 1936. 6. sz.) és *Várszeghy János:* Budapest székesfőváros és a törvényhatósági jogú városok rádióelőfizetői (Városi Szemle, 1936. 6. sz.).

4. számú táblázatunk *városainkat* a rádióelőfizetők száma szerinti sorrendbe állítja.

4. A rádió gócpontjai. Évvégi adatok.

Helység	Rádióelőfizetők száma				Helység	1000 lakosra esik rádióelőfizető			
	1925	1927	1930	1935		1925	1927	1930	1935
Budapest	8.979	40.408	108.161	122.676	Rákosszentmihály	.	49·6	117·7	119·0
Szeged	77	657	5.959	7.485	Budapest	9·7	43·6	107·7	117·6
Debrecen	126	810	4.407	7.281	Pestszentlőrinc	.	88·2	115·8	107·2
Kispest	.	3.286	7.286	6 858	Rákospalota	.	.	106·0	102·9
Újpest	.	[1])3.834	6.001	6.526	Győr	3·0	13·2	63·8	94·7
Pécs	71	455	2.474	6.499	Kispest	.	62·6	112·9	94·4
Miskolc	70	353	1.877	5.821	Pécs	1·5	9·7	40·0	94·3
Pestszenterzsébet	.	2.227	5 957	5.239	Budafok	.	60·5	116·2	92·6
Győr	151	675	3.252	4.819	Újpest	.	[1]) 65·7	89·1	89·9
Rákospalota	.	.	4.551	4.625	Miskolc	1·2	6·0	30·5	88·4
Pestszentlőrinc	.	1.104	3.538	4.216	Székesfehérvár	2·2	13·3	82·1	84·2
Székesfehérvár	86	525	3.344	3.505	Sopron	5·6	17·0	44·8	78·0
Nyíregyháza	.	.	.	3.046	Szombathely	.	10·0	38·5	71·2
Kecskemét	40	400	3.039	3.023	Csepel	.	46·9	77·2	71·1
Szombathely	.	369	1.378	2.836	Kaposvár	.	7·8	44·7	69·2
Szolnok	.	511	2.445	2.808	Szolnok	.	14·9	63·1	66·7
Sopron	196	621	1.608	2.803	Pestszenterzsébet	.	52·3	87·8	65·4
Kaposvár	.	229	1.462	2.366	Eger	.	.	.	64·9
Békéscsaba	.	332	1.736	2.191	Debrecen	1·2	7·5	37·5	58·7
Hódmezővásárhely	19	205	2.080	2.077	Nyíregyháza	.	.	.	55·2
Budafok	.	885	2.291	2.055	Cegléd	.	9·9	53·4	54·2
Cegléd	.	383	1.995	2.025	Szeged	0·7	5·3	44·1	53·9
Eger	.	.	.	2.007	Békéscsaba	.	7·0	35·2	42·9
Rákosszentmihály	.	527	1.654	1.942	Kecskemét	0·6	5·1	38·2	37·0
Csepel	.	685	1.829	1.935	Hódmezővásárhely	0·3	3·3	34·6	35·0

Míg az előfizetők puszta száma Budapesten 16—20-szorosa a legnagyobb vidéki gócpontokénak (Szeged, Debrecen, Kispest, Újpest, Pécs, Pestszenterzsébet, stb.), az 1000 lakosra eső előfizetőszám Rákosszetmihályon (119·0) meghaladja Budapest hasonló arányszámát (117·6). A pestkörnyéki gócpontok közül Pestszentlőrinc (107·2) és Rákospalota (102·9) is megközelíti Budapest sűrűségi számát.

A budapesti rádióelőfizetők a többi tj. városok együttes előfizetőinek közel háromszorosát teszik; az utóbbi években a gyarapodás lendülete azonban Budapesten jóval kisebb. Erre vallanak a következő adatok:

	Rádióhallgatók száma 1935-ben	%-a	Növekedés 1930-óta %-ban
Budapest	122.676	34·8	13·4
Egyéb tj. városok	45.019	12·7	53·2
Vármegyék	185.212	52·5	8·7
Összesen	**352.907**	**100·0**	**14·6**

Nagy-Budapesthez tartozó 6 megyei városban (Újpest, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Budafok) 29 és félezer rádióelőfizető van. Feltűnő, hogy az utolsó 5 év alatt ez övezetben az előfizetők száma valamivel csökkent.

Míg Budapesten 1000 lélekre 118 előfizető jut, a többi tj. városban együttesen 65, a 6 környéki tj. városban — melyeknek arányszáma igen jó — 89.

[1]) Rákospalota adataival együtt.

Az országcentrum kedvező helyzetét tükrözi, hogy a *vármegyék* közt is legjobb Pest vármegye lélekszámaránya. A többi vármegyék sorrendje az 1000 lélekre jutó készülékek száma szerint 1935-ben így alakult:

Pest-Pilis-Solt-Kiskun	48·7	Zemplén	18·6
Komárom, Esztergom	38·2	Somogy	18·2
Veszprém	26·2	Borsod, Gömör, Kishont	17·9
Békés	25·9	Győr, Moson, Pozsony	17·7
Jász-Nagykun-Szolnok	25·5	Baranya	17·3
Nógrád, Hont	24·0	Zala	16·3
Fejér	23·9	Szabolcs, Ung	15·0
Heves	23·0	Bács-Bodrog	13·7
Tolna	22·2	Hajdú	12·7
Vas	21·0	Abauj-Torna	12·1
Csongrád	19·9	Bihar	12·0
Csanád, Arad, Torontál	19·8	Sopron	11·1
		Szatmár, Ugocsa, Bereg	8·6

A budapesti rádióelőfizetők száma és 1000 lélekre eső arányszáma *kerületenkint* az 1935. év végén a II. kerületben mutatja a legnagyobb sűrűséget.

Kerület	Rádióelőfizetők száma	1000 lélekre jut
I.	19.511 (11.690 / 7.821)	159
XI.		
II.	9.713	178
III.	6.896	108
IV.	3.899	147
V.	12.428	151
VI.	18.396	101
VII.	20.280	103
VIII.	14.158	95
IX.	9.812	94
X.	7.583	99
Budapest	**122.676**	**117**

5. számú táblázatunk a vevőberendezéseket részletezi. Rámutat a fejlődés ama tendenciájára, hogy a detektoros vevőkészülékeknek abszolút száma ma is erősen hanyatlik s a kényelmesebb és a külföldi állomásokat is »fogó« lámpás készülékek jutnak jelentőségre. 1929-ben Magyarországon 177 ezer detektoros készülék van használatban, 1935-ben csak 79 ezer; Budapesten ugyanezen idő alatt számuk 76 ezerről 27 ezerre esett. A detektoros készülékek az összes készülékeknek 1929-ben 66·6, 1935-ben 22·3%-át teszik, Budapesten ezalatt arányuk 79·3%-ról 21·7%-ra zuhan le. A lámpás készülékek száma — nem csekély részben olcsóbbodásuk miatt — e 6 év folyamán az országban 82 ezerről 274 ezerre, Budapesten 20 ezerről 96 ezerre emelkedett. A budapesti kultúra kutatójának fel kell figyelnie arra a jelenségre, hogy *a lámpás, tehát tökéletesebb vevőkészülékek nem a vidéken, hanem Budapesten hódítanak nagyobb mértékben tért.* Az ország összes lámpás készülékei közt Budapest aránya 1929-ben 24·3%, 1935-ben 35·0%, míg ugyanezen idő alatt a detektoros készülékek fővárosi részesedése 43·0%-ról 33·9%-ra hanyatlott.

5. Rádióvevőberendezések és 1000 lélekre eső arányszámaik. Évvégi adatok.

Év, hely	Az összes	A detektoros	lámpás: 1	2	3	4	5	5-nél több	Az összes	Ismeretlen berendezésű	antennával felszerelt: A külső	A belső	A külső és belső	A keret-
	rádió-vevőkészülékek száma[1])													
1929. Magyarország	266.567	177.499	18.205	19.469	25.414	11.092	5.560	1.967	81.707	7.361	218.662	47.309	596	.
1929. Budapest	96.347	76.350	5.810	4.444	4.019	2.532	2.185	882	19.872	125	56.579	39.768	—	.
1929. Budapest Magyarország %-ában	*36·1*	*43·0*	*31·9*	*22·8*	*15·8*	*22·8*	*39·3*	*44·8*	*24·3*	*1·7*	*25·9*	*84·1*	—	.
1930. Magyarország	307.909	194.167	21.435	26.030	37.078	13.984	6.084	2.191	106.802	6.940	252.677	54.077	1.155	.
1930. Budapest	108.161	83.926	7.247	5.579	4.896	2.895	2.396	997	24.010	225	62.969	45.185	7	.
1930. Budapest Magyarország %-ában	*35·1*	*43·2*	*33·8*	*21·4*	*13·2*	*20·7*	*39·4*	*45·5*	*22·5*	*3·2*	*24·9*	*83·6*	*0·6*	.
1931. Magyarország	325.032	183.684	23.339	35.117	50.078	15.921	6.868	2.307	133.630	7.718	260.859	62.403	1.770	.
1931. Budapest	111.774	83.647	7.857	6.903	6.194	3.182	2.651	1.116	27.903	224	62.738	49.022	14	.
1931. Budapest Magyarország %-ában	*34·4*	*45·5*	*33·7*	*19·7*	*12·4*	*20·0*	*38·6*	*48·3*	*20·9*	*2·9*	*24·0*	*78·6*	*0·8*	.
1932. Magyarország	321.976	145.244	23.538	48.695	70.018	17.662	7.275	2.819	170.007	6.725	242.761	75.861	3.354	.
1932. Budapest	113.360	69.265	8.168	8.943	18.657	4.104	2.693	1.412	43.977	118	56.357	56.982	21	.
1932. Budapest Magyarország %-ában	*35·2*	*47·7*	*34·7*	*18·4*	*26·6*	*23·2*	*37·0*	*50·1*	*25·9*	*1·8*	*23·2*	*75·1*	*0·6*	.
1933. Magyarország	328.179	113.988	20.690	71.658	87.165	23.984	8.047	2.647	214.191	—	240.901	85.644	—	1.634
1933. Budapest	115.114	44.927	7.644	22.140	27.129	8.731	3.374	1.169	70.187	—	63.908	50.229	—	977
1933. Budapest Magyarország %-ában	*35·1*	*39·4*	*36·9*	*30·9*	*31·1*	*36·4*	*41·9*	*44·1*	*32·8*	—	*26·5*	*58·7*	—	*59·9*
1934. Magyarország	340.117	84.889	16.118	110.856	90.686	24.980	8.713	3.875	255.228	—	228.484	109.801	—	1.832
1934. Budapest	118.010	27.519	7.427	47.846	21.444	8.026	3.589	2.159	90.491	—	54.625	62.372	—	1.013
1934. Budapest Magyarország %-ában	*34·7*	*32·4*	*46·1*	*43·2*	*23·6*	*32·1*	*41·2*	*55·7*	*35·5*	—	*23·9*	*56·8*	—	*55·4*
1935. Magyarország	352.907	78.575	14.086	125.219	96.577	25.321	9.284	3.845	274.332	—	229.097	121.353	—	2.457
1935. Budapest	122.676	26.683	6.127	52.380	22.726	8.261	4.417	2.082	95.993	—	55.049	65.905	—	1.722
1935. Budapest Magyarország %-ában	*34·8*	*33·9*	*43·5*	*41·8*	*23·5*	*32·6*	*47·6*	*54·1*	*35·0*	—	*24·0*	*54·3*	—	*70·0*

[1]) Rádióvevőkészülékek száma = rádiófizetők száma.

A lámpák száma szerinti részletezést mellőzve, utóbbi táblázatunk tanulságaiból még az elektromos hullámot felfogó *antennák* felszereléséről néhány szót. Budapesten a nagy házakra nehezebben szerelhető külső antenna aránylag kevés, túlnyomó a belső antenna. De a belső antenna a vidéken is mindjobban elegendőnek mutatkozik a jó vételre. Erre vall, hogy a külső antennával felszerelt vevőkészülékek stagnálása mellett a belső antennás gépek száma Budapesten az utolsó 6 év alatt közel kétszeresre emelkedik, a vidéken megsokszorozódik.

Az 1934. évi rendkívüli felvétel néhány érdekes adata: A lámpás készülékek *áramforrását* tekintve, a telepes készülékek aránya Magyarországon 14·1, Budapesten 2·4%, egyenáramú villamoshálózatból táplálkozik a készülékek 13·6, ill. 26·0%-a, váltóáramú hálózatból 65·4, ill. 64·9, telepből és villamoshálózatból 2·7, ill. 2·2%, ismeretlen módon 4·2, ill. 4·5%. Az akkumulátor feltöltése otthon (lakásban) a készülékek 27·5, Budapesten 56·3%-ánál történik.

A külföldi állomást rendszeresen hallgatók aránya Magyarországon 27·8, Budapesten 23·8%. A külföldet rendszeresen hallgatók a *legjobb hangerővel* a következő állomásokat veszik:

	Magyarországon a külföldet hallgatók	Budapesten %-ában
A cseh-szlovák állomást	66·7	66·1
Az olasz «	66·6	79·6
Az osztrák «	64·6	39·6
A német «	57·8	72·4
A lengyel «	25·7	32·6
A román «	14·0	16·1

A *legszíveseben* hallgatják:

	Magyarországon a külföldet hallgatók	Budapesten %-ában
Az osztrák állomást	48·1	38·3
Az olasz «	37·7	49·4
A német «	24·2	30·8
A cseh-szlovák «	15·0	15·5
A lengyel «	10·5	13·7
A román «	2·4	3·8

A rádióengedélyeseknek az országban 25·3, Budapesten 23·5%-a fejhallgatót, 65·9, ill. 66·5%-a hangszórót, 4·0, ill. 3·3%-a fejhallgatót és hangszórót használ, 4·8, ill. 6·7%-nak adata ismeretlen.

A magyar leadóállomások közül rendszeresen hallgatják:

	Magyarországon a hallgatók	Budapesten %-ában
Budapest I. állomást	93·7	92·5
Budapest II. «	13·7	16·5
Nyíregyháza «	4·0	1·0
Pécs «	3·1	0·7
Miskolc «	2·9	0·8
Magyaróvár «	2·3	0·9

Visszatérve az évről-évre történő adatgyüjtésekre, csupán érintjük a rádióelőfizetők foglalkozási tagozódását, ahol a közszolgálat és szabadfoglalkozás áll első helyen 23%-kal. Budapesten és egyes nagyvárosainkban azonban az értelmiség átlag felét teszi az összes rádióhallgatóknak.

A rádióműsor vizsgálható tartam, tárgy stb. szempontjából. Utóbbi vonatkozásban a közvetített programmpontok gyakoriságáról 6. számú táblázatunk számol be.

6. A rádión közvetített előadások.

A közvetítés tárgya	A közvetített előadások			
	száma	%	száma	%
	1929		1935	
Cigányzene	387	9·6	590	7·8
Drámai műfaj	195	4·8	204	2·7
Énekkar	52	1·3	143	1·9
Felolvasás	1.287	31·8	2.570	34·0
Filharmónikus és szimfónikus hangverseny	87	2·1	101	1·3
Gramofon hangverseny	227	5·6	910	12·0
Gramofon-opera a Stúdióból	7	0·2	1	0·0
Hangverseny szólistákkal	505	12·5	957	12·7
Hangverseny a Vigadóból	24	0·6	6	0·1
Hangverseny a Zeneakadémiából	21	0·5	33	0·4
Házikvartet	136	3·4	—	—
Istentisztelet	112	2·8	144	1·9
Jazz-band	70	1·7	282	3·7
Kamarazene	51	1·3	55	0·7
Katonazenekari hangverseny	158	3·9	87	1·2
Külföldi átvitel	27	0·7	123	1·6
Helyszíni közvetítés	19	0·5	209	2·8
Különféle tanfolyam	252	6·2	116	1·5
Könnyű és szórakoztató zenekari hangvers.	182	4·5	722	9·5
Magyar nótaest cigánykísérettel	56	1·4	71	0·9
M. kir. Operaház előadása	52	1·3	50	0·7
Opera (közvetítés belföldről)	3	0·1	9	0·1
Operaházi zenekar hangverseny	111	2·7	157	2·1
Operaközvetítés külföldről	4	0·1	3	0·0
Operett előadás (közv. belföldről)	17	0·4	26	0·4
Összesen	**4.042**	**100·0**	**7.569**	**100·0**

Legtöbbször szerepel a műsoron a felolvasás (1935-ben 34·0%). A közvetítés az évek során egyre tartalmasabb, ami kitűnik abból, hogy a Studió 1926-ban 1949, 1935-ben pedig 7569 műsorszámot adott.

Az időszakosan visszatérő és a rendkívüli adatgyüjtés még sok érdekes problémára vetnek világot, amelyekre nem térhetünk ki, [1]) de amelyeknek feltárása a magyar rádióstatisztika fejlettségét bizonyítja.

[1]) Adataink vannak pl. a műsorváltozásnak s a műsor teljes elmaradásának okairól. A rádióengedélyek megszűnésének okára vonatkozó adatok szerint 1935-ben a legfőbb okok : költözködés vagy elhalálozás 56·0 %, nem fizetés 34·1, műsorral való elégedetlenség 5·8%, műszaki hibák 3·7% stb.

Úgy az évi, mint a különleges felvételek adatainak bővebb, szakszerű méltatását l. *Várszeghy Jánosnak* a Magyar Statisztikai Szemlében rendszeresen megjelenő cikkeiben, amelyek a hazai adatokat illetően nekünk is főforrásul szolgáltak.

4. Zene.

Metodika. — A hangversenystatisztika nemzetközi formulája. — Budapest a zenei intézmények, rendezések és művészek központosítója. — A zene sok vonatkozása más fejezet tárgya. — Adatok az Operaház félszázados működéséből. — A zenestatisztika fejlesztésének útjai.

A zene leginkább önmagáért való s ennélfogva talán a legigazibb művészet. Benne él a világ népeinek minden öröme, szomorúsága — örök kísérője az emberiség történetének. Bár kevésbbé a szellemi, mint inkább a lelki, érzelmi élet nyilvánulása, fontos kifejezője a kultúrának.

A zene tipikus tömegjelenség. Jelentkezése módszertanilag is sokfelé ágazik. E könyvnek szinte valamennyi fejezetével vannak vonatkozásai, így különösen a rádióval, a hangosfilmmel és a színházzal.

A gyakorlati statisztikában, amely a zenének túlnyomóan reproduktív része iránt érdeklődik, nem célszerű, de nem is lehetséges a zene összes nyilvánulásait egységesen tárgyalni. Elméletileg azonban mód van arra, hogy a zenével kapcsolatos jelenségeket egybefoglaljuk, tehát azokat is, amelyek a szellemi élet, illetve a kultúrstatisztika más-más fejezeteibe tagolódnak. Nem is számítva a zene fizikai természetű nyilvánulásait, elemezhető a zenetermelés (zeneszerzés), az előadás (reprodukció), a zenei oktatás stb.[1])

A nemzetközi statisztika ma még igen kevés igényt támaszt a zenestatisztika művelése terén. A Lucien *March*-féle javaslatnak speciálisan zenei vonatkozású fejezete *hangversenyek* (concerts) szűkkeretű címet viseli. (Természesesen kapcsolata van a zenével a filmszínház, rádió, stb. fejezeteknek is). A nemzetközi formula a hangversenyeknek műfajok (klasszikus és egyéb) és rendezésük helye szerinti kimutatását kívánja. Kutatja a hangversenyek céljaira rendesen igénybevett termek, a belépődíjas hangversenyek, az eladott nézőhelyek számát, a bevételeket, a hangversenyek után kifizetett

---

[1]) *L. Wilzin:* Musikstatistik (Wien, 1937.) c. művében kísérletet tett a zenestatisztika módszertani felépítésére. Ő is kirekeszti vizsgálatából a zenetudomány fizikai természetű vonatkozásait (hangprobléma). Beosztása hármas tagozódású:

1. A zenei termelés statisztikája. Ennek keretében a zeneműveket zenei formák (egyházi, drámai, egyéb világi művek), ütem, hangszer, hangnem szerint tagolja.

2. A reprodukció és fogyasztás statisztikája. Ennek felosztása: *a)* Házi zene (hangszer-, hangjegyfogyasztás, hangjegykölcsönzés stb.). *b)* A házi zene és az árusított zene közt átmeneti tipusok (egyházi stb. zene). *c)* A zene mint árú (opera, operett, hangverseny, hangosfilmszínház stb., mechanikus vagy konzervált zene, zenefogyasztó egyesületek).

3. A zenei műveltség statisztikája, *a)* zenei képzettség (színvonalkutatás), *b)* zenei képzés (speciális oktatás, zenetanítás az iskolában, rádió a zenei képzés szolgálatában).

Hogy milyen hatalmas anyag halmozódik a kulturstatisztika e szinte teljesen műveletlen ágában, mutatja, hogy pl. csupán a katolikus templom-zene adatairól legújabban széleskörű statisztika jelent meg (*I. Gurtner:* Die katholische Kirchenmusik Österreichs im Lichte der Zahlen).

szerzőjogi díjakat s a hangversenyzenészek egyesületeinek és tagjainak számát, megkülönböztetve a hivatásos zenészeket és a műkedvelőket (nem szerint is). A fejezet tárgyköre némileg túlterjed a hangverseny cím alá vonható adatokon, amennyiben kimutatni kívánja az év folyamán játszott klasszikus és egyéb darabok rovatában az év folyamán alkotott zeneművek számát is.

A zenestatisztika módszertanilag parlagterület, amelynek feltörésére mostanában történnek az első kísérletek. A jövő e téren szép fejlődést hozhat. A zene körébe tartozó jelenségek statisztikai módszertanának részletes kiépítésére e könyv más fejezetei is mutatnak példát, illetve szolgáltatnak anyagot (közoktatás-, könyvtermelés-,[1]) színház-, mozi-, rádió-, stb. statisztika).

A magyar nép zeneérzékét nem egy népé — főleg a szlávoké — felülmúlja ugyan s tudatos zenekultúránk multja is csak alig egy évszázados. Mindazonáltal a zene sok területén előljárunk. A zeneszerzésnek, az előadóművészetnek és a pedagógiának számos kiválósága van épúgy, mint nem egy zenei intézményünk nemzetközi viszonylatban is megállja helyét.

Budapestnek a zene terén elfoglalt szerepét számszerűleg csak kevéssé tudjuk érzékeltetni.

Zeneéletünknek, kivált mióta új fejlődése megindult, az ország fővárosa a központja. Mátyás király udvarának a maga idejében magas zenekultúrája volt. Majd mint szerényebb nyomok, a budai Mátyás-templom énekkarának megalakulása (1688), az első budai zeneiskola megnyílása (1727), a hangversenyélet és színházi zene kezdetei a XVIII. század végén : mind idevezetnek. Itt történnek a XIX. század elején az első kísérletek zenekari társulatok létesítésére s a mult század 30-as éveitől itt születnek meg sorra nagyobb zeneintézményeink, mint a Pest-Budai Hangászegyesület (1836), amelyet később kitűnő ének- és zenekari egyesületek egész sora követ, a Nemzeti Zenede (1840), a Filharmóniai Társaság (1853), a zeneszínházak, elsősorban az Operaház (1884), a Zeneakadémia (1875), ma Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola), Budapesti Hangversenyzenekar, Budapesti Szimfónikus Zenekar, stb. Itt van a góca a zeneműkereskedésnek és kiadásnak s a hangszeriparnak is. Itt, a koncertek és más zenei attrakciók színterén fordulnak meg leggyakrabban a külföld világhírű művészei. De — last, not least — Budapest az otthona legkiválóbb muzsikusaink mindegyikének, akik, különösen ma, a csonka haza szűk határai közt, csak itt találhatnak egész miliőt művészetük kifejtésére.

---

[1]) Eltekintve a zene, mint tudományág körébe tartozó, illetve a zenéről szóló munkáktól (musica theoretica), amelyek természetesen a könyvek közé sorolandók, kívánatos, hogy a hangjegyes zeneművek (musica practica) teljesen különíttessenek el a könyvtermeléstől, esetleg a zeneműstatisztika, mint testvérág műveltessék a könyvstatisztika mellett.

A zenestatisztika sovány terméséből is más fejezetekbe kapcsolódott néhány adatunk. Így a színházstatisztika adatai közt szerepel a *Magyar Királyi Operaház* néhány főadata. Ezeket az adatokat itt egészítjük ki egy-két részlettel.

Az Operaház ötvenéves fennállása alkalmából adott áttekintések[1]) feldolgozása szerint 1884—1934-ig színrekerült újdonságok:

Dalmű (opera, vígopera, zenedráma, oratórium, operett)	270
Balett (némajáték, pantomim, táncegyveleg stb.)	93
Az Operaház bérletében (1921—1924-ig) a Városi Színházban	18
Az Operaház színpadán a Nemzeti Színház rendezésében	37
A Nemzeti Színház tagjai által jótékonycélú és rendkívüli operaházi előadások során	20
A Nürnbergi Városi Színház együttese előadásában	2
Összesen	440

1884—1934-ig a legtöbbször színrekerült *művek*[2]): Bajazzók 403 (346), Faust 545 (289), Hunyadi László 438 (197), Parasztbecsület 417 (359), Trubadur 420 (211). *Balettek:* Babatündér 261 (261), Coppélia 214 (125).[3])

A félszázad folyamán mint énekes, táncos, előadóművész, karmester (balettkari, énekkari stb. együttesek nélkül) vendégszerepelt 223 nő, 258 férfi, összesen 481 vendégszereplő.

A budapesti hangversenyirodáknál lefolytatott adatgyüjtés szerint[4]) 1935-ben Budapesten 274 hangversenyt (est, matiné) rendeztek 132.713 látogatóval. Egy előadásra átlag 484 hallgató jutott. Az előadások közül 118 együttes (kar-) előadás volt (közülük 66 zenekari előadás, 23 kamarazene, 13 szavaló- és énekkar), 156 pedig magánművészek önálló fellépése. Utóbbiak közt volt: zeneművész 112, énekművész 23, táncművész 17, előadóművész 4.

Az itt-ott még fellelhető zenestatisztikai anyagból a kellő rendszeresség hiányozván, bemutatásukat mellőzzük.[5])

---

[1]) A Magyar Királyi Operaház Évkönyve 50 éves fennállása alkalmából.

[2]) Zárójelben az Operaház színpadán tartott előadások száma.

[3]) A német színpadokon az évszázad első évtizedében a leggyakrabban játszott operák: Carmen 3956, Lohengrin 3458, Tannhäuser 3243, Mignon 2777, A bűvös vadász 2658, Hoffmann meséi 2645, Parasztbecsület 2526, Trubadur 2486, Bajazzók 2188 előadással. Ugyanezen időszakban Németországban a legnépszerűbb szerzők: *Wagner* 17.365, *Verdi* 6798, *Lortzing* 6714, *Mozart* 5129, *Bizet* 4040, *Weber* 3334, *Puccini* 2981, *Thomas* 2799, *Offenbach* 2645, *Flotow* 2564, *Mascagni* 2526, *Gounod* 2429 előadással. *(L. Wilzin:* Musikstatistik.)

[4]) *Buziássy Károly:* Budapest közművelődési viszonyai. Statisztikai Közlemények 88. kötet 3. sz.

[5]) Jó adattár: *Molnár Imre:* A magyar muzsika könyve.

A magyar zenestatisztika fejlesztésének útja kettős. Egyrészt a már megszervezett kultúrstatisztikai ágakban kellene jobban kiaknázni a zenével kapcsolatos anyagot. Ilyen anyag bőségesen halmozódik fel némely területeken s az illető adatgyüjtések kiterjesztésével érhető utól. Másrészt a par excellence zenestatisztikai adatgyüjtéseket (hangversenystatisztika) kell rendszeresíteni. Speciális zenestatisztikai adatgyüjtésként lehet azonban felfogni a kultúrstatisztikai adatgyüjtések egyes részeinek önállósítását is (pl. közoktatás-zeneoktatás, könyvtermelés-zenetermelés, színházak-zenés színházak testvérágazattal).

Egyéb kultúra.

1. Műemlékek.

A történeti és művészeti emlékek nyomai az országban és Budapesten. — Műemlékvédelem és műemléknyilvántartás. — A Műemlékek Országos Bizottságának munkája a háború előtt és után. — Embrionális műemlékstatisztika. — A budapesti szobrok és emléktáblák adatai. — Budapest szépsége. — Budapest a képzőművészetek melegágya.

A történeti és művészeti emlékek — rövidség kedvéért nevezzük műemlékeknek — jelentősége kettős: a szép megtestesítői s a mult megörökítői. Egyes államokban a műemlékek fontos tényezői az idegenforgalomnak is.

Hazánkban, a népek ez ősi átjáróterületén, Kelet-Nyugat ütközőpontján, kevés régi alkotást kímélt meg az idő. A magyarság első kultúrája a honfoglalás előtti terület központjaihoz kapcsolódik. A honfoglalók az elődrómaiak telepein építik tovább a kultúrát. Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Esztergom mellett főszerephez jut Óbuda is. Az aquincumi romok Buda őskultúrájának hirdetői. Az első uralkodók által importált olasznémet kultúrát hamar áthasonlítjuk saját kultúrává. A művészet első pártolói a királyok, főurak, az egyház, csak később a városok. Ennek felel meg műemlékeink eredete is. A régi királyi székhelyek (Esztergom, Székesfehérvár), várak, templomok, kolostorok hordozzák a kezdeti műveltség nyomait. De Buda sem marad sokáig háttérben s a vegyesházi királyok alatt a magyar művészet innen árasztja pompázatos hírét világszerte. Míg az ókornak Aquincum, a középkornak a Vár emlékei a tanui. A mostoha magyar sors azonban a tatárdúlás utánról, Mátyás fényes korából is alig hagyott fenn más emléket, mint Mátyás palotájának néhány kőmaradványát. A török háborúk és hódoltság époly nagy romboló, mint ahogy a török alkotások túlnyomórészét a gyűlölet pusztítja el. De ha fenn nem is maradtak, bizonyos, hogy a román, gót, reneszánsz, törökkori, barok, valamint az újabb stíluskorszakok egyaránt számos alkotása díszelgett e város falai között.

A történeti és művészeti emlékekre különösképen áll, hogy mint egyedi értékek, tömegjelenségként való kezelésre, statisztikai számbavételre korlátoltan alkalmasak.

A *műemlékek statisztikája* igen közeli rokonságban van a múzeumstatisztikával, de annál még súlyosabb problémákkal kell megküzdenie. Műemlék és múzeumi tárgy között különbséget tenni sokszor alig lehet, hiszen a múzeumok állagának sok darabját joggal nevezhetjük műemléknek. Ha mégis különböztetünk, a műemlék szónak szorosabb értelmezést kell adnunk s az ingatlan jellegű történeti és művészeti emlékeket kell műemléknek neveznünk. Ezzel szemben a múzeumban őrzésre kerülő tárgyak általában ingók. Persze a gyakorlatban több határesettel kell számolnunk, ami a szigorú különbségtételt akadályozza. A szobor, míg az utca dísze, műemlék, de leszerelve múzeumi tárggyá válik. Viszont a múzeumi tárgyak között előfordulhatnak helyhezkötött, ingatlanszerű darabok is, különösen olyankor, ha maga a múzeum sem egyéb műemléknél.

A műemlékek elkülönítése a múzeális tárgyaktól, megszámlálásuk és osztályozásuk: hálátlan feladat a statisztikus számára. Ezért a műemlékstatisztika kevésbbé magukkal a műemlékekkel, mint inkább a műemlékadminisztrációval foglalkozik.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet kairói formulája is a szervezeti adatokra helyezi a súlyt s még a műemlékek megszámlálását sem írja elő. Egy ötévenkinti adatgyüjtésben a történeti és művészeti emlékek védelmi szervezetét, nevezetesen a műszaki, igazgatási és alárendelt személyzet létszámát és megoszlását, valamint a személyi, karbantartási stb. költségeket tudakolja.

A *hazai műemlékvédelem és nyilvántartás* történetéből minket érdeklő, hogy Akadémiánk már 1847-ben felhívást intézett a nemzeti becsületet szívén viselő minden magyarhoz: jelentsék be a tudomásukra jövő régiségeket, ingó és ingatlan emlékeket. Ennek az akciónak már csak az 1848-as események miatt sem lehetett sikere, de az Akadémia, Archeológiai Bizottsága útján tovább munkálkodott a műemlékek lajstromozásán.

Törvényes alapra a műemlékek fenntartását az 1881 : XXXIX. t.-c. helyezte. A hazai műemlékek helyreállítása, védelme és megismertetése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alatt működő — s természetesen Budapesten székelő — *Műemlékek Országos Bizottságának* feladata. Az 1902. évi szabályzat a Bizottság gondoskodásának keretébe a történelem előtti időktől kezdve a XIX. század elejéig épített műveket és tartozékait utalta. Egyes országokban a gondoskodás ezen túlterjed, Olaszországban pl. egészen az 50 év előtt keletkezett művekig.

Már a régi Magyarországon kezdetét vette a műemlékek helyszíni felvételének és leírásainak egybeállítása. E hosszadalmas és fáradságos munka elkészültéig is a Műemlékek Országos Bizottsága sürgősnek találta az építészeti műemlékek, valamint a műépítményekkel kapcsolatban és összefüggésben álló ingó emléktárgyak hely- és tárgyjegyzékének elkészítését. Ezt a nagyszabású feladatot *Gerecze* Péter végezte el. Az értékes adattár

Magyarország műemlékei című mű II. kötetében jelent meg 1905-ben. A jegyzék a régi Magyarország műemlékeinek helyrajzi jegyzéke mellett az egyes műemlékek irodalmát is adja. Bár a jegyzék nem teljes (pl. hiányzik belőle a prehisztórikus leletek nagy száma) statisztikai feldolgozásokra sok vonatkozásban alkalmas.

A műemlékgondozás munkáját megszakította az ország megcsonkítása, amely, eltekintve attól, hogy Kis-Magyarországon a műemlékek is más szemszögből esnek megítélés alá, a mult s a magyar dicsőség e tanuinak javarészét az országhatárokon kívül hagyta, kiszolgáltatva barbár kezek prédájának.

A Műemlékek Országos Bizottsága folytatja a Nagy-Magyarországon megkezdett munkát, restaurál, lajstromoz, fényképeket gyüjt, de még sok év munkájára van szükség ahhoz, hogy a csonka ország összes műemlékeinek leltára elkészüljön.

A műemlékek megóvásának ellenőrzésére szolgáló törzskönyv, mely rendszeres kutatások és felvételek által egészül ki, a hazai műemlékek oly adattárává fejlesztendő, amely területi, tárgyszerinti, származási stb. statisztika készítésének alapjául szolgálhatna. E sorok írásakor útban van a Magyarország művészeti emlékei topografikus leltára első kötetének megjelenése, amelynek összeállításával a Műemlékek Országos Bizottsága régi mulasztást pótol. A műemlékek ez alapvető számbavétele módot fog nyujtani, hogy Budapest szerepét közelebbről elemezhessük a kultúra e területén is.[1])

A műemlékügy jelenlegi állása szerint a műemlékek zöme csak mint *műemlékszerű gondozással megóvandó* emlék tartatik nyilván, a *műemlékkényilvánítás* igen szórványos esetekben történik meg. Ha a tényleg műemlékké nyilvánított mindössze 8 objektum topografiáját nézzük, közülük 2-t találunk Budapesten, 2-t a vidéken és 4-et az elcsatolt területen. Műemlékké nyilvánittattak ugyanis a következő objektumok:

1899. Bártfa: a várost körülvevő sáncfalak és a nyitott torony.
1908. Nagyvárad: a püspöki palota kápolnájának freskói.
1913. Eperjes: Rákóczy-ház.
1914. Lőcse: Szemnovitz-ház.
1914. Budapest: Gül Baba sírja.
1914. Budapest: belvárosi ferences templom.
1936. Esztergom: királyi kápolna és palota.
1936. Székesfehérvár: koronázó székesegyház maradványai.

[1]) A multra nézve nagyértékű a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából báró *Forster Gyula* szerkesztésében megjelent Magyarország műemlékei c. kiadványa, mely az említett *Gerecze*-féle műemlékek jegyzékét is tartalmazza. — Nemcsak a műemlékekről, de az ország összes műkincseiről képekben is megörökítve számol be *Czobor Béla* és *Szalay Imre*: Magyarország műkincsei c. műve, mely az 1896. évi millenáris kiállítás alkalmából készült. — L. még: Budapest Műemlékei. Szerk. *Lechner Jenő*. Budapest Székesfőváros és a Műemlékek Országos Bizottsága kiadása.

A hiányzó hivatalos műemlékstatisztikát a magánstatisztika csak töredékesen pótolja.

Újabban egy fontos parcella megművelésére történt ilyen kísérlet: *Budapest szobrainak* számbavételére. Értékes adattár e vonatkozásban *Liber* Endrének: Budapest szobrai és emléktáblái címen ugyane közleménysorozatban megjelent monografiája (69. kötet 1. sz.). A könyv a szobrok és emléktáblák (közös néven emlékműveknek nevezi a szerző a kettőt) törzskönyvét is tartalmazza, amely a szobrokat egyházi, emlék-, díszítőszobrokra és kutakra tagolja, a szobrokon belül bronz- és kőszobrok szerint történik osztályozás. Jórészt e mű adatai szolgáltattak indítékot egy érdekes szoborstatisztikai feldolgozásra,[1]) amelynek néhány megállapítását itt adjuk.

A szobrokkal csak lassan benépesedő Pest-Budán eleinte csak szentek szobraival találkozunk. A XVIII. század végén mindössze 13, egy évszázaddal később 53 szobor van a fővárosban. Jelenleg 202 szobor és kút, az *emléktáblákat* is ideszámítva összesen 358 emlékmű díszíti a fővárost. Ezek tagozódása a következő:

Történeti személyt ábrázoló szobor	132
Vallásos tárgyú szobor	28
Dísz-szobor	21
Díszkút	21
Szobor összesen	**202**
Történeti személyt megörökítő emléktábla	95
Nem személyes jellegű emléktábla	61
Emlékmű összesen	**358**

A szobroknak 4 gócpontja van: a Vár, az Országház környéke, a Múzeumkert és a Városliget. A szobrokban leggazdagabb I. kerületben 43 szobor áll. A fővárosi szobrok, figyelembevéve a többes szobrok főalakjait is, 157 személyt örökítenek meg.

A megtisztelt egyének főbb csoportjai:

	Szobor	Emléktábla
Politikus	28	19
Katona	26	5
Uralkodó és családja	22	3
Író	20	22
Háború, ellenforradalom, integritás	19	7
Természettudós	10	5
Szent	7	—
Felszabadító háború, szabadságharc	5	10
Egyéb	20	24
Összesen	**157**	**95**

A szobrok közül 8 ábrázol nőt, 16 pedig külföldinek emlékét hirdeti. A lovasszobrok száma 16.

[1]) A budapesti szobrok statisztikája. Stud, 1937. április 30. *(S. P. A.)*

A megörökített egyének működésének kora szerint a fővárosi szobrok így csoportosulnak:

IV.	század	1
X.	«	12
XI.	«	6
XII.	«	1
XIII.	«	2
XIV.	«	2
XV.	«	5
XVI.	«	6
XVII.	«	4
XVIII.	«	7
XIX.	«	68
XX.	«	43
	Összesen	157

Tehát a megbecsülés és a kegyelet túlnyomórészben a mult és a jelen század kiválóságairól vésett maradandó emléket.

A műemlékek kérdésével függ össze — bár témánkat csak távolabbról érinti — a város-esztétika: Budapest *szépészeti problémája*. Az Isten kegyéből kivételesen gyönyörű természeti fekvésű Budapest intézményes továbbszépítésének előmozdítása az előrelátó várospolitikának s társadalmi megmozdulásoknak mindig főgondja volt.

A statisztika azonban e téren épúgy cserbenhagy, mint továbbmenőleg annak demonstrálásában, hogy általában a *képzőművészet* széles birodalmában mit köszönhet az ország Budapestnek. De eleget mond néhány jelzőkő is Pest-Buda képzőművészeti életének kialakulásában: a Pesti Műegylet (1839), Nemzeti Képcsarnok Egyesület (1846), Nemzeti Múzeum Képtára (1846), Marastoni-féle festőakadémia (1846), Képzőművészeti Társulat (1861),[1]) Képzőművészeti Főiskola (1871), Műegyetem, Iparművészeti Iskola, Iparművészeti Társulat, a múzeumok, elsősorban a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeum, a különböző művészeti egyesületek, képtárak, kiállító helyiségek (Műcsarnok, Nemzeti Szalon,[1]) Ernst-Múzeum stb.), a fővárosi nagyarányú építkezések, ezernél több festő, szobrász, iparművész s az építészek túlnyomórészének budapesti tömörülése formálják oly kiemelkedővé Budapest országos jelentőségét e téren.

Csupán a metodikai teljesség kedvéért említjük, hogy vizsgálhatja a statisztika a képzőművészeti termelés, fogyasztás és képzés-oktatás alakulását.

A termelés körében a kiállítások és a pályázatok statisztikája lép előtérbe, minthogy maga a képzőművészeti termelés kevésbbé fogható meg. A kiállításoknál a kiállítók (szervezeteik), a kiállítás helye és méretei, az

[1]) A Képzőművészeti Társulat tagjairól, pénzügyeiről a műkiállítások és vásárlások adatairól a Magyar Statisztikai Évkönyv a háború előtti évfolyamokban beszámolt. U. o. a Nemzeti Szalonról is találunk a tagokra és a pénzügyekre vonatkozó adatokat.

időtartam, illetve a kiállítás idejének rendszeressége, a képzőművészeti termékek (kép, szobor, építmény, ezen belül közelebbi műfajok — melyek közül a fénykép, sőt a mozgófénykép sem rekeszthető ki — korok, iskolák) a látogatottság stb. részletezhetők. Külön kimutatást érdemel a külföldi kiállítók belföldi szereplése és viszont. A kiállításokkal kapcsolatosak, vagy azoktól csak céljaikban térnek el a múzeumok és egyéb gyüjtemények. Már a kiállítások, de még inkább a pályázatok statisztikájából értékelési eredményeket is nyerhetünk.

A fogyasztás statisztikája kiterjeszkedhetik a vásárlásokra (közületi és magán), elkülöníthetők a kiállítások, árverések, sorsolások, műkereskedések vásárlásai stb. Fogyasztó azonban nemcsak a képzőművészeti termék megszerzője, hanem annak csupán szemlélője is. Ezért a fogyasztás nyilvánulásainak tekinthetjük a kiállítások, múzeumok bizonyos adatait (látogatók, eladott jegyek száma stb.).

A képzőművészeti oktatás keretébe tartoznak a középfokú művészképzés, a felsőfokú művészképzés (Képzőművészeti Főiskola) és a művésztelepek. A művészképzés kapcsán a tehetségkutatás, illetve segélyezés (ösztöndíjak, alapítványok) adatai különös fontossággal bírnak. A közönség képzése a szakirodalom, a sajtó, katalógusok, előadások stb. révén mozdítható elő.

A képzőművészetek, mint általában a művészetek statisztikájával a hivatalos statisztika Magyarországon is csak kivételesen foglalkozott. A képzőművészeti oktatás adatai az általános oktatás (szakiskolák) adatai között szerepelnek. Egyes képzőművészeti intézmények (Országos Magyar Képzőművészeti Társulat,[1]) Nemzeti Szalon) tagjairól, pénzügyi viszonyairól, kiállításairól, vásárlásairól stb. a statisztikai évkönyvek több-kevesebb rendszerességgel közöltek adatokat.

Bizonyos, hogy Budapest fejlettízlésű közönsége s a város vezetősége mindenkor nagy érzéket mutatott a szép iránt. Nemcsak a műemlékeket, de a művészet mindennemű termékét élvezni, megbecsülni, értékelni tudta. Iskolák, múzeumok, egyesületek, kiállítások, tárlatok sok irányban szolgáltak a képzőművészetek intenzív fővárosi fejlődésének, amiről könyvünk más fejezeteiben is történik tanuságtétel. De nem kevésbbé volt bölcsője Budapest a tehetségeknek. A fővárosban halmozódó képzőművészeti kultúrán táplálkozva, nagyrészt Budapestről kerülnek ki e művészetünk nagyjai is. Az iparművészetet nem számítva, ahol a vidék nyujt többet, innen indulnak útra új irányok, iskolák. Budapest magasabbrendű műízlés és teremtőerő kitenyésztő melegágya.

[1]) A Képzőművészeti Társulatnak az előbbi évekhez képest erősen hanyatló látogatottságát mutatják a következő, 1935. évi adatok: tárlatok száma 3, kiállító művészek száma 740, kiállított művek száma 1483, látogatók száma 26.500 (1931 : 82.800.).

2. Találmányok.

Ipari tulajdon, szerzői jog. — A statisztika fogyatékossága. — Nemzetközi adatok. — Az ipari tulajdon védelme Magyarországon. — Szabadalomstatisztika. — Szabadalmaink többsége külföldi eredetű, a belföldiek ¾ része budapesti. — A védjegyek budapesti részesedése még nagyobb. — 1936-ban a szerzői jogi bejelentések 85·5%-a származott Budapestről.

E fejezetben az emberi szellem világának legmagasabb régióiban járunk.

Bocsássuk előre, hogy a »találmány« fogalmát itt tágabban értelmezzük.

A találmányok birodalma egészében nem esik megfigyelésünk körébe. A statisztika csak azokhoz a találmányokhoz fér hozzá, amelyek — rendszerint jogvédelem céljából történő — számbavétel, nyilvántartás tárgyai.

Az emberi elme találékonysága, jelentkezzék az technikai, irodalmi, művészeti stb. alkotásban, egyaránt élvezheti a köz, a hatóság védelmét. A gyakorlatban főleg az *ipari tulajdonjog* és a *szerzői jog védelme* alakult ki.

Az ipari tulajdonjog terén a legfontosabb védelmi forma a *szabadalom*, mely alapjában a találmányokon való szerzői jog, de idetartoznak az áruk megkülönböztetésére szolgáló *védjegy* és a különféle *mintavédelmek* is. A *szerzői jog* viszont nemcsak az irói, művészeti stb. alkotásoknak, de más, materiális alakban nem jelentkező emberi gondolatoknak is védelmezője.

A statisztika boncoló asztalán leginkább még a szabadalommal találkozunk, de itt is kiműveletlen ágazatról van szó.

A nemzetközi statisztika a kairói határozatban a találmányok fejezete alatt csak a szabadalmakkal s azokkal is igen röviden foglalkozik. A számbavételt az alsóbb kategóriák (marques de fabrique) nélkül kívánja. Évenkinti adatgyüjtést ír elő, amely kiterjed a szabadalmak mineműségére (az osztályozás módja megadandó). Külön kell feltüntetni az elsőízben engedélyezett és megújított szabadalmakat, valamint a pótszabadalmakat.

A nemzetközi statisztika e szerény kereteit bővíteni lehetne. Persze a találmányok védelmét szolgáló eljárás államonkint eltérő lévén, a statisztikai feldolgozásra rendelkezésre álló személyi és tárgyi adatok is különbözők. Így, ha a legfőbb csoport, a találmányok szabadalmazására vonatkozó statisztika lehetőségeit nézzük, a következő adatok számbavétele jöhet tekintetbe. A bejelentőket, illetve a szabadalomtulajdonosokat ki lehet mutatni lakhely, foglalkozás, állampolgárság (belföldiek, külföldiek részére adott szabadalmak) stb. szerint. Kiterjedhet a statisztika a felek képviselőire (ügyvivő, ügyvéd), a szabadalmak élettartamára, megfelelő rendszer esetén a bejelentett és megadott szabadalmakra, a felszólamlásokra és perekre, a szabadalmak megszűnésére, átruházására, a szabadalmi bevételekre, kiadásokra stb.

Az *Ipari Tulajdonjog Védelmére Alakult Nemzetközi Unió (Union Internationale pour la Protection de la Propriété Industrielle)*, illetve ennek berni Irodája, amely szervezetnek főcélja, hogy a feltalálóknak az Unió tagállamaiban kölcsönös jogvédelmet biztosítson, a nemzetközi statisztika kiépítésénél jó szolgálatokkal működhet közre. Az Unió a tagállamokról, »La Propriété Industrielle« c. kiadványában statisztikai adatokat is közöl, amelyek fontosabbjait a statisztika e területének taposatlanságára való tekintettel érdemesnek tarjuk közölni (1. tábla).

1. Ipari jogvédelem az Ipari Tulajdon Védelmére Alakult Nemzetközi Unió területén. 1935.[1])

Ország	Bejelentett		
	szabadalmak	védjegyek	ipari minták és mustrák
	száma		
Egyesült Államok	41.033	12.777	3.866
Franciaország	18.000	17.579	41.459
Nagy-Britannia	17.675	5.783	18.269
Németország	[2]) 16.139	9.616	86.769
Olaszország	9.890	2.260	980
Kanada	8.007	1.574	363
Svájc	7.448	2.543	34.089
Belgium	5.961	1.776	2.844
Japán	[3]) 4.766	14.020	5.474
Ausztria	4.000	4.130	25.394
Cseh-Szlovákia	3.200	5.861	9.766
Svédország	2.944	1.521	114
Németalföld	2.800	1.686	—
Magyarország	**2.270**	**1.536**	**3.162**
Ausztrália	2.129	1.349	2.085
Lengyelország	[4]) 1.723	1.054	674
Dánia	1.380	1.255	3.394
Norvégia	1.260	957	1.001
Egyéb országok	7.487	12.222	826
Összesen	[5]) **158.112**	**99.499**	**240.529**

Az adatok Magyarország elég tekintélyes helyzetéről tanuskodnak.

A szabadalmi eljárásokról nálunk az 1895 : XXXVII. t.-c. és későbbi jogszabályok intézkednek. Hatósága, a Szabadalmi Hivatal, 1920-ban Szabadalmi Bírósággá szerveztetett át. A bejelentéseket a Szabadalmi Közlönyben teszik közzé, a szabadalom megadása ellen fel lehet szólalni s a bejelentési osztály határozata ellen a bírói osztálynál, végső fokon a Kúriánál lehet orvoslást keresni. Megszűnik a szabadalom a 15 éves, illetve az 1932 : XVII. t.-c.-kel bevezetett 20 éves oltalmi idő leteltével, lemondással vagy az évi díj nem fizetése esetén.

A Szabadalmi Hivatal, illetve Bíróság ügyforgalmának adatait a Szabadalmi Közlöny évi statisztikákban foglalja össze. Innen valók az alább közölt országos eredmények. Minthogy azonban a Szabadalmi Közlöny statisztikai

[1]) La Propriété Industrielle 1936. 12. sz. Ezenkivül [2]) 36.700, [3]) 14.240, [4]) 669, [5]) 51.609 használati minta.

összesítései a Budapest szerepét megvilágító részletezéseket nem tartalmazzák, a lapnak az egyes szabadalmakra vonatkozó közleményeit dolgoztuk fel, hogy megismerhessük Budapest részesedését a közzétett és megadott szabadalmak számában. Ugyancsak a Központi Védjegyértesítő közzétételeinek feldolgozása alapján állapítottuk meg Budapest arányát a védjegylajstromozásban. E feldolgozásaink, melyek az 1936. évre vonatkoznak, nem pontosan az 1936. naptári év, hanem az említett hivatalos lapok 1936. évfolyamaiban közlésre került eseteket tartalmazzák.

Magyarországon az engedélyezett *szabadalmak* száma az újabb években 2 és félezer körül mozog, míg a háború előtt 4000 körül volt. 1936 végén 16.635 szabadalom állott fenn.[1])

Az 1936. évre vonatkozó feldolgozásunk a találmányokat osztályok szerint is részletezi. (2. tábla).

2. A M. Kir. Szabadalmi Bíróság által közzétett és megadott szabadalmak. 1936.

Főcsoport	Közzétett szabadalmi bejelentések				Megadott szabadalmak			
	s z á m a							
	Budapest	Vidék	Külföld	Összesen	Budapest	Vidék	Külföld	Összesen
I. Ruházat	39	10	25	74	32	10	18	60
II. Fűtés, világítás	60	22	40	122	46	17	38	101
III. Kozmetika	27	14	14	55	20	11	8	39
IV. Kémia	54	14	153	221	36	15	140	191
V. Vasutak, erőgépek	52	14	79	145	47	13	93	153
VI. Díszműáru	30	9	7	46	22	5	5	32
VII. Műszerek, elektromosság	154	49	281	484	117	49	294	460
VIII. Építkezés, utak, faipar	103	32	41	176	117	26	33	176
IX. Művészet, sokszorosítás	64	10	54	128	46	14	52	112
X. Mezőgazdaság, malomipar	38	25	35	98	41	21	40	102
XI. Bőr-, olaj-, gummiipar	25	6	32	63	13	4	27	44
XII. Bányászat, fémgyártás	7	8	18	33	9	5	17	31
XIII. Papíripar	11	3	12	26	8	3	12	23
XIV. Textilipar	17	8	26	51	6	6	22	34
XV. Hajózás	10	4	—	14	3	2	1	6
XVI. Fémipar	23	7	31	61	12	5	35	52
XVII. Agyag-, üvegipar	16	5	23	44	14	5	21	40
XVIII. Háztartási és különböző cikkek	50	17	36	103	46	20	42	108
XIX. Hadiipar	17	4	32	53	10	4	34	48
XX. Közlekedés, sport, kovácsipar	55	30	61	146	37	25	68	130
XXI. Vízvezeték, csatornák, szivattyúk	39	8	26	73	34	11	22	67
Összesen	**891**	**299**	**1.026**	**2.216**	**716**	**271**	**1.022**	**2.009**

[1]) A szabadalmakkal a hazai statisztika ma még szinte csak kuriózumképen foglalkozik. *Darvas Pál* »Magyarországi szabadalmak statisztikája« című tanulmánya a Magyar Statisztikai Szemle 1937. 3. számában e téren alapvetésszámba megy. Az itt közölt adatok szerint a Szabadalmi Bíróság (Hivatal) 40 éves fennállása alatt, 1896—1935-ig, összesen mintegy 152 ezer bejelentés történt, amelyekből a közzétett bejelentések száma 127 ezer, a megadott szabadalmaké 110 ezer, a felszólalásoké 8800 volt. A közzétett bejelentések átlaga 1933/35-ben 2710, a megadott szabadalmaké 2317 volt. A külföldi szabadalmak aránya 70% körül mozog. Darvas a szabadalmi ügy iránti érdeklődés növekedését látja abban is, hogy a felszólalásoknak a bejelentésekhez, illetve közzétételekhez viszonyított aránya emelkedő.

Az 1936-ban közzétett szabadalmi bejelentések száma 2216, a megadott szabadalmaké 2009 volt. A szabadalmak mintegy felerészben külföldi eredetűek voltak. A belföldieknek megközelítőleg ¾ része budapesti: a közzétett bejelentések közt 891 volt budapesti és 299 vidéki, a megadott szabadalmak közt pedig 716 volt budapesti, 271 vidéki.

Az 1936. évi közzétételeknek az ezévben megadott szabadalmak Budapesten kisebb hányadát (80·4%) jelentik, mint az e szempontból szolidabb vidéken (90·6%).

A találmányok osztályok szerinti részletezése sok érdekességet rejt, bár e régi osztályozási rendszer logikusnak épen nem mondható. Legtöbb a szabadalom a műszerek, elektromosság osztályában (VII.), ahol 1936-ban 460 szabadalmat engedélyeztek és pedig 117 budapesti, 49 vidéki és 294 külföldi eredetűt. Ezzel szemben az építkezés, utak, faipar osztályában (VIII.), ahol ugyancsak 117 volt a megadott budapesti szabadalmak száma, a vidék 26, a külföld mindössze 33 szabadalommal szerepel. Legkevesebb (6) a megadott szabadalmak száma a hajózásnál (XV.). Az 1936-ban megadott szabadalmaknak nincsen olyan osztálya, amelyben a vidéki szabadalmak száma meghaladná a budapestieket, de a textilipari szabadalmak (XIV.) száma Budapesten ugyanannyi volt, mint a vidéken (6—6). A csak még közzétett szabadalmak közt azonban kivételesen a bányászat, fémgyártás osztályában (XII.) a vidék 8 egységével szemben Budapest csak 7-tel van képviselve.

Áttérve a *védjegyekre*, különböztetnünk kell a belföldi és a nemzetközi védelem szempontjából. A *nemzetközi védjegyek* a védelemre alakult Unió országaiban kölcsönös védelmet élveznek. 1893—1936-ig a belajstromozott nemzetközi védjegyek száma 94.399 volt, amelyből Magyarország 1120 védjeggyel szerepel. 1936-ban 3204 nemzetközi védjegy lajstromoztatott, ebből Magyarországra 38 esik. A nemzetközi Iroda 44 éves fennállása alatt az Irodánál belajstromozott védjegyek fentemlített számának megfelelne mintegy 1,966.044 önálló, az egyes országokban közvetlenül történő belajstromozás.[1])

Magyarországon a védjegy kizárólagos használatát a Kereskedelmi és Iparkamaránál 10 évről 10 évre való belajstromozással lehet biztosítani, a belajstromozott védjegyeket a Szabadalmi Bíróság központi lajstromban tartja nyilván.

A lajstromozott védjegyek száma 1936-ban Magyarországon 4801 volt, a következő részletezéssel: belföldi bejelentés történt belföldiek részéről 1302, külföldiek részéről 296, a nemzetközi védjegyek száma pedig 3203 volt.

A Központi Védjegyértesítő 1936. évfolyamában közölt védjegylajstrom feldolgozásával a következő eredményeket kaptuk.[2]) Az évfolyamban szerepelt 1680 belajstromozás, amelyből belföldi 1355 (80·7%), külföldi 325 (19·3%) volt. A belföldi eredetűek közül Budapestről származott 1103, a belföld 81·4%-a. Budapest részesedése tehát a védjegyek körében is kimagasló.

[1]) Les Marques Internationales 1937. 1. sz.

[2]) A Védjegyértesítő 1936. évi évfolyamában közölt ez adatok természetesen nem egyeznek az előbb idézett naptárévi ügyforgalmi adatokkal.

A védjegystatisztika kibővítésénél a szó-, ábra- és vegyes védjegy különválasztása, a védjegyet használó viszonyainak (egyéni, társascég, kereskedő, gyáros stb.) s egyes eljárási aktusok (elutasítás, pótlajstromozás, változás, meghosszabbítás, átruházás, törlés, per stb.) vizsgálata érdemelne figyelmet.

Az *ipari mintákra* vonatkozóan is közöl adatokat a Szabadalmi Közlöny. 1936-ban az ügyforgalmi statisztika szerint a minták száma 2815 volt, közülük 71 külföldi.

A *szerzői jog* körzetében a szellemi tulajdon különböző csoportjai foglalnak helyet, amelyekben épúgy az emberi intuició és képzelőtehetség nyilvánul meg, mint a tulajdonképeni találmányokban. Mégis a szabályozás kevésbbé kialakult volta s a statisztikai anyag fogyatékossága miatt a mondanivalónk itt igen kevés.

A szerzői jog védelmének is megvan a nemzetközi szerve: az *Union Internationale pour la Protection des Oeuvres Littéraires et Artistiques*, melynek »Bureau«-ja szintén Bernben székel.

Magyarországon a szerzői jog védelmét célzó bejelentéseket a Szabadalmi Bíróság az 1921 : LIV. t.-c. értelmében beiktatja. A beiktatott bejelentéseket a Szabadalmi Közlöny közli. A Közlöny 1936. évfolyamában megjelent közléseket feldolgoztuk s a következő eredményt kaptuk. A beiktatott szerzői jogi bejelentések száma összesen 117 volt, ebből 100 bejelentés volt budapesti. Budapest tehát 85·5%-kal részesedik a szerzői jogvédelmi esetekben, vagyis még nagyobb aránnyal, mint a szabadalmaknál és védjegyeknél.

Minthogy a szerzői jog az írói művekre, a zeneművekre, a képzőművészet és iparművészet alkotásaira, a fényképészeti és mozgófényképészeti művekre terjed ki, e csoportokat érdemes volna külön is kimutatni. Foglalkozhatnék a statisztika a megszűnés (védelmi idő, nálunk írói műnél a szerző élettartama s halála után 50 év, fényképészeti műnél a megjelenéstől számított 15 év), az ártuházás eseteivel, perekkel stb.

Budapest és a vidék adatait a találmányok különféle ágazataiban még számos szempontból össze lehetne vetni. A célt azonban elértük a kiragadott adatokkal is, amelyek igazolják, hogy *Budapesten háromszor-négyszerannyi a feltaláló*, a hatósági védelmet kereső találmány, ipari jog, szerzemény, *mint az ország többi részében együtt*. Az eljárás fóruma is az ország fővárosa, ahol a szabadalmak hatósága székel.

3. Sport.

Sport és kultúra. — A sportlétesítmények és egyesületek budapesti jelentősége. — A legtöbb sportágban a versenyző sportolók nagyobb fele budapesti. — Budapest a sampionok kitermelője. — Szellemi sport.

Bár a sportot nem sorozzuk a szellemi élet szorosabban vett tényezőihez, a neveléssel, oktatással való kapcsolata s a sportintézmények létesítésében megnyilvánuló kultúrjelentőség indokolja, hogy egész röviden Budapestnek e téren vitt szerepével is foglalkozzunk.

A testnevelés és sportolás közoktatási vonatkozásait máshelyütt érintettük. Itt a budapesti sportlétesítmények és sporttevékenység országos viszonylatban való értékelését kíséreljük meg.[1])

A fővárosban a sportszeretet kifejlődését nemcsak a tömegesebb, nagyszabású versenyek lelkesítő hatása, hanem a sportlétesítmények itteni nagyobb száma és méretben, kvalitásban való elsősége is biztosítja.

Budapest erős vára a sport mindennemű intézményének, de mindenekelőtt a *sportlétesítményeknek.*

1. Sportlétesítmények. 1935.[2])

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Szárazföldi sportlétesítmények száma:			
Gyermekjátszótér	97	59	*60·8*
Iskolai tornatér	67	13	*19·4*
Sportpálya (tér)	1.997	10	*0·5*
Sporttelep (stadion)	318	46	*14·5*
Kerékpárpálya	8	1	*12·5*
Golfpálya	1	1	*100·0*
Kispuskalőtér	2.025	30	*1·5*
Galamblövőtér	3	1	*33·3*
Lóversenytér	8	3	*37·5*
Síugrósánc	13	2	*15·4*
Sílesiklópálya	5		
Tenisztelep	[3]) 883	[3]) 165	*18·7*
Korcsolyapálya	211	41	*19·4*
Összesen	**5.636**	**372**	*6·6*
Vizisportlétesítmények száma:			
Uszoda, fövenyfürdő	192	11	*5·7*
Sportuszoda	123	22	*17·9*
Csónakház	172	75	*43·6*
Összesen	**487**	**108**	*22·2*
Sportépítmények száma:			
Egyesületi épület	55	29	*52·7*
Sport- vagy tornacsarnok	62	29	*46·8*
Iskolai tornaterem	490	184	*37·6*
Túrista menedékház	66	6	*9·1*
Kilátótorony	26	3	*11·5*
Összesen	**699**	**251**	*35·9*
Mindössze	**6.822**	**731**	*10·7*

[1]) A sport statisztikáját egyre jobban kiépítik. *Wolff Helmut* — aki szerint a sport több, mint a test kultúrájának egy részét tevő testgyakorlat, mert a sport a szellemi kultúrát közvetlenül érinti — a sportstatisztika következő ágait különbözteti meg: 1. a személyek (tagok), 2. a színterek statisztikája, 3. a pénzügyi statisztika, 4. a rendezések, 5. a teljesitmények statisztikája.

[2]) L. bővebben vitéz *Mike Gyula:* Magyarország sportlétesítményei 1935-ben. Magyar Statisztikai Szemle 1936. 6. sz. és u. a. a szerző: Budapest székesfőváros sportlétesítményei 1935-ben. Statisztikai Közlemények 83. kötet 2. sz.

[3]) Teniszpályák száma Magyarországon 1749, Budapesten 510.

Az 1. számú táblázat szerint 1935-ben Budapest a sportlétesítmények országos számában (6822) csak 731-gyel (10·7%) részesedik. Ám ebben az egységek puszta számát összesítő adatban a főváros igazi jelentősége korántsem jut kifejezésre. A vidék primitívebb sportpályái és kispuskalőterei közel 4 ezer egységgel szerepelnek e számban. Viszont a táblázatból egyes fontosabb létesítmények igen magas arányait olvashatjuk ki: golfpálya 100, gyermekjátszótér 60·8, csónakház 43·6% stb.

Az iskolai torna- és játékterek, sportpályák (tér), telepek (stadion) területe az országban 2952 hektár, Budapesten 120 hektár (4·1%). De már az 1000 lélekre eső arányuk Budapesten 1147 m², a csak háromszoros: 3301 m²-t tevő országos aránnyal szemben.

A minőségi szempontok is Budapestnek kedveznek. Az ország épített nézőtérrel rendelkező 149 sporttelepe közül 28 (18·8%) van Budapesten, 51.800 ülőhellyel (38·8%); öltözővel rendelkező sporttelep pedig az országban 231, Budapesten 46 van (19·9%).

2. Az egyesületek sportszakosztályai[1]) és a versenyző sportolók sportágak szerint. 1934.[2])

Sportág	Az egyesületek sportszakosztályainak száma		Budapest Magyarország %-ában	A versenyző sportolók száma		Budapest Magyarország %-ában
	Magyarország	Budapest		Magyarország	Budapest	
Labdarúgás	422	142	*33·6*	62.493	25.120	*40·2*
Atlétika	119	38	*31·9*	26.557	10.283	*38·7*
Úszás	84	31	*36·9*	8.265	4.811	*58·2*
Torna	90	33	*36·7*	8.014	4.045	*50·5*
Birkózás	78	27	*34·6*	1.965	1.104	*56·2*
Tennisz	134	43	*32·1*	1.065	584	*54·8*
Gyephoki	16	11	*68·8*	829	624	*75·3*
Asztali tennisz	63	17	*27·0*	818	530	*64·8*
Ökölvívás	29	14	*48·3*	771	619	*80·3*
Kerékpár	52	27	*51·9*	758	422	*55·7*
Evezés	38	23	*60·5*	709	585	*82·5*
Vívás	64	35	*54·7*	647	396	*61·2*
Kézilabda	13	13	*100·0*	610	610	*100·0*
Sí	38	32	*84·2*	430	388	*90·2*
Golf	1	1	*100·0*	169	169	*100·0*
Korcsolyázás	17	7	*41·2*	102	88	*86·3*
Összesen ...	**1.258**	**494**	*39·3*	**114.202**	**50.378**	*44·1*

A 2. számú táblázat szerint 1934-ben az országban 1258, Budapesten 494 *sportegylet*, illetve — tagolódás esetén — *sportszakosztály* volt. Budapesti arányuk 39·3%. Egyes sportágak, mint a golf, kézilabda Budapesten 100%-os aránnyal szerepelnek, a sí 84·2, a gyephoki 68·8, az evezés 60·5, a vívás

[1]) A szakosztályokra nem tagolódó egyesületek egy egységgel szerepelnek a legfőbb sportáguk szerinti csoportban. — [2]) *Ghimessy László:* »A magyar versenyző sportolók statisztikája«. Magyar Statisztikai Szemle 1935. 6. sz.

54·7, a kerékpár 51·9%kal. A Budapesten legkisebb aránnyal képviselt asztali tennisz is 27·0%-ot ér el.

Ugyane tábla az országban 114.202, Budapesten 50.378 *versenyző sportolót* mutat ki, ami 44·1%-os budapesti hányadnak felel meg. De még e magas arány sem fejezi ki a budapesti versenyzősport igazi képét, sokszínűségét. A sportágak legtöbbjében Budapest versenyzői 50%-ot jóval meghaladóan vannak képviselve, ám épen a két legnagyobb tömeget foglalkoztató ágban, a labdarúgásban és atlétikában kivételesen 39·4%-ra esik le arányuk, ami elszürkíti Budapest összarányát.

A versenyző sportolók nem szerinti tagolódása is különleges Budapesten, minthogy az ország 6046 női versenyzőjéből 4092, vagyis 67·7% jut Budapestre, míg a férfiak közt a budapesti hányad 42·8%.

Az összes versenyző sportolók az össznépességnek Magyarországon 1·3, Budapesten 5·0%-át jelentik.

Ami pedig a *sporteredményeket* illeti, legyen elég annyit leszögezni, hogy szinte kivétel nélkül budapesti sportolók érték el azokat a sűrűn ismétlődő, nagyszerű győzelmeket is, amelyek a magyar sportnak világszerte oly sok dicsőséget szereztek. Ezt példázza a legutolsó, 1936. évi berlini olimpiászon elért diadalunk is, amidőn a megnyert 10 első díjat 100%-ban budapesti versenyzőknek köszönhettük.

Az Országos Testnevelési Tanács, a Testnevelési Főiskola a Magyar Testnevelés Házában, a háborúutáni Magyarország sok modern sportintézménye mind Budapesten székel s hirdetője Budapest vezetőszerepének az ifjúság testi nevelése, a testgyakorlás és a sport terén.

A *szellemi sport* különleges területein is nem egy elsőséget vívott ki a magyar géniusz. Ezek közül csak a szellemi sportok királyát, a *sakkjátékot* említjük meg, hiszen a sakkot sokan művészetnek, sőt tudománynak tekintik. Ismeretes, hogy több olimpiásznak a budapesti sakkmesterekből rekrutálódó magyar sakkcsapat volt a győztese. Budapest sakkfeladványszerzői világszerte ismert nevek s aligha van még egy város, amelyben a sakkprobléma legkiválóbbjai oly nagy számban tömörülnének, mint épen fővárosunkban.

Kultúraszervezés.

1. A szellemi élet megszervezése.

A szellemi élet szervezésmódjai. — Hivatalok, intézetek. — Egyesületi statisztika. — Az egyesületek 15·6, a tagok 45·9, a bevételek 71·8%-a jut Budapestre. — Kulturális, művészeti és tudományos egyesületek, az utóbbiak 72—97%-os szerepe Budapesten. — A tj. városok egyesületi élete eltörpülő Budapesté mellett. — Arányszámok. — A vezető és országos egyesületek szinte valamennyije Budapesten alakult. — Kongresszusok, előadások, kiállítások és egyéb rendezések a tudományos és művészeti életben.

A kultúra, a szellemi élet megszervezésének tényezői az eddig tárgyalt intézmények is. Az egyéni és a közületi akarat ezekenkívül még a különféle intézetek, szervezetek, berendezések, akciók egész sorát állítja a kultúra rendszeres művelésének, a szellemi élet előmozdításának nemes szolgálatába.

Létesülhetnek ezek úgy a tudomány, mint a művészet szolgálatára s jelentkezhetnek helyhezkötött intézményekben (hivatal, intézet), a társadalom megszervezésében (egyesület), ismétlődő, vagy ad hoc rendezésekben (előadás) stb: E szétágazó problémakörben a statisztika még nem tudott rendet teremteni.[1])

A kultúra *hivatalos élszervei*, tanácsok, bizottságok főbbjei Budapesten helyezkednek el.

---

[1]) A kairói formula tudományos intézmények cím alatt az egyetemekkel nem kapcsolatos tudományos kutatás széles területéről kívánja ötévenkinti adatok kimutatását. E fejezet, mely a szellemi életnek a tudomány körén kívüleső szervezeteit mellőzni látszik, négy részre oszlik:

1. Tulajdonképeni tudományos intézetek, kategóriánkint s aszerint, hogy belföldön vagy külföldön székelnek-e. A tanulók vagy hallgatók tanulmányideje. Bel- és külföldi tudományos és igazgatási személyzet, tanárok és tanársegédek, ösztöndíjasok stb. oklevelek, bizonyítványok.

2. Egyesületek, akadémiák stb. száma céljaik és területi megoszlás szerint (kivéve a tisztán szakmabeli egyesületeket), elkülönítve a népoktatókat. Az egyesületek tagjainak száma nem szerint. Kiadványok, munkálatok.

3/*a)* Kongresszusok tárgy szerint, színhelyük országában összeírva, megkülönböztetve az országos és a nemzetközi kongresszusokat. A fizető tagok száma. *b)* A hatóságoknak bejelentett nyilvános előadások száma, témakör szerint, különválasztva az ingyeneseket, valamint azokat, melyeket idegen honosok tartottak.

4. Tudományos, irodalmi, művészeti vonatkozású ásatások, kutatások és kiküldetések. Szervezet, tárgy, időtartam, a résztvevő személyek (tudományos, egyéb) száma. Kiadások.

A fontosabb *tudományos intézetek* Budapesten tömörülnek: a csillagvizsgálás, földrengés, meteorológia, geofizika, közegészségügy, mezőgazdasági kísérletügy, statisztika stb., stb. tudományos műhelyei itt székelnek s csak kivételesen találunk nagyobb vagy országos jellegű intézetet a vidéken. (Magyar Biológiai Kutatóintézet, Tihany).

A tudományos intézetek az egyetemekkel való kapcsolódásuk révén is jelentős részben székelnek Budapesten.[1])

A kultúrszervezés intézményei körében itt-ott rendelkezünk ugyan szórványos adatokkal, a részletadatok vizsgálatát azonban már helyszűke miatt is mellőznünk kell.

E hatalmas komplexumnak mégis van egy ága, ahol a magyar statisztika tökéletes munkát végzett. Ez az *egyesületi statisztika.*

Korábbi számbavételek után, amelyekből az 1878. évi hivatalos felvétel emelkedik ki, 1932-ben hajtott végre a Központi Statisztikai Hivatal egy alaposan előkészített egyesületi adatgyüjtést. Minthogy az adatgyüjtés eredményei épen Budapest szempontjából e közleménysorozatban már méltatást nyertek[2]), csupán néhány főeredmény bemutatásával kívánjuk illusztrálni a főváros különleges helyzetét a társadalmi szervezkedés terén.

1. Egyesületek. 1932.

Megnevezés	Magyarország	Budapest	Budapest Magyarország %-ában
Egyesület.			
Összesen	14.365	2.236	*15·6*
Ebből kulturális, művészeti, tudományos egyesületek együtt	1.929	352	*18·2*
Kulturális	1.083	139	*12·8*
Művészeti	744	140	*18·8*
Tudományos	102	73	*71·6*
Taglétszám.			
Összesen	2,998.159	1,377.417	*45·9*
Ebből kulturális, művészeti, tudományos egyesületek együtt	306.090	127.331	*41·6*
Kulturális	158.590	50.939	*32·1*
Művészeti	108.415	41.445	*38·2*
Tudományos	39.085	34.947	*89·4*
Bevétel (pengő).			
Összesen	83,234.071	59,762.514	*71·8*
Ebből kulturális, művészeti, tudományos egyesületek együtt	12,761.820	7,263.031	*56·9*
Kulturális	10,098.630	5,314.079	*52·6*
Művészeti	1,638.513	959.745	*58·6*
Tudományos	1,024.677	989.207	*96·6*

[1]) A Magyar Királyi Csillagvizsgáló Intézetet és a Budapesti Földrengési Obszervatóriumot az 1935: V. t.-c. kebelezi be a Pázmány Egyetembe.

[2]) *Dobrovits Sándor:* Budapest egyesületei. Statisztikai Közlemények 74. kötet, 3. szám.

Mint az 1. számú táblázatból kitűnik, 1932-ben Magyarország 14.365 egyesületéből 2236, vagyis 15·6% jutott a fővárosra. A vidék apró-cseprő egyesületeinek nagy tömege miatt az egyesületek puszta számában nem tükröződik Budapest teljes súlya. Sokkal inkább mutatkozik ez a taglétszámban. Az ország közel 3 milliót számláló taglétszámában Budapest egyesületei 1,377.417-tel, vagyis 45·9%-kal részesednek. A budapesti egyesületi tagok száma tehát nagyobb a lélekszámnál. Ezt lehetővé teszi, hogy sokan több egyesületnek is tagjai, de részben az is, hogy a budapesti egyesületek tagjainak nagy tömege él a vidéken. Talán még jobban kidomborítja a budapesti egyesületi élet erőteljes voltát a társadalmi szervezkedés szolgálatában álló anyagi erő: az ország egyesületeinek 83·2 millió pengőt tevő bevételéből 59·8 millió pengő, vagyis 71·8% esett a budapesti egyesületekre. Tudományos társulataink közt az Akadémia szerepe vagyon szempontjából is túlnyomó.

Már maga a társadalmi szervezkedés, az egyesületbetömörülés is kultúrjelenség. Még szorosabban témánkhoz tartozik azoknak az egyesületeknek megfigyelése, amelyek a szellemi élet előmozdítására alakultak. Ide számítjuk az adatgyüjtésben *kulturális, művészeti és tudományos* egyesületek néven szereplő tömörüléseket. E három csoportban — nevezzük őket együttesen a szellemi élet egyesületeinek — az egyesületek száma az országban 1929, Budapesten 352 volt (18·2%)[1])

Itt is szembetűnőbb Budapest fölénye a taglétszám s a pénzügyi eredmények adataiban. A három intellektuális csoport együttes taglétszáma az országban 306 ezer, Budapesten 127 ezer volt (41·6%), a 12·8 milliós országos bevételből pedig Budapest 7·3 millióval (56·9%) részesedett.

Egyenkint véve szemügyre e három csoportot, országos viszonylatban az általánosabb jellegű kulturális egyesületek száma és ereje a legjelentősebb. Kisebb a kvantitása a művészeti s méginkább a tudományos egyesületeknek. Budapesten azonban épen a kulturális gyüjtőcsoport van aránylag gyengén képviselve, míg a fővárosi tudományos egyesületek számban 71·6 taglétszámban 89·4, bevétel szempontjából pedig épenséggel 96·6%-kal részesednek az országos adatokban. Ebből arra következtethetünk, hogy Budapest, amely a művészeti szervezésben is dominál, a tudományos élet irányításában szinte kizárólagos szerephez jutott.

Figyelmet érdemel, hogy míg az egyesületek összességében — úgy az országban, mint Budapesten — a tagdíjbevétel az összes bevétel 31%-át teszi, a kulturális egyesületek bevételének alig több, mint 4%-a ered tagdíjbevételből. A művészeti és tudományos egyesületeknél e % 27—33 körül van. A tudományos egyesületek eszerint a legkevésbbé képesek önmagukat

[1]) 1936. végén a budapesti egyesületek száma 2377, ebből a szellemi élet körébe eső 383 volt.

fenntartani. Ezzel szemben a társaskörökben, az önsegélyző és érdekképviseleti egyesületekben a tagdíjbevétel 50% körül van.

Budapest 2236 egyesületével szemben a többi 10 tj. városnak együtt is csak 1683 egyesülete van s pl. a budapesti 73 tudományos egyesülettel szemben a 10 tj. város együtt csak 13 tudományos egyesületet mutat fel. A tj. városok minket érdeklő egyesületeinek száma így alakult:

	Összesen	Szellemeléti	Ebből kulturális	Ebből művészeti	Ebből tudományos
Budapest	2.236	352	139	140	73
Baja	74	7	4	3	—
Debrecen	243	45	12	28	5
Győr	180	16	5	9	2
Hódmezővásárhely	153	14	8	6	—
Kecskemét	91	10	5	5	—
Miskolc	165	23	6	16	1
Pécs	190	23	6	14	3
Sopron	144	20	8	12	—
Szeged	325	29	14	14	1
Székesfehérvár	118	16	8	7	1

Budapest, amely a vezető egyesületek székhelye, úgyszólván minden téren erőteljesebb egyesületi életét jellemzik a következő arányszámok:

	Budapest	Vidék
1 egyesületre esik:		
tag	616	134
bevétel (pengő)	26.727	1.935
1000 lélekre esik:		
egyesület	2·2	1·6
egyesületi tag	1.350	209
1 egyesületi tagra esik:		
tagdíj (pengő)	13·6	5·2
1 lélekre esik:		
bevétel (pengő)	59	3

Az egyesületek budapesti jelentőségéről csak homályos képet nyujt bárminő részletes statisztika, mert számszerű adataiban az egyesületek fontossága, a minőségi szempont nem jut kifejezésre. Ezért szükséges leszögeznünk, hogy a legfőbb egyesületek, különösen azok, amelyek az országos kultúra irányításában előljárnak s annak kialakításában a multban oly nagy hivatottsággal közreműködtek, mind a fővárosban alakultak meg. A középkor ködbevesző társulásairól (Budai Humanista Társaság, Dunai Tudós Társaság) nem is szólva, Pest-Budán indul meg a reformkorban — mintegy egy évszázaddal azelőtt — a nagyszabású társadalomszervezés, senyvedő nemzeti kultúránk életrekeltése érdekében. Oly példamutatók

nyomában, mint a Magyar Tudományos Akadémia (1825), a Nemzeti Kaszinó (1830), a Kisfaludy Társaság (1836), nagyjövőjű egyesületek hosszú sora létesül. Az irodalmi, művészeti egyesületek mellett a tudomány minden szakában, a szociális élet minden terén megtörténik a szervezkedés.

A fejlődés további fokán maguk az egyesületek is szervezetekbe tömörülnek (Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Társadalmi Egyesületek Szövetsége). A csúcsszervezetek, anyaegyesületek és szövetségek Budapesten székelnek s innen történik a nemzetközi mozgalmakba való bekapcsolódás is.

Kongresszusok, értekezletek, előadások statisztikai adatainak általános begyüjtése alig képzelhető el. Lehetséges azonban bizonyos csoportok megfogása. Így a hatósági bejelentés alá eső előadásoké, az egyesületeké és más intézményeké (népművelési bizottságok) s a rádióelőadásoké. Szintúgy a *kutatásoknak, ásatásoknak, kiküldetéseknek* stb. nagy része volna a rendező közhatóságok adatszolgáltatása alapján elérhető.

Ugyancsak szétfolyó az a statisztikai anyag is, amely — az előbbi, főleg a tudomány területein mozgó tevékenységgel szemben — a művészet birodalmában rendezett időszaki attrakciókra vonatkozik. *Kiállítások, tárlatok, művészeti, építészeti megbizatások* vegyes tömege tartozik ide, amelyekről adatok leginkább az egyesületek és a hivatalos fórumok révén gyüjthetők.

2. A szellemi élet anyagi támogatása.

A kultúra anyagi támogatása amily fontos, oly nehezen fogható meg. — A közületi háztartás adataiban a kulturális kiadások elhomályosulnak. — Nemzetközi módszer és adatok. — A kultúrkiadások erősen emelkedtek s arányuk Budapest költségvetésében jóval nagyobb, mint az országában. — A főváros, mint az országos kultúra mecénása.

A kultúra, különösképen a szellemi élet kialakításának tényezői között fontos helyet foglal el az anyagi háttér.

A kultúrát ősidők óta a mecénások vitték előre, nélkülük sok tehetség nem bontakozhatott volna ki, sok műalkotással maradt volna szegényebb a világ. A magánosok, a társadalom és a hivatalos közületek vetélkednek e nemes hivatásban.

Ha a szellemi kultúra munkálóinak, intézményeinek támogatásáról számszerű képet akarunk nyujtani, súlyos probléma elé kerülünk. A támogatás anyagi és nem anyagi természete is nehezen választható szét, a magán- és társadalmi támogatás csak töredékeiben fogható meg. Ezért érthető, ha a statisztika is a közhatósági támogatások számbavételére helyezi a súlyt.

A kairói *nemzetközi előírás* ötévenkint kívánja a szellemi és művészeti törekvések támogatásának és előmozdításának kimutatását, a következő adatokkal: A pénzbeli segélyek és támogatások összege — beleértve a nem

iskolai ösztöndíjakat is — amelyeket állami s más önkormányzati hatóságok nyujtottak szellemi munkásoknak, utóbbiak szakok szerint részletezve. Művek vétele és megrendelése minéműségük szerint, szám- és összegszerűleg ; a tudomány, irodalom, művészet előmozdítására áldozott összegek. Az állam, a városok s a közintézmények által kiadott pályadíjak fajai, száma és összege. Ugyanezek az adatok szolgáltatandók az egyesületek által nyujtott segélyekről és támogatásokról. A lehetőség szerint külön tüntetendők fel azon vásárlások és egyéb támogatások, amelyekben belfödiek s amelyekben külföldiek részesültek.

E nem is teljes felsorolás sejteti, hogy a szellemi kultúra anyagi, pénzügyi vonatkozásban is sokoldalú támogatással fejleszthető, nem is szólva a kultúra előmozdítását célzó, pénzértékben ki nem fejezhető intézkedéseknek egész soráról. E szerteágazó feladatkörben figyelembejövő támogatásmódok és intézmények tárgyalásának nem szoríthatunk helyet.

A kultúrának, a közművelődésnek a közületek által való támogatásáról a *közületi háztartás számadásaiból* lehet adatokat meríteni. Ne higyjük azonban, hogy pénzügyi eredményekből teljes világosságot sikerül derítenünk arra a kérdésre, hogy mit áldoz az ország s mit áldoz Budapest kulturális célokra.

Az áldozat nagysága, amelyet a közületek hoznak a kultúra, avagy csupán a szellemi élet általunk vizsgált szűkebb körének fejlesztése érdekében, a költségvetések vagy zárszámadások adataiban csak homályosan jut kifejezésre. Az e célokra közvetlenül vagy közvetve fordított költségek az említett számadások legkülönbözőbb tételeiben vannak szétszórva. Hogy csak egy közeleső példát említsek : a hivatalos kiadványok jórésze (akár a jelen tanulmány) tipikusan a szellemi élet körébe tartozó termék, költségei mégsem a kultusztárca, illetőleg a közművelődés költségei között, hanem a megfelelő szakreszortnál vétetnek számba. Helytelen tehát csupán a közművelődési tárca költségvetése adataiból megítélni valamely ország érzékét, szolgálatát a kultúra iránt. A többi minisztériumok költségvetései is több-kevesebb idevágó tételt takarhatnak s belőlük valamennyi kultúrvonatkozású részlet kihámozása nem is lehetséges. Ezért a közületi kultúrkiadások statisztikai kutatása a legtöbbször csupán a kultuszköltségvetés globális adatának figyelembevételével történik. Másrészt a közművelődési minisztériumok hatásköre a szellemi élet szorosabban vett területén túl is terjedhet (pl. vallásügyre). Épily nehéz az államnak és a fővárosnak a közművelődésre eszközölt kiadásait azonos alapra helyezni, összevetni. A pénzérték ingadozása pedig az időbeli összehasonlítást akadályozza.

A rendelkezésre álló közületi pénzügyi eredmények e tökéletlensége miatt nem kívánunk azok statisztikai elemzésébe behatóan elmélyedni. Teljes képet a közületek kulturális kiadásairól úgysem kaphatnánk. Ezért megelégszünk a főadatok futólagos vizsgálatával.

Nemzetközi viszonylatban Magyarország költségvetésének a vallás- és közoktatásügy szolgálatában álló hányada elég tekintélyes, 10% körül mozog. A szélsőségek: Kína 4 és Németalföld 21%-kal. Az itt következő nemzetközi kimutatás adatai természetesen nem egységesek. Csak abban egyeznek meg, hogy a kultúra költségeinek túlnyomó része a közoktatást illeti, bár itt is figyelembe veendő, hogy az iskolák fenntartását az egyes országok különböző mértékben tekintik állami feladatnak. Az utolsó rendelkezésre álló adatok szerint a költségvetés végösszegének következő %-ait fordították közművelődésre:

Németalföld	21	Olaszország	8
Románia	20	Jugoszlávia	8
Dánia	16	Spanyolország	7
Svédország	15	Japán	6
Cseh-Szlovákia	12	Oroszország	6
Magyarország	**10**	Törökország	5
Franciaország	9	Kína	4

A magyar állam az idők folyamán szinte hatványozódó mértékben fokozta kultúrkiadásait. A kultusztárca kiadásai az összes kiadásoknak 1870-ben 0·4, 1884-ben 1·4, 1890-ben 1·8, 1898-ban 2·6, 1906-ban 4·4, 1912-ben 5·8%-át tették, míg ma már 10% körül járnak.

Budapest kultúrkiadásai (a közoktatás, közművelődés és vallásügy költségei) *mindenkor jóval nagyobb hányadát tették a főváros összes kiadásainak, mint a megfelelő országos % volt.* Hogy összehasonlításunk tisztább képet mutasson, mellőzzük úgy az országos, mint a budapesti összkiadásoknál az üzemek kiadásait, amelyek az eddigi számításoknál figyelembevéttettek. Az így számított összkiadásnak a kultúra említett kiadásai Budapesten mintegy negyed-ötödrészét, az országban 15%-át teszik. A multban pedig e zárszámadási adatok így alakultak:

A közoktatás, közművelődés és vallásügy kiadásai a közigazgatási kiadások %-ában.

	Magyarország	Budapest
1898	3·5	18·3
1912	9·0	25·6
1935 (1934/35)	15·2	23·2

Magyarország 1934/35-ben 115·4 millió pengőt költött a vallás- és közoktatási tárcára, míg Budapest 1935. évi kulturális költségei 35·9 millió pengőt tettek. Minthogy Magyarországon egy főre a kultúrkiadásokból 13, Budapesten 35 pengő jut, Budapest az országhoz képest népsúlyát közel háromszorosan meghaladó arányban hoz áldozatot a kultúra érdekében.

Úgy az országos, mint a budapesti költségvetésben vezető tétel a közoktatás kiadása. A közművelődés ezenkívüli rendes kiadásai között, amelyek az utóbbi években a fővárosi zárószámadásban 2 millió pengő körül mozogtak, a főtételek: Fővárosi Nyilvános Könyvtár 31—38, Állat- és Növénykert

16—20, színházak 10—14, művészet 10—17, iskolánkívüli népművelés 6—7, múzeumok 3—6%.

Igen érdekes vizsgálat az is, amely a népesség közművelődési kiadásainak mérlegét — teljességre számot nem tartva — állítja fel (1. tábla).

1. Budapest népessége közművelődési kiadásai. — 1935.[1])

	Összesen	Egy főre jut
	pengő	
Múzeumi látogatási díjak	33.207	—·03
Közkönyvtárak kölcsönzési díjai	27.018	—·30
Állat- és növénykerti beléptidíjak	217.632	—·21
Ujságokra és könyvekre fordított kiadások	13,500.000	12·80
Színházjegyekre fordított kiadások	6,947.272	6·59
Mozijegyekre fordított kiadások	6,904.381	6·54
Hangversenyjegyekre fordított kiadások	693.000	—·66
Rádióelőfizetési díjak	3,404.081	3·23
Közművelődési, művészeti, irodalmi és tudományos egyesületek tagsági díja	678.344	—·64
Az Iskolánkívüli Népművelési Bizottság által rendezett előadások, tanfolyamok, tanulmányi kirándulások stb. részvételi díjai	86.013	—·08
Összesen	**32,490.948**	**30·81**

A többi nagyvárosokkal való összevetésből is kitűnik, hogy Budapest aránylag a legtöbbet költ kultúrcélra. Budapest nélkül a tj. városok közoktatási, közművelődési és vallásügyi költségelőirányzata 11·2%-ot tesz Budapest 24·2%-os hányadával szemben. A tj. városok sorrendje a kultúrkiadásoknak az összes (közigazgatási) kiadásokban való %-os részesedése szerint így alakul (költségelőirányzat adatai 1935):

Budapest	24·2	Pécs	13·9
Székesfehérvár	20·9	Debrecen	12·1
Kecskemét	16·0	Sopron	10·1
Győr	14·9	Miskolc	9·8
Baja	14·2	Hódmezővásárhely	8·4
Szeged	14·0		

Ám Budapest jelentősége a szellemi élet támogatása terén csak akkor állana teljes valóságában előttünk, ha számot adhatnánk azokról a hatalmas anyagi áldozatokról, amelyeket a főváros az országos kultúra érdekében hozott. Az autonómia igen jelentős összegekkel és egyéb anyagi segítséggel járult a Budapesten létesült országos kultúrintézmények (főiskolák, iskolák, állami színházak, tudományos intézetek, műemlékek stb.) felállításához vagy fenntartásához. *A főváros az országos kultúra legnagyobb mecénása.*

[1]) *Buziássy Károly:* Budapest közművelődési viszonyai. Statisztikai Közlemények 88. kötet, 3. sz.

Befejezés.

Budapest kivételes helyzetéből adódó hivatása. — A helyes kultúrpolitika: Budapestet nem kell decentralizálni, de a központi kultúra áramköréből az országot minél dúsabban kell táplálni.

Íme: az anatómus kése szétbontotta a budapesti közműveltség sokrétű szövetének szálait, a statisztikus számbavette a szellemi élet erőforrásait, latravetette jelentőségüket. Budapest kultúrája felméretett és súlyosnak találtatott.

Budapest hatalmas koncentrálója, főletéteményese annak a magyar kultúrának, amelynek fölényét, sokféle összehasonlításban, annyiszor megállapították. A magyar kultúrfölényt nagy mértékben egyetlen városnak köszönhetjük.

Ország és főváros viszonya hasonlatos az anya és gyermeke közti kapcsolathoz. Az országfővárosokat országuk szüli, neveli, annak jegyét viselik magukon. Idővel azonban fordul a helyzet: a felnőtt gyermek szülőjét meghaladó képességekhez jut. *A gyors fejlődéssel nagyranőtt s Trianon után hatványozott jelentőségű Budapest ma szülőanyját, az országot táplálja*, fejlett kultúrájának erőnedveiből bőven részesedik a vidék is. Emellett a székesfőváros áldozatos szerettel törvényi kötelességén felül támogatja az országos közművelődést anyagi segítséggel is.

A székesfővárosok másutt is istápjai, lendítőkerekei az országos művelődésnek, de hazánk fővárosának e szerepe szinte példa nélkül áll. Budapest országos kultúrhivatásának száz-százalékosan felel meg. Ami egyik oka, hogy Budapesten olyan enormis a szellemi élet központosulása s ami könnyebben elviselhetővé teszi, hogy Magyarországnak nyugateurópai értelemben vett nagyvárosai nincsenek.

A főváros kultúrjelentősége nemcsak abban jelentkezik, hogy mint nagy leadóállomás, a nyugati világkultúra közvetítője, mely a művelődést az ország többi részébe továbbítja s amelyen keresztül a magyar szellem nyilvánulásai a külföldre is elhatolnak. Hanem abban is, hogy felszívó hatást gyakorol a vidékre: magához vonzza a vidék kultúrtényezőit.

Maga az a tény, hogy Budapest oly nagyszerű tárháza a művelődésnek, oly nagy felhalmozója a kulturális értékeknek és energiáknak, nem hiba.

Nem hiba mindaddig, amíg e magas kultúrát, mely őt túlhevíti, ki tudja sugároztatni a vidékre, megtermékenyítve annak parlagát. Az országos kultúrpolitikának nincs nehezebb és szebb feladata, mint az, hogy magot hintsen szét az országban, a főváros kultúrájából a vidékét feltáplálja, kiérlelje.

Budapest szinte túltengő kultúrájának létrejötte történeti, élettani folyamat eredménye. Amint a »vissza a faluba« jelszó is csak korlátok közt érvényesülhet, épúgy nem volna helyes Budapest kultúráját erőszakkal, mesterségesen leépíteni s a vidék városaiba terelni. *Meg lehet találni a módját, hogy a budapesti kultúra áldásaiból az egész ország erőteljesen részesüljön, anélkül, hogy Budapest kultúrerőt veszítsen, anélkül, hogy a budapesti intézményeket áttelepíteni, decentralizálni kellene.* S ügyelve arra is, hogy a másik oldalon a vidék szellemi centrumainak egyéni értékei is sorvadatlanul megmaradjanak s a köz számára minél jobban hasznosuljanak.[1])

Bizonyos kultúrintézmények, mint pl. a főváros iskolái, tudományos intézetei rendelkezésére állanak az egész országnak. Legfeljebb fokozati hátrányról van szó: több-kevesebb nehézséggel érheti el őket a vidék. Számos téren javítani is lehet a mostani állapotokon. Pl. a fővárosi könyvtárakból a vidékre való könyvkölcsönzés szervezéssel könnyebbé tehető. Más kultúrintézmények vidéki létesítésénél a fővárosiak mintául szolgálhatnak.

E sokágú kultúrpolitikai feladatkör ismertetése kívülesik témánkon. De azt hisszük, tanulmányunk talán haszonnal járt abban az irányban is, hogy bemutatva a budapesti kultúra forrásait és szentélyeit, rávilágított a teendők szempontjából egyúttal arra, mi hiányzik, vagy elmaradott a vidéken. Ez a negatívum, szeretnők, ha tanulmányunk egyik főtanulságaként kiszűrődött volna.

---

[1]) E folyamatot vázolva *Liber Endre* (Budapest és a magyar testvérvárosok, Városok Lapja 1936. 1. sz.) a jövőbeni helyes fejlődést az individualizálásban látja. »Kívánatosnak látszik mindenképen egy olyan városhálózat kiépítése, melyben az egyedek nem a folyton csökkenő jelentőség rangsorában következnek egymásután, hanem egyéni értékekkel jelentkeznek, melyek a nagyobb, fontosabb társban nincsenek meg. Ha valóban igaz, hogy a székesfőváros sok értékes impulzust továbbított a vidék városai felé, eltagadhatatlanul vallom azt is, hogy a vidék városai is, sok hasonlóan értékes impulzust tudnak a székesfőváros felé vetíteni, aminek felfogására talán a nagy, rohamos fejlődés idején nem is gondolhattunk. Épen a rohamos fejlődés hozta magával természetszerűleg az egyéniség elmosódásának, határozatlanná válásának hátrányait, míg a kisebb, épen ezért öntudatosabb városokban az egyéni, a jellegzetes sokkal jobban kaphatott helyet és maradhatott fenn.«

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 5329/1951. sz.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lapszám
Bevezetés	3
A népesség műveltsége	15
Közoktatás	25
Közgyüjtemények általában	69
1. Múzeumok	73
2. Könyvtárak	86
3. Levéltárak	102
Irodalmi termelés általában	105
1. Könyvtermelés	109
2. Időszaki sajtó	129
3. Nyomdászat	149
4. Könyvkereskedelem	171
Művészet, szórakozás	175
1. Színészet	175
2. Mozgófénykép	183
3. Rádió	202
4. Zene	214
Egyéb kultúra	218
1. Műemlékek	218
2. Találmányok	224
3. Sport	228
Kultúraszervezés	232
1. A szellemi élet megszervezése	232
2. A szellemi élet anyagi támogatása	236
Befejezés	240

Felelős kiadó: dr. Ilyefalvi I. Lajos.